KOÇ BİLEKLİ

Vali Rahmi Bey'in İzmir Günleri

Yavuz ÖZMAKAS

8.00₺

Şenocak

ŞENOCAK YAYINLARI - 58
İzmir Günleri Dizisi: 4

Yayın Yönetmeni
Bülent Şenocak

Editör
Muhittin Bilgin

Kapak Tasarım
Berfin Odabaşı

Ön Kapak Resmi
Vali Rahmi Bey

Hazırlık ve Baskı
VESTA Ofset Matbaacılık Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tel: (0212) 4457252 • Fax: (0212) 4457322
www.vestaofset.com

Baskı Tarihi: Nisan 2011
ISBN: 978-605-5615-31-4

Yayıncı
ŞENOCAK Yayıncılık Pazarlama ve Ticaret A.Ş.
Şair Eşref Bul. No:22 K:2 D:209
Karaahmetoğlu İş Merkezi Çankaya - İZMİR
Tel: (0232) 4461840 / 02 • Fax: (0232) 4464790
info@senocakyayinlari.com
www.senocakyayinlari.com

Koç Bilekli

Vali Rahmi Bey'in İzmir Günleri

YAVUZ ÖZMAKAS

Yayımlanan kitapları:

1. Osman Bayatlı: Yazılar Konuşmalar Mektuplar (Bergama Kültür ve Sanat Vakfı yayını)
2. Bergamalı Galenos: (Bergama Kültür ve Sanat Vakfı yayını)
3. Bergama Kaynakçası: (Bergama Belediyesi yayını) / Hacer Özmakas ile birlikte
4. Osman Bayatlı: Bergama'da Efsaneler ve Âdetler (Bergama Belediyesi yayını)
5. Arkesilaos: (Bergama Rotary Kulüp yayını)
6. İzmir Söylenceleri: (Akdeniz Avlusu Yayınları) / Hacer Özmakas ile birlikte
7. İzmir'in İlkleri: (Tülov yayını) / Hacer Özmakas ile birlikte
8. Söylencelerde İzmir: (Ercan Kitabevi Yayınları) / Hacer Özmakas ile birlikte
9. Bu Senin Tarihin: (İzmir SMMMO Çağdaş Grup Yayınları)
10. Metropolit Efendi (Rum Metropoliti Hrisostomos'un İzmir Günleri): Şenocak Yayınları
11. İyonya'da Son Akşam (Yüksek Komiser Stergiadis'in İzmir Günleri): Şenocak Yayınları
12. Sakallı Vali (Nurettin Paşa'nın İzmir Günleri): Şenocak Yayınları

İÇİNDEKİLER

Önsöz

Bu elinizdeki kitap "İzmir Günleri" dizisinin dördüncü kitabı. "Metropolit Efendi" ile başlayan dönem 1913 yılına çekildi. 1913-1922 yılları arasındaki İzmir'in on yıllık tarihi öne çıkan isimlerin çevresinde ana hatları ile ele alındı.

"Metropolit Efendi" ve "İyonya'da Son Akşam"da iki Yunanlının çevresinde gelişen olaylar ele alınmıştı. Bundan önce çıkan "Sakallı Vali" ve elinizde tuttuğunuz "Koç Bilekli" ile iki Osmanlı valisinin dönemlerinde yaşananlar ele alındı.

Vali Rahmi Bey, İttihat ve Terakkinin üç sivil kurucusundan biriydi. Güçlü bir ticaret burjuvazisinin yaşadığı Selanik'te doğan Rahmi Bey, liberal bir düşünce yapısına sahip olduğu için İzmir'deki valiliği döneminde hem kurucusu olduğu İttihat ve Terakki yönetimi ile hem de İttihat ve Terakkinin İzmir sorumlu sekreteri Celal (Bayar) Bey ile zaman zaman ters düştü.

Dönemin İzmir'deki Amerika Başkonsolosu George Horton'a göre, "Vali Rahmi Bey, Şark ve Avrupa zekâsının eşit karışımından oluşan bir zekâya sahip, son derece dirayetli, despotik bir kişi idi. Rahmi Bey günlük işleri soğukkanlılıkla ve bir demir yumruk örneği yürütürdü. Fayda sağlayacaksa otoriter yanını kullanmaktan çekinmezdi."

Fransız Konsolosu Jean-Marie Colomies, Rahmi Bey'in kenti yönetiş tarzını ve İzmir'i kendi prensliği gibi yönetmesini eleştirirdi.

Rahmi Bey, bir taraftan hem İstanbul'daki yöneticilerle arasını iyi tutuyordu, diğer taraftan İzmir'in önde gelen İngiliz, Fransız ve İtalyanlarıyla iyi ilişkiler sürdürüyordu. Levantenlerin hem yakın dostu hem sıkça bir arada oldukları konuğu hem de koruyucularıydı.

Onun valiliği döneminde yeni okullar açılmış, yeni dergiler ve gazeteler yayımlanmaya başlamış, kadınlar tiyatroya gider olmuştu. Yine onun döneminde vagon yolsuzlukları had safhaya ulaşmıştı. Çıkarcılarla ve fırsatçılarla mücadele etmediği için en yakın destekçisi olması gereken İttihat ve Terakki Sorumlu Sekreteri Celal Bey tarafından kıyasıya eleştirilmişti. Birçok konuda karşı karşıya gelmek durumunda kaldılar.

Rahmi Bey, ülke genelinde uygulanan İttihat ve Terakki politikalarına sadık kalmasına karşın, İzmir'de "İtilafla flört" eden bir görüntü vermekten de çekinmiyordu.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İzmir'in bombalanmasını önlemek için Levantenlerden bir "canlı kalkan" oluştururken Almanların Levantenler için istediği toplama kampı isteğini de yakın dostu ve çalışma arkadaşı Belediye Başkanı Evliyazade Refik Bey'in yardımlarıyla kolayca çözümlüyordu.

Bu kitap, yalnızca İzmir'in 1913-1918 arasındaki beş yılını ele almıyor. Aynı zamanda İttihat ve Terakkinin politikalarını da yansıtıyor. Cemiyetin üç liderinden ikisinin, Talat Paşa ile Enver Paşa'nın İzmir'e gösterdikleri duyarlılığı da sergiliyor.

"İzmir Günleri" dizisi ile, belli odak noktalarından yola çıkarak dönemin olaylarını, insanlarını, kurum ve kuruluşlarını ele almayı sürdürmeyi bu kente bir vefa duygusu kabul ediyorum.

Bu dizi benim için hem keyif hem de sorumluluk oldu.

Karşıyaka, 20 Mart 2011

İttihatçılar yeniden iktidara geliyor

1911 yılı bütçe görüşmeleri sırasında yer yer eleştirseler de genel olarak övdükleri Kamil Paşa, yeni bakanlar kurulu ile İttihatçılara karşı çok sert önlemler alıyor, zaman zaman da çatışmaya giriyordu. Kamil Paşa, İttihat ve Terakki merkezini önce arattırmış, ardından da kapattırmıştı. Baskılar yalnızca bu denli değildi. Hükümet, her fırsatta tüm güçleri ile, İttihat ve Terakkinin üzerine gidiyordu. Parti üyelerinden önde gelenler izleniyordu. Kamil Paşa'ya suikast girişimi, askerler arasında savaş karşıtı propaganda da bulunmak gibi suçlamalara dayanarak birçok İttihatçı tutuklanıyordu. Ülkede bir "İttihatçı avı" başlamıştı.

Kamil Paşa gibi düşünenlerden biri de Hürriyet ve İtilaf Partisi kurucularından olan İçişleri Bakanı Ahmet Reşit (Rey) Bey'di. O da Kamil Paşa'dan geri kalmıyor, İttihatçıların analarından emdiği sütü burnundan getiriyordu. İttihatçı gazeteler kapatılıyor, İttihatçılara yakın dernek ve benzeri kuruluşların çalışmaları engelleniyordu. İttihatçılar için kara günlerdi yaşananlar. Dün ülkenin yazgısını elinde bulunduran bu insanlar, kendi yazgılarının ne olacağının bilinmezliği içinde günlerini kaçarak ya da saklanarak geçiriyorlardı. Ancak boş da durmuyorlardı. Tüm baskı ve yıldırmalara karşın bir araya gelmenin yollarını buluyor, birbirleri ile haberleşmeyi aksatmadan sürdürüyorlardı. Tüm bu zor ve olumsuz koşullara karşın bir gün, bu kötü günlerin geçeceği inançlarını yitirmiyorlardı. Avını bekleyen kurt gibi pusuya yatmışlardı. Puslu havayı bekliyorlardı.

Edirne'nin Bulgarlar tarafından işgal edilmesi, köşeye sıkışmış olan İttihatçılara harekete geçmek için yeterli bir bahaneydi. Kamil Paşa'yı, hazırladığı nota nedeni ile, "Edirne'yi Bulgarlara bırakıyor!" diye ülke düzeyinde eleştirmeye başladılar. Bu kez zorda kalan sadrazam ve hükümetti. İttihatçılar yeniden eski ve güçlü günlerine dönmenin yolunu açmışlardı. Kamil Paşa, bu durumdan sıyrılmak ve eleştirilerden kurtulmak için İttihatçıların da çağrıldığı Şûra-yı Saltanat'ı topladı. Paşa, yumuşak ve kıvrak bir geçişle, bu zor durumdan kurtulmak istiyordu. Başkentte siyaset satranca dönüşmüştü. İki taraf da yeni bir hamle yapmadan önce karşı tarafın saldırısını nasıl geçiştireceğini düşünüyordu. Her yeni hamle, açık vererek mat olmak için bir risk demekti. Kamil Paşa, Saltanat Şûrasını toplarken hem İttihatçıların gazını almak hem de onların yeni hamlelerine engel olmak istiyordu.

22 Ocak 1913 tarihinde Beşiktaş Sarayı'nın üst katında toplanan Şûrada, savaşa bir an önce son verilmesine ve en kısa sürede de bir barış yapılmasına karar verildi. Büyük devletlere verilecek notayı Bakanlar Kurulunda görüşüldüğü biçimde hazırlamak üzere Dışişleri Bakanı Gabriyel Noradongiyan görevlendirildi.

Ertesi gün, Bakanlar Kurulu Babıali'de toplanırken İttihat ve Terakkinin Nuruosmaniye'deki kulübünden başlayan yürüyüş sonrasında bina, birkaç dakika içinde İttihatçılar tarafından basıldı. Enver Paşa bindiği kır atın üzerinde çevresine güç gösterisi yaparak Babıali'ye doğru yürüyordu. Yüzbaşı Yakup Cemil, Mustafa Necip ve İzmitli Mümtaz tabancalarını kuşanmışlar, Enver Bey'in ya-

nında yerlerini almışlardı. Bu yürüyüşc ara sokaklardan İttihat ve Terakkinin önde gelenleri de katılmaya başlamıştı. Ünlü İttihatçı hatip Ömer Naci Bey, Bayındırlık Bakanlığı merdivenlcrindc yaptığı konuşma ile, herkesi Babıali'yc yürüyenlere katılmaya çağırıyordu:

"Vatandaşlar! Kamil Paşa hükümeti, Edirne'yi Bulgarlara bugün resmen tcrk ediyor. Şu dakikada Babıali'de notalar imzalanıyor. Büyük Türk milleti bunu hiçbir zaman kabul etmeyecektir. İttihat vc Tcrakki buna ne pahasına olursa olsun izin vermeyecektir.

Yaşasın büyük Türk millcti, yaşasın İttihat ve Terakki!"

Ömer Naci kitleleri öylesine etkiliyordu ki Babıali yokuşu her geçen dakika biraz daha kalabalıklaşıyor, Ömer Naci'nin etrafını sarıyordu. Ömer Naci toplananlara seslenmeye devam ediyordu:

"İşte Hürriyet Mücahidi Envcr Bcy, Babıali'ye yürüyor. İşte kapının önündc arkadaşlarımız, yüzlcrce sivil ve subay, ellerinde tabanca, içcri girme hazırlığındalar. Onlarla birlik olunuz, bu beceriksizler idaresine son vcriniz!"

Ömer Naci, İttihatçıların çevresinde toplananlardan sonra bu sefer Babıali'yi korumakla görevli Uşak Taburuna hitap etmeyi de unutmuyordu:

"Evlatlar!

Elinizdeki silahları millct size kullanmanız için vermiştir. Düşman Çatalca'dadır. Kutsal vatan topraklarını kirli ayaklarıyla çiğneye çiğneye oraya kadar gelmiştir. Biz millî şerefi, millî namusu korumak, mukaddes aile yurdumuzu kurtarmak istiyoruz. Siz başka türlü düşünüyorsanız işte sinem açıktır, ateş ediniz."

Enver Bey, Babıali'yc girdiği zaman büyük bir halk yığını da aynı yerc doğru akmaktaydı. İttihatçılar, halkı yine yanlarına almış, iktidara doğru yürüyorlardı. En azından kır atı üzerindeki Enver Paşa bunu böyle duyumsuyordu. İttihatçıların öndc gelenleri, arkalarından yürüyen halkın sayısının her an artmasından dolayı daha bir güçlü, daha bir heyecanlı adımlarla Babıali'ye yürümüyor da sanki uçuyorlardı.

Aslında bu hareket önceden Talat Bcy tarafından organize edilmiş, işin askerî yanı için Enver Bey'e gereksinim doğmuştu. O da zaten böyle ataklıklara hcr zaman hazırdı. Sait Halim Paşa, Talat Bey, Enver Paşa, Hacı Adil Bey, Ziya Gökalp, Albay İsmail Hakkı Bey, Fethi Bey (Okyar), Mithat Şükrü (Bleda) Bey, Cemal Paşa, Kara Kcmal, Doktor Nazım Bey, Mustafa Necip Bcy'in katıldığı bir toplantıda Enver Paşa, "Arkadaşlar," dedi, "geçcn scferki toplantınızda verdiğiniz karardan haberdar oldum, ne yazık ki şaşırdım. Bin türlü bahane bularak hükümete ilişmeyi uygun bulmamışsınız. Bu karara nereden vardınız, bilmîyorum. Yalnız size bir şey soracağım: Mcmleketin geleceğini bu hükümetin kurtarabileceğine inancınız var mı? Ccvabınız 'Evct!' ise bir sorun yok, burada boş yere çene patlatmayalım. Herkes dağılsın vc işine baksın. Yok, eğer bu adamlara inanmıyorsanız teorilere takılıp kalmayalım, icraata geçelim. Bu adamlardan kurtulmanın tek çaresi bu hükümcti devirmektir."

"Hayır, hükümete kesinliklc güvenmiyoruz!"

Bu yanıt neredeyse toplantıya katılanların tümünün ağzından dökülmüştü.

"O halde ne duruyoruz, hemen yarın işe başlayalım." dedi Enver Paşa, her zamanki heyecanlı ve atak tavrıyla.

"Fakat bu işi kim yapacak, hükümeti kim devirecek?" diye bir soru geldi, duyulur duyulmaz bir sesle.

"Ben," dedi Enver Paşa, "bu işi, yanıma alacağım altmış fedakâr arkadaşımla rahatlıkla başarabilirim."

Çok söze gerek yoktu. İttihatçılar eylem adamıydı. Her zaman, konuşmak yerine harekete geçmeyi yeğliyorlardı. Bu kez de öyle oldu. Darbe kararı alındıktan sonra İttihatçılar, baskından sonra ne yapacaklarını, kimi sadarete getireceklerini görüşmüşlerdi. Ziya Gökalp ve Fethi Okyar'a rağmen bir darbe ile, hükümet devrilecekti. Toplnatıda bulunanlardan yalnızca ikisi darbe girişimine karşı çıkmıştı.

23 Ocak günü Bakanlar Kurulunun toplanması, bu eylem için uygun bir andı. İttihatçılar da bu fırsatı kaçırmamışlar ve eyleme geçmişlerdi. Başta Kamil Paşa olmak üzere binanın içindekiler, olanları izlemekte ve kendilerince önlemler almaya çalışmaktaydılar. İttihatçıların içeri girmesini önlemek için hem binanın dışında hem de girişinde barikatlar oluşturuyorlar, askerleri yığıyorlardı. Tüm bu önlemler İttihatçıları durdurmaya yetmedi.

Enver Bey'in yanında Yakup Cemil vardı, peşlerinden İzmitli Mümtaz, Filibeli Hilmî, Mustafa Necip, Sapancalı Hakkı geliyordu. En arkada Talat Bey ve Mithat Şükrü (Bleda) vardı. Enver Bey, Sadaret Kapısı'ndan salona girdiğinde yanında bulunanlardan biri de Mithat Şükrü Bey'di. Durumu öğrenmek için odasından dışarı çıkan Sadrazam yaveri Nafiz Bey, açılan ateş sonucu yaralanıp çareyi geriye odaya kaçmakta bulmuştu. Nafiz Bey, İttihat ve Terakkiye en sert muhalefet edenlerden biriydi. İlk çatışmada öncelikli hedef olmuştu.

Durumun içinden çıkılamaz bir hale geldiğini gören Savaş Bakanı Nazım Paşa olanları anlamak için dışarı çıktığında onu esas duruşta Enver Bey karşıladı. Neler olup bittiğini yakından görmek ve daha iyi anlamak için odasından çıkan Nazım Paşa, karşısında İttihatçıları görünce sinirlerine egemen olamayarak bağırıp çağırmaya, küfürler etmeye başladı.

"Bu ne cüret! Burada ne arıyorsunuz asi herifler? Aklınızca sadareti mi basacaksınız!"

İttihatçılar şaşırmıştı. Paşanın onları dinleyeceğini, görüşlerini aldıktan sonra da bir çözüm üreteceğini sanmışlardı. İttihatçıların şaşkınlığından ve tepkisizliğinden cesaretlenen Nazım Paşa, orada bekleyenlerin üzerine yürüyor, elini kolunu sallıyor, bağırıp çağırıyordu. İttihatçıların arasına dalıp birkaçını tokatlamak da içinden geçmiyor değildi ama buna pek cesaret edemiyordu. Bağırarak onları sindirmişti, bu da yeterdi.

Nazım Paşa bağırarak sindirdiğini sandığı anda İttihatçıların ayağı suya ermişti. Beklemedikleri bu tepkinin ilk şokundan kurtulduktan sonra birbirlerine bakmaya başladılar.

Enver Bey, "Efendim," diye söze başladı, "millet Kamil Paşa Hükümetinin istifasını istiyor. Vatanı satanlara ordu izin vermeyecektir."

Enver Bey sözünü bitirmemişti ki Serasker Nazım Paşa, tekrar bağırmaya, karşısındakini azarlamaya başladı. İşte ne olduysa o anda oldu.

Yakup Cemil, koluyla, Paşayı kavradı. Paşanın sağ şakağına tabancayı dayadı ve ateşledi. Nazım Paşa birden düştü, ağzından kan boşaldı ve can çekişmeye başladı.

Enver Bey, şoku ilk atlatan darbeciydi. "Yakup, ne yaptın, buna gerek var mıydı?" diye bağırdı. Ama Yakup Cemil serinkanlılığını bozmuyordu. "Bu heriflere laf anlatılmaz!" dedi ve ölmek üzere olan Nazım Paşa'ya bir kurşun daha sıktı. Bu sırada olay yerine Talat Bey de geldi, ama gördüklerinden hiç de memnun değildi. "Arkadaşlar," diye söze girdi, "böyle olmayacaktı, kavlimizde bu yoktu. Eğer böyle devam ederse ben bu işte yokum. Her şeyi bırakır, çeker giderim."

Talat Bey'in bu beklenmedik çıkışından sonra ortalık durulur gibi oldu. Nazım Paşa, Yakup Cemil tarafından sağ şakağından vurulmuştu. Savaş Bakanı, yakından yediği kurşunla, hemen ölmüştü. İttihatçıların bir numaralı tetikçisi Yakup Cemil, her zamanki gibi işi kestirmeden çözmüştü. Nazım Paşa, onları dinlememiş, bağırmakla yetinmişti. O da Paşa'yı dinlemek zorunda değildi. Dinlemedi ve parmağı silahının tetiğine uzanıverdi. Beş dakika içinde beş ölü Babıali'nin içinde yerde yatıyordu artık.

Sadrazam Kamil Paşa, Meclis-i Vükela salonunda yapayalnızdı. Karşısında Enver Bey'i, Yakup Cemil'i, Talat Bey'i ve diğer İttihatçıları gören Kıbrıslı Kamil Paşa sakin bir tarzda sordu:

"Ne istiyorsunuz, evlatlarım?"

Sonra Enver Bey'e döndü ve konuşmasını sürdürdü. "Eğer bu hareketi yapmasaydınız ülkemiz barışa kavuşacaktı. Bu baskın olmasaydı Bulgarlar, Sırplar, Yunanlılar işgal ettikleri yerleri geri vereceklerdi." dedi.

Sadrazamın odasına giren İttihatçılar onun istifa etmesini istediler. Kamil Paşa istifasını "askerlerden gelen istek üzerine" diye yazdı. İttihatçılar bu tümceye "halkın da isteği" olduğunu eklettirdiler.

Enver Paşa, elindeki istifa mektubu ile saraya gitti. Sultan Reşat, İttihatçıların istediği Mahmut Şevket Paşa'yı duraksamaksızın başbakanlığa getirdi. Bu atama yazısı hemen Babıali'ye gönderildi.

Eski sadrazam Kamil Paşa tutsak olarak bulunduğu odasının penceresinden duyduğu seslerden son gelişmeleri anlamaya çalışırken yeni sadrazam Mahmut Şevket Paşa, Eğitim Bakanlığını verdiği Şükrü Bey'le yeni bakanlar kurulunu oluşturmaya çalışıyordu.

Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığı kabul etmesi de kolay olmamıştı. Bu iş için İttihat ve Terakkinin genel sekreteri Midhat Şükrü Bey görevlendirilmişti. Genel Sekreter, Paşanın Üsküdar'daki evine dek gitmişti. Ona Enver Bey'in öncülüğünde Babıali'ye baskın düzenlendiğini söylediğinde Mahmut Şevket Paşa, "Bu, çok tehlikeli bir iş. Bu baskın başarılı olmazsa sonu bizim için vahim olur." diyordu.

Midhat Şükrü Bey, Paşaya bu konuda güvence veriyor, işin başından beri nasıl örgütlendiği ve nasıl yapılacağı hakkında bilgiler aktarıyordu. Genel Sekre-

ter, tüm hazırlıkların tamamlandığını, planlama yapılırken hiçbir tesadüfe fırsat tanınmayacak bir biçimde örgütlenildiğini anlattı. Sonunda da bombayı patlattı:

"Kamil Paşa'yı istifaya davet edeceğiz. Ondan sonra da sizi Sadrazamlığa getireceğiz. Bunu parti merkezi olarak kararlaştırdık."

Mahmut Şevket Paşa, odanın içinde hızla dolaşmaya başladı. Parlak çizmelerinin mahmuzları tüm görkemiyle şakırdıyordu. "Ya bir aksilik çıkarsa?" dedi. "Ya ummadık, beklenmedik bir olayla karşı karşıya kalınırsa?"

Midhat Şükrü Bey, yapılan hazırlıkları yeniden anlatıyor ve Paşayı ikna etmeye çalışıyordu. Odanın içinde yürümekte olan Mahmut Şevket Paşa birden Genel Sekretere dönerek, "Allah başarılar ihsan etsin!" dedi. Bu iş olmuştu. Yeni sadrazam hazırdı.

Mahmut Şevket Paşa'nın "Ya bir aksilik çıkarsa? Ya ummadık, beklenmedik bir olayla karşı karşıya kalınırsa?" kuşkuları aslında boşuna değildi. Savaş Bakanı Nazım Paşa'nın sert çıkışı hiç hesapta yoktu. Bunu Yakup Cemil'in tabancasından çıkıp Savaş Bakanının sağ şakağına giren kurşun halletmişti. Enver Bey'in yanı başında bulunan Midhat Şükrü Bey, bu kargaşa sırasında Mahmut Şevket Paşa'nın ikirciklenmesini, çekinmesini bir an olsun aklına getirebilmiş miydi acaba?

"Babıali Baskını" diye bilinen hükümet darbesi, aklın zor kabul edebîleceği ölçüde cüretkar bir girişimdi. Bu başarı, İttihat ve Terakkinin gözü pek militan gücünün ve önderlerinin eseriydi. Eğer parti böyle bir "fedai" gücüne sahip olmasaydı hükümet darbesini yapamazdı.[1]

Babıali darbesiyle tekrar iktidara gelen İttihat ve Terakki hem kendi yasallığını hem de Balkanlar'daki gerçekleri anlatmak için bir kurul oluşturup Fransa'ya gönderdi. Osmanlı Kurulu üç kişiden oluşuyordu. Şûra-yı Devlet Reisi Halil Bey, Selanik Milletvekili (yıl sonuna doğru İzmir Valisi atanacak olan) Rahmi Bey ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin önde gelen ismi Dr. Nazım.

Dr. Nazım, Selanik 1912 yılında Yunanlılara geçtiğinde esir düşmüş ve daha yeni tutsaklıktan kurtulmuştu. Kurula alınmasının nedeni İttihatçıların kaçak yaşadığı Paris günlerinde çok fazla Fransız aydını ve gazeteciyi tanımasıydı. Halil Bey ile Rahmi Bey de 1908 Temmuz Devrimi öncesi Paris'te bulunmuşlardı. Tanıdıkları ve samimi oldukları Fransız politikacılar vardı. Üç kişilik Osmanlı Kurulu üyeleri daha birkaç yıl önce kaçak yaşadıkları Paris'e bu kez devlet görevlisi olarak gidiyorlardı.[2]

"Koç Bilekli Vali"

Çanakkale Savaşları'nın başladığı günlerden itibaren İtilaf Kuvvetleri, İzmir Körfezi'nin giriş ve çıkışını denetim altında tutmaya çalıştılar. İzmir ve çevresindeki limanlar ile askerî tesisler 1915 yılından itibaren bombalandı. Kente yönelik yapılan bombalamalar sivil kesimlere yönelmişti.

Kentin bombalandığı günlerde Rahmi Bey, kendisi, mükemmel şekilde ata binmiş olarak yanında yardımcılarıyla kentte dolaştı ve çeşitli insan gruplarına sakin olmalarını ve hükümete kararlı bir biçimde güvenmelerini istedi.[3]

Saldırıların başladığı günlerde İngiliz haber alma örgütünden bir İngiliz istihbarat subayı olan Albay Deeds, İzmir'deki İngiliz tüccar Eric Whittall aracılığı ile, Rahmi Bey'den İzmir ve çevresine asker çıkarma izni istedi. Karşılığında da İzmir'de İngiltere'nin koruması altında kurulacak bir prenslik önerdi. Rahmi Bey de bu anlayışından dolayı büyük bir olasılıkla İzmir Prensi olacaktı.

Kentteki azınlıklarla ve gayrimüslimlerle, özellikle de İngilizlerle iyi ilişkileri olan Vali Rahmi Bey, İngilizlerin umduğu yanıtı vermez. İtilaf donanmasının Çanakkale Boğazı'nı geçmek için hazırladığı plan gereğince Aliağa Çiftliği, Reşadiye ve Şakran çevreleri bombalanır. Bununla da yetinmezler ve İzmir'deki yerleşim birimlerini, kentin savunmasında önemli bir yeri olan Yenikale'yi de bombalarlar.

Kentin güvenliğini sağlamak amacıyla, Kordonboyu'na kum torbaları yerleştirilir. Bunlar arasına toplar konur. Kent içinde gezen devriye sayısı arttırılır. Vali Rahmi Bey, her gün kentin kalabalık yerlerini, çarşı ve pazarlarını gezerek hem halka sakin olmalarını söyler hem de alınması gereken önlemleri konuşur. Bu yaklaşım kent halkı üzerinde çok olumlu etkiler yapar. İlk başlardaki panik havası kısa sürede dağılır.

Vali Rahmi Bey'in aldığı önlemler arasında İtilaf Devletleri uyruğundan olan kişilere verilmiş olan dört arsenik madeni imtiyazı feshedildi. İtilaf Devletleri uyruğundaki kişiler Eşrefpaşa, Tilkilik, Namazgâh ve Guraba (şimdiki kadın ve doğum) Hastanesi çevresindeki Türk mahallelerine yerleştirildi. Sivillere ve özellikle Türk mahallelerine yapılacak bir saldırıyı önlemeye yönelik bu girişim yerel basında büyük övgüler aldı. Kendisine bu davranışlarından dolayı yerel basında "Koç Bilekli Valimiz" tanımı kullanılmaya başlandı.[4]

İttihatçıların has adamı

Yerel basının "Koç Bilekli Valimiz" diye tanımladığı, İttihat ve Terakkinin önde gelen, güvenilir ve iş bilir adamlarından biri olan Evranoszade Rahmi Bey (Soyadı Yasası'ndan sonra, Arslan), 25 Haziran 1873 tarihinde Selanik'te doğmuştu. Selanik eşrafından İsfendiyar ailesinin varlıklı, iyi yetişmiş bir üyesiydi. Babası Rıza Bey, annesi ise Evranoszadelerden Ayşe Hanım'dı.

Selanik, Osmanlı topraklarına 1390 yılında Evrenosoğulları tarafından fethedilerek katıldı. 1403 yılında, Timurlenk'in Yıldırım Bayezit'i yenmesi üzerine Bizans'ın eline geçti. 1422 yılında Gazi Evrenos'un büyük oğlu Barak Beğ tarafından işgal edildi. Hemen ardından Venedik yönetimine geçen Selanik, 1423-1430 yılları arasında Venedik yönetiminde kaldı. 29 Mart 1430'da ise Gazi Evrenos'un bir diğer oğlu İki Yürekli Ali Bey tarafından yeniden alındı.[5]

1430'daki ikinci kez alınmasından sonra Selanik'e ilk yerleşen Müslümanlar Evrenos ailesindendi. Evrenos Bey'in yedi oğlu, aileleri ve hizmetlilerden oluşan bir topluluktu, bunlar. Evrenos'un yedi oğlunun ismi mahallelere mahalle ismi olarak verildi.[6]

Selanik, 1895-1905 arasında deniz kıyısı boyunca doğudaki banliyölere doğru genişledi. Zengin işadamları ve yüksek rütbeli görevliler, Osmanlı padişahından dolayı Hamidiye Mahallesi olarak anılacak bölgeye yalılar yaptırmaya başladılar. Burada yalı yaptıranlardan biri de kentin önde gelenlerinden ve anne tarafından 15. kuşak Evrenos halefi Rahmi Bey'di. Yalısı kenti 500 yıl önce fetheden Evrenos'un halefleri tarafından kentte yaptırılan son yapı olacaktır.[7]

1912 yılında Yunanistan'ın eline geçen Selanik, güçlü bir ticaret burjuvazisinin yetiştiği bir kentti. Selanikli dönmeler, kültür seviyeleri, yabancı dil bilmeleri, kurdukları basımevleri, gazeteleri, kulüpleri, özel okullarıyla ticaret burjuvazisi zümresi olarak iyice sivrilmişlerdi. Dönmeler ve Museviler, Jön Türk hareketini desteklemekteydiler. Bir rejim değişikliğinin, onlara, Rum ve Ermeni iş adamlarının İstanbul'daki tekel durumunu yıkmaya fırsat vereceğini ummaktaydılar.[8]

Rahmi Bey, ilk ve ortaöğrenimini Selanik'te yaptı. 1893 yılında yazıldığı Mekteb-i Hukuk-ı Şahaneyi bitirmesine yakın, bir jurnal sonrasında tutuklandı. Serbest kalınca Avrupa'ya gitti. Abdullah Cevdet ile "Reşadiye Komitesi"ni kurdu. Amaçları II. Abdülhamid'in yerine Veliaht Reşat Efendi'yi iktidara geçirmekti. Komitenin adı da bu amaçtan kaynaklanıyordu. 1899 yılında yurda döndü.[9] 1911 yılında Sultan Mehmed Reşat'ın başyaveri Binbaşı Tahsin Bey'in kız kardeşi Nimet Hanım ile evlendi.

Rahmi Bey, Talat ve Mithat Şükrü gibi İttihat ve Terakkinin üç sivil kurucusundan biriydi. İkinci Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Cemiyetin su yüzüne çıkmasını sağlamak üzere İstanbul'a gelen ilk grupta da yer alıyordu.[10] Cemal, Talat ve Cavit Beyler Rahmi Bey'le birlikte gelen diğer İttihatçılardı.

İttihat ve Terakki ile Kamil Paşa'nın arası açılınca Meşrutiyet dönemi sıkıntılı başlamış oldu. Yapılan seçimlerin sonuçları belli olmaya başlayınca Kamil Paşa, İttihat ve Terakkiye ödün verme adına kabinede değişiklik yaptı. 30 Kasım 1908 tarihinde yapılan bu değişiklik İttihat ve Terakkiyi tatmin etmemişti. Rahmi Bey, 6 Aralık günü Abdülhamit'e çıkarak İttihat ve Terakki adına, Paşayı azletmesini, yerine Hüseyin Hilmî Paşa'yı atamasını istedi. Padişah bu isteğe sıcak bakmayınca bu girişimden sonuç alınamadı.[11]

Mustafa Kemal'in, Selanik'te 3. Ordu Komutanı Mareşal Hayri Paşa'nın kurmayları arasına katılmasını sağlayan da Rahmi Bey'di. Mustafa Kemal, Ali Fuat'a yazdığı telgrafta, Selanik'e bir görevle atanmasının sağlanması istemişti. Ali Fuat da ailesi Mareşal Hayri Paşa'ya çok yakın olan Rahmi Bey'e durumu açmış ve onun devreye girmesi ile Mustafa Kemal'in Selanik'e gelmesi sağlanmıştı.[12]

Evrenoszade Rahmi Bey, Selanik milletvekili seçilerek II. Meşrutiyet Meclisine girdi. "Rahmi Bey, Selanik'ten mebus seçildiğinden, devletin siyasetinde belli başlı söz ve tesir sahiplerinden biriydi. Devletin menfaatini İngilizlerle anlaşmada görür, bunu sağlamak uğrunda çalışmaktan geri kalmazdı. Bu sebeple

Balkanlar'da İngiliz siyasetini yayıp yürütmek maksadıyla İngiltere'de kurulmuş 'Balkan Komitesi' isimli cemiyetin temsilcisi olarak İstanbul'a gelen Bohston kardeşleri iltizam ettiği halde, onları İngiliz dostluğuyla şöhreti bulmuş olmasına rağmen iyi kabul etmeyen zamanın sadrazamı Kamil Paşa'yla arasında şiddetli anlaşmazlıklar çıkmıştı. Her iki taraf gazetelerdeki açık mektuplarıyla birbirlerini hırpalamışlardı. Bu hal nihayet Kamil Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında uzlaşılmaz bir ayrılık doğurmuştu."[13]

Meclisteki bir görüşme sırasında, gündemde olmamasına karşın Bağdat Valisi Necmeddin Molla üzerine bir tartışma başladığında Manisa Milletvekili Tokadizade Şekip Bey, Necmeddin Bey'i ağır sözlerle eleştirince Rahmi Bey söz alır:

"Necmeddin Bey hakkında çok sözler söylendi. Bunlar yarın gazetelerde yayımlanacağından, herkes hakkında olumsuz düşüncelere kapılacaktır. Bu sebeple, gerçeği söylemek ve bu zatın namusunu savunmak lazımdır. İstanbul'da bir eve dinamit atıldığı zaman, araştırmayla görevlendirilen Necmeddin Molla, soruşturmayla uğraşırken İstanbul'a gelmiştim. Bu bombanın İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından atıldığını ve cemiyetin gittikçe güçlenmekte olduğunu söyledim. Necmeddin Molla bize her türlü yardımda bulundu. Hâlbuki aksine bir muamelede bulunmak elinden geldiği ve görevi dâhilinde bulunduğu halde yapmadı. Bu hal kendisinin büyük bir namuslu zat olduğuna delil teşkil eder. Kendisinin bu ihbar ile elde edeceği menfaatleri, ayaklar altına aldı. Şekip Bey, eminim ki bilmediği için bu zat hakkında söz söyledi."[14]

Necmeddin Molla, Paris Büyükelçisi Fethi (Okyar) Bey 22 Temmuz 1930 tarihinde ailesi ve çocukları ile birlikte iki aylık iznini geçirmek üzere İstanbul'a geldiklerinde onları, Büyükdere'deki evinde konuk edecek; Fethi Bey, Gazi Paşa ile burada bir akşam yemeği yedikten sonra Serbest Fırkanın kuruluş çalışmalarına başlayacaktır. Aynı Fethi Bey'in imzası ise Rahmi Bey'in görevden alınma yazısında yer alacaktır. Gelecek günlerin ne getireceğini kestirmek hiçbir zaman mümkün olamaz.

İstanbul'da 31 Mart ayaklanması başladığında, 15 Nisan 1909 tarihli İkdam gazetesinde yer alan, bir milletvekili kaynaklı habere göre, isyancı askerler, Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit ve Talat Beylerin yanı sıra Rahmi Bey'in de milletvekilliğinden uzaklaştırılmasını istiyorlardı.[15]

Rahmi Bey, İttihat ve Terakki içinde Talat Paşa'nın en güvendiği dostuydu. Cemiyetin en etkin üyelerinden biri olarak Locaya bağlıydı.[16] İttihatçıların "sivil" aydın kanadındandı.[17] İttihatçıların Babıali Baskını ile iktidarı almalarından sonra 19 Eylül 1913 tarihinde İzmir Valiliğine atandı. Bu göreve 29 Eylül'de başladı.

Rahmi Bey'in yaveri Yüzbaşı Ziya Bey'di. Birinci Dünya Savaşı başladıktan bir süre sonra bu görevinden ayrılarak mensubu olduğu Jandarma Müfettişlik bölgesine gitti.[18]

Dönemin İzmir'deki Amerika Başkonsolosu George Horton'a göre, "Vali Rahmi Bey, Şark ve Avrupa zekâsının -ki şüphesiz Musevi atalarından miras kalmıştı- eşit karışımından oluşan bir zekâya sahip, son derece dirayetli, despotik bir kişi idi."[19] Rahmi Bey günlük işleri soğukkanlılıkla ve bir demir yumruk örneği yürütürdü. Fayda sağlayacaksa otoriter yanını kullanmaktan çekinmezdi.[20] Uzun boylu ve son derece dik duruşlu idi, keskin bakışları ve yüksek, ince delikli Turan tarzı bir burnu vardı. Türklerde oldukça nadir bir vasıf olan keskin bir mizah anlayışına sahipti."[21] Göğsü Padişah nisanları ile dolu ve sakallı vezirlerden değildi. Başı açık, kıvrık bıyıklı ve tam anlamı ile Batı stili giyinişli, yöneticiliğinin yanında politik fonksiyonu olan ve ileriyi gören bir devlet adamıydı.[22]

Fransız Konsolosu Jean-Marie Colomies, Rahmi Bey'in kenti yönetiş tarzını ve İzmir'i kendi prensliği gibi yönetmesini eleştirirdi. Rahmi Bey zaman zaman bir diktatör gibi davrandıysa da bu durum aslında yaptığı işin neredeyse imkânsız olmasındandı. Nüfusunun çoğu Hristiyan olan ve İstanbul'daki merkezi hükümetin kanunlarıyla her zaman anlaşamayan bir şehrin valisiydi. Rahmi Bey, bu durumun ileride yol açabileceği potansiyel sorunları görmüş ve politik işlerini yönetmek için, akıllıca bir kararla, kendisine Charles Karabiber isimli bir Yunanlıyı Yabancı İşler Müdürü olarak seçmişti. Karabiber Bey mükemmel Fransızca konuşurdu. Kendi kültürünü belli eden ifadelere sahipti.[23]

Rahmi Bey, Horton'a göre, ikili oynuyordu. Bir taraftan hem İstanbul'daki yöneticilerle arasını iyi tutuyordu, diğer taraftan İzmir'in önde gelen İngiliz, Fransız ve İtalyanlarıyla iyi ilişkiler sürdürüyordu. Özellikle görkemli evlerinde kendisini cömertçe eğlendiren İzmir'in önde gelen İngiliz yurttaşları ile dostluğu vardı. İştahı yerinde biriydi. Sarhoş olmadan Avrupa ve Doğu içkilerinden epey tüketebiliyordu.[24] Osmanlı İmparatorluğu'nun en fazla servet yaratan şehirlerinden birinin yöneticisi olan Rahmi Bey, giyimine çok özen gösterirdi. Onu İzmir sokaklarında frak giymiş olarak ve elinde gümüş asasıyla dolaşırken görmek mümkündü.[25]

Göreve başladığının ertesi günü, Ahenk gazetesinde, "Bize en büyük başarıları, memlekete yararlı en büyük hizmetleri Vali Beyefendiden istiyor, bekliyoruz. Bunda yerden göğe kadar hakkımız vardır. Çünkü vilayetimizin yalnız diğer vilayetler arasında değil, Avrupa'da bile büyük bir şöhreti olduğu halde şimdiye kadar hakikaten zavallı, acınacak, ağlanacak bir halde, gayet elim ihtiyaçları içinde bunalıp kalmıştır... Vilayetin bugün hangi cihetine baksanız, tetkik etseniz derin bir mahrumiyet ve yokluktan başka şeye tesadüf etmeyeceğiniz muhakkaktır."[26] yorumu yapılıyordu.

Onun İzmir Valiliğine getirilişinin altında yatan en önemli neden, İttihat ve Terakkinin İzmir'e verdiği önemdir. Bu önemin bir başka yansıması da genel merkez üyesi olarak İstanbul'a giden Küçük Talat Bey'in yerine Celal (Bayar) Bey'in, Partinin İzmir sorumlu sekreterliğine getirilmesiydi. Bu göreve getirilen Celal Bey'in hem siyasi nüfuzu hem de rahatça kullanabildiği yetkileri vardı.

Enver Paşa'nın mutemet adamı Kuşçubaşı Eşref'e göre, "İzmir'in millîleştirilmesi, daha açık tabiriyle gâvur İzmir'in Türk İzmir olabilme fetih hareketi, bütün memleketi şamil bir hayat davası mahiyetini alınca, Merkez-i Umumi, buraya İzmir'in hususiyetlerine göre bir katib-i mesul aradı. Bu zatta her şeyden önce, başlaması mukadder nüfuz ticaretini önleyecek, çelik selabetinde, namus iradesi ve fazilet duygusu, bunu takiben de millîleştirme hareketini başarma kudreti şarttı."[27]

Mahmut Celal (Bayar) Bey, 16 Mayıs 1883 tarihinde Bursa'nın Gemlik ilçesinin Umurbey köyünde doğdu. Ailesi, şimdi Bulgaristan'a ait olan Plevne şehrinden göç etmişti. Babası, ilmîye sınıfına mensup bir fıkıh bilgini olan Abdullah Fehmi Efendi'dir.

Celal Bey, ilk ve ortaöğrenimini babasının yanında yaptıktan sonra Gemlik mahkeme ve reji kalemine memur olarak girdi. Daha sonra Bursa'ya giderek Ziraat Bankasında çalışmaya başladı. Bursa'daki çalışmalarını Deutsche Orientbank'ta sürdürdü. Daha sonra İttihad-ı Millî Bankasında çalıştı. Bu arada Harir Darüttalimi (İpekböcekçiliği Enstitüsü/Meslek Yüksek Okulu) ve Collège Français de l'Assomption isimli okullara devam etti.

1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakkinin çalışmalarına katıldı. 1909'da İttihat Terakki Cemiyetinin kurduğu Gönüllüler Taburuna yazıldı.

1913 yılı sonunda İzmir'e gelen Celal Bey, zaman zaman çatışsa da Vali Rahmi Bey ile uyum içinde çalışacak, onun en yakın destekçilerinden biri olacaktır. İttihatçı önderlerin onu İzmir'e göndermesinde, bu bölgede yer alan yabancılara, diğer azınlıklara ve özellikle de Rumlara karşı ulusal duyguları öne çıkaracağı, Vali Rahmi Bey ile uyumlu çalışacağı görüşü etkili olmuştu.

Celal Bey, İzmir'e geldiğinde kentin ticari görünümünden memnun değildir.

"İzmir, coğrafi mevkii bakımından önemli bir ticaret ve sanat merkezi olmak vasfını her zaman nuhafaza etmiştir. Buna rağmen dış ticaret bizimkiler için birkaç istisnası ile öğrenilmeye muhtaç kapalı bir saha olarak kalmıştı. İç ticaret de aşağı yukarı bundan farksızdı. Esnaflıktan, simsarlıktan ileri gidenlerimiz sayılı kimselerdi. Büyük çoğunluğu daha mahsul tarlada, bağ bahçede iken alıcının tayin ettiği fiyattan malı satmış olurdu.

Bankalar, demiryolları, taşıt vasıtaları, belli başlı imtiyazlı, imtiyazsız mali ve iktisadi kurullar yabancıların elindeydi. O kadar ki İzmir'le Karşıyaka arasındaki deniz işletmesi bile Belçikalılara bırakılmıştı. Denebilir ki bütün bu kurullardan biz Türklerin nasibimize düşen, ayak işleriydi.

Yaşama standardımız, genel olarak azınlıklara, memleketimize yerleşmiş kapitülasyonlar yüzünden imtiyazlı bir sınıf teşkil eden yabancılara nisbetle düşüktü. Öz vatanımızda sömürge ekonomisi içinde idik. Yabancılar, azınlıklar, bankaları, fabrikaları iç ve dış ticarette rolleri ile üstün kazanç sağlıyorlardı. İktisadi alanda, para piyasası, finans ve kredi işlerine hâkim duruma geçmişlerdi.

Bu arada Yunanlıların birkaç bankası vardı. Bunların özellikle sahil ilçelerde normal kredi muamelesinden ziyade siyasi bir gayenin peşinde oldukları görülü-

yordu. Bizimkilere ipotek karşılığında yüksek faizle ikrazda bulunurlardı. Vadesi gelip borç ödenemeyince mal daha elverişli şartlarla Rumlara aktarma edilirdi."[28]

Artık İzmir'de güçlü bir yönetici kadrosu vardı. Ordu adına Dördüncü Kolordu Kumandanı Pertev Paşa ve Erkan-ı Harbiye Başkanı Cafer Tayyar Bey, iktidarda bulunan İttihat ve Terakki adına Kâtib-i Mesul Mahmut Celal Bey, Hükümet adına Vali Rahmi Bey.[29]

Rahmi Bey, o zamana dek İzmir'e gelen valilerin içinde en genç ve etkin bir kişiydi. Kendisi İzmir'de gayet iyi bir şekilde karşılanmış ve bu önemli vilayetin idaresini iyice ele almak için aylarca Hükümet Konağı'nda çalışmıştı.[30] Frenklerle dostluğunu geliştirmişti. Bu nedenle de Göztepe'deki evini Bornova'ya taşımıştı.[31] Şehrin seçkinlerinin çoğu gibi Rahmi Bey de metropolün çevresinde âdeta bir halka oluşturan şık taşra mahallelerinden birinde oturuyordu. Bir zamanlar köy olan bu mahalleler Smyrna'nın Levanten burjuvazisi arasında çok popülerdi.[32] Rahmi Bey de İzmir'in Avrupalı ve Levanten topluluklarına özel bir yakınlık duyardı. Özellikle onu saray gibi evlerinde ağırlayan İngilizlere çok yakındı. Onlar da Rahmi Bey'in arkadaşlığından hoşlanırlardı. Çünkü eğlenceli bir arkadaştı.[33] Kentte dolaşan söylentilere göre ise evini Bornova'ya taşımasındaki gizli neden, Whittall ailesinden Madam Charlton Whittall'e olan zaafıdır.[34]

Bornova'da bugün Askerî Mahfil olan binada oturan[35] Rahmi Bey, Bornova Parkı'nın ilk kurucusudur. Daha önce mezarlık olan bu bölgeyi, mezarlığı kaldırarak, çevresini demir parmaklıklarla çevirmiş ve park haline getirmiştir. Bugünkü Belediye binasının hemen yanında bir sinema yaptırmaya başlamıştır. Temelleri atılan bu sinema Rahmi Bey'in valilikten ayrılmasından sonra tamamlanamamıştır.

Rahmi Bey, Henri Giraud ile çok yakın dost olmuştu. Giraud ailesi onu hiç yalnız bırakmıyordu. Aralarında öylesine bir dostluk vardı ki Rahmi Bey, 1924 yılından itibaren[36] öldüğü tarihe dek Giraud'ların İzmir Pamuk Mensucat Şirketinde yönetim kurulu başkanlığı yaptı.[37]

Vali Rahmi Bey, Levantenlerin hem yakın dostu hem sıkça bir arada oldukları konuğu hem de koruyucularıydı. Eşkıyaların kente dek geldiği günlerden birinde Peterson'ların Bornova'daki Big House'de verdikleri muhteşem baloya Vali Rahmi Bey de katılmıştı. Vali davetlilerin geçecekleri yolları askerî birliklerle güvence altına almıştı. Baloya katılarak da Büyük Ev'e herhangi bir saldırı yapılmasını engellemişti.[38]

Bornova'daki Levanten aileler, İzmir'in kuzeyinde meydana gelen ayaklanmaları korkuyla kaygı arasındaki bir karmaşık duyguyla izliyorlardı. Şaşırtıcı bir soğukkanlılık içindeydiler. Kentin bir saat uzağında meydana gelen bu olaylara karşın burada İzmir'de güven içinde olduklarını duyumsuyorlardı. Biliyorlardı ki Rahmi Bey bu ayaklanmacıların İzmir'e kadar gelmesine asla izin vermeyecekti.[39]

Dönemin İzmir'i

Rahmi Bey, vali atandığında İzmir, Saruhan, Aydın, Denizli sancakları ona bağlıydı. İzmir sancağına bağlı olarak merkez, Bergama, Ödemiş, Tire, Bayındır, Urla, Seferihisar, Foça, Kuşadası, Karaburun, Çeşme, Menemen ve Nif (Kemalpaşa) kazaları bulunuyordu.

Manisa, Kasaba, Salihli, Alaşehir, Gördes, Kula, Eşme, Kırkağaç, Demirci, Soma, Akhisar kazaları Saruhan sancağına bağlıydı. Aydın sancağı; merkez, Nazilli, Söke, Çine, Karacasu, Bozdoğan kazalarını içeriyordu. Denizli sancağına bağlı olan kazalar ise merkez, Sarayköy, Buldan, Çal, Tavas, Garbikaraağaç'tı.

Birinci ve İkinci Kordon, Karşıyaka, Karantina, Göztepe, Kokaryalı (Güzelyalı) güzel binalar, büyük pasajlar ve büyük ticarethanelerin yer aldığı mevkilerdi. En işlek çarşı Frenk Mahallesi ve Kemeraltı çevresiydi.

Seksen beş mahalleye bölünmüş İzmir'de yaklaşık 1100 sokak vardı. Her sokağın başında Osmanlıca ve Fransızca tabelalar bulunuyordu. Karşıyaka'da, sokaklara bunlardan başka Rumca levhalar da eklenmişti. Büyük bir kısmı kaldırımlı olan kent sokakları Napoli taşıyla döşeliydi. Sokaklar geceleri havagazı ile aydınlatılıyordu.[40]

İzmir'in Avrupa'ya denizaltı telgraf kablosuyla ve İmparatorluğun diğer köşelerine telli telgraf ile bağlanması, Ticaret Mahkemesi'nin genişletilmesi ve yeni ticaret mahkemeleri açılması, Liverpool Rıhtımı'nın küçük ölçekte bir kopyası olduğu ileri sürülen İzmir Rıhtımı'nın yapılması, Batı Anadolu bölgesinde kapitalist gelişmenin örneklerini oluşturuyordu.[41]

İzmir; bankalar, sigorta acenteleri, ticari firmalar gibi finansal kuruluşların yanı sıra depolama ve işlemler için binalar bulabileceğiniz bir yerdi.[42] Şehrin ana bankaları Frenk Caddesi üzerindeydi. Imperial Otoman Bank, Credit Lyonnais, British Oriental ve Bank of Vienna burada bulunuyordu.[43]

Her türlü insanı görebilirdiniz. İsviçreli otelciler, Alman tüccarlar, Avusturyalı terziler, İngiliz değirmen sahipleri, Hollandalı incir tacirleri, İtalyan borsacılar, Ermeni ajanlar ve Yunan bankerler. Her zaman canlı olan barlar, küçük restoranlar ve kafelerin gölge bahçeleri, rıhtım boyunca sıralanmıştı. Her birinden çıkan iştah kabartıcı kokular, insanın ağzını sulandırıyordu. Ermeni pastanesinden kavrulmuş zencefil kokusu gelirdi, Türk kahvelerinden ise nargileden dökülen elma dumanı. Kahve ve zeytin, nane ve konyak... Her koku, fark ediliyor ve üç düzineden fazla mutfak kültürünün varlığını kanıtlıyordu. İzmir'deki rıhtım boyunca sıralanmış restoranlarda Kafkas pastaları, Fransız usulü et rosto, Yunan av eti tartı veya Yorkshire pudingi bulunabilirdi.[44]

Avrupa mahallesinin en gösterişli binası, dev fuayesi ve büyük yemek salonlarıyla Grand Kreamer Palas Oteli idi.[45] Birinci Kordon Caddesi'nde Budapeşte Birahanesi'nin bitişiğindeydi. Diğer yönde Liocas Tiyatrosu vardı. On dokuzuncu yüzyıla tarihlenen yapı, gerek ev sahipliği yaptığı balolar, yemekler ve resep-

siyonlarla kentin sosyal yaşantısına katkısı gerekse Birinci Kordon Caddesi'nin en yüksek binası olması dolayısıyla, döneminde İzmir'in en ünlü oteli olma durumundaydı. Kent için simgesel bir yapı niteliği taşıyordu. Yüzyılın başından itibaren Clup Hellenique bu tesisin içinde üst katta hizmet vermeye başlamıştı.[46]

Pathe Sineması, İzmir'de açılan ilk sinema oldu. Daha sonraları Kordon'da sekiz, Beyler Sokağı'nda bir, Irgat Pazarı'nda bir, Asansör'de bir, Kokaryalı'da bir, Karşıyaka'da iki, Basmane'de bir olmak üzere on beş sinema açıldı. Beyler Sokağı'ndaki sinema, İttihat ve Terakkinin koruması altında olan Millî Kütüphane Sineması'ydı. Millî Kütüphane, 23 Haziran 1912'de İkinci Beyler Sokağı'nda Salepçioğlu Konağı'nın selamlık kısmında hizmete açılmıştı.

Dönemin Vilayet Meclisi kentin tanınmış ve önde gelen isimlerinden oluşuyordu. Tevfik Paşa ikinci başkanlığı üstlenmişti. Uşakizade Muammer Bey, Şerifzade Rıza, Bekir Behlül, Tacir Halil, Mesrub Simonyan, Urla'dan dava vekili Halit, Ödemiş'ten Hacı Mümtaz ve Fahri, Bayındır'dan Sadık, Bergama'dan Rahmi (Köken), Suat ve Mustafa, Tire'den Mustafa ve Hacı İsmail, Çeşme'den Abdüllatif ve Karabina Ali, Seferihisar'dan Sabri, Foça'dan Hasan Sırrı, Kuşadası'ndan Hasan, Karaburun'dan Kadızade İbrahim, Nif'ten Hasan Tahsin, Menemen'den Rıfat Bey,[47] İzmir'den Hafız Ali Efendi, Yosef Estrogo Efendi, Aydın'dan Veli, Kazım Nuri, Ahmed Efendi, Bozdoğan'dan Hasan Tahsin, Çine'den Mustafa Asım, Söke'den Hasan, Nazilli'den Sadık ve Mehmed Efendiler, Denizli'den Ahmed Ziya ve Yusuf Ziya Beyler, Çal'dan Hasan ve Osman Efendiler, Buldan'dan Ali Bey, Sarayköy'den İsmail Efendi, Tavas'tan Mehmet Efendi, Garbikaraağaç'tan Salim Efendi, Akhisar'dan Mustafa Mesud Efendi, Alaşehir'den Eyüp Efendi, Soma'dan Yusuf Rıza Efendi, Kasaba'dan Ahmet Efendi, Kula'dan Fahri Efendi, Manisa'dan Cevdet ve Halid Efendiler, Doktor Arif Hükmet Bey[48] Meclisin diğer üyeleriydi. Denizli'den Yusuf Bey, Bergama'dan Rahmi Bey, Foça'dan Sırrı Efendi, Eşme'den Mahmud Efendi Vilayet Encümenine seçilmişlerdi.

O günlerin İzmir'inde öne çıkan Türk tüccarlar da vardı. Filibeli Hacı Süleyman ailesi, Alanyalızadeler, Balcıoğlu Hakkı ve Ethem Efendiler, Buldanlıoğlu Hacı Emin Efendi, Çullauzade Mehmet Arif Bey, Fesçizade ailesi, Hacızade Ahmet Bey, Kapanizade Tahir Bey, Tahirbeyzade Ahmet Bey, Yemişçizade Sabri ve Mehmet Nuri Beyler, Rızabeyzade Hüsameddin Bey, Şamlı Şükrü Bey ve ailesi, Mehmet Necip Kilimci, Esat ve Enis Kipman'lar, Ali Galip Irmak, Uşakizade Sadık ve oğlu Muammer Bey bunlar arasında sayılabilir.[49]

İzmir'in incir dış satımı hemen genellikle Aram Hamparsun adında bir Ermeni'nin elindeydi. Üzümcülük bazı Frenk ve Rum firmaların egemenliğindeydi. Türkler, ithalatçıların perakendeciliğini yapıyorlardı. Bu işlerin çoğunluğunu da Rum, Ermeni ve Yahudi esnaf yapıyordu.[50]

Rumlarla Türkler arasındaki ilişkiler genellikle paskalya zamanı yoğunlaşıyordu. Çalışkanlıkları ile dikkati çeken Rumların evleri her zaman temizdi. Türkler başta olmak üzere yerli halk, alışverişi, ticareti elinde bulunduran Rumlardan yapıyordu. Ortodoks Rumları küçümseyen Katolik Levantenler, onları evlerinde

hizmetçi ya da çocuk bakıcısı olarak çalıştırıyorlardı. İnançları gereği, Rumlarla Museviler kavgalıydı.[51]

İzmir'deki ticaret kolonisi ile bölgenin içerilerindeki üreticiler arasında tek bağ, Rum ve Ermenilerdi. Onlar olmadan ithal edilen Avrupa malları satılamayacağı gibi, Batı Anadolu'nun ihraç malları da üreticilerden toplanıp İzmir'e, oradan da Avrupa pazarlarına gönderilemezdi.[52] Avrupalıların ve Türklerin dışında kalan Rum, Yahudi ve Ermeniler, ticareti neredeyse ellerinde tutuyorlar, ekonomik olarak gittikçe güçleniyorlardı. Küçük ticaret ve sanayi ile bankacılık onların elindeydi.[53]

Yunanlıların kitleler halinde Küçük Asya'ya dönmesine bölgede ticaretin ve tarımın ilerlemesi, bunun yanı sıra 1821'deki devrimci ayaklanmanın ardından Mora'yı kasıp kavuran karışıklıklar sebep oldu.[54]

Yunanlılar şehre egemendiler. İncir, üzüm ve kayısı ticaretinde tekel durumdaydılar. Xenopoulo ve Orisdiback adında çok katlı iki mağaza da dâhil olmak üzere şehrin birçok büyük iş yerinin sahibi Yunanlılardı. Yunanlılar şehirdeki yaşama damgalarını vurmuşlardı. Acropoli, Luxemburg ve North Pole gibi şehrin en iyi otel, restoran ve kafelerinden çoğunu Yunanlılar işletiyordu. Rıhtım Yunan işletmelerinin merkeziydi. En zengin tacirlerin ofisleri buradaydı.[55]

Dokuma fabrikaları İzmir sanayisinin temelini oluşturmaktaydı.[56] İzmir'in varlık nedeni alışverişti. Batılılaşma, İzmir'de 19. yüzyılda egemen konumdaki özel girişimlerle, araziler, kişilere ait inşaatlar ve Batılı kapitalistlere verilen imtiyazlar sonucunda ulaşım ağının gelişmesiyle ilerledi.[57] Küçük Asya Rumları için çok önemli bir ticari merkez olan İzmir, eğitim olanaklarının çokluğu ve düzeyi bakımından doğal olarak bir hayli ileride bulunmaktaydı. Bu büyük Ege limanı ve onun çevresi, Anadolu'daki tüm ilkokulların hemen hemen altıda birine sahipti ve okulların açık olduğu dönemde bu düzeydeki tüm öğrencilerin beşte birine eğitim veriyordu. Ortaöğretime gelince İzmir, Küçük Asya'da bulunan bu düzeydeki okulların yaklaşık dörtte birine ve bölgenin tek lisesine sahipti.[58]

Manoli Aksiyotis'e göre durum göründüğü kadar parlak değildi:

"Harpten çok önce memlekete bir Alman 'uzmanları' akını başlamıştı: Tüccar, asker, polis, arkeolog, sosyolog, iktisatçı, doktor, rahip, öğretmen kisvesi altında durumu incelemeye, bizim aslımızı, geçmişimizi ve halimizi, istidat ve servetlerimizi öğrenmeye geliyorlardı. Hepsi de aynı ürkütücü sonuca vardılar: Biz, şeytan zekâlı Rumlarla Ermeniler, burada fazlaydık; kendinden geçmiş beylerin tüm ticaret hayatını reayaya bıraktığı, uyuyan bir Türkiye'de, haddinden fazla kilit noktasını taşıyorduk elimizde."[59]

İzmir, kapitülasyonların verdiği sınırsız olanaklar sayesinde dünyanın sayılı serbest bölge limanlarından biri haline gelmişti. Pamuk, üzüm, incir, tütün ve meyankökü ihracatının tümü Levantenlerin elindeydi. İthalatı meydana getiren her türlü Avrupa malı ise yine Levantenler aracılığıyla ithal edilmekte ve kendi mağazalarında pazarlanmaktaydı.[60]

İttihat ve Terakkinin 1913 yılında yaptığı kongrede kabul edilen programın ikinci maddesinde, "İttihat ve Terakki Fırkası, millî iktisat siyasetinin bağımsız-

lığını zorlaştıran ve yabancılarla ilgili mali ve iktisadi imtiyaz ve ayrılıkları kaldırmaya çalışacağı gibi tüm kapitülasyonların da kaldırılmasını sağlamayı en kutsal amaç sayar." dileği ve kararlılığı yazılıyordu.

9 Eylül 1914 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu, dönemin koşullarından da etkilenerek 1 Ekim 1918 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdı. Bu tek yanlı kararı ilgili devletlerin elçiliklerine bildirdi. Elçilikler kapitülasyonların iki taraflı bir anlaşmaya dayandığını belirterek kararı protesto ettiler.[61]

17 Eylül günü, İzmir'deki Britanya Konsolosu Heathcote-Smith, olayı şöyle değerlendiriyordu: "Türk nüfusun bütünü kapitülasyonların kaldırılması projesini bariz bir hoşnutsuzluk duygusuyla karşıladı; çünkü Türklere kapitülasyonların kaldırılmasının Avrupalı sakinleri övündükleri üstünlükten yoksun bırakmak anlamına geldiği, onları Türk'ün dengi yaptığı ve pek de dürüst olmayan bir şekilde sahip olduğu avantajlı durumunu ortadan kaldırdığı anlaşılmıştı."[62]

Bir ulusal burjuvazi oluşturma projesiyle yola çıkan yeni İttihat ve Terakki Hükümetinin başkenti İstanbul'dan sonra sanayi ve ticaret bakımından ikinci büyük kenti olan, hemen hepsi yabancıların elinde olan banka, havagazı, tramvay, rıhtım ve demiryolu şirketlerinin bulunduğu İzmir'de bu politikayı sürdürüp ticaret yaşamının Türklerin eline geçmesini sağlamak kolay bir iş değildi. İzmir ile art bölgesi arasındaki ticari hayatta önemli roller oynayagelmiş olan deve kervanlarını işletenler, Türk tüccar, millî burjuvazi yaratma politikasına feda ediliyor, ticarette ağırlık demiryolu ulaştırmacılığına doğru kayıyordu.[63]

İttihat ve Terakkinin "Millî Ekonomi" politikası İzmir'de başarılı olabildi mi? Millî ekonomi politikasına göre, gayrimüslim öğe ve yabancıların piyasadan tasfiye edilmesi ve yerli anonim şirketlerin kurulması gerekli idi. Bunun oluşması için ise yönetimin himayesine gereksinme duyuluyordu. Ancak kentin kozmopolit yapısı, hem ortak vicdanın ve millî dayanışmanın oluşturulması için önemli bir engeldi hem de kentte, Türk öğesine yapılan her himaye girişimi, kapitülasyonlar düzeni içinde kendi çıkarları gereği kendi himayeleri altındaki azınlıklardan yana tavır koyan Batılıların sert muhalefetiyle karşılaşıyordu.[64]

Vali Rahmi Bey, Evliyazade Refik Bey'in belediye başkanlığında kalmasını sağladıktan sonra belediye çalışmalarına da egemen oldu.[65] Rahmi Bey'in belediye ile iş birliği içinde kentin bayındırlık çalışmalarına yaptığı katkıları bu kitabın ilerleyen sayfalarında bulacaksınız.

Evliyazade Refik Bey, daha önce belediye başkanlığı yapmış, belediyecilik deneyimi olan biriydi. 1909 yılında İzmir'in üç belediye dairesine bölünmesi için oluşturulan komisyonda Uşakızade Sadık, Taşlızade Edhem, Kantarağasızade Ali ve Yemişçizade Sabri'nin de bulunduğu komisyonda görev almıştı.

Evliyazade, 10 Mart 1912 tarihinde yapılan seçimlerde de görev aldı. Tarihe "Sopalı Seçim" olarak geçen 1912 seçimlerinde sandıkları denetlemek üzere kurulan on kişilik denetleme kurulu üyeleri arasındaydı. Oy sayma işlemlerini denetleyecek üç kişilik kurulda da Mordehay Levi ve Yosef Ostruga'yla birlikte görev aldı.

Bu kurullarda görev yapan Evliyazade Refik Bey, Belediye Meclisi üyeliğine de adaydı ve seçildi. Ancak İttihatçıların seçimlerdeki tavırları üzerine gelişen söylentilerden dolayı 27 Mart 1912 tarihinde bu görevinden ayrıldı.

Evliyazade Refik Bey, aynı zamanda İttihatçıların en güçlü isimlerinden biri olan Doktor Nazım'ın da kayınpederiydi.[66] Doktor Nazım, 1926 yılında İzmir'de Atatürk'e yapılması planlanan suikast nedeni ile önce İzmir'de, sonra da Ankara'da yargılanacak ve asılacaktır.

1914 yılında İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı, Hacı Davut Ferkuh Efendi'ydi. Yönetim kurulunda başkan yardımcısı Mesrub Simonyan, Hristaki Atnaşole, Zaharya Gökbaşoğlu, Alailiyelizade Mahmut, B. Keşişoğlu, E. İlyadis, Misak Moradyan, X. Boduroğlu ve B. Benadava bulunuyordu. Odanın genel sekreterliğini Diyojen Kasapoğlu yürütüyordu.[67]

8 Mart'ta yapılan, 1914 yılı yönetim kurulu seçimlerinin bizzat valilikte yapılmasını sağlayan Rahmi Bey, kişisel ağırlığını koyarak Alanyalı Mahmud Bey'in ticaret odası başkanlığına getirilmesini de sağladı.[68] Bu tavrı, İttihat ve Terakkinin ulusal burjuvazi yaratma çabaları adına atılmış bir adımdır. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığına 30 yıl sonra bir Türk Müslüman seçilmiş oldu. Buna karşın, İzmir Zahire Borsasının başkanlığını Tuzakoğlu Efendi adında bir gayrimüslim yapıyordu.[69]

İzmir Ticaret Odasının Valilikte yapılan seçimlerinde Misak Morokyan, İlyadi Efsteradi, Ahenk gazetesi sahibi Ali Nazmi, Hristaki Atnoşole, Mesrub Simonyan, Balcızade Hakkı yeni yönetim kuruluna seçildi. Mesrup Simonyan ikinci başkanlığa getirildi.[70]

Vali Rahmi Bey'in desteği ile 1914'te İslam Tüccar ve Esnaflarına Mahsus Rehber yayımlandı. Bu kitapçıkta İzmir'de faaliyet gösteren ve Türklere ait eczaneler, ecza ve baharat depoları, otel ve misafirhaneler, doktorlar, emanetçiler ve çeşitli ürünlerin ticaretiyle uğraşanlar sıralandıktan sonra, Türklerin birbirleriyle iş yapması tavsiye ediliyordu.[71]

Borsa yönetimi de ticarette bir standardı yakalayabilmek için 14 Mart 1914 tarihinden itibaren borsadaki işlemlerde liranın 100, mecidiyenin ise 18,5 kuruşluk kurunu kullanmayı kabul etti.[72]

Özellikle Birinci Dünya Savaşı günlerinde tüm Osmanlı topraklarında görülen iaşe sıkıntısının İzmir'de az hissedilmesi için Evliyazade Refik Bey'in başkanlığındaki belediye ile Rahmi Bey'in başında bulunduğu valiliğin çalışmaları kendini göstermesine karşın zaman zaman sıkıntılar yaşanmıyor değildi. "Halk sabahtan akşama kadar fırınlarda sürünmek zorunda kalıyordu. O zaman insan başına 50 dirhem yani bir ekmeğin sekizde biri hak tanınmıştı. Bakla unu, palamut tuzu, süpürge tohumundan yapılan ekmekler yerine arada bir sarı darıdan çıkarılınca bayram yapılırdı."[73]

1914 baharında Smyrna'nın nüfusu hayattan zevk almaya devam ediyordu.[74]

Yeni bir gazete

Rahmi Bey'in valiliği günlerinde İzmir'de basın ve yayın yaşamı da hareketlendi. Yeni dergiler ve gazeteler yayın yaşamına katıldı. Dönemin koşulları gereği bazıları kısa ömürlü olsa da bir kısmı uzun bir süre ayakta kalmayı başardı.

Haftada bir çıkan "Yeni Lisan Müdafii Yeni Hayat" gazetesinin müdürü Raif Nezihi (Atakul) idi. Daha sonra Haydar Rüştü Bey oldu. Basıldığı yer olan İttihat Matbaasındaki özel oda, idarehane olarak gösteriliyordu. İlk sayısı 9 Kasım 1913'te çıkan gazetenin on birinci ve son sayısı ise 22 Ocak 1914'te çıktı.[75]

Türk Çocuğu dergisi yayımlanıyor

Her ayın birinci ve on altıncı günlerinde ayda iki kez çıkan "Gençler ve okullular dergisi" Türk Çocuğu'nun ilk sayısı Aralık 1913'te yayımlandı. Sorumlu Müdürü Mustafa Turgut'tu. Yönetim merkezi, Beyler Sokağı'ndaki Türk Matbaası'ydı. On bir sayı yayımlanan dergi 29 Nisan 1914 tarihinde kapandı.[76]

Levantenizme karşı bir dergi

İlk sayısı 3 Aralık 1913'te çıkan "Tan" dergisinin arka kapağında, "On beş günde bir çıkan, ırkımızın yükselmesine çalışır Türk dergisidir." yazıyordu. Mustafa Sabri'nin müdürlüğünü yaptığı bu derginin yönetim merkezi, Beyler Sokağı'ndaki Köylü Matbaasındaki özel büro gösteriliyordu. Ahenk ve Türk matbaalarında basılan dergi 28 Ocak 1914 tarihinde beşinci ve son sayısını yayımlayarak yayın yaşamından çekildi.[77]

Tan dergisi, o güne dek çıkan diğer dergilerden farklı olarak Necip Türkçü'nün fikirlerini takip ediyordu.[78] Türkçü Necip'in, İttihat ve Terakkinin olduğu gibi yeni kurulacak olan Kemalist rejimin ilk dönemlerinin de kuramcılığını üstlenecek olan Ziya Gökalp'in Türkçülüğünü eleştiren yazıları dergide yer aldı. Ziya Gökalp'in "Turan" ülküsünün karşısında Türkçülük düşüncesini ilk kez bir program ve bir sistem durumuna getirmeye çalışan bir düşün adamı olan Türkçü Necip, yazılarında Anadolu ve Rumeli Türklüğüne öncelik verdi.

Derginin ilk sayısında yer alan sunuş yazısı dikkat çekicidir:

"Maksadımız asırlardan beri mühmel ve metruk bırakılan zavallı Anadolu'da fikri ve içtimai bir hayat-ı nevin uyandırmak, mesleğimiz de fikren münevver, bedenen zinde, kalben vatanına âşık ve vicdanen dinîne hürmetkar bir neslin teksirine çalışmaktır.

Şimdiye kadar öksüz bir evlat gibi her gün daha merhametsiz bir suretle hırpalanan ve nihayet cehl ü ataletin kâbus-ı kahrı altında ezile ezile bu hal-i sefalete sürüklenen Anadolu halkı şüphe yok ki nur-ı intibaha, ruh-ı hayata muhtaçtır.

Fakat bu nur saçılırken ona alışamayanların basiret gözlerini kamaştırmak ve belki zedelemek ihtimali vardır. O ruh nefhedilirken yabancı cürsumelerle bulaşmış olmamasına itina etmek icap eder.

İçtimaiyatta taklitçilik fikren ve ruhen korkunç bir anarşiye sevkedebîlir. Neticede ırkın nebaletiyle beraber mevcudiyeti de tehlikeye düşer. Bu noktayı derpiş ederek fikri, içtimai, halkça anlaşılabilecek neşriyatımızda kanun-ı tekâmülden inhiraf etmeyecek (Levantenizm) gibi fikri hastalıkların, Anadolu'nun saf ve asude muhitine sirayet etmemesine de bütün gayretimizle çalışacağız."[79]

Levantenizme karşı çıkan dergi, kentin yeni valisinin Levantenlerle olan iyi ilişkilerini göremeden yayın yaşamından ayrılacaktı.

Rees Köşkü'ne el konuyor

Eğitim alanında Rum Ortodokslar çok öne çıkmıştı. İmparatorluk topraklarındaki Rum okulları, Neo-Yunan ulus-devletinin yayılmacı hedeflerine göre hareket ediyorlardı. Evangeliki Okulu ve İzmir Merkez Kız Okulu itici gücü oluşturyordu. Bu eğilim İstanbul'dan çok Atina'dan kaynaklanıyordu. Bu okullarda Yunanca dersi temel olmasına karşın gerek coğrafi durum ve gerekse İzmir'in ticaret yaşamı gereği Fransızca öğrenmek koşuldu. Vilayetin içinden ve dışından, kısmen Evangeliki Okulunun önerdiği programı uygulamaya niyetlenen kurumlara hem yerel koşullara hem de ellerindeki pedagojik olanaklara göre eğitim vermeleri öneriliyordu.[80]

İmparatorluk topraklarındaki Rum okulların programlarında din en önemli yeri işgal etmekteydi. Nitekim müfredatta ötekiler kadar zaman ayrılmasa da din dersi sembolik olarak ders programının en başına konulurdu. Din bilgisi, esasen, öğrencinin iyi bir Hristiyan, yani Ortodoks Hristiyan olmayı öğrendiği bir dersti.[81]

Rahmi Bey'in İzmir'de ilk yaptığı işlerden biri bağnazlıkla mücadele etmek oldu. Dönemin gereği olarak kapalı bir çevrede yetişen ve yaşayan Türk kadınlarının uygarlıktan geri bırakılmalarını önlemek için girişimlerde bulundu. Türk kadınlarının yeteneklerine sosyal bir çevre yapmaları için önemli düşüncelerini yaşama geçirmenin ilk yolunun eğitim olduğunu gören Rahmi Bey, bu anlamda ilk ciddi girişimini de Buca'da mükemmel bir kız koleji açarak gerçekleştirdi.[82]

İzmir ve çevresinin seçkin ve aydın ailelerinin kızları burada lise derecesinde iyi bir eğitim görmeye başladılar. Bu kolejde ayrıca yabancı dil öğretimine de önem verildiğinden İzmirli kızların bir yabancı dil öğrenmelerinin yolu da açıldı. Gerçekten de bu okuldan yetişen kız öğrenciler kentin hem eğitim hem de sosyal yaşantısına yeni bir ivme kazandırdılar. Kamil Dursun Bey'in anılarında sözünü ettiği bu okul Rees Malikânesi'nde açılan yatılı kız öğretmen okuludur.

Kapitülasyonların özendirmesiyle Osmanlı topraklarındaki ticaret cazibesine kapılıp gelenlerden biri de Thomas Bowen Rees ailesidir. 1853'teki Kırım Savaşı sırasında Wales'ten İzmir'e göç ettiler. İzmir'e yerleşen aile, kumaş boyası başta olmak üzere ticarete başladı. Thomas Bowen Rees, İngiliz Egypt & Levant Steamship Co. Ltd. şirketinin İzmir genel acenteliğini de üstlendi.[83]

Rees Köşkü, 19. yüzyılda, 1890'lı yılların sonlarına doğru, İngiliz Rees ailesi tarafından yaptırılmıştı. Bay Rees, Osmanlı Demiryolu Şirketinin yetkilisiydi. Buca İstasyonu'na kadar gelen demiryolu hattını da o döşettirmişti.

İzmir'in önde gelen Levanten ailelerinden biri olan Rees'ler, Buca'da yaptırdıkları köşkte birkaç kuşak yaşadıkları için Bucalı olarak tanınırlar. Atlara meraklı olan aile, Buca ile Şirinyer arasındaki düzlük bir arazide at yarışları yapılmasının öncülüğünü de yapmıştı. İzmir'deki at yarışı geleneğinin Rees Ailesi aracılığı ile başlatıldığı da bilinmektedir. Az sayıda yarışseverin düzenlediği yarışlarda önceleri, Whittal ve Rees'ler at koşturdular. Daha sonra Mr. Patterson'un önderliğinde, Evliyazade Refik Bey, Alyotti, Rees ve Forbes bir araya gelerek Smyrna Races Club'ı (İzmir Yarış Kulübü) kurunca, yarışlar daha da ilgi çekici olmaya başladı.

Thomas Bowen Rees tarafından yaptırılan[84] Rees Malikânesi'nin mimari karakteri rasyonel ve ağırbaşlı bir ifade taşımaktadır. Gerek dış form gerekse iç mekânlar görkemli, yalın bir geometriye oturtulmuştur. Detaylar, kullanılan malzemenin doğasına uygun ve özeldir. Ana giriş holünde bulunan şömineyi çevreleyen seramik kompozisyon bir heykeltıraş elinden çıkmışçasına sanatsal ifade taşır. Rees Köşkü, tipik İngiliz mimarisinin özelliklerini yansıtmaktadır. Simetrik cepheli, üçgen alınlıklı ve çıkmalı bina, ahşap ve yığma taş bir yapı olup iki katlıdır. Alt katta şömine bulunan geniş bir holün ardından yine geniş bir oturma odası ve küçük odalar bulunmaktadır. İçeriden ahşap merdivenle çıkılan üst katta da odalar mevcuttur. Malikâne taş ve tuğladan yapılmış, üzeri sıvanmıştır. Yapının bazı bölümleri iki, bazı bölümü de üç katlı olup iki ayrı bölümden meydana gelmiştir. Yan tarafında kule şeklinde ayrı bir bölüm bulunmaktadır. Cephe düzenindeki pencereler bir birlik göstermemektedir. Bazıları ince uzun yuvarlak kemerli, bazıları dikdörtgen söveli, çatı katındakiler de küçük kare pencerelerdir. Geniş bahçe içerisinde bulunan malikânenin üzeri kiremitli çatı ile örtülüdür.[85]

Uzun süre aile tarafından köşk olarak kullanılan binaya I. Dünya Savaşı yıllarında Vali Rahmi Bey el koymuş ve yatılı kız öğretmen okulu olarak kullanıma açmıştır.

25 Eylül 1914 tarihi, bir dönüm noktası olacaktır ve Rees'ler bu tarihte İzmir'den ayrılmanın kaçınılmaz olduğuna karar verirler. Ardından Stimliyat Dragon'la kasım ayı sonu veya aralık ayı başlarında Midilli Adası'na gitmek üzere ailesi, kız kardeşi Ida Gordon ve dokuz aile ferdi, sekiz çocuk, bakıcılar olmak üzere İzmir'den ayrılırlar. Bir süre sonra Atina'ya yerleşirler ve bu kentte 46 Stadion Caddesi'nde bir ofis açarlar.[86]

Rees Köşkü, savaş sonunda sahiplerine iade edilmiş, 1930'lu yılların sonunda Rees'lerin İzmir'den dönüşsüz ayrılmaları üzerine istimlâk edilerek tekrar eğitim amacına yönelik kullanıma açılmıştır. Bu bina günümüzde Buca Eğitim Fakültesi dekanlık binası olarak kullanılmaktadır.

Gökçen Efe bağışlanıyor

Adına türkü yakılan Gökçen Hüseyin Efe, 1891 yılında Ödemiş'in Fata (Gökçen) köyünde dünyaya gelmişti. Hali vakti yerinde, bilgili görgülü, varlıklı ve asil bir aileye mensuptu. Haksızlığa dayanamayıp isyan eden mert bir yapısı vardı. Küçük yaştayken, aynı zamanda akrabası da olan Çakırcalı Mehmet Efe'nin kızanı oldu.[87] 1911 yılına kadar Çakırcalı Efe'nin yanında zeybeklik yaptı. Çakırcalı'nın 1911'de ölümü üzerine Tire taraflarındaki Gümce Dağı sırtlarında eşkıyalık yaptı.

1914 yılında, Mahmut Celal (Bayar) Bey aracılığı ve İzmir Valisi Rahmi Bey ile Jandarma Yüzbaşı Edip (Sarı Efe) Bey'in onaylarıyla bağışlanarak kızanlarıyla birlikte dağdan inip Ödemiş'in Kahrat köyüne yerleşti.

Birinci Dünya Savaşı nedeniyle seferberliğin ilan edildiği günlerden biriydi. Hükümet, eşkıyalığın ortadan kaldırılması için girişimlerde bulunuyordu. Ödemiş bölgesinde eşkıya takibi işi Jandarma Yüzbaşısı Sarı Efe Edip'e verilmişti.

Tire esnafından Mehmet Ağa adlı biri İzmir'e gelerek İttihat ve Terakki Sorumlu Sekreteri Celal Bey ile görüştü. Gökçen Efe'nin kızanlarıyla birlikte bağışlanarak dağdan inmek istediklerini iletti. Celal Bey, durumu hemen Vali Rahmi Bey'e anlattı. Vali, takip müfrezesi komutanı Sarı Efe Edip'in bu işi uygun bulması durumunda kendisinin de olur vereceğini söyledi.

Rahmi Bey'den olumlu yanıt alan Celal Bey, Tire'ye gitti. Akşamüzeri kente vardığında kendisini Mehmet Ağa'nın beklediğini gördü. Ertesi gün Yüzbaşı Edip Bey'i karargâhında ziyaret eden Celal Bey, ondan da olumlu yanıt alınca Gökçen Efe ile görüşmek istedi. Celal Bey, Edip Bey'i de yanına alarak Mehmet Ağa ile birlikte gece Güme Dağı'na gitti. Yolda ıslık sesleri işitiyorlardı. Bu ıslıklar arasında Gökçen Efe'nin gözcüleri tarafından birbirlerine teslim ediliyorlardı. Birkaç saatlık tırmanmadan sonra tepede düzlük bir alana geldiler. Büyük bir ağacın altında mola verdiler.

Dinlenmeye yeni başlamışlardı ki karanlıklardan ansızın sekiz silahlı kişi çıktı. Biri elindeki elektrik feneri ile mola verenlerin yüzlerine tek tek ve dikkatle baktı. Üzerlerini aradıktan sonra getirdikleri çuhaları yere sererek "Buyurun, oturun." dediler. Celal Bey, Mehmet Ağa'nın ricasını anlattıktan sonra, isteklerini bir de kendi ağızlarından dinlemek istediğini söyledi.

Gökçen Hüseyin Efe, dağdaki yaşamdan artık kurtulmak, düze inmek ve normal insanlar gibi yaşamak istediklerini söyledi. Madem buraya dek gelmişlerdi, onlara dağdan inmek için kabul edilmesini istedikleri koşullarını da sıraladı:

"Genel ve özel haklar bakımından tümüyle bağışlanacağız. Hepimiz silahlarımızla gezeceğiz. Oturduğumuz köye jandarma girmeyecek. Yüze çıkma töreni Tire'de Celal Bey'in katılacağı bir toplantıda yapılacak. Bunlar için Padişah iradesi alınacak. Hükümet isterse (kır serdarı) adı altında eşkıya takibinde görev alabiliriz."

Bu koşullar Çakıcı Efe'nin Hükümetle yaptığı anlaşmaların hemen hemen aynıydı. Zeybeklerce bu, âdet haline getirilmişti. Daha önce Vali Hacı Naşit Paşa zamanında yaşanan bir olaydan dolayı efelerde "Osmanlıya güven olmaz." inancı egemendi.

Celal Bey, Gökçen Efe'nin yaklaşımını pek katı bulmamıştı.

"Ben," dedi Celal Bey, "hükümetin onuruna dokunacak bir işe karışamam. Size söz verince bunun da sonuna dek tutulmasını isterim."

Gökçen Efe, Celal Bey'i dikkatle dinliyordu. İki dizi üzerine oturdu.

"Kanun, usul ne ise ona göre." dedi Celal Bey. "Sağlam, bağışlanacaksınız. Zaten başka türlü de olmaz. Kendinizi korumak istersiniz. Bunun için silahlarınızı da muhafaza edersiniz. Önerinizin üst tarafından vazgeçersiniz."

Celal Bey, yanında oturmakta olan Jandarma Yüzbaşısı Edip Bey'i işaret ederek konuşmasını sürdürdü:

"Kumandan gerek görürse eşkıya takibinde kendisine yardım edersiniz."

Gökçen Efe'nin Başkızanı Halil, bulundukları köye jandarma gelmemesi konusunda ısrar etti. Sağ elini göğsüne koyarak şöyle yanıt verdi:

"Allah korusun, ya Efe'me bir fenalık yaparlarsa!"

"Bu bir güvenlik meselesidir." dedi Celal Bey. "Ben eminim, bir süre sonra silahsız, İzmir'de benim büroma kadar gelip kahvemi içeceksiniz, dost olacağız, efeler! Size işin olur tarafını söyledim. Ben, böyle işlere karışmak istemezdim ama devlet, güçlü düşmanlarla büyük bir kavgaya tutuşmak üzeredir. Böyle bir zamanda sizin gibi kanı temiz Türk evlatlarının dağlarda dolaşmasına, birbirimize düşman olmamıza gönlüm razı olmadı."

Başta Gökçen Efe olmak üzere tüm kızanlarının kendisini can kulağı ile dinlediğini görünce Celal Bey konuşmasını sürdürdü:

"Sözümüze inanınız! Siz, iyi bir vatandaş olarak yaşadıkça bizden ancak dostluk görürsünüz."

Gökçen Efe, seferberlik ve savaş gibi sözleri duyunca iyice yumuşadı:

"Biz de vatanımız için çalışmasını biliriz. Senin söylediğin gibi olsun!"

Başını önüne eğen Efe, on altı yıldır kovalanmaktan yılmayan bu adam, yurt sevgisi önünde başını eğmişti. Gökçen Efe, kısa bir sessizlikten sonra Edip Bey'e döndü:

"Sen şu, Tire'deki takip kumandanı mısın?" dedi.

"Evet, Efe. Ben takip kumandanıyım."

"İşe başlamadın ya..."

"Henüz hazır değilim, Efe!"

Bunun üzerine Gökçen Efe ayağa kalktı. "Sözü uzatmayalım, vakit geldi." dedi. Tüfeğini omzuna astı. Celal Bey'i iki elinden tuttu, "Tire'de görüşeceğiz." dedikten sonra kızanlarıyla birlikte karanlıkta kayboldu.

Kumandan Edip Bey, gereken işlemleri tamamladıktan sonra Gökçen Hüseyin Efe ile kızanları dağdan düze indiler.

Aradan birkaç ay geçmişti ki Beyler Sokağı'ndaki bürosunda oturmakta olan Celal Bey'in yanına genç biri geldi.

"Selamünaleyküm, Bey!" dedi.

Bu gelen, Gökçen Efe'nin en genç kızanlarından Veli idi. "Kahveni içmeye geldim." dedi. Celal Bey dağda verdiği sözü tuttu. Kahveler içildikten sonra sordu:

"Nasıl? Yüreğiniz rahat mı, Efe?"

"Şimdilik rahatız. Ama Efe hasta, sancılanıyor."

"Doktor gönderelim."

"Bilmem ki?"

Kendilerini zehirleyebilecekleri kuşkusu ile doktorlara güveni olmayan efeler hasta oldukları halde bile doktora gitmemeyi güvenlik gereği görüyorlardı.

Tam o sırada telefon çaldı. Arayan Vali Rahmi Bey'di. Celal Bey'i yanına çağırıyordu. Celal Bey, yanında konuğu olduğunu söyledi, konuğunun kim olduğunu da.

"Onu da getir." dedi Rahmi Bey. "Ne biçim adamdır, görelim."

Celal Bey, Gökçen Efe'nin kızanı Veli ile birlikte Vilayet'e gitti. Veli, Rahmi Bey'i görünce ilerledi, büyük bir saygı ile elini öptü. Rahmi Bey oturmasını söyledi. Veli kabul etmedi. Valinin uzun ısrarları sonucunda karşısına oturdu. Rahmi Bey'in sorularına yanıt vermekle yetindi. Ayrılırken aynı saygı ile elini öptü.

Veli çıktıktan sonra Rahmi Bey, Celal Bey'e, şaşkınlığını gizlemeden, "Bu kadar saygılı adamlar, nasıl oluyor da dağda canavarlaşıyorlar?" diye sordu.[88]

Celal Bey, Yunan işgali üzerine İzmir'den kaçtıktan sonra Kahrat'a gidecek ve gece yarısı köy kahvesinde kendisini Gökçen Efe karşılayacaktır. Gökçen Hüseyin Efe, zamanında kendisini bağışlayanlardan biri olan Celal (Bayar) Bey'in hayvanını yularından tutacak ve konuk edeceği eve kadar hayvanı yedeğinde götürecektir.[89]

Onu bağışlayanlardan Rahmi Bey ile Sarı Efe Edip, 1926 yılında Atatürk'e İzmir'de düzenlenmesi planlanan suikastla ilgili yargılanacaklardır.

Aliotti'ler Karşıyaka'da köşk yaptırıyorlar.

İzmir köklü Levanten ailelerinden Aliotti'ler, dünya savaşının başladığı 1914 yılında Karşıyaka'da sahilde kendilerine bir köşk yaptırdılar. Heinrich Van Der Zee'nin kayınpederi olan Baron Aliotti[90] tarafından yaptırılan köşk, Çamlık girişindedir. Bugün Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı olarak kullanılmaktadır.

Bahçe içindeki eve demir bir kapıdan girilmektedir. Üçgen alınlıklarla taçlandırılmış cepheler, köşeleri belirleyen Toscana başlıklı pilasterler. Ev bu pilasterlerin üzerinden başlayarak yükselen ve ortada birer pencere ya da açıklıkla ikiye bölünmüş İyon başlıklı kolonlarla kesilen sağır kemerler, cephelerde son derece hareketli bir etki yaratmaktadır. Ön cephede iki taraftan yükselen birer kule sosyal statünün bir ifadesidir. Yüksek bir subasmanı üzerine iki katlı inşa edilen Aliotti Köşkü'nde çıkmanın üst katı balkon, kulenin üst katı ise teras olarak düzenlenmiş ve korkuluklarla çevrelenmiştir. Yapının alt katı dikdörtgen planlıdır. İç mekânlarda tavan ve tavan eteklerine alçıdan süslemeler yapılmıştır. Alt katta her biri farklı süsleme özelliklerine sahip şömineler bulunmaktadır. İthal edilerek monte edilmiş dökme demirden yapılmış göbekler, çerçeveler içine alınarak ithal çinilerle süslenmiştir. Girişin kuzeyindeki büyük odadaki şömine mermer kaplamalıdır.[91]

Aliotti Köşkü, Birinci Dünya Savaşı başlamadan hemen önce yapılmış olmalıdır. Bu yapı o günlerin İzmir'i için iki yönlü önem taşımaktadır. Birincisi, Levantenlerin bu kentte ne denli görkemli bir yaşam sürdüklerini, ne denli gör-

kemli binalarda oturduklarını göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Levantenlerin İzmir'in kent yaşamına ve kent kültürüne katkılarının bir göstergesidir. İkinci önemli yönü ise savaş başlar başlamaz sıkıntı yaşayabileceklerini akıllarının ucundan bile geçirmemiş olmalarıdır.

Rahmi Bey'in valiliğinde Birinci Dünya Savaşı'nı yaşayan İzmir Levantenleri, onun ikili düşünce yapısından ister istemez zaman zaman da olsa etkileneceklerdir. Örneğin İngiliz hayranı Rahmi Bey savaş günlerinde Levantenlerin en güvenilir koruyucusu olurken İttihatçı Rahmi Bey yabancı binalara savaş süresince el koyacak, millî burjuvazi yaratılması için şirketlerin kurulmasına öncülük edecektir.

İlham'ını sahibinden alamayan dergi

"İlham" dergisi birçok deneyimlerinden sonra basından uzaklaşan Hüseyin Rıfat Işıl tarafından çıkarıldı.

1878 yılında İzmir'de doğan Hüseyin Rıfat Bey'in babası İzmir'in tanınmış avukatlarından ve müstantik Kadızade Hafız Rıfat Efendi, annesi ise İzmir tüccarlarından Hacı Süleyman Efendi'nin kızı Zehra Hanım'dır.

İlköğrenimini Namazgâh'ta mahalle mektebinde yaptı. Bu arada devrin ünlü kitapçısı Hafız Ahmet Sabri Efendi'den özel dersler, babasının yanında çalışan birinden de Fransızca dersleri aldı. İzmir Rüştiyesi'nden sonra Halit Ziya'nın öğretmenlik yaptığı idadiye yazıldı. Ancak bir disiplin kovuşturması nedeni ile okulu bitiremeden ayrıldı. 1896 yılında olan bu olaydan hemen sonra Hizmet gazetesinde çalışmaya başladı. Kısa bir süre ticaret yaptı ancak başarısız olunca yeniden Hizmet gazetesine döndü.

1902 yılında İstanbul'da Darülfünunun Eczacılık bölümüne başladı. Bitirmek üzere iken bir hocası ile tartıştı ve hocasının mezun olmasına engel olması üzerine öfkesinden Yunanistan'a kaçtı. Konsolosluk görevlileri tarafından ikna edilerek İstanbul'a geri gönderildi. Ancak İstanbul'da onu yedi aylık bir tutukluluk bekliyordu. Ailesinin araya girmesi ve İzmir'e dönmesi koşulu ile bağışlandı ve diplomasını aldı.

1906 yılında İzmir'de Şifa Eczanesini açtı. Bir buçuk yıl kadar sürdürdüğü bu meslek yerine gazeteciliği yeğleyince eczanesini devretti.

1896'da Hizmet gazetesinde idare kâtibi olarak başlayan gazetecilik yaşamını 1900-1901'de Tevfik Nevzat'ın yönetimi eline almasıyla, gazetenin yazı kuruluna girerek sürdürdü. Ancak Hizmet gazetesi kapanınca İstanbul'a gitti. Ağabeyi İbrahim Refik'in yönetiminde Haziran 1904'te yeniden yayımlanmaya başlayan Hizmet'e yazılar gönderdi. 1906'da İzmir'e dönünce gazetenin yazı işlerini ve yönetimini üstlendi.

Ağustos 1908'de Kukuruk adında bir mizah gazetesi çıkardı. Bu gazetenin kapanması üzerine Dellal adında bir başka gazete çıkardı. Ocak 1910'da Hizmet'in kapanması üzerine bir süre basından uzaklaştı.[92]

Maceralı bir yaşamı olan Hüseyin Rıfat Işıl'ın sahibi, M. Nahit'in müdürü olduğu ilmî ve edebî dergi "İlham", on beş günde bir yayımlanacaktı. Derginin yönetim merkezi Gaffar Hanındaki 10 numaralı ofisti. Derginin ilk sayısı Nisan 1914'te, ikinci ve son sayısı ise 18 Haziran 1914 tarihinde yayımlandı.[93]

Bayanlara ilk tiyatro gösterisi

Rahmi Bey'in kente getirdiği dinamizm, kısa sürede toplumsal yaşamda kendini göstermeye başladı. Belli çevrelerin direnmelerine karşın valinin aldığı önlemler sayesinde bayanlar kentin tarihinde ilk kez bir tiyatro oyununu izleme olanağına kavuştular.[94]

Müslüman kadınların tiyatroya gitmesi olanaksızdı. Onları kapalı, karanlık bir salonda, yabancıların olduğu bir yerde, onlarla yan yana hayal etmek imkânsızdı. Tek çare, salonun ikiye bölünmesi ya da özel seansların düzenlenmesiydi. Temsiller sırasında kadın-erkek karışık oturulmasına, herkesin gayet liberal diye bildiği bir şehirde bile din izin vermezdi. Müslüman din adamları 20. yüzyılın başında kadınların temsillere gitmesine karşıydılar.[95]

İzmir basınında kadınların tiyatroya gitmeleriyle ilgili haberlere ancak 1913 yılının Mayıs ayında karşılaşıyoruz. İstanbul'dan gelen bir tiyatro kumpanyasıyla İzmirli tiyatrocuların birlikte oynadıkları Cenap Şehabettin ve Hüseyin Suat'a ait "Derse Devam Edelim" piyesinin, Ahenk gazetesinde kadınlara oynanacağı duyuruluyordu. Bu ilk örneklerin ardından İzmir'de kadınlar Birinci Dünya Savaşı boyunca tiyatrolarda kendilerini gösterebilmişlerdir.

1914 yılına gelindiğinde bile bir sanat gösterisinin nasıl izlenmesi gerektiği konusunda bilgisizlik, kültürel eksiklik Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi İzmir'de de had safhadaydı. 1913 yılı Haziran ayında "Beyhani" denilen tiyatroda müşterilerden biri sahnede bir kıza taş atarak yüzünü parçalamıştı. Yine Keçeciler'deki tiyatroda seyirci, oyunu beğenmediğinden sahneyi taş yağmuruna tutmuştu. Bazen tiyatroların cami yakınlarında kurulması da sorunlar yaratmaktaydı. Bir tarafta ezan okunurken bir taraftan da tiyatrodan müzik sesleri yükselirdi. Bu karmaşanın önü bir türlü alınamadığından arbede kaçınılmaz hale geliyordu. Anadolu gazetesinde bu durumun "millî ve dinî hisleri zedelediği" belirterek ilgililerin dikkatini çekip gerekli önlemlerin alınmasını isteyen yazılar yazmıştır.

Tiyatroların İzmir'in sosyokültürel yaşamına kazandırdığı hareketlilik tutucu çevreleri bu aktivitelere karşı tepkisel davranışlara itti. Nitekim kentteki bağnaz unsurlar, belediyeyi de yanlarına alarak, 1913 yılında, tiyatrolara karşı âdeta savaş açmışlardı. İlginç bir şekilde yerel basın da belediyenin yanında bir tutum takınmıştır. Aslında tiyatrolardaki olumsuzlukları ilk dile getiren de yine şehirde çıkan gazeteler olmuştu. Öyle ki 1913 yılı Haziran ayında İzmir'de bulunan tiyatrolarda bazı fenalıkların olduğu gazetelerde dile getirilmiş, görevlilerin dikkati çekilmişti. Bunun üzerine harekete geçen belediye tiyatroların sıhhat-i umumiye noktasından kapatılmalarını uygun görerek karar gereği tiyatroların kapılarına kilit vurulmuştu. Tiyatrocular epey çırpındılar. Karar aleyhine valilik dâhil bazı önemli makamlara müracaat ettiler. Sanatlarını icra etmeleri için izin istediler. Fakat başarılı olamadılar. Tartışmalar ise kültürel sevgiden uzaklaşıp ahlak boyutuna dayanmıştı. Bu didişme sırasında Anadolu gazetesinde yer alan değerlendirme çok enteresandı. Gazetedeki bir yazıda "... memleketin ahlakının bu gibi müesseselerce bozulmamasına özen gösterilmesi..." istenirken, bu konuda uzun uzadıya pek çok makale yayımlandı. II. Meşrutiyet'in ilanıyla özgür bir ortam

bulan tiyatro, 1914 yılına gelindiğinde, tutucu çevrelerin dayanılmaz baskıları sonucu artık memleketin ahlakını bozan bir kurum olarak görülüyordu.

1913 yılının Ocak ayında Mahmut Reşad'ın "Osmanlı'nın İstiklali" isimli oyunu Sahne-yi Osmanî Heveskâran Heyetince temsil edildi. Aynı yıl Balkan Savaşı sırasında Edirne savunması üzerine Melekzade Fuat tarafından kaleme alınan "Edirne Müdafaası yahut Şükrü Paşa" adlı 4 perde, 3 tablodan oluşan oyun İzmir'de Beyler Sokağı'nda yeni yapılan Osmanlı Sinemasında Sahne-i Bedayi Millî Tiyatro ve Heveskâran Heyeti tarafından sahnelenmiştir. İzmir'de Türklerin kültürel alanda daha fazla görünmesini sağlamak ve faaliyetlerini arttırmak amacıyla İstanbul Türk Ocağının 1913 yılı yaz aylarında İzmir'e yaptıkları seyahat sırasında M. Fuad Köprülü'nün "Türk'ün Duası" isimli şiiri İttihat ve Terakki Numune Mektebinde bir piyes şeklinde temsil edilmiştir.

Rahmi Bey'in vali olarak kente gelmesinden sonra 1914 yılında İzmir'in kültür ve sanat yaşamında bir hareketlenme görüldü.

"... Kütüphane-i Millî Sineması'nda ayrıca tiyatro temsili içinde ufak bir şano olduğu için İzmir'in Türk gençlerinden mürekkeb Heveskâran tarafından ara sıra oyunlar verilmektedir. Sair sinemaların kısm-ı azamı da tiyatro oynamaya müsaittir. Hatta bunlar hadd-ı zatında tiyatro oldukları halde sonradan sinemalara karşı ahalinin fevkalade devamlı bir rağbet göstermeleri neticesinde sinemaya mahsus makine, alet ve edevat getirtmeye mecbur olmuşlardır. İzmir tiyatroları içinde en mükemmeli binanın letafeti ve gerek tarz-ı inşasının zarafet ve mefruşatının nefaseti nukat-ı nazarından en mümtazı bundan iki sene evvel hitam bulan 'Misir Kumpanyası'nın taht-ı tasarrufundaki Kordon üzerinde kâin 'İzmir' tiyatrosudur. Bu tiyatro taksimat-ı esasiye'ce de dört parçaya münkasım ve dört kat üzerine mebnadır. Son derece zarif ve müzeyyen levhaları müteaddittir. Ayrıca balkonu da havidir. (...) Velhasıl buna Avrupa tiyatrolarının küçük mikyasta bir modeli denilebilir. Yalnız harik gibi bir kazaya karşı bir de İkinci Kordon cihetinden kapısı bulunmaması bu mükemmel tiyatro için en büyük bir noksandır. Bundan sonra ikinci derecede Sporting Kulüp Tiyatrosu gösterilebilir. Diğerleri ise her türlü müzeyyinattan arî, gayet sade ve basit oldukları için zikr ve tadatı caiz bile değildir. İzmir'de memleket namına belediye tarafından inşa edilmiş millî bir tiyatro ve binası bulunmaması pek büyük teessüflere sezadır. İzmir gibi mütemeddin ve mamur beldelerde umumi bağçelerin, parkların vücudu nasıl elzem ise bunun vücudu da o derecede elzem ve elhemdir"[96]

Dönemin gazetelerinde yer alan haberlere göre Sahne-i Osmanî Tiyatro Heyeti oyunlarına devam ederken bir taraftan da Temsil-i Veka-yi Hahişkâran adıyla yeni bir tiyatro topluluğunun oluştuğunu ve 1914 yılı Şubat, Mart ve Nisan aylarında bazı oyunlar sahneye koyduğunu öğreniyoruz.[97] Başında Hüseyin Hüsnü Bey'in bulunduğu heyet İzmir Müdafaa-ı Milliye Cemiyetinin himayesi altında kurulmuştur. Ancak Cemiyet, 21 Nisan 1914 tarihinde neşrettiği bir ilanla bu himayeden vazgeçmiştir.

Temsil-i Vekayi-i Hahişkâranın dağılmasından sonra İzmir Müdafaa-ı Milliye Cemiyetinin himayesi altında başka tiyatro toplulukları kurulmuş, bu topluluklar eliyle bazı oyunlar sahneye konmuştur. Karşıyaka'daki Dar-ül Muallimin Mektebindeki Müdafaa-ı Milliye Sinemahanesinde "Sahne-i Edep Osmanlı Ti-

yatro Kumpanyası" 1915 Haziranında Aka Gündüz'ün "Muhterem Katil"ini oynamıştır. Huyugüzel'e göre daha sonra "Müdafaa-ı Milliye Heyet-i Temaşası veya Heyet-i Temsiliyesi" adını alan grup, 1915 yılının sonuna kadar çoğu Karşıyaka'da Müdafaa-ı Milliye Tiyatrosunda olmak üzere birçok oyun sahnelenmiştir.

1915 yılı içinde İzmir'de sergilenen oyunlar şunlardı: "Kafkas Kahramanları", Hüseyin Rahmi'nin "Mürebbiye", Şehit Nihat Bey ve Direktör Ali Bey'in "Geveze Berber", Antre ve Molliere'den Ahmet Vefik Paşa'nın uyarladığı "Zor Nikâh".

İzmir'in tanınmış avukat ve yazarlarından Bekir Behlül Bey'in girişimleri sonucu Sporting Kulüpte ve Birinci Kordon'daki Ferah Sinemasında 1916 Kasım ayında birer oyun oynanmıştır. Aynı yılın Aralık ayında Kordon'da bulunan Palais Sinemasında "Aşk Ferdası" piyesi, 1917 yılı Şubat ayında da Karşıyaka Kulüp Sinemasında "Kafkas'ta Hilal" piyesi sahneye konulmuştur.

Türk Ocağı, Donanma Cemiyeti, Hilal-i Ahmer, Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti menfaatine faaliyet gösteren "Heveskârlar" adıyla anılan amatör tiyatro sanatçıları zaman zaman İzmir dışından, özellikle İstanbul'dan gelen tiyatro toplulukları ile birleşerek temsiller vermişlerdir. Bunlardan Şark Dram Kumpanyası, 1916 Eylülünde İzmir'e gelerek Heveskâran'dan bir grubun iştirakiyle Fehime Nüzhet'in yazdığı "Adalet Yerini Buldu" yahut "Mazlum Bir Miralayın Vaziyeti" adlı piyes ile 1917 yılı Ocak ayında Kordon'daki İzmir Tiyatrosu'nda "Kahraman Türk Zabiti" veya "Kafkasya'da Rus Mezalimi" oyunlarını sergilemişlerdir. İzmirli Heveskârların bu oyunlarından başka "Heveskâran Kumpanyası" adı altında I. Dünya Savaşının son yıllarında birkaç oyun daha oynadıkları İzmir gazetelerinden duyurulmuştur.

İtilafla flört

İkinci Meşrutiyet döneminin en büyük ve en güçlü muhalif hareketi olarak demokrasi tarihinde yerini alan Hürriyet ve İtilaf Fırkası 21 Kasım 1911'de İstanbul'da kuruldu. Partinin kurucuları arasında paşalar, milletvekilleri ve gazeteciler yer alıyordu. Meclis idare başkanlığını Damat Ferit Paşa, ikinci başkanlığı Miralay Sadık Bey üstlendi. Meclis-i Mebusan yönetim kurulu başkanı ise İsmail Hakkı Paşa idi. Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin temel ilkeleri Osmanlıcılık, âdem-i merkeziyetçilik, teşebbüs-i şahsilik, meşrutiyetçilik ve liberal ekonomiydi.[98]

Hürriyet ve İtilaf Partisinin kurulduğunun ertesi günüydü. Partinin kurucularından Dr. Rıza Nur Bey, İttihatçı Rahmi Bey'le karşılaşmıştı. Rıza Nur, "Rahmi!" dedi. "Görüyorsun ya, artık kuvvetlendik. Pek yakında çoğunluğu sağlayacağız. Eh, artık sizi devireceğiz."

"Doktor, bu dediklerin doğru." dedi Rahmi Bey. "Görüyorum ki kuvvetlendiniz. Çoğunluğu da alırsınız. Fakat size bir şey söyleyeyim, bunu unutma! İçinizde sizin Gümülcineli Hakkı Bey var mı, yok mu? O size yeterlidir. Bize hiç

hacet yok. Bir gün sizi dağıtır. Onu biz biliriz. Tavuk gibi bastığı yerde ot bitmez. Bizim içimizden gittiğine biz çok memnunuz. Sizin içinizde olmasına, tabii, daha çok. Sizi içeriden yıkacak. Onun hırsının önünde duracak bir şey yoktur."[99]

Hürriyet ve İtilaf Partisinin İzmir şubesinin açılışı 22 Aralık 1911'de oldu.[100] Şube açılışı için yerel parti yöneticileri bir duyuru yayımlayarak tören düzenlediler.

"Değerli Halk!

İlerleme yolunda günden güne kesin mesafeler alarak uygarlaşmış ulusların ulusal egemenliği temsil eden meşrutiyet yönetimini yeğleyerek kurmalarındaki amaç hükümeti bir kişisel kullanımdan ibaret sanan bir ya da birkaç kişinin baskısı altında ezilmekte olan bir toplumsal kurulu esaretten kurtuluş ile ona padişahlık hakkını sağlamaktır.

Biz Osmanlılar; hamiyet sahibinin ulusu, uğraşıları sayesinde baskıdan kurtulmayı başardık. Fakat bir iki yıldan beri içten ve dıştan uğradığımız felaketlerin oluş nedeni ve biçimini tarafsız inceleyecek ve yargılayacak olursak meşrutiyet esaslarını koyacak ve güçlendirecek olan gerçek ile öğeler arası gerçek bir katıksız uyum ve anlaşma kurmak için alınan önlemlerin isabetsizliğini itiraf etmek zorunda kalırız.

Dört yıllık meşrutiyet zamanında ülkemiz ancak bir siyasi derneğin varlığı meşrutiyetten beklenen yararı sağlayamadığı yönüyle güçlü özel olan gereksinimler üzerinde partimiz oluşmuştur ki bu sayede düşünce tartışması oluşacağı yönüyle gerçeğin ışığının doğal olarak gelişeceği kuşkusuzdur. Biz Osmanlılar ancak meşrutiyet hükümetimizi güçlendirebilirsek bu ülkede kalıcı olabiliriz.

Meşrutiyetimizin korunması ise ulusun bireyleri ve yönetimde görevli olan hükümetin Anayasa ve tüm yasalara ve düzenlere tam uyması ile oluşur. Allah'ın kullarının korunması için iffet ve istikametle ve yasa içinde hareket eden hükümet memurlarına karşı hürmet ve uyumda kusur etmemek de koşuldur. Biz Osmanlılar bu ülkeye sonsuza dek sahip olmak istersek ilk önce çeşitli uluslardan toplanmış olan ailemiz içinde iyi geçinmeliyiz. Bir ailenin içindeki yasadışı kişisel rekabet, o ailenin yok olmasına neden olur. Şu büyük Osmanlı kitlesini oluşturan ulus ve öğe tümüyle bu ülkeye sahip bir aile bireyi demek olduğundan her öğe oran derecesine göre Osmanlı mülkünü uygarlaşma ve ilerlemeyi yükseltme konusunda etkinlik göstermek zorundadır.

Ey İzmir Halkı! Yurttaşlar!

Tümünüzün yardımıyla yukarıda saydığımız meşrutiyet esaslarının güçlendirilmesi için şahsımıza düşen hamiyetli görevi yerine getirmede kusur etmeyeceğiz. Sizlerin tümünüzün bizlere göstereceğiniz güven, yardım ve gayretleriyle Anayasamızı koruyacağız. Bu noktada yurtseverler ayrılmazlar.

Oluşturduğumuz Hürriyet ve İtilaf Partisi merkez şubesinin genel ilgiye erişmesi en özel dileklerimizdir. Şu halde tüzüğü yorumlama vicdanına başvurduktan sonra Hürriyet ve İtilaf Partisine katılmak ve girmek isteğinde bulunan kişilerin merkez şubeyi oluşturan üyenin birine ya da şube merkez kuruluna koşulsuz başvurması ilan olunur."[101]

"İstanbul Meclis-i Mebusanı'nda meşhur muhaliflerden olup bir gün mecliste bilmünasebe 'Ben de Osmanlı bankası kadar Osmanlıyım.' diyen Boşo'yu İzmir'de teşkil olunacak Hürriyet ve İtilaf Fırkasının açılma merasiminde bulunmak üzere davet etmişlerdi. Boşo ve bir iki arkadaşı bu daveti kabul ile İzmir'e gelmişlerse de vapurdan çıktıklarında halk tarafından istiskal görmüşlerdi. Ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasının resmî küşadı, taraftarlarının bekledikleri şaşaa ve debdebeden mahrum ve sönük kalmıştı."[102] Şube açılışı sırasında Uşakizade Muammer Bey'in yanı sıra mösyö Seyzani, Rum gazetesi Armonya'nın sorumlu müdürü Kürekçibaşıoğlu Yordanaki Efendi de konuşma yaptı. Aynı gün Çorakkapı'da fırka kulübü açıldı.

Fırkanın yönetim kurulu başkanı Uşakizade Muammer Bey'di. Yönetim kurulu üyeliklerine ise Kapanizade Tahir Bey, Salepçizade Refik Bey, Tavaslızade Osman Bey, Aleksandr Kolidi Efendi, Corcioğlu Demosten Efendi, Alay Eminliğinden emekli Halid Bey, Mithat Paşa'nın damadı Nüzhet Bey ve Hacı Hasanzade Doktor Ethem Bey getirildiler.[103]

Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarları Müsavat gazetesini parti organı olarak yayımlamaya başladılar. 1 Şubat 1912 tarihinden itibaren yayımlanan bu gazetenin sorumlu müdürü Tahir Efendi, başyazarı ise Hafız İsmail Efendi idi.[104]

Hürriyet ve İtilaf Partisinin politikasının temeli İttihat ve Terakkiye muhalefet olunca bu parti ile azınlıklar arasında bir yakınlaşma oluştu. İzmir Rum Meşrutiyet Kulübü ile İtilafçılar tam bir iş birliği içindeydiler.[105] Zaten daha İzmir şubesi kurulurken İtilafçılar azınlıkları ve de özellikle Rumları yanlarına çekmeğe çalışmışlardı. İsmail Sıdkı Bey, Rum Metropolitliğine başvurarak yanlarına almaya çalışmış ama kilise siyasal tercihini belirtmekten çekinmişti. Ancak Estiya ve Nea Smirni gibi gazetelerin de desteği alınmıştı.

İttihat ve Terakki bir yandan muhalefetin ölüm isteyen baskısını en aza indirmek, diğer yandan da Trablusgarp ve Yemen'de her gün ciddiyetini arttıran olayları daha radikal bir çözüme kavuşturmak için hareket serbestliğine ihtiyaç duyuyordu. Bu ise seçimlerin yenilenmesi ve Mecliste çoğunluğun sağlanması ile mümkündü.[106]

Tarihe "Sopalı Seçim" olarak geçen 1912 seçimlerine, 25 Ocak 1912'de nüfusa kayıtlı olmayan seçmenlerin listelere yazılması işlemi ile başlandı. Seçmen listeleri 15 Şubat'tan itibaren teftiş kuruluna gelmeye başladı. 20 Mart'ta ikinci seçmenlerin belirlendiği seçimler yapıldı. İzmir kazasında 2 Nisan'da netleşen ikinci seçmenler, 4 Nisan'da Belediye Konağı'nda milletvekillerini belirleyecek seçimi yaptılar.[107]

Bu seçimlerde, İttihat ve Terakkinin milliyetçi ve merkeziyetçi politikasından hoşlanmayan Rum Meşrutiyet Kulübü, Hürriyet ve İtilaf Partisini destekledi. İttihatçılar, Rumlarla Hürriyet ve İtilaf Partisi arasındaki işbirliğine sert tepki göstermelerine karşın, Mecliste az sayıda Rum milletvekili olmasına izin vermek zorunda kalıyordu. Karolidi Efendi ile Emanualidi Efendi İttihatçıların listesinden Meclise giden iki Rum olarak yer aldı.[108] Buna karşın İtilafçılar, İttihatçıların seçimlerde büyük baskı uyguladıklarını, bazı Rumları listelere yazmadıklarını iddia ettiler.

Mart-Nisan 1912 seçimlerinde yalnızca Rumların oylarını alabilen Hürriyet ve İtilaf Partisi adayları Ksenefon Anastasiyadi Efendi, Anderya Kavafaki Efendi, Uşakizade Muammer Bey, Lazari İstimatiyadi Efendi, Mithat Kemal Bey ve Hafız İsmail Efendi milletvekili seçilemediler.[109]

Siyasal yaşamımıza sopalı seçim olarak geçen bu seçimlerden sonra İttihatçıların baskısı karşısında İtilafçılar sinmiş ve hareket edemez olmuşlardı.

4 Ağustos 1912'de İttihatçı Meclis dağıtıldı. Gündeme yeni bir seçim olasılığı girdi. Bu da Hürriyet ve İtilafçıları yeniden canlandırdı. İkiçeşmelik'te yeni bir şube açtılar. Seçim kampanyalarına başladılar. 20 Eylül'de, İtilafçı yazar Bekir Fahri adaylığını koymak üzere İzmir'e geldi.

Bu günlerde İzmir'de ilginç bir gelişme yaşandı. 18 Ağustos 1912'de valilik görevine İtilafçı olan Halep Valisi Ahmet Reşit Bey getirildi. 17 Ekim'e dek görevde kalan valinin ilk işlerinden biri belediye başkanını görevden almak ve yerine Kantarağasızade Ali Bey'i atamak olunca İttihatçıların tepkisini aldı.

23 Ocak 1913'te Babıali Baskını ile İttihatçılar iktidarı yeniden ele geçirince Hürriyet ve İtilaf Partisi yanlıları baskı altına alınmış, kimileri de sürgüne gönderilmişti.

Rahmi Bey, İzmir'e geldiğinin ilk günlerinde İttihatçılarla İtilafçılar arasında bir soğukluğun olduğunu görmüştü. Ülke düzeyindeki çekişmenin yansıması İzmir'e de düşmüştü.

Rahmi Bey, ülke genelinde uygulanan İttihat ve Terakki politikalarına sadık kalmasına karşın, İzmir'de "İtilafla flört" eden bir görüntü verdi. Bu serbest tavır, onun İttihat ve Terakkinin denenmiş elemanlarından, önde gelenlerinden biri oluşundan ve geniş yetkilerle bu göreve getirilmiş olmasından kaynaklanıyordu. Vilayetin sosyal ve ekonomik yapısı gereği dengeli bir politika izlemeyi yeğlemişti.[110]

Mahmut Muhtar Paşa zamanında belediye seçimi günlerinden küskünlükleri olanlar muhalefete geçmişlerdi. Bunlardan bazıları Hürriyet ve İtilaf saflarına da katılmıştı. Gerek küserek köşesine çekilenler gerekse İtilafçıların arasında katılanlardan önemli bir bölümünü yeni vali Rahmi Bey, tekrar yuvaya döndürdü ve İttihatçıların kentte giderek güç kazanmasını sağladı.

Rahmi Bey'in tüm çabalarına karşın biri vardı ki karşısında yer almayı sürdürmekle kalmıyor, aynı zamanda Rahmi Bey karşıtı kampanya düzenliyordu. Bu adam, Hürriyet ve İtilafın önde gelen ismi İsmail Sıtkı (Erboy) Bey'di. İttihatçı düşmanlığından vazgeçmeyen bu adam, kentte tanınmış bir avukat ve gazeteciydi.

1864 yılında Rumeli'de Tırnova'da doğan İsmail Sıtkı, eski kadılardan İbrahim Ethem'in oğluydu. İlk ve ortaöğrenimini nerede yaptığını bilemediğimiz İsmail Sıtkı, 1884-1892 yılları arasında adliye memurluklarında bulunmuş, İstanbul'daki Mekteb-i Hukuk-ı Şahanede sınavlarını verdikten sonra 1892 yılında İzmir'de avukatlığa başlamıştı.[111] 1896 yılında Tevfik Nevzat'ın ayrılması üzerine Ahenk gazetesine sorumlu müdür oldu. Mayıs 1897'de gazetenin imtiyazını Mehmet Necati'den devraldı. Bir süre sonra Ocak 1900'de gazeteyi başyazarı

olan Ali Nazmi'ye devretti. Ağustos 1908'de imtiyaz sahibi olduğu Köylü gazetesini çıkarmaya başladı. Gazetenin sorumlu müdürlüğünü Mehmet Refet üstlenmişti.[112] Bir süre sonra bu gazeteyi de Mehmet Refet'e devretti.

II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine İzmir'den milletvekili adayı olur. 12 Kasım 1908'de yapılan seçimlerde sondan ikinci oyu alarak seçilemez. Ancak Mayıs 1909'da Aydın vilayetinden milletvekilliklerinden birinin boşalması üzerine Meclise gider.

Hürriyet ve İtilaf Partisinin kurucuları arasında da yer alan İsmail Sıtkı Bey, yönetim kuruluna seçildi. Partinin İzmir şubesinin açılmasına da büyük emek harcadı.

1912 seçimlerinden sonra, gelen yenilgi, baskı ve İttihatçıların iktidarı Babıali Darbesi ile ele geçirmelerinden sonra, İttihatçıların ateşli karşıtı İsmail Sıtkı köşesine çekilmişti.[113]

İsmail Sıtkı Bey, her ne denli köşesine çekilmiş görünse de içindeki İttihatçı karşıtlığından bir türlü kurtulamıyor, İttihatçıların yaptıklarını çevresine, dostlarına anlatıyordu. İttihatçıların has adamı Rahmi Bey'in valiliği döneminde de bunu sürdürecek ve zaman zaman onun aleyhine sözlü kampanyalar bile düzenleyecektir.

Çekirge sorunu

Rahmi Bey'i göreve geldiğinde iki önemli sorun bekliyordu. Bunlardan ilki çekirge sorunuydu. Çekirgeler kentin ticaret ve tarım yaşamını büyük ölçüde etkiliyordu. Basın bu konuda büyük bir duyarlılık göstererek konuyu sürekli sayfalarına taşıyordu.

Çekirgeler yumurtalarını toprağa bırakırlar, bahara doğru havaların ısınmasıyla birlikte yumurtalar çatlar ve çekirgeler çıkar. Bu nedenle çatlamadan önce bu yumurtaların toplanması gerekiyordu. Toplanan bu yumurtalar derin çukurlara atılıp üzerlerine kireç dökülerek yakılırdı. Böylelikle yumurtaların çatlamaları ve yeni çekirgelerin çıkmaları önlenirdi. Yumurtadan çıkan çekirgeler sürü halinde uçarlarken bazen topluca bir kuyuya düştükleri olurdu. Bu durumda kuyunun suyunda içilemeyecek derecede bir koku olurdu.

Rahmi Bey, göreve başlar başlamaz, Eylül 1913'te kendi başkanlığında bir Çekirge Komisyonu kurdu. Alınacak önlemler saptandıktan sonra yerel basın yoluyla bu kararlar halka duyuruldu. Ayrıca Bornova, Torbalı, Buca ve Karşıyaka gibi yerlerde de komisyonlar kuruldu.

Kent; Kokaryalı, Bozyaka, Halkapınar ve Karşıyaka'dan oluşan dört bölgeye ayrılarak çekirgelerle savaşım sürdürüldü. Kokaryalı bölgesi, on iki mahalle, çekirgelerin toplanma merkezi Tramvay mevkisiydi. Bozyaka bölgesi yirmi iki mahalle, çekirgelerin toplanma merkezi Kâtip Oğlu'ydu. Halkapınar bölgesi, on yedi mahalle, çekirgelerin toplanma merkezi Çatal Çeşme; Karşıyaka mıntıkası, on mahalle, çekirgelerin toplanma merkezi Soğuk Kuyu olarak belirlendi.

Buralardaki mücadeleden muhtarlıklar sorumlu tutuldu. Bu bölgelerde güvenliği sağlamak üzere bir subayın gözetiminde on piyade ve iki süvari jandar-

ması görevlendirildi. Ekim 1913'te Karşıyaka'nın bazı köylerinde sorumluluğu bulunan işçilerin çekirge toplama konusunda hükümetin tebligatını yerine getirmedikleri görüldü. Bunun sorumlusu olarak kabul edilen muhtarlar hakkında yasal işlem yapılması için yakalama emri çıkarıldı.

Belediye ve nahiyelerde kurulan çekirge komisyonları Merkez Çekirge Kurulunun organizasyonu ve denetimi altında çalışıyor, yaptıkları çalışmaları Merkez Çekirge Kuruluna düzenli olarak rapor ediyorlardı.

14 Ekim 1913 tarihli gazetelerden öğrenildiği kadarıyla Vali Rahmi Bey, Vilayet Ziraat Müdürü Yeni Dünya Bey'i, makamına çağırarak çekirge mücadelesiyle ilgili bilgiler aldı.[114] Bu önlemlerin denetlenmesi konusunda duyarlı olan Rahmi Bey, Vilayet Genel Çekirge Müfettişliği kurdu ve müfettişlik görevine Faik Bey'i getirdi.

Toplanan çekirgelerin teslimi için Kokaryalı'da (Güzelyalı) bir ambar kiralandı. 31 Ekim'de Sakız eski memurlarından Süleyman Efendi ambar memuru olarak görevlendirildi.

6 Mart 1914 tarihinde Rahmi Bey'in başkanlığında toplanan Çekirge Merkez Komisyonu toplantısına Vilayet Çekirge Müfettişi Faik Bey, Jandarma Alay Komutanı Bahaeddin Bey de katıldılar. Nisan 1914'te yapılan toplantıya ise İzmir Kolordu Erkan-ı Harbiye Başkanı Cafer Bey de çağırıldı.[115]

Çekirge Merkez Komisyonu, genel mücadelenin nasıl yapılacağını açıklayan bir de talimatname yayımladı. Bu talimatnameye göre:

2 Nisan 1914 tarihinde gazetelerde ilan edildiği şekilde her mahalle halkı toplanma merkezlerinde hazır bulunacaklardır. Polisler bu kararı akşamdan itibaren gerek bizzat gerekse muhtarlar vasıtasıyla halka duyuracaklardır. Bütün daireler kapatılacak, memurlar, ahali ve öğrencilerin büyük olanları öğretmenleri ile toplanma merkezlerine gideceklerdir. Karşıyaka'ya gidecekler için Körfez Şirketi sabah yedide ve yedi buçukta iki vapur tahsis etmiştir. Bu vapurlar akşamleyin altı buçuk ve yedide geri dönüş yapacaktır. Polisler, mücadele günü şehirde dolaşacaklar ve çekirge toplamaya gitmeyenleri gördüklerinde görev yerlerine sevk edeceklerdir. Belediye, mücadele alanlarında halkın susuz kalmaması için gerekli tedbirleri alacak ve her mıntıkadaki memurların emrine üç çavuş verecektir. Her mıntıkada bir subay emrinde on piyade ve iki süvari jandarması görev yapacaktır. Bunlar halkı çekirge bulunan yerlere sevk edeceklerdir.[116]

Şahabettin Ege, o günleri tüm yalınlığı ve ürkütücülüğü ile anılarında anlatır:

"Bu senelerde çekirgeler ziraate büyük zararlar vermeye başladılar. Bunlarla yapılan mücadeleye herkesle birlikte öğrenciler de katılıyordu.

Bozyaka'daki bağımızın önünden binlerce halk ve öğrenci mücadele günlerinde kırlara gidiyordu. Ben de gittim. Elimizde süpürge çalıları veya dalları, iri sinek büyüklüğündeki siyah çekirgeleri yere yayılan büyük beyaz çarşaflar üzerine kovalıyor, çarşaf dolunca toprakta açılan çukurlara dökülüyor ve üstü toprakla örtülüyordu. Bu şekilde öldürmeyip de kalan çekirgeler uçkun hale geldiklerinde artık mani olma imkânı kalmıyordu. Bulutlar halindeki sürüler uğultularla bağımıza, bahçemize hücum etti. Bütün yeşillikleri yediler. Kara toprak ve kara kütükten başka yalnız yeşil zeytin ağacı ve yaprakları kaldı. Bu sürüler siper yerler-

de, duvar kenarlarında üst üste bazen yarım metre yükseklikte yığın halinde birikerek ölümlerini beklediler, bu mücadele birkaç sene devam etti."[117]

Nisan 1914'te İzmirlilerin topluca katılacağı çekirge yok etme çalışmasına dair Vilayet Çekirge Komisyonu bir program yayımladı:

"Medâr-ı ma'işetimiz olan mahsûlatı tehdid iden çekirge âfetinin imhası içün ahalinin iştirak ve muâvenet-i umûmiyesine ihtiyâc der-kârdır. Fakat geçen seferki gibi halkın nefîr-i 'âmm suretiyle ameliyât-ı imhâiyeye sevk ve ihracından ümid olundığı derecede fâ'ide görülemeyeceği tecrübeten sâbit olmağla çekirge mıntıkalarına halkın takım takım mahalle mahalle sevki komisyon-ı mahsûsunca karâr-gîr olmuş ve menâtık-ı mezkûreye hangi mahallâtın tefrîk ve ahalisinin hangi günlerde sevk olunacağını mübeyyin bir cedvelde tanzîm kılınmışdır.

Cedvel münderecâtı dünkü gün komisyona suret-i mahsusada da'vet idilmiş olan mahalle muhraranına komisyon a'zâsından Nazmi Beğ tarafından suret-i vâzıhada anlatılmış ve vali Beğ Efendi hazretleri de ahalinin celb ve sevkine ve hüsn-i suretle çalışdırılmasına dâ'ir muhtârâna evâmir-i lâzime virmişdir.

Ahâlice husûl-i ittılâ' içün cedveli âtide derc ve ahalinin şu mevsim-i baharda aynı zamanda bir tenezzüh 'add idebileceği ameliyat-ı imhaiyeye iştirâkden istinkâf itmeyeceğini ve bu bâbda cânib-i hükümetden zaten mukarrer oldığı vecihle cebr-ü ikrâh görmeğe mahal bırakmayacağını ümid eyleriz.

Şunu da ihtâra lüzum görürüz ki hükümet, komisyon vesâ'it-i itlâfiyeyi mümkün olabildiği derecede ihzâr itmiş ise de işbu âfetin dâ'iresi pek vâsi' olduğı cihetle hükümete müzâhereten ve imha 'ameliyâtını teshilen çekirge ürkütmek ve toplamak içün süpürge ve çarşaf gibi malzeme -ki herkesce sehl ? gider- beraber getirmelerini halkımızın gayretinden bekleriz.

Ba'zı kendini bilmezlerin geçen sefer üç dört dâne çağla badem koparmak içün ağaçlara, mezrû'âta ikâ-ı ziyân ittikleri görülmüşdü. Haber aldığımıza göre bu def'a da bu yolsuz hareketi irtikâb iden bulunursa şiddetle cezalandırılacağı gibi gazetelerde teşhir idilecekdir.

Ahali sabahleyin alafranga sa'at yedide mahall-i ictimâ'da bulunacak ve sa'at sekizde işe başlanulub on ikide bir sa'at ta'til olundukdan sonra sa'at beşe kadar çalışılacakdır.

Her mahalle muhtarı ictimâ'ın irtesi günü komisyona mahallesinden kaç kişi bulunub ne kadarının bedelen çalışdıklarını ve kimlerin gitmediklerini bâ-rapor komisyona bildirecekdir. Mu'ayyen olan ictimada ne şahsen ne de bedelen bulunmayanlar hakkında zecrî mu'amele yapılacakdır. Mıntıkalara hangi mahallenin hangi günler sevk olunacağını mübeyyin cedvel:

Birinci Kokaryalı Mıntıkası

17 Nisan Perşembe günü- Göztepe, Birinci Karantina İslâm, Karataş Mecidiye, Selîmiye, İkinci Mahmudiye mahalleleri.

18 Nisan Cuma günü- Reşadiye İslam, Reşadiye Rum, Karantina Rum mahalleleri.

19 Nisan Cumartesi günü- Mahmudiye mahallesi.

20 Nisan Pazar günü- Hurşidiye, Benî İsrail mahalleleri.

21 Nisan Pazartesi günü- Karataş Osmaniye, İkinci Osmaniye mahalleleri.

22 Nisan Salı günü- Esnâf-ı Şeyh, Kalafat, Hacı İbrahim, Sunino? mahalleleri.

23 Nisan Çarşamba günü- Cedid, Hacı Mahmud, Kahraman mahalleleri.

İkinci Bozyaka Mıntıkası

17 Nisan Perşembe günü- Birinci Süleymaniye, İkinci Süleymaniye mahalleleri.

18 Nisan Cuma günü- Fatih, Kılcı Mescid, Odun Kapu, Birinci Aziziye, Kestelli ve Nâtırzâde mahalleleri.

19 Nisan Cumartesi günü- 1., 2., 3., 4., 5. Sultaniye mahalleleri.

20 Nisan Pazar günü- Memduhiye, Kadriye, İ'mâriye, Sarı Hâfız, Câviz, Yukarı Aya Yâni mahalleleri.

21 Nisan Pazartesi günü- Bâtıcı Mescid, Ballı Kapu, Hacı Mehmed, Ali Ağa, Artebâd ? Mescid, Toraman mahalleleri.

22 Nisan Salı günü- Orhaniye mahallesi.

23 Nisan Çarşamba günü- Halil Efendi, Tuzcu Mescid, Hasta Mescid, Yeni Kilise, Akçalı Mescid mahalleleri.

Üçüncü Halka Pınar Mıntıkası

17 Nisan Perşembe günü- Dolablı Kuyu mahallesi.

18 Nisan Cuma günü- Pazar Yeri, Hatuniye mahalleleri.

19 Nisan Cumartesi günü- Fatih, Mir Ali, Çorak Kapu, İkinci Aziziye mahalleleri.

20 Nisan Pazar günü- Hıralambo, Aya Fotini, Mersinli, Tepecik mahalleleri.

21 Nisan Pazartesi günü- Rum Kabristanı, Rum Yetimhanesi, Rum Espatalyası ?, Aya Yorgi mahalleleri.

22 Nisan Salı günü- 1., 2., 3., 4., 5. Ermeni mahallâtı.

23 Nisan Çarşamba günü- Birinci ikinci Yeni mahalle, Efrâti, Hasan Hoca ve Kasab Hızır mahalleleri.

Dördüncü Karşıyaka Mıntıkası

17 Nisan Perşembe günü- Abdullah Efendi, Selâhattin Oğlu, Ali Reis, Dayı Emir, Şeyh Hahambaşı mahalleleri.

18 Nisan Cuma günü- Çiçek, Fâik Paşa Ayavukla mahalleleri.

19 Nisan Cumartesi günü- Aya Nikola, Aşağı Aya Yâni mahalleleri.

20 Nisan Pazar günü- Ahmed Ağa mahallesi.

21 Nisan Pazartesi günü- Murtâkiye mahallesi.

22 Nisan Salı günü- Aya Katerine mahallesi.

23 Nisan Çarşamba günü- Vulkanu, Aya Dimitri mahalleleri.

Mıntıka Memurları

Kokaryalı Mıntıkasında- Sâbık takib Kumandanı Ali Paşa ve eşrâfdan Hacı Hasan Paşa Hazerâtı, Merkez Tabur Kumandanı Lütfi Beğ, Yüzbaşı Asıf Beğ, Belediye a'zâsından Yuvan Efendi.

Karşıyaka Mıntıkasında-Belediye a'zâsından Şerif Efendizâde Rıza Beğ, Karşıyaka Belediye reisi Mustafa Efendi, Hacı Ali Paşazâde Refiğ Beğ, Takım Kumandanı İbrahim Azmi Efendi.

Program:

1. Yevm-i mu'ayyende çekirge itlâfına sevk idilecek ahâlinin mesub oldukları mahallât muhtârânı bir araya gelerek hey'et-i ihtiyâriyeden veyâhûd mahallece tanınmış zevâttan üçer kişi tefrik ideceklerdir.
2. Tefrik olunacak zevâd mu'ayyen günde bi'z-zât çekirge itlâfına gidecek olanların esâmîsini yazacak ve bunların her yirmi beşine bir baş ta'yin ve bu başın nezaret ve riyâseti altında çalışdırılacaklardır.
3. Ma'zeret-i meşrû'a ve sâ'ire dolayısıyla yevm-i mu'yyende çekirge itlâfına gidemeyecek olanlar ya yerine bir bedel bulub gönderecek yâhûd mahallesince ta'yin olunacak zâta bedelin ücretini vireceklerdir.
4. İş mahallinde bir def'a sabahleyin bir def'ada öğleyin bir de akşamüzeri yoklama icrâsıyla mevcûd ahâlinin ve çalışanların isimleri hizalarına işaret idilecek ve hidmet itmeyenlerle savuşanlar hakkında zevât-ı muharrere tarafından birer zabıt varakası tanzim idilerek mıntıka me'mûrına tevdi' idilecekdir.
5. Mahallerden tefrik idilecek hey'et ve sâ'it-i imhâiyeyi sabahleyin kendi mıntıkası me'mûrına teslim idilecek ve akşamüzeri yine âna teslim eyleyecekdir.
6. Her mükellef yiyeceğini kendi tedârik idecekdir.
7. Belediye dâ'iresi ahâliye su virmek için münâsib vâsıtalar ihzâr ve i'zâm eyleyecekdir.
8. Ahâliden hiçbir kimse bağ, bağçeler derûnuna girerek ve ağaçlara çıkarak ziyan ika' itmeyeceklerdir. İdenler hususunda sârik mu'âmelesi yapılacakdır.
9. Her mıntıkada Şemseddin Efendinîn icâd-gerdesi olan makinelerden ikişer aded ustaları ile beraber mevcûd bulunacakdir.
10. Kokaryalı mıntıkasının mahall-i ictimâ'ı tramvay hattının mebde'i, Bozyaka mıntıkasının mahall-i ictimâ'ı Çukur Çeşme Karagolunun önü, Halkapınar mıntıkasının mahall-i ictimâ'ı Tepecik, Karşıyaka mıntıkasının mahall-i ictimâ'ı Soğuk Kuyu mevki'idir.
11. Her mıntıkanın zâbitleri ile jandarma neferâtı mahall-i ictimâ'ında bulunarak halka çekirgeli olan mevâki'i gösterecekdir.
12. Çekirge komisyonu tarafından ta'yin olunan mıntıka me'mûrları vakitleri müsâ'id olduğı takdirde her gün olamadığı halde münâvebeten iş başında bulunacaklardır."[118]

İzmir sancağında 1913 yılında İzmir sancak merkezi, Seydiköy, Bornova ve Torbalı nahiyelerinde; Buca, Karşıyaka (Soğukkuyu, Yamanlar, Rum Çiftliği, Tomarza ve Osmanzade köyleri), Bayındır ve Nif'te; 1914 yılında İzmir ve çevresi ile Buca, Bornova, Seydiköy, Urla, Nif, Menemen, Bayındır, Tire, Seferihisar, Ödemiş'te; 1915 yılında Ödemiş, Tire, Kuşadası, Seferihisar, Değirmendere,

Torbalıi Nif'te; 1916 yılında Bergama, Ayazmend, Reşadiye, Dikili, Bornova, Buca, Torbalı, Değirmendere, Seferihisar, Bayındır, Nif ve Kuşadası'nda çekirge felaketinin etkili olduğu gazetelerdeki haberlerden anlaşılmaktaydı.[119]

7 Mart 1916 tarihli bir ilanla Vilayet Çekirge Müfettişine bağlı olarak çalışmak üzere çekirge işinden anlayan, okuryazar ve kent halkından olması koşuluyla üç "takipçi" alınacaktı. Bunlar İzmir, Karşıyaka ve Bornova'da görev yapacaklardı. İzmir'dekine 400, diğerlerine ise 250 kuruş aylık verilecekti. Bu ilandan iki gün sonra ise, 9 Mart'ta İzmir, Manisa ve Denizli livalarında görevlendirmek üzere 15 takipçi atamasına izin verildi. 20 Mart'ta İzmir'de 20 takipçi göreve başlatıldı.[120]

Aynı ay içinde İzmir livasında Kemal Efendi; Bergama'da İhsan Efendi; Bayındır, Tire ve Ödemiş'te Nihat Efendi; Torbalı, Kuşadası, Kızılcadağ ve Değirmendere Hasan Tahsin Efendi çekirge mücadelesini yürütmek üzere "özel memur" olarak atandılar.

Çekirge Merkez Komisyonunun aldığı karar gereğince İzmir'de yaşayan herkes otuz hokka çekirge toplamakla yükümlüydü. Bunu yapmazsa bir başkasına yaptırmak ya da para cezası ödemek zorundaydı. Komisyonun aldığı karar uyarınca devlet memurları ve öğrenciler de çekirge mücadelesinde görev almak zorundaydılar.

Bu sorumluluğunu yerine getirenlere bazen ek yükümlülükler de konuyordu.[121]

Bu konuda önemli başarılar elde edilse de çekirge sorunu tümüyle ortadan kaldırılamadı.

Yeni okullar açılıyor

Rahmi Bey'in döneminde eğitim ve öğretime başlayan özel okullardan biri olan Şark Mektebini 1913 yılında Ahmet Fuat Bey açtı. İzmir Sultani Mektebinin Ulum-ı Tabiye muallimi olan Ahmet Fuat Bey'in, Beyler Sokağı'nda açtığı okul, yedi yıllık resmi idadi okullarına denkti.

İki ana sınıfı, üç ilkokul, üç rüştiye ve dört idadi sınıfı vardı. Yatılı ve gündüzlü eğitim verilen bu okul daha sonra Frenk Mahallesi'ndeki eski Frerler Okulu binasına taşındı.

Okulun ders nazırı avukat İbrahim Edhem Efendi'ydi. Tireli Hafız Süleyman Efendi ana sınıfı öğretmeniydi. İbrahim Edhem Bey ve Talat Bey malumat-ı kanuniye, Raif Bey malumat-ı iktisadiye, Maraşlı Kamil Efendi Arapça ve Farsça, Zaid Efendi Arapça, Çiftçi Necati Bey ulum-ı tabiiye ile ulum-ı tabiye ve ziraiye, Salih Bey ulum-ı riyaziye, Ömer Necmeddin Bey malumat-ı medeniye, Mehmed Necip Bey ilm-i lisan, Ali Abidin Bey ulum-ı dinîye, Ali Abidin Bey tarih, İlhami Bey resim, Zühdü Bey hendese ve malumat-ı ticariye, M. Selahaddin Bey edebiyat, Ahmet Ati Bey edebiyat ve müntahabat-ı kitabet derslerini veriyordu.[122]

İttihat ve Terakki Cemiyetinin siyaseti doğrultusunda eğitim veren Şark Mektebi, Kumandanlık Erkan-ı Harbiye Reisi Ali Hikmet Bey'in korumasındaydı.[123] Şark Mektebinde resmî günlerde konferans ve müsamereler düzenlenirdi.

1913 yılında Kokaryalı'da (Güzelyalı), Maarif Müdürünün girişimi ile, bir resmî okul daha yapılması gündeme geldi. Tefeyyüz (İlerleme) İlkokulunun açılması için bir inşaat komisyonu kuruldu. Kısa zamanda inşaatı biten okul 1913-1914 öğretim yılında eğitime başladı.[124]

Talat Paşa İzmir'de

10 Ağustos 1913 tarihinde imzalanan Bükreş Antlaşması ile sona eren 2. Balkan Savaşı'nın hemen ardından Türk-Yunan barışını sağlayan Atina Anlaşması 14 Kasım 1913'te imzalandı. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın Balkanlarda ele geçirdiği topraklar ile Girit'in Yunanlılara ait olduğunu kabul etti. Yine bu anlaşma ile Yunanistan'da kalacak Türklerin durumları belirlendi.[125]

Savaş sonrası gelişmelerden etkilenen, bunları milliyetçilik duyguları koşutunda Türklere baskın, katliam ve yağma hareketlerinde bulunmak biçiminde yaşama geçiren Makedonya Rumları anlaşmanın imzalandığı biçimde uygulanmasına engel oldular.

Bu tutumdan rahatsız olan Türkler, mallarını mülklerini satarak, kimisi de bunları olduğu gibi bırakarak Makedonya'dan kaçtılar, Osmanlı topraklarına göç ettiler. Bu olayları Yunan Hükümeti nezdinde protesto eden Osmanlı Hükümetinin girişimleri sonuçsuz kaldı. Hatta süreç içinde bu baskılar ve yağmalar arttı.

Diplomatik yolla sonuç alamayacağını anlayan İttihat ve Terakki, Mart 1914'te Makedonya'dakilerin benzerinin Türkler tarafından yapılmasına göz yummak zorunda kaldı. Hatta el altından bu olayları özendirdi. Rumları Osmanlı topraklarından göç etmeye zorlayan çete baskınlarına göz yumdu.

1914 ortalarında Makedonyalı Türklerin göç ederek İzmir bölgesine yerleşecekleri ve buradaki Rumları kesecekleri, evlerini ellerinden alacakları söylentileri yayılmaya başlamıştı. Yunanlılarla Türkler arasındaki savaş, Türklerin Makedonya'dan çekilmesiyle sonuçlandı ve Yunanlılar Makedonyalı ne kadar Türk varsa onları yerlerinden ederek, memleketlerini terk etmelerini istedi. On binlerce Türk ailesi zorunlu olarak yerlerinden ayrılıp Türkiye'ye göç etti. Her iki ülke birbirlerine misilleme yapıyordu. Bu kez Türkiye'deki Rumların ayrılmaları istendi ve çıkan olaylarda pek çok Rum öldürüldü.[126]

Türklerin 1914'teki misillemeleri daha çok Batı Anadolu'daki Yunan toplulukları üzerine yöneldi. Başıbozuk çeteler (Bunlar Makedonya'daki komitaların Türkler tarafından kurulan benzerleridir.) tarafından Osmanlı yetkililerinin hoşgörüsüyle yapılan saldırılarla, sistemli bir şekilde kıyı yörelerindeki Yunanlı topluluklar yerlerinden atıldı, evlerine ve topraklarına el konuldu, şiddet kullanılarak kaçmaya zorlandılar.[127]

Uzunada'da bulunan Rum balıkçı köyü Türk çeteleri tarafından işgal edildi. Edmund Giraud, Helen May adlı yatıyla adaya geldiğinde durumu görünce çok şaşırdı. Giraud'un arazisi tel örgülerle çevriliydi. Çeteciler burada toplanmışlardı. Giraud kendine güvenen bir insandı. Bu nedenle çete başkanı ile görüştü. Onlardan arazisinden çıkmalarını istedi. Topraklarını terk etmemeleri halinde durumu vilayete bildireceğini söyledi. Daha sonra yatına binerek en yakın karaya çıktı. Oradan İzmir'deki dostlarına çektiği telgrafta çetecilerin, arazisini işgal ettiğini, çıkarılmaları için gereğinin yapılmasını ve Rum köylülere yiyecek göndermelerini istedi.

Yeniden Uzunada'ya döndüğünde çetelerin kendi arazisinden çıktığını gördü. Karşı koyda toplanmışlardı. Giraud'un telgrafı İzmir'deki Yunan Konsolosluğuna iletilmiş, onlar da durumu ülkelerine bildirmişti. Midilli'den Yunan bayraklı bir gemi Uzunada'ya yollanarak Rum balıkçı köyü sakinlerinin Midilli Adası'na götürülmeleri planlandı.

İzmir'e dönen Edmund Giraud, Rahmi Bey'i ziyaret etti. Ona gördüklerini anlattı. Uzunada'da eşi Arnavut koruması İzzet ile birlikte kuşatma altındaydı. Vali ertesi sabah silahlı bir tekne ile adaya gitmek üzere Giraud'u evine yolladı.[128]

Vali Rahmi Bey, ertesi gün hemen Uzunada'ya gitti. Giraudların evin önündeki panoramik terastan adayı seyretti.[129] Rum köylülere güvence verdi. İşin boyutları giderek büyüyecekti. Olay uluslararası bir sorun haline dönüşmeden çözmek gerekti. Rahmi Bey bunu göze alamazdı. Bu nedenle Rum köylülere güvenliklerini sağlamak üzere adada sürekli görev yapacak 12 jandarmayı ve bir çavuşu bırakacağını söyledi. Tüm bu güvencelere karşın adadan ayrılmak isteyenler de açıkta bekleyen Yunan gemisi ile gidebilirlerdi.

Valinin güvencelerine ek bir güvence de Edmund Giraud'dan geldi. Adada kalacak köylülere yardım edecekti. Onların ürünlerini İzmir'de sattıracağına söz verdi.[130] Gidenlerin tarlalarını sulattı, hazır olan ekinlerini biçtirdi, toplattı. Onları İzmir'de sattıktan sonra paralarını Midilli'ye giden köy halkına yolladı.[131]

Dönemin Çeşme Kaymakamı Hilmî (Uran) Bey anılarında bu göç olayını kendiliğinden bir gelişme olarak anımsamayı yeğleyecektir. "Çeşme'de Rum muhaceretinin sebebi tamamıyla ruhidir. Bunu, Rumların birdenbire mahiyetini bilmedikleri meçhul bir korkuya kapılmış ve bilhassa hayatları için her şeyden şüphe eder bir duruma düşmüş olmalarında aramalıdır.

Onlar kısa zamanda bu korkuyu birbirlerine aşılamışlardı. Çünkü hiçbir yerde hiçbir baskıya maruz kalmamışlardı. Hiçbir yerde hiç kimsenin evine en ufak bir tecavüz olmamıştı. Bu muhaceret başlamazdan evvel ve muhaceret devamında kimsenin burnu dahi kanamamıştı. Ve hiçbir kimseye yan gözle ve kötü gözle bakan olmamıştı; bu muhakkaktır."[132]

Dönemin Çeşme Kaymakamı Hilmî (Uran) Bey, anılarını yazarken eğer belleği onu yanıltmamışsa bilerek ve isteyerek durumu gözlerden saklamaya çalışmıştır. Bir kaymakamın, bağlı olduğu hükümetin politikalarından habersiz olamayacağı da gözlerden uzak tutulmamalıdır. Dönemin Kaymakamı Uran'ın yaz-

dıklarını kabullenirsek, "Rumların birdenbire mahiyeti bilinmeyen meçhul bir korkuya kapılarak" Çeşme'yi terk etmeleri için aniden delirmiş olmaları gerekir.

Bir Yunanlı olan Hacıbeis'in anlattıklarına göre, Türkler gelmeden önce, küçük bir balıkçı yerleşiminin bulunduğu ve denizcilerin içme suyu almak için sürekli uğradıkları bir yerdir Çeşme. Daha sonra Türklerin ve Rumların birlikte yaşamı paylaştığı Çeşme, kendi halinde bir yerleşim yeridir. Esnaflar Rum yerleşim bölgesinin sosyal organizasyonunun gövdesini oluşturuyordu. Bölgenin tiyatro hayatı basit düzeydeydi. Nadir olarak Yunanistan'dan seyyar kumpanyalar geliyordu. Daha çok Karagöz oynatılıyordu. Karnaval zamanı hayat büyük ölçüde canlılık kazanıyordu. Maskeli kişilerin ve karnaval arabalarının katıldığı geçit törenleri yapılıyordu. Çeşme'de adaoyunu, sirto ve İstanbul oyunu çok oynanıyordu. Türk uzun havaları, tabii Rumlaşmış şekliyle, İzmir tabakhane havaları, Yanya şarkıları söyleniyordu.[133]

Hacıbeis'e göre, Türklerle Rumların arasının bozulmasının nedenlerinden biri de II. Meşrutiyet'in ilanından cesaretlenen Rumların, bölgede nüfusça çoğunlukta olmalarından yararlanarak silahlanmaya başlamasıdır.[134]

II. Meşrutiyet döneminde bir diğer iktisadi boykot hareketi, Balkan Savaşları sonrasında gündeme geldi. 1913 ve 1914 yıllarında uygulanan boykot hareketinin öncekilerden farkı, diğer ülkeleri hedef almayarak Osmanlı vatandaşı olan Rumlara karşı yapılmasıydı. Osmanlı aydınları, Balkan Savaşları'nda ülkelerinin askerî alandaki başarısızlığının sebepleri arasında, Türk ve Müslüman unsurun ekonomik yaşamda yeteri kadar rol almamasının etkisi olduğunu düşünmekteydiler. Bu nedenle savaş sonrasında, siyasal yaşama hâkim olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin temel politikasında yaşanan değişmelere bağlı olarak Türk ve Müslüman unsurdan bir "burjuva" sınıfı yaratma politikasına önem verildi. Balkan Savaşları öncesinde ve sonrasında Osmanlı vatandaşı olan bazı Rumların Yunanistan'a doğrudan veya dolaylı olarak yardımda bulunmaları, Osmanlı kamuoyunda Rumlara karşı bir tepki yaratmış ve böyle bir siyasal atmosferde boykot hareketi gündeme gelmiştir. Rumlara karşı düzenlenen boykot hareketi, Osmanlı toplumsal ve ekonomik yaşamında gayrimüslim unsurların sahip olduğu rolü azaltmak isteyen İttihatçıların millî iktisat politikaları ile doğrudan ilişkilidir. Bu bakımdan Rum boykotuna, İttihatçıların Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yaşamında Rum unsurunun sahip olduğu konumu sarsmak amacıyla uyguladıkları bir tür önlem olarak bakılabilir.[135]

Çokuluslu bir imparatorlukta, genel yapıyı korumak/kurtarmak/sürdürmek umudu oldukça, egemen ulusun -kendisininki de dâhil- her türlü ulusçuluğa karşı çıkması doğaldır. Böyle bir ortamda, ulusçuluk çözücü bir etki yaratır. Bu bakımdan, daha İttihat ve Terakkinin gizli bir dernek olarak kurulduğu dönemde Türkçülüğe eğilim duymasına karşılık, devleti yönetme sorumluluğuna ortak - giderek de sahip- olunca kendi ulusçuluğunu bastırmaya çalışması kolay anlaşılabilir.[136] İttihat ve Terakkinin bu anlayışı Ziya Gökalp'ın bir kitabının başlığında kendini buluyordu: Türkleşmek, İslamlaşmak, Çağdaşlaşmak.

Hükümetin sessiz kaldığı bu olaylar daha çok Ege Bölgcsi'ndc gerçekleşiyordu. Her ne denli çeteler tarafından yapıldığı varsayılsa da işin içinde Teşkilat-ı Mahsusa vardı.[137]

İş bununla da kalmıyordu. İzmir başta olmak üzere genelde tüm Ege'de Rum tüccarların malları gayriresmî bir örgütlenme ile boykot ediliyordu. Bir yanda boykot diğer yanda çete baskınları dayanılmaz bir hal alınca Rumlar Yunanistan'a göç etmeye başladılar.

Boykot yerel basında da körükleniyordu. 20 Kasım 1913 tarihli Köylü gazetesinde yer alan makale dikkat çekiciydi:

"Yunanistan, dinimizin, tarihimizin, şerefimizin, vatanımızın düşmanıdır, tek kelimeyle maddi ve manevi varlığımızın düşmanıdır. Gerekirse öl, çıplak dolaş, aç kal, çuvallara sarın ama Yunan'dan ya da Yunan'a benzeyenlerden bir çöp bile alma. Unutma ki o haine vereceğin beş kuruşun bir kuruşu göğsümüzde, onurumuzda, dinimizde patlayacak bir kurşundan daha fenadır. Biz malını almazsak Yunanistan aç kalır. Burada topladıkları para Yunanistan'da top olur, tüfek olur, kafamızda patlayan kurşun olur. Bundan böyle açalım gözümüzü, gerçeği görelim, bize düşmanlık edene biz de düşmanlık edelim. Onlar bize beş kuruş olsun verir mi? Bizden mal alır mı? Biz tam tersine, sanki bize bir faydaları varmış gibi davranıyoruz. Köylerimizde bakkal yoksa açalım. İmalathanemiz yoksa bulalım. Yeni şeyler satan bir mağaza lazımsa kuralım. Canımız pahasına, Yunan'a tek kuruş vermeyelim. Vatanın ve dinîn şerefi ancak böyle kurtulur. Kadınlarımızın, kızlarımızın namusu ancak böyle kurtulur."[138]

Rumlara karşı yapılan boykottan Yunan Hükümeti de rahatsızdı. Balkan Savaşları sonrasında Yunanistan'a geçen yerlerde kalan Müslümanlara Yunan Hükümetinin iyi davranmadığı şeklindeki Osmanlı Hükümetinin notasına Yunanistan tarafından verilen cevapta, Osmanlı ülkesinde Rumlara karşı yapılan boykot hareketinden şikâyet edildi. Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Rumlar ile ticari ilişkilerde bulunan bazı Fransızların da boykot hareketinden olumsuz yönde etkilendiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle Fransa'nın İstanbul'daki büyükelçisi Bompar, Osmanlı Hükümetine, İzmir ve Bandırma'da Rumlara karşı yapılan boykotu anlatan bir muhtıra verdi. Ayrıca boykot nedeniyle ticareti zarar gören Fransa'nın Dışişleri Bakanı Pichon, Türk boykotunu protesto ederek İttihatçı hükümeti Batı müdahalesiyle tehdit etti.[139]

21 Haziran 1914'te altı büyük devletin; İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, İtalya ve Avusturya-Macaristan'ın İstanbul konsolosları bir araya gelerek Batı Anadolu'da bir inceleme gezisi yapmaya karar verirler. 11 Temmuz'a dek süren bu İnceleme Kurulu gezisi sonunda durum pek iç açıcı değildir. Çanakkale Boğazı'ndan İzmir'e kadar tüm kıyılar Rumlardan arındırılmıştır. Seferihisar, Çeşme ve Manisa'da boykot çok sistemli uygulanmaktadır. Bu bölgenin Rum halkı panik içindedir. Boykotu, Aydın'ın Köşk bucağında İzmir Boykot Komitesinden gelen iki kişi; Bayındır'da kadı ve vergi müdürü; Tire'de göreve üç ay önce başlayan kaymakam yönetmektedir. Bergama'da aynı gün içinde 5-6 bin Rum kenti terk etmiştir.[140]

Bergama, Dikili, Menemen, Foça, Karaburun ve Çeşme ilçelerinden ve çevresinden 130 bin kadar Rum Yunanistan'a göç etmişti.[141]

İnceleme gezisi sonrasında altı büyük devlet, boykotajın kaldırılması konusunda tüm Osmanlı topraklarında gerekli uyarıların yapılmasını ve boykotaj konusunda ileri gidenlerden birkaçının suçlarına göre cezalandırılmasını istedi.

5 Temmuz 1914 tarihinde ise birçok vilayet ve mutasarrıflılığa "Rum halka karşı uygulanmakta olan boykotajın hükümetin siyasi görüşmeler yapmakta olduğu şu sırada olumsuz sonuç oluşturacağı tabii olduğundan boykotajın ref'i hakkında gerekli önlemler alınması ve icab edenlere ihtarat-ı münasibe ifası ve temerrüd edip de boykotajı tatbike çalışanların dahi tecziyeleri kat'iyyen muktezidir." emri gönderildi.

Aynı gün Aydın Valisi Rahmi Bey'e gönderilen bir başka şifrede, siyasi müzakerelerin devam etmesi nedeniyle boykotajın sona erdirilmesi gerektiği belirtilmiş ve lüzum görülürse bu konuda ileri gidenlerden birkaçının da cezalandırabileceği bildirilmiştir. Dâhiliye Nezareti tarafından gönderilen bu emre rağmen Aydın vilayetinin bazı yerleşim yerlerinde boykotun devam ettiği anlaşılmaktadır.

Dönemin Çeşme Kaymakamı Hilmî (Uran) Bey bu olaya anılarında yer verir. "Nitekim bu muhaceret, birdenbire devletlerarası bir mesele ehemmiyetini de almış ve henüz muhaceretin arkası alınmamış iken Çeşme'ye İstanbul'dan karma bir tahkik heyeti gelmişti."[142] diyerek durumu aklama çabalarına girişir. "Heyet, gelmiş, Çeşme'de birçok Rum evini gezmiş, birçok Rum'la görüşmüştü ve hiçbir evde ufak bir taarruz ve tecavüz işareti bulamadığı gibi hiçbir Rum da kendilerine şundan veya bundan baskı gördüklerini söylememişti. Gitmemeleri, kalmaları tavsiyesini de reddetmişlerdi. Hatta bu baştercümanlardan birisi, muhaceret için mutlaka bir sebep bulmak istiyormuş olacak ki bir aralık bana dönmüş ve sitemli bir bakışla, 'Biz gerçi bir şey bulamadık. Fakat kırk bin kişi de dua ile gitmez.' demişti."[143]

İşte, tam o sırada Rum Patrikhanesi duruma el koydu. Boykottan canı yanan Rumlar, Haziran 1914'te kilise ve okullarını kapattılar. Rum mahalle muhtarları greve gitti. Yaşam bir anda karşılıklı boykot ve grev arasında sıkıştı.

Rumlar arasında dolaşan fısıltı gazetesine göre, Bergama'da ve çevresinde durumun, ekonomik boykotun yaygınlığı, Rum mallarının tahribi ve Rumlara karşı saldırılar yüzünden dayanılmaz olduğu bildiriliyor. Bazı Rumlar zincir bağları altında içerilere gönderiliyor.

Ayvalık Konsolosu Çerebis'in 27 Mayıs 1914 tarihli telgrafında Ayvalık Rumlarının yaşadıklarının genelden pek farklı olmadığı belirtiliyordu. Ayvalık Konsolosuna göre Edremit civarında ve diğer yerlerde korkunç saldırılara çok büyük sayıda kılık ve kıyafeti değiştirilmiş subaylar katılmıştır. Çok sayıda saldırganlar burada subaylarla beraber serbestçe dolaşıyorlar. Yerel yöneticilerin sükûnet için tedbirleri yapmacık. Burada yiyecek kıtlığı başlıyor. Acilen hayvan yemleri ve Ayvalık ve bütün körfezde açlıktan ölen Rumlara yardım gönderilmesi çok gerekli. Saldırıların detayları feci...

Çerebis'in 30 Mayıs 1914 tarihli telgrafında yazılanlar ürkütücüdür: Çok emin ve güvenilir kaynaklardan öğrendiğimize göre, civardaki herhangi bir şehrin veya köyün basılmasından evvel kaymakam, mahkeme reisi, jandarma komutanı ve gümrük müdürünün katıldığı gizli bir toplantı buradaki mahkeme binasında yapılmaktadır.

Rumlara karşı yapılan boykot hareketine karşı Fener Rum Patrikhanesi önlemler almaya çalıştı. Rum Patrikhanesi, boykottan zarar gören Rumların listesini belirlemek üzere Patrikhanenin bünyesinde bir komisyon oluşturdu. Bununla birlikte Rum Patrikhanesi, boykotun sona erdirilmesi için zaman zaman hükümet nezdinde girişimlerde bulundu. Fener Rum Patriği, 1914 seçimleri sürecinde Sadrazam ile Dâhiliye Nazırını ziyaret ederek Rumlara karşı yapılan boykotu şikâyet etti. Ancak bu konuda Osmanlı Hükümetinden beklediğini alamayan Fener Rum Patrikhanesi, hükümet nezdinde yeni bir girişimde bulundu. Rum Patriği, Patrikhane tarafından oluşturulan bir heyetle, Dâhiliye Nazırını ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında Rumlara yapıldığı iddia edilen baskı ve boykot hakkında şikâyeti içeren bir mazbatayı Dâhiliye Nazırına verdi. Patrik daha sonra Adliye Nezaretine de mazbatanın bir örneğini vermek istemiş, ancak Adliye Nazırı bu mazbatayı kabul etmeyip iade etmiştir. Adliye Nazırının Patrikhanenin mazbatasını kabul etmek istememesi, Osmanlı Hükümeti ile Patrikhane arasında yeni bir gerilim ortaya çıkardı. Bu gerilimin sonunda Osmanlı Hükümeti, Türkiye'deki boykot hakkında gazetelerde makaleler yayımlanmasını yasakladı.[144] Osmanlı-Yunan ilişkileri bir anda gerildi.

Göçle birlikte Avrupa'da eş zamanlı olarak Osmanlı karşıtı uluslararası bir propaganda ve protesto süreci başladı. İngilizler, Fransızlar ve Ruslar Babıali'ye ültimatom gibi notalar yağdırmaya başladılar. Avrupalı devletler işe müdahale etmek üzereyken Sadrazam Sait Halim Paşa devreye girdi. Rum göçünü durdurmak üzere görevlendirdiği İçişleri Bakanı Talat Paşa, haziran ayı sonunda yanına elçilik görevlilerini de alarak Ege Bölgesi'nde inceleme gezisine çıktı. Asıl hedef, İzmir'di.[145]

Ayvalık Konsolosu Çerebis tarihe ilginç bir not düşer: "1 Haziran 1914 tarihli telgrafında olayların tezgâhçısının bölgeden geçtiğini nakleder. Talat bölgeyi kontrol etmektedir. Bir anlamda yapılanları denetlediği söylenebilir: Dün öğleden sonra İçişleri Bakanı Talat, Edremit'ten otomobil ile buraya vardı. Yerel konsolosları kibarca kabul etti ve benimle yarım saat mülakatta bulundu. Kendisine olaylara kıyafet değiştirmiş ordu subaylarının saldırılara katıldığını ve bakirelerin ırzına geçildiğini vurguladım. Olaylardan infialini ifade etti ve çok sayıda saldırganların hapsedildiğini söyledi. Ondan asayişin temin edilmesini ve saldırganların kovuşturulmasını rica ettim ve şehirden hiç kimsenin çıkamadığını bildirdim. Çok sözler verdi. Yunan Elçisi Panas'ın sakin tavrını methetti. Bu sabah buradan ayrılıp gemi ile Dikili'ye, Bergama ve İzmir'e gidecek. Yolda çok sayıda Rum cesetlerini görüp ve olaylarda yerel yöneticilerin umursuzluğunu görecek."

Batı Anadolu'da yaşananlar, Patrikhanenin olaya müdahil olması ve olayın uluslararası bir konuma doğru sürüklenmesi, İttihat ve Terakkiyi rahatsız etti. Durumu kurtarmak için Talat Paşa'nın bu bölgeye giderek yaşananları yerinde incelenmesi uygun bulundu. Batı Anadolu gezisine çıkan Talat Paşa'nın yanında Emniyet Genel Müdürü İsmail Canbulat ve Özel Kalem Müdürü Fuat Bey vardı. İstanbul'dan yola çıkan Talat Paşa'nın ilk durağı, Balıkesir'di. Yolculuğunu trenle yapmayı yeğleyen Talat Paşa, trenle gitmenin mümkün olmadığı yerlere de otomobil ile ulaştı.

11 Haziran günü Balya'da bulunan Talat Paşa'ya İçişleri Bakanlığından gelen bir şifreli yazıda Çeşme'ye bağlı bazı Hristiyan köylerindeki halkın mallarının çevredeki köylerde yaşayan Müslüman köylüler tarafından gasbedildiği bildirildi. Aynı yazıda giysi değiştirmiş bazı subayların Ayvalık'ta dolaştıkları ve kenti kuşattıkları iletildi.

İçişleri Bakanı Talat Bey, önce Ayvalık'a, oradan da Manisa'ya geçti. Manisa'dan Hükümete gönderdiği bir telgrafta yolda uğradığı Cunda Adası'ndaki korku içindeki Rumların ikna edildiğini yazdı. Paşa, telgrafında Dikili İskelesi'nde göç etmek için bekleyen Dikili, Bergama ve çevre köyleri halkından 3000 Rum'un kendisinin uzun ısrarları sonucu, evlerine dönmelerinin sağlandığını da bildiriyordu. Bergama'dan göç eden bir kısım Rum'un Midilli'ye gittiklerinin anlaşıldığını ekleyerek bunların ev ve dükkânlarından eşya ve mallarını çalmaya çalışanların yakalanarak yargılanmaları için emir verdiğini de eklemeyi ihmal etmedi. Soma'dan göç etmeye hazırlananların da ikna edilerek evlerine döndürüldüğünü yazdı.

Talat Paşa, İzmir'e girmeden önce Menemen İstasyonu'nda kendisini karşılayan İttihat ve Terakki İzmir Sorumlu Sekreteri Celal (Bayar) Bey ile görüştü. Talat Paşa güvendiği bu insandan olaylar hakkında ayrıntılı bilgi aldıktan sonra İzmir'e girdi.

İzmir'de Vali Rahmi Bey tarafından Talat Paşa onuruna seksen kişilik bir ziyafet düzenlendi. Talat Paşa, vali ve kumandana bölgedeki güvenliğin sağlanması için gereken emirleri verdi. Suçluların yakalanmasını ve yargılanmasını istedi. Foça, Ayvalık, Biga kaymakamları ile iki nahiye müdürü ve bir jandarma subayı görevden uzaklaştırıldı.

Talat Paşa'nın kentte görüştüğü ikinci kişi, Rum ruhani lideri Hrisostomos oldu. Metropolitten gelişen olayları ve Rumların şikâyetlerini dinledi. Hrisostomos, özellikle çete baskınlarından rahatsızlığını dile getirdi. Rumlara karşı yapılan uygunsuz davranışları örnekledi. Gizli bir biçimde örgütlenen boykotun Rumların ticari dengelerini bozduğunu hatta bazı esnafın, iş yerlerini kapamak zorunda kaldığını belirtti.

Celal Bey kente gelişinin ikinci gününde Talat Paşa'yı ziyarete gittiği sırada İngiliz Başkonsolosunun geldiği İçişleri Bakanına iletildi. Celal Bey, kalkmak için davrandığında Talat Paşa oturmasını söyledi. Görüşmenin sonunda Talat Paşa, İngiliz Başkonsolosuna, "Buraya Sadrazam Paşanın emri ile geldim. Sadrazam Prens Sait Halim Paşa Yunanlılarla bir savaş yapmayı arzu etmemektedirler. Ben de olayları durdurmak ve durumu düzeltmek için elimden geleni yapacağım." dedi.[146]

Halkın heyecan içinde olduğu yerlerden biri de Urla'ydı. Rumların yoğun olarak yaşadığı bu yere giden Talat Paşa, burada Müslümanlara ve Müslüman olmayan öğelere ayrı ayrı seslenerek sakin olmalarını öğütledi. Göçün engellenmesi için gereken önlemlerin alındığını ve gerekirse yeni önlemler alınacağını söyledi. Buna örnek olarak da Bergama, Menemen ve Ulucak gibi bölgelerde yakalanan yüzü aşkın suçlunun Savaş Divanı tarafından sorgulanmaya başladığını gösterdi. Rumların göç etmeleri sonrasında geride kalan eşyalarını yağmalayan 47 kişi İzmir Savaş Divanı tarafından üç yıldan beş yıla kadar cezaya çarptırıldılar.

İçişleri Bakanı Talat Bey, Vali Rahmi Bey ile birlikte Aydın, Söke, Tire, Nazilli ve Selçuk'a gitti. Bu geziden sonra Sadarete bir telgraf gönderen Talat Paşa, Vali Rahmi Bey ile gittikleri bu bölgelerde göçün olmadığını ama Rum halkın uygulanan boykottan rahatsız olduğunu yazdı.

Talat Paşa, İstanbul'a dönüşünde Sadrazam Sait Halim Paşa'ya sunduğu raporunda Rumların kendi istekleriyle göç ettiklerini, bundan sonra göç olmayacağını çünkü göçecek Rum kalmadığını belirtti.

Bu rapor, Talat Paşa'nın, Bayar'ın İzmir ve çevresinde Rumlara karşı uyguladığı resmî olmayan İttihat ve Terakki politikasını benimsiyor; Bayar'a zaman kazandırmayı ve uluslararası tepkileri durdurmayı da amaçlıyordu.[147]

Kuşkusuz ki Rahmi Bey'i de tepkilerden korumuş oluyordu.

Rumlara karşı yapılan boykot hareketi, 1914 yılının Temmuz ayında Meclis-i Mebusanın gündemine geldi. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Batı Anadolu gezisini tamamlamasının ardından Rum göçü nedeniyle Aydın Milletvekili Emanule Emanuelidi Efendi ve diğer Rum milletvekillerinin vermiş olduğu soru önergesi hakkında 6 Temmuz 1914 tarihinde Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşmada boykotaja da değindi. Talat Paşa, Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşmada boykotaj hareketinin İslam muhacirlerinin gelişinden sonra başladığını, bu propagandanın muhacirler tarafından yapıldığını ve boykotajın devamından hükümetin memnun olmadığını, bu nedenle boykotajın yasaklandığını belirtti. Ayrıca, boykotaj konusunda tecavüz derecesine geçenlerden memur olanların memuriyetlerinden çıkarıldığını, memur olmayanların ise Divan-ı Harbe sevkedildiklerini ve İstanbul'da da böyle kişiler hakkında cezalar verildiğini ifade etti. Polis Müdür-i Umumisi Bedri Bey de Rumlara karşı yapılan boykot hareketi hakkında kendisiyle röportaj yapan La Turquie gazetesinin muhabirine, gerekli önlemlerin alınması amacıyla çeşitli mahallelerin polis komiserlerini toplayarak kendilerinden, meydana gelen olayları geciktirmeden bildirmelerini istediğini belirtti. Ayrıca Bedri Bey, Rum esnafa ait camları kıran veya mağazalarını kapamaları için Rum esnafa baskı yapanların şiddetle cezalandırılacağını açıklayarak müşterisizlik yüzünden kapanan bazı dükkânların Rum sahiplerinin de boykotajdan şikâyet ettiğini dile getirdi.[148]

Vali Rahmi Bey'e 1 Temmuz 1914 tarihinde gönderilen bir şifrede, boykotajın kaldırılması konusunda tüm mülhakata gerekli uyarıların yapılması ve boykotaj konusunda en ileri gidenlerden birkaçının suçlarına göre cezalandırılması isteniyordu. 5 Temmuz 1914 tarihinde ise birçok vilayet ve mutasarrıflığa "Rum ahaliye karşı icra edilmekte olan boykotajın hükümetin müzakerat-ı siyasiye ile iştigal etmekte olduğu şu sırada netayic-i makuse hâsıl edeceği tabii ol-

duğundan boykotajın ref'i hakkında tedabir-i lâzıme ittihazı ve icab edenlere ihtarat-ı münasibe ifası ve temerrüd edip de boykotajı tatbike çalışanların dahi tecziyeleri kat'iyyen muktezidir." emri gönderildi. Aynı gün Aydın Valisi Rahmi Bey'e gönderilen bir başka şifrede, siyasi müzakerelerin devam etmesi nedeniyle boykotajın sona erdirilmesi gerektiği belirtilmiş ve lüzum görülürse bu konuda ileri gidenlerden birkaçının da cezalandırabileceği bildirilmiştir.[149]

Dâhiliye Nezareti tarafından gönderilen bu emre rağmen, Aydın vilayetinin bazı yerleşim yerlerinde boykotun devam ettiği anlaşılmaktadır. İzmir'den Manisa'ya mal getirebilmek için faturaların İzmir Boykot Komitesine imza ettirilmesi gerektiği, aksi takdirde Manisa Boykot Komitesince malların şehre girmesine izin verilmediği, İngiltere Büyükelçisi tarafından Osmanlı yönetimine bildirildi. Bu haber üzerine Dâhiliye Nezareti tarafından Aydın Vilayetine gönderilen şifre ile boykotaj hakkında daha önce verilen emre uygun olarak hareket edilmesi istendi. Menteşe Mutasarrıflığına gönderilen emirde, muhaceret ve boykotajın durdurulmasının devlet menfaatinin gereklerinden olduğu belirtiliyor ve buna engel olamayanların azledileceklerinin kaymakamlara bildirilmesi isteniyordu. Ayrıca Adana Vilayetine gönderilen şifrede ise boykotajın vilayetin ticari ve iktisadi hayatı üzerinde kötü sonuçlar doğuracağı belirtilerek boykotajın kaldırılması için gerekli önlemlerin alınması isteniyordu.[150]

Boykot ve buna bağlı olarak yapılan yıldırma hareketlerinden sonra Rumların göçü sırasında İzmir Metropoliti Hrisostomos'un olağanüstü çalışmaları oldu. Batı Anadolu'nun iç kısımlarından İzmir'e gelerek Yunanistan'a ve adalara gitmek için bekleyen Rumların kiliselerde konuk edilmesini, yiyecek ve içeceklerinin sağlanmasını organize etti. Bazı Rumların, göç edenleri evlerinde barındırmalarını sağladı. Hrisostomos, bununla da yetinmeyerek onların sağ salim olarak kentten ayrılması için tüm olanakları seferber etti.

Metropolit Efendi, Soma'da yaşanan göç ile ilgili, Valiye şikâyette bulundu. O bölgede sorunlar ciddi boyutlara ulaşmıştı. Rahmi Bey'i bu konuda ikna ederek Soma'ya birlikte gittiler. Akhisar ve Kırkağaç'a da uğradılar. Vali Rahmi Bey buradaki halka sakin olmalarını söyledi. Valilik olarak gereken önlemleri almışlardı. Rum halkın göç etmesine neden yoktu.

Rahmi Bey'e bir diğer baskı da Osmanlı Hükümetinden geliyordu. Bu buyrukların ardı arkası da kesilmîyordu. Bu nedenle Metropolit Hrisostomos ile bir görüşme yapan Rahmi Bey, İzmir'de göç etmek için bekleyen Rumların, evlerine dönmelerini istedi. Bu konuda kendilerine her türlü güvence verilecekti ve boykot da kaldırılacaktı.

Rahmi Bey, kendisine bağlı yerleşim birimlerine gönderdiği bir buyrukla, Rumlara boykot uygulayanların, onları telaş ve heyecana sürükleyenlerin cezalandırılmasını istedi. Urla Kaymakamına Rum toplumunun önde gelenleri ile bir toplantı yaparak Rumlara güvence vermesini, Rumların korkularının giderilerek günlük yaşama dönmelerinin sağlanmasını istedi. Bu konularda görevini ihmal ettiğini saptadığı bazı görevlileri görevlerinden aldı. Ancak tüm bu önlemlere karşın Vilayette bazı söylentiler dolaşıyor ve Rumların huzurunu kaçırıyordu. Rahmi Bey bu konuda da bir bildiri yayımlayarak bu tür söylentileri çıkaranların cezalandırılacağını açıkladı.

Göçmenler sorunu

Bir yandan çekirge sorunu ile uğraşan Vali Rahmi Bey'i bekleyen ikinci büyük sorun ise göçmenler konusuydu. Balkan Savaşları nedeniyle Osmanlılar bazı toprakları Yunanistan'a bırakmıştı.

Osmanlı Devleti, Galip Kemali Bey vasıtasıyla, Yunan Hükümetine "Makedonya'daki Müslümanlarla Aydın vilayetindeki Rumların mübadele edilmesini, bunların bırakacağı taşınmaz malların da takas yoluyla onlara verilmesini, aradaki fiyat farkının hükümetlerce ödenmesini" önermişti.

Venizelos ise önerinin Osmanlı Hükümetinin onayıyla resmî olarak yapılmasını istedi. Yunanlılar iki tarafın özel olarak komiser atamasını, bu mübadillerin sayısını ve bırakacakları mallarının değerini belirlemelerini ve yolcuların ulaşım işlerini düzenlemesini önerdi.

Yunanistan Batı Anadolu'daki Rumların mübadele dışında tutulmasında ısrar etmişse de Osmanlı Devleti bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine Venizelos mübadele anlaşması yapmak istediklerini 12 Mayıs 1914'te Osmanlı Hükümetine bildirmişti. Ancak Venizelos mübadelenin isteğe bağlı olmasını istemişti.

Bu gelişmeler üzerine Yunan Dışişleri Bakanı, 10-23 Mayıs 1914'te Atina Türk Elçiliğinden Necip Bey ile görüşerek iki hükümet arasında bir antlaşma zemini oluşturdu.

Bu antlaşma uyarınca Batı Trakya, Aydın, Manisa, Denizli ve Muğla illerinde yaşayan Rumlarla Makedonya ve Epir'de yaşayan Müslümanların yer değiştirmeleri kabul edildi. Göç edenlerin mallarını tespit etmek üzere 5 kişilik bir Karma Komisyon kuruldu. Ayrıca gerektiğinde İzmir ve Selanik'te çalışmalarını sürdüren iki alt komisyon daha kuruldu.

Karma Komisyon, Haziran 1914 tarihine kadar İzmir'de gönüllü göçleri güvence altına almak, eski ve yeni göçmenlerden alacaklıları ve taşınmaz mallarının değerlerini iki hükümete denk gelecek biçimde değerlendirmek, uygulamadaki aksaklıkları antlaşma esaslarına göre çözmek için toplantılar yaptı. Daha sonra Karma Komisyon İstanbul'a nakledildi.

Balkanlardan göç eden Türkler özellikle İzmir'e kafileler halinde geliyordu. Kentte yerleşme, yiyecek ve sağlık sorunları baş göstermişti. Rahmi Bey yine kendi başkanlığında bir Göçmenler Komisyonu kurdu. Gelen göçmenlerin yerleştirilmesi, yiyecek sorunlarının çözülmesi, komisyonun ilk ele aldığı konular oldu. Mübadele-i Muhacirin Muhtelit Komisyonu, Paralıköprü ve Punta çevresinde bir Göçmen Mahallesi oluşturdu.

Göçmenler gelmeden önce İzmir'de pek az Müslüman ve Türk vardı. Diğer milletler en güzel yerleri işgal etmişti.[151]

Eğitimde denetim

Rahmi Bey, çekirge ve göçmen sorunları ile uğraşırken diğer yandan da kentin diğer işlerine gereken zamanı ayırıyordu. Bunların başında da eğitim geliyordu.

1914 yılında İlköğretim Müfettişi Midhat Bey'in yaptığı incelemeler sonucunda, kentin Servilitepe, Selatinoğlu, Memduhiye, Hacıbey ve Eşrefpaşa mahallerinde kız ve erkek öğrenciler için beş ilkokulun açılmasına karar verildi.

Yapılan denetimlerde ilkokulların binaları sağlık koşullarına uygun bulunmadı. Okullardaki öğrenciler doktorlar tarafından muayene edilmemekteydi. Aynı yıl İzmir'deki okulların sağlık koşullarını incelemek üzere bir kurul oluşturuldu. Kurul, yanlarında bulunan doktorlarla birlikte okulları denetledi.

1914 Seçimleri

18 Nisan 1912 tarihinde yeni döneme başlayan Meclis, çoğunluğun sağlanamaması üzerine 15 Mayıs 1912'de toplanabilmişti. İttihat ve Terakkinin desteklediği Sait Paşa Hükümeti bir süre sonra istifa edince bir dizi olayların sonucunda Meclis, 4 Ağustos 1912 tarihinde feshedildi.

Babıali Baskını sonrası iyice güçlenen ve iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki, 1913 yılı kongresinde kabul ettiği programını yaşama geçirebilmek için 1914 yılında seçimlerin yenilenmesine karar verdi.

İttihat ve Terakki, Nisan1914'te yapılan seçimlerine rakipsiz olarak girdi. Ülkede yer alan azınlıklar, nüfusları oranında Meclisle temsil edilmek istiyorlardı.

İzmir'de seçim hazırlıkları 1914 yılının Ocak ayında başlamıştı. Şubat ayında ikinci seçmenler belirlendi. İzmir sancağından seçilecek milletvekili sayısı altıydı. İttihat ve Terakkinin altı adayından üçü eski milletvekiliydi. Bunlar Seyid Bey, Abdullah Efendi ve Nesim Mazliyah'tı. Diğer üç aday ise yeniydi. Ziraat Okulu Müdürü İhsan Avnik, Mühendis Vangel Mimaroğlu ve tüccar Simeonoğlu Simonaki. 116 seçmenin katıldığı ve Belediye Meclis Salonu'nda yapılan seçimlerde en az oyu Yahudi Aday Mazliyah aldı.[152] İzmir'den Mimaroğlu ile Simonaki, Aydın'dan Emanuel Emanualidi Meclise gitme başarısını gösterdiler. Seçilen Rum milletvekilleri, Birinci Dünya Savaşı başladığında Rum gençlerinin "Amele Taburları"na alınmalarını engelleyemediler.[153]

Yeni Meclis-i Mebusanda artık muhalefet yoktur.[154]

14 Mayıs 1914'te Beşinci Osmanlı Meclisi ilk toplantısını yaptı. Birinci Dünya Savaşı'nda görev yapan Meclis, Padişah Vahdettin tarafından 21 Aralık 1918'de feshedilinceye dek en uzun ömürlü Osmanlı Meclisi oldu.

Birinci Dünya Savaşı'na yol açan suikast

Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan orduları Bosna-Hersek bölgesinde manevra yapıyordu. Veliaht Arşidük Franz Ferdinand eşi Hohenberg Düşesi ile birlikte manevrayı izliyordu. Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından ilhak edilmişti. Bu nedenle Bosna-Hersekliler Habsburg Ailesi'nden nefret ediyorlardı.

28 Haziran günü Ferdinand, eşi ile birlikte Bosna-Hersek'in merkezi Saraybosna'yı ziyaret edecekti. Ziyaret tarihi, özellikle seçilmişti. 1389 yılının 28 Haziran günü Kosova Meydan Savaşı'nı Osmanlılara karşı kaybeden Sırplar bağımsızlıklarını yitirmişlerdi. Bu savaşta Sırp Kral Lazar ölmüştü. Miloş Kabloviç adlı bir soylu da Osmanlı Padişahı Murat Hüdavendigâr'ı hançerleyerek şehit etmişti. Sırplar bu nedenle her 28 Haziran'ı "Aziz Vitus Günü" olarak kutluyorlardı.

28 Haziran'da kente giren Ferdinand ve eşi, Saraybosna sokaklarında altı arabalık bir konvoyla ilerlerken Bosna-Hersek'i Sırbistan Krallığı'na bağlamak için savaşım veren "Genç Bosna" örgütünün elemanları da değişik yerlerde pusuya yatmıştı.

Ferdinand'ın bindiği otomobile atılan bomba, arabanın çamurluğuna sıçrayarak arkadan gelen yaverlerin otomobilinin önünde patladı. Konvoydan üç kişinin yanı sıra kıyıda birikmiş olan kalabalıktan da 17 kişi öldü.

Veliahta hiçbir şey olmamıştı. Veliaht Arşidük Franz Ferdinand'ın emir subayı Üsteğmen Merizzi bu saldırı sırasında yaralanmıştı. Belediye Sarayı'nda onuruna verilen yemeğe katılan Ferdinand, Merizzi'nin sağlığını merak ediyordu. Bu nedenle hemen hastaneye gitmek istedi. Eşi de, tüm ısrarlarına karşın, onu yalnız bırakmadı.

Üç arabalık bir konvoy hastaneye doğru yola çıktı. Veliaht ve eşi ile birlikte Saraybosna Askerî Valisi Potiorek, üçüncü arabadaydılar. Bir yol ayrımına geldiklerinde üçüncü arabayı kullanan Çek asıllı sürücü birden direksiyonu sola kıvırdı. General Potiorek hemen ayağa fırladı.

"Dur!" dedi. "Yanlış yola saptın."

Sürücü hemen frene bastı. Araba bir dükkânın önünde durdu. Dükkânın önünde iki kız arkadaşı ile birlikte duran bir başka suikastçı Gavrilo Princip de vardı.

Princip, hemen arabanın basamaklarına tırmanarak silahını çıkardı, Ferdinand'a üç el, eşi Hohenberg Düşesi'ne iki el ve Askerî Vali Potiorek'e bir el ateş etti. Düşes, hemen öldü. Ferdinand, eşinin ölümünü gördükten birkaç dakika sonra yaşamını yitirdi.

19 yaşındaki suikastçı hemen yakalandı.

Avusturya-Macaristan'ın başkenti Viyana'daki savaş yanlıları bu fırsatı hiç kaçırmadılar. Bu olaydan tam bir ay sonra, 28 Temmuz 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a savaş ilan etti.

İki devlet arasında başlayan savaş, on milyon kişinin ölümüne, on beş milyon kişinin sakat kalmasına yol açan bir dünya savaşına dönüştü.[155]

Savaşın ilk günleri

Bir bayram günü Vilayet ve Kışlada bayramlaşma töreni başlarken 1 Kasım 1914'te Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı'na katıldığı haberi geldi.

Osmanlı İmparatorluğu kendi bilgisi dışında bir savaşa sürüklenmişti. Bu, bağımsızlık iddiasında olan bir devletin karşılaşabileceği en çarpıcı durumdu. Böylece bağımsızlığını ve gelişmesini bir başka ülkeye bağlamanın diyeti ödenmektedir.[156]

1914 yazında Bornova'daki evlerin konukları, Levanten villalarının iç serinliğinde, dışarıya yönelik değişikliklerden çok azını fark ettiler. Yaşam alıştıkları yavaş hızında dış dünya tarafından etkilenmeden akıyordu ama yemek masası söyleşileri geçmiş yılların neşesini ve ateşini taşımıyordu. Whitthall'ler ve Giraud'lar gibi aileler çok kaygılıydılar. Bir gözleri bahçelerinde ve limonluklarında olsa da diğerini gittikçe daha derinleşen uluslararası krize dikmişlerdi.[157]

Levanten ailelere egemen olan garip durum İzmir'deki çoğu insana da yansımıştı. Nüfusunun en az üçte ikisi İtilaf Devletleri'ni destekliyor ya da onlara sempati duyuyordu. Bu sempati duyanların arasında şehrin valisi Rahmi Bey de vardı. Rahmi Bey, 1908'deki Jön Türk Devrimi'nden ve bunun ardından İzmir'e vali olarak atanmasından bu yana İstanbul'daki merkezî hükümetle gitgide daha fazla fikir ayrılığına düşüyordu.[158]

Rahmi Bey, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine sivil ve askerlerin gereksinimlerinin karşılanması için hemen komisyonlar oluşturdu. Levazım-ı Şitaiye-i Askeriye, İzmir Erzak-ı Asker ve Hedeya-yı Şitaiye komisyonları ordunun gereksinimleri ile ilgilendi.

Vali Rahmi Bey'in başkanlığında, Tevfik Paşa, Binbaşı Hamdi, Fikri, Ziya Mithat ve Çürükçüoğlu Nikolaki Efendilerden oluşan Hedeya-yı Şitaiye Komisyonu ilçelerde bile örgütlenmişti.[159]

Müdafaa-i Milliye, Beslenme Derneği, İaşe-i Muhacirin, Muavenet-i Milliye komisyonları halkın gereksinimlerini karşılamakla görevlendirildi.

Mahmut Şevket Paşa'nın "halka ve kamuoyuna dayanmak" ilkesiyle kurduğu yeni kabinesinin ilk yansıması, 1 Şubat 1913 tarihinde, İstanbul Darülfünununda büyük bir kalabalık ve heyecanlı söylevler arasında partiler dışı olması kaydıyla, Müdafaa-i Milliye Cemiyetinin kurulması oldu.[160] Cemiyetin kurucu ve yöneticileri arasında Sultan Mehmet Reşat, Talat Bey, Enver Paşa, Hayri Efendi, Mehmet Sait Halim Paşa, Mahmut Paşa, Cavit Bey, Ahmet Cemal Paşa, İbrahim Bey, Oskan Efendi, Ahmet Şükrü Bey, Süleyman Elbustani Efendi sayılabilir.

Hemen ertesi günü 2 Şubat 1913'te Müdafaa-i Milliye Cemiyeti İzmir Şubesi kuruldu. Cemiyetin ilk genel başkanı Şerif Ali Haydar Bey'in vilayet belediyelerine çektiği telgraf ile, açılmasını istediği dernek şubesi, İzmir'de "Aydın Vilayeti Müdafaa-i Milliye Kongresi" adıyla toplanarak etkinliğe başladı. Bu toplantıda alınan bir dizi karar içinde kuşkusuz en önemlilerinden biri, "Müdafaa-i Milliye Taburları" kurulmasıdır.[161]

Seyit Bey, Rıza Bey, Mösyö Letaif, Hacı Başik Efendi, Mösyö Kartal, Diran İşnami Efendi, Nesim Levi Efendi, Dimitraki Efendi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti

İzmir Şubesinin ilk kurucuları vc yöneticilcri arasında bulunuyordu. Tireli İbrahimbcyzade Mustafa Bey ve Şimendifer Komiseri Nuri Bey nakliyc araçları kurulunda; Mustafa Envcr Bey, hastaneler ve gercçleri kurulunda; Kâzım Bey de gönüllü alayların başında yer aldı.

İzmir Şubesi, Müdafaa-i Milliye Cemiyctinin kurulan şubeleri arasında en etkin olanıydı. Şehit ve gazi ailelcrine yardım, fakirlere çcşitli yardım, bir spor sahası açmak, Karşıyaka'da bir anaokulu açmak, öğrenim için İstanbul'a giden yoksul çocukların yol masrafını karşılamak, lekcli humma hastalığının önlenmesi için çalışmalar yapmak, ramazan ayında Kemeraltı'nda piyangolar düzenlcmek, Çcşme ve Sığacık bombardımanında zarar görenlere yardım etmck, yoksullar için aşevi açmak, orduya yardım sağlamak için iş evleri açmak, bulaşıcı hastalıklarla savaşım için Kızılaya yardım etmek, Şimcndifer Mektcbinin masraflarını karşılamak, İzmir Şubcsinin başlıca amaçları arasındaydı.

"İzmir'de bir şimcndifer mektcbi açılmasına 28 Haziran 1915'te karar verilmişti. Başına Şimendifer Bölüğü Kumandanı İskender Bcy adında bir subay getirilmişti. Okulun masraflarını Millî Müdafaa Ccmiyeti üzerine aldı."[162]

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti İzmir Şubesince her gün 10.000 fakire Hacı Ali Paşa depolarında ekmek vc yemek veriliyordu. Bu sayı zamanla 30.000 dolaylarına dek yükselmiştir. Bu olanaktan yararlananlar arasında Rumlar, Ermenilcr ve Museviler de vardı. Sabahları etli çorba, öğle ve akşam sebze sunuluyordu. Bunun karşılığında ise 20 para alınıyordu. Ekmek ve haftada bir kcz verilen hoşaf bedavaydı.

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti İzmir Şubesi, Öksüzler Yurdunda kalan 500 çocuğun maddi ve mancvi gereksinimleri karşılıyordu.

"Orduya yardım şubesinin idarcsinde iş evlcri açılmıştı. El tezgâhlarında asker aileleri çalıştırılıyor, dokudukları mallar orduya gönderiliyordu. İki ay içinde İzmir'den 300.000 parça kışlık hediyc toplanmıştı. Cemiyetin ayrıca memleket sporuna geniş yardımı vardı."[163]

"Sağlıkla ilgili çalışmalarda Kızılaya yardımcı olundu. Beş genel hamam açıldı. Bayar'ın vcrdiği bilgiyc göre, altı ay içinde 457.370 kişi tcmizlendi. İki hamamlı tren, şimcndifer hattı üzerinde dolaştırıldı. Alsancak'ta açılan tifüs karantina istasyonunda üç ay içindc 3500 kişi tecrit edildi."[164]

Hamam işi o denli ciddiye alınmıştı ki Rahmi Bey de bundan nasibini aldı. Bir gece Bornova'dan dostlarını ziyaretten dönerken arabası bozulur. Bunun üzerine incrck yürümeyc başlayan Vali, kendisini tanımayan görevliler tarafından zorla hamama götürülüp yıkanmak istcr.[165]

Herhangi bir hastalık salgınına karşı temizliğe çok önem vcriliyordu. "Hilal semtinde umumi çamaşırhane açıldı. Burada yine üç buçuk ayda 11.024 kadın işçi tarafından 263.778 parça fukara çamaşırı bedava yıkandı."[166]

O günlerde İzmir'de Müslüman olmayan azınlık tarafından kurulmuş olan çorap ve trikotaj atölyelerinde Müslüman olmayan işçi kadar Müslüman işçi çalıştırılması da sağlandı.[167]

1915 yılında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti İzmir Şubesinin başkanlığını Mehmed Bahri Bey yapmaktadır. İkinci başkan Ahmed Hamdi Bey'dir. Yönetim

kurulunda Mahmud Celal Bey, Mehmed Ziya, Ahmed Muhtar, Mehmed Arif, Mehmed Refik ve Ferit Eczacıbaşı bulunmaktadır. Maliye kurulu başkanlığını Mahmud Celal Bey yaparken üyeliklerde de Ahmed Sezai, Ferit Eczacıbaşı ve Asım Şükrü görev alırlar.

Vali Rahmi Bey, ayrıca halkın gereksinimlerini sağlamak için kooperatifler ve belediye aracılığıyla Kemeraltı, Tilkilik ve Fasula mahallerinde belediye bakkalları kurdurdu.

Şeker, çay ve kahve bulmak çok güçleşmişti. Bunlara alışkın olan Levantenler için durum daha da güçleşmişti. İnciri kızartıyorlar, havanda döverek toz haline getirdikten sonra kahve yerine kullanıyorlardı. Üzümleri suda bırakıyor, suyunu çıkardıktan sonra pekmez yapıyorlardı. Ezilmiş buğday kahvaltılık olarak yeniyordu. Süt gereksinimini sağlamak oldukça zordu. Yakındaki çiftlikler bazı zamanlar bunun için yetersiz kalıyordu. Bazı yiyecekler pekmezle tatlandırılıyordu.[168]

Savaşın başlamasıyla birlikte, şehrin ekonomik ve toplumsal yaşamında önemli bir yer işgal eden ve çoğunluğu kuşaklardır oraya yerleşmiş bulunan Fransız, İngiliz ve Rus tebaa gün geçtikçe "düşman bir devletin tebaası" olmak gibi nazik bir konumda bulur kendini. Bu nüfusa yönelik kitlesel olarak sürülme tehdidi uygulanmamış olsa da ailevi, ticari ve kültürel ilişkilerle bağlı oldukları anavatanlarıyla sürekli irtibat halinde olan Avrupalılar için şehirden çıkmaya izin verilmeme kaygısı bile aynı ölçüde güç bir durumdu.[169]

New Bank Buildings'in Viscont Grey'e gönderdiği 20 Ekim 1916 tarihli bir mektup bunun açık kanıtıdır:

"Smyrna ile iletişim kurmak çok güç, neredeyse gerçekten imkânsız ve Smyrna'dan ayrılma iznini yalnızca Mrs. Paterson hasta bir kızla birlikte tesadüfen alabilmiştir ve şu an Fransa'da yaşamaktadır, yalnızca o, kocasından bilgi alabilmektedir. Kocası durumunun iyi olduğunu, ama ülkeyi terk etme hakkı olmadığını, yetkililerin de az çok denetimi altında olduğunu yazıyor. Ama Smyrna'da doğmuş olduğundan ve tüm yaşamını orada geçirdiğinden, üstelik bu şehrin cemaatinin çok saygın ve gözde bir üyesi olduğundan Türk yetkilileri tarafından gayet iyi tanınmaktadır."[170]

Kentin önde gelen isimlerinden Eczacıbaşı Ferit Bey, anılarında o günlerin zorluklarını dile getirir: "Gazın okkası 40 paraya satılıyordu. Sonra gaz da kaybolunca bazı İzmirliler, tarlalarda yetişen otların çiçeklerini fitil diye kullanıp çocuk idrarlarını damıtarak alkol elde etmeye çabalamışlardı. Halk, giderek zeytinyağı lambaları yakmaya yönelmişti. Bu arada İzmir'de asker kaçakları da görünmeye başlayacaktı. Askere maaş verilemiyor ve kendilerinden yıllarca süren görevler isteniyordu."[171]

Savaşın ilk günlerinde, İzmir'deki ticari yaşamlarını kısa bir süreliğine askıya alan Van Der Zee ailesi, savaşın ilk aylarını Avrupa'da ve Atina'da geçirdi.

Van Der Zee ailesi, Birinci Dünya Savaşı süresince çeşitli nedenlerle İzmir'de esir alınan ya da tutuklu bulunan çoğunluğu İngiltere ve diğer İtilaf Devletleri vatandaşlarının serbest kalmasında ve bunların İstanbul'a ya da kendi ülke-

lerine dönmeleri konusunda arabuluculuk rolü de üstlenmişlerdi. İzmir'deki yerel yönetimlerin bilgisi dâhilinde gerçekleşen ve kimi zamanlarda da çok yoğunlaşan trafik sırasında hatırlı bazı esir mahkûmlar Karşıyaka'daki evde ya da Alsancak ve Konak'ta bulunan bürolarda konuk ediliyorlar, yasal işlemler tamamlandıktan sonra ilkelerine gönderiliyorlardı.[172]

Birinci Dünya Savaşı, İzmir Yahudi Cemaati için zorlu bir dönemecin başlangıcı olacaktı. Savaşın yol açtığı olağanüstü koşullar nedeniyle Hükümet, Osmanlı piyasasındaki malların önemli bir bölümünü orduya ayırmaya başladı. Sivil halkın tüketimine ayrılan pay ise giderek azalıyordu. İzmir'de Yahudi erkeklerin çoğu Osmanlı Ordusu hizmetine alınmıştı.[173]

Beni Berit Cemiyeti tarafından 1916 yılında hazırlanan rapor pek iç açıcı değildi: "40.000 Yahudi'yi barındıran Küçük Asya'nın gülistan kenti İzmir, Birinci Dünya Savaşı'na kadar İzmirli Yahudilerin ekonomik koşulları memnuniyet vericiydi. Doğrusu zengin Yahudilerin sayısı çok azdı ama Yahudi ailelerin çoğu yaşamından memnundu. Savaş başlayınca, Osmanlılar gibi Yahudi Cemaati de ekonomik olanaksızlıklar karşısında yenik düştü. Bu zavallılar, savaşın her an sona ereceğine inanarak evlerindeki mobilyaları sattılar. Birkaç ay sonra ellerindeki birkaç kuruş da tükendi. Çoğu dilenmeye başladı. Kimisi, kızlarını karın tokluğuna hizmetçi olarak verdi. Artık onlar için önemli olan günlük besin gereksinimlerini karşılamaktı."[174]

Savaşın başlangıcında Selanik'te veba salgını şiddetlenmişti. Bu nedenle İl Sağlık Meclisinin aldığı karar uyarınca İzmir'e gelen gemiler 24 saat süreyle sağlık kontrolüne tabi tutulmaya başlandılar. Bu uygulama 22 Aralık 1914 tarihine dek sürdü. Savaşın başlaması nedeniyle askerî sağlık hizmetlerine de önem verilmiş, Askerî Hastanede röntgen bölümü hizmete açılmıştı. Buca'da 500 yataklı bir menzil hastanesi yöre ileri gelenlerinin katkılarıyla oluşturuldu. Sıtmaya karşı sulfata ile mücadele ediliyordu. İki ay süreli ebelik kursları açıldı.[175]

Vilayetin mülkiye kadrosu oldukça kısıtlıydı. Yapılan çalışmalar için başta Vali olmak üzere Vilayet Mektupçusu ve Polis Müdürüne çok iş düşmüştü. Vilayetin yazı işlerini, vilayet matbaasının yönetimini, vilayet gazetelerine hükümet tarafından resmî ve gayriresmî vuku bulacak bildirilerin müsveddelerinin yazılmasıyla görevli olan Vilayet Mektupçusu Mustafa Kamil (Dursun) Bey, 1 Eylül 1913'ten beri bu görevin başındaydı.[176] Vali yardımcısının bulunmadığı vilayette bazı daireler eskisinden kat kat fazla çalışmak zorunda kalıyordu.

Vali Rahmi Bey, savaş zamanı olmasına karşın kentin günlük yaşamını sürdürmesi konusunda kararlıydı. Askere alınanlar arasında bulunan ustalardan yararlanarak bugünkü Kız Lisesi binasının inşaatını bitirdi. Hilal'de büyük bir askerî depo ve konukevleri yaptırdı. O günlerde ciddi bir sorun durumuna gelen bozuk para konusunu da birer kuruşluk kâğıt paralar basarak aştı.

Genel savaşın başladığı ve giderek şiddetlendiği günlerde İzmir'de İzmir Türk Ocağında İttihat ve Terakki Salonu'nda şehitler için mevlüt okutulurken diğer tarafta da Batılı anlamda müsamereler ve balolar veriliyordu.[177]

Bir el koyma öyküsü

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte özelikle Batı Anadolu'da İngiltere, Fransa ve İtalya'ya ait ticari, sanayi, dinî ve kültürel yapılara el konmaya başlandı. İttihatçılara göre "millî burjuvazi" yaratma politikasını yaşama geçirmek için uygun bir dönemdi. Yabancıların işlettiği demiryolları ve fabrikalara Türk personel yerleştirildi, yönetim Türklerin eline geçti. Ancak Türklerin bu konuda pek deneyimleri yoktu. Bu nedenle kısa sürede sıkıntılar baş göstermeye başladı.

Tüccar olarak ortaya çıkan Türklerin gerçek durumu komisyonculuktan öteye geçemiyordu. Tüm köşe başları daha önce azınlıklar ve yabancı uyruklular tarafından tutulmuştu. İzmir'de Türk tüccarı olarak tanınan komisyoncular köylüden aldıklarını Müslüman olmayan ihracatçıya aktarıyorlardı. Taşradaki tüccar malı İzmir'deki Türk tüccara yolluyor, o da yabancı ihracatçılara satıyordu. Ticaret yaşamında Türklerin en etkin oldukları iş buydu.[178]

Bu el koyma öykülerinden biri ve de en ilginci Giraud'ların fabrikasında yaşandı. Savaşın başlamasından hemen sonra Edmund Giraud'un dokuma fabrikasına el kondu. Başına da bir Türk subayı getirildi. Kısa süre sonra fabrikada üretim düştü. Üretilen malların kalitesi çok kötüydü. Makineler hızla yıpranmaya başladı.

Vali Rahmi Bey, deneyimsizlikten ve bilgisizlikten kaynaklanan bu sorunu çözmek için Giraud'u çağırdı. Vali, fabrikasına el koyduğu, yakın dostu olan bu adamdan yardım istemek zorunda kalmıştı. Çaresizdi.

"Fabrikanızı size geri veriyorum." dedi. "Fakat belli bir maaş karşılığında müdürlüğünü yapmanız koşulu ile."

Edmund Giraud'un bu öneriden memnun olduğunu yüzünden anlayan Rahmi Bey, "Fabrikanızın başına geçin ve verimi eski duruma yükseltin. Böylelikle fabrikanız harap olmadan savaş sonunda yine sizin elinize geçer." diye eklemeyi de ihmal etmedi.[179]

Edmund Giraud bu öneriyi sevinçle kabul etti. Bundan daha iyisi olabilir miydi? Her ne denli kendi fabrikasında müdür olacaksa da fabrikanın üretimi sürecek, makineler usta ellerde işleyecek ve savaş sonunda fabrikası yeniden kendisine verilecekti.

Giraud'lar bu iyiliği hiç unutmayacaklardı. Yakın dostları Rahmi Bey, 1924 yılından itibaren öldüğü tarihe dek Giraud'ların İzmir Pamuk Mensucat Şirketinde yönetim kurulu başkanlığı yapacaktı.

Türkçeleştirme

Savaş yıllarında İttihat ve Terakkinin "Türk milliyetçiliği" baskın bir duruma gelir. Bunun somut örneklerinden biri de dille ilgili yapılan müdahalelerdir. İşletmelerde Türkçe kullanma zorunluluğu getirildi. Gayrımüslim okullar da dahil tüm okullarda Türkçe zorunlu eğitim dili olarak kabul edildi. Gazetelerin baş-

lıklarını Türkçe de belirtme zorunluluğu kondu. Yunanca, İngilizce, Fransızca yer adları Mortakia'nın Muradiye olması gibi Türkçeleştirildi.[180] Aralık 1914'te Rahmi Bey'in emri ile başlatılan bu Türkçeleştirme akımında özellikle mahalle ve sokak isimlerine öncelik verildi.

Birinci Dünya Savaşı yılları, bir yandan II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte yavaş yavaş benimsenmeye başlanan milliyetçiliğin hızla etkinleşmesine yol açmış, diğer yandan başta İngiltere olmak üzere, karşı safta yer alan yabancı devletlere karşı bir tepkinin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu ülke vatandaşlarının yoğun biçimde bulunduğu İzmir'de tepki, daha hissedilir bir şekle bürünüyordu. Nitekim bu çerçevede Vilayet ve Belediye yönetimleri tarafından oluşturulan encümenler Yunanca, İngilizce ve Fransızca olan bazı yer isimlerinin değiştirilmesini kararlaştırmıştı.[181]

Savaşın ortasında bir dergi daha yayımlanıyor

Müstecabizade İsmet'in sahibi olduğu, İsmet Bey'in sorumlu müdürlüğünü üstlendiği, bugünkü karşılığı "Bulvar" anlamına gelen "Hıyaban" adlı dergi, on beş günde bir çıkmak üzere planlanmıştı.

1872 yılında Balıkesir'de doğan Müstecebizade İsmet Bey, İcra Memuru Mehmet Ali Efendi ile Hafize Hanım'ın oğluydu. Balıkesir'de ilk ve ortaöğrenimini tamamladı. 1897 yılında İstanbul Mekteb-i Hukuk-ı Şahaneyi bitirdi. Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. 1901 yılında tutuklandı. Yargılaması sonunda 1902'de Midilli'ye sürgüne gönderildi. 1905 yılında İzmir'e geldi. Reji Nezareti Hukuk İşleri Müdürlüğüne atandı. 1906 yılında ise Reji İdaresi avukatlığını üstlendi. Mayıs 1909 tarihine dek eski Foça'da yaşamını sürdürdü.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a gitti. Kendisi için iyi bir görev istedi. Ancak aradığını bulamayarak düş kırıklığına uğradı. 8 Eylül 1909'da İzmir İstinaf Hukuk Mahkemesi üyeliğine atandı. Nisan 1914'te bu görevinden istifa ederek avukatlık yapmaya başladı.[182]

Müstecabizade İsmet Bey'in serbest avukatlığa başladığı günlerde çıkardığı "İlmî ve edebî mecmua" Hıyaban'nın merkezi Frenk Mahallesi'nde Bakırcıyan Pasajı'nda 63 numaradaydı. Keşişyan Matbaası'nda basılan "Hıyaban" ancak beş sayı çıkabildi. İlk sayısı 29 Mayıs 1914, son sayısı ise 31 Temmuz 1914 tarihini taşıyordu.[183]

Millî edebiyat hareketine uzak duran ve sahibinin edebî anlayışı ve zevki dolayısıyla eski edebî zevkleri yansıtan[184] bir dergiydi.

Rahmi Bey'in siyaseti

Fransa'nın İzmir Konsolosu Jean-Marie Colombies, Fransa Dışişleri Bakanlığına 24 Eylül 1914 tarihli gönderdiği telgrafında İzmir Valisi Rahmi Bey'i çok sert eleştiriyordu:

"Rahmi Bey'in idaresinde İzmir vilayeti tam bir satraplık haline geldi. Valinin siyasetini özetlemeye üçbeş kelime yeter: İster Yunanlı ister reaya olsun, adaların ve Makedonya'nın elden gitmesini gerekçe göstererek Ortodokslara hayatı zehir etmek. Rahmi Bey, Yunanistan'ı bu ikilemle karşı karşıya getirmek gerektiği görüşünde, nitekim daha dün bunu metropolün başında söylüyordu gene: 'Ya Sakız ile Midilli'yi Türkiye'ye geri verir ya da İzmir'deki ve kıyı şeridindeki sadece kendi tebaasından değil, bütün Rumlar sürgün edilir, mallarına da el konur.' Fiilen işler şimdi böyle yürüyor. Sudan bahanelerle, jandarmalar evlere göz koyuyor, ev sahibini dışarı atıp kendi yerleşiyor, birkaç gün sonra da bir Müslüman aileye yerlerini bırakıyorlar. Şu sıra taşınmak için tanınan mühlet üç ila dört saat. İzmir, zaten Avrupa'nın en iyi korunan şehirlerinden biri... On karakolumuz vardı, şimdi dört yüz oldu; sokak köşesindeki evlere, şansına Avrupalıya ait değillerse derhal el konuyor. Dolayısıyla şehri terk eden Rumlar giderek çoğalıyor. Yunan Panteleon Kumpanyasının bugün demir alan gemisi tıka basa muhacir dolu."[185] •

Fransız Postanesi kapatılıyor

İzmir Limanı'na gelen vapurlarla yapılan posta hizmetlerinden Fransız tüccarların yararlanabilmesi için 1873 tarihinde Gül Sokak'ta Fransızlar bir postane açtılar. Bu büro bir süre sonra pasajların bulunduğu İkinci Kordon'a taşındı. Fransız Postanesi, postaların ulaşımında Mesajeri Maritim vapurlarını kullanıyordu. Bu vapurlar her hafta salı günü öğleden sonra İzmir-Midilli-Çanakkale-İstanbul, her perşembe de İzmir-Pire-Marsilya seferlerini yaz kış demeden düzenli olarak yapıyorlardı.[186]

Birinci Dünya Savaşı başladığında Fransa'nın İstanbul Büyükelçiliği İzmir'deki Fransız Postanesinin 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren kapatılacağını öğrenince durumu hemen bundan en çok etkilenecek olan Rodos'taki Fransız konsolos yardımcısına bildirdi. Buradaki Fransa Konsolos Yardımcısı M. Laffon da Fransa Dışişleri Bakanına keyfiyeti ve alınan önlemleri açıklayan bir telgrafı 28 Eylül 1914 tarihinde gönderdi:

"Fransa'nın İstanbul Büyükelçiliği İzmir'deki postanemizin önümüzdeki ekim ayının birinden itibaren kapatılacağını bildirdi. Bu nedenle Fransa Posta Genel Müdürlüğüne Ege adalarına gönderilecek posta gönderilerinin derhal gönderilmesini, Rodos ve diğer adalara ait posta gönderilerinin kapalı torbalarla Fransa'dan Brindisi ve Marsilya üzerinden gönderilmesi gerektiğini bildirmeyi yararlı görüyorum.

İtalyan postası, her çarşamba saat dörtte Brindisi'den yola çıkıyor. Brindisi ve Pire'den Rodos'a sürekli direk bağlantı kurabileceğiz. Bundan böyle Rodos postanemiz Avrupa postasını Pire ve Brindisi yolu üzerinden göndereceğiz."[187]

Köylü'deki makale

26 Eylül 1914 tarihli Köylü gazetesinde yer alan "Keskin sirke küpüne zarar verir" başlıklı makale İzmir'deki Fransa Konsolosunun dikkatinden kaçmamıştı. Durumu bir yazı ile Fransa Dışişleri Bakanına bildirirken makaleyi de eklemeyi unutmuyordu.

"Keskin sirke küpüne zarar verir" başlıklı makale keskin bir dille yazılmıştı:

"Savaş büyüdükçe sırf hırslarından ötürü dünyayı ateşe itmekten çekinmeyen Rusya ve İngiltere'nin hesaplarında yanıldığı ortaya çıkıyor. İngiltere ve Fransa'nın güçlerine fazla güvendiği belli. Zavallı Fransa da bu yanlış hesabın kurbanı oldu. İngiltere ve Rusya niteliği hiç göz önünde bulundurmadılar, sadece nicelik üzerinde durdular ve de savaşın doğuracağı kargaşalığa dikkat etmediler.

Diğerlerinin de kendileri gibi düşündüğünü gördüğünü karar verdiğini ve uyguladığını düşünmediler. Tüm dünyayı yenmek için İngiltere'nin donanmasına, Rusya'nın ordusuna, Fransa'nın parasına güvendiler. Bu büyük kibir onlara karşılarındakinin gerçek değerini anlamalarına engel oldu. Şimdi İngiliz donanmasının, Rus ordusunun, Fransız parasının şu korkunç savaşı sonuçlandırmaya yetmediği görülüyor. Almanya tek başına Rusya'ya, İngiltere'ye, Fransa'ya, Belçika'ya karşı geliyor. Karada olduğu kadar denizde de başarılar elde ediyor, şaşkınlık ve afallama yaratan başarılar.

Zavallı üçlü İtilaf Devletleri, özgürlüğe karşı kılıçlarını çekerken kendi topraklarında ve sömürgelerinde baş gösterecek kargaşalıkları tahmin etmemişlerdi. Bugün İngiltere İrlanda'dan asker isteyemiyor. Daha beteri, ülkesinin bunalım ve sıkıntıya sürüklendiğinden ötürü ülkesindeki işçi sınıfını öfkelendirdi. Savaş ilanı sırasında Halifeye karşı takındığı tavır Müslümanlar nezdinde çok kötü etki uyandırdı. Hindistan'da büyük bir çalkalanmaya yol açtı. İngilizler bunu örtbas etmek istiyorlar. Ama ateş örtülse bile duman gizlenemez. Mısır ordusuna ait silah deposunun infilakı İngiltere'ye müthiş bir ultimatomdur. İngilizler kurnazlıkla da olsa Hindistan'dan asker getirebilselerdi bile bunları kullanamazlardı; zira bu askerler gerçeği öğrenir öğrenmez harekete geçmekten vazgeçerlerdi.

Fransızlara gelince, onlar da İngilizlerden güçlü değiller. Kendi ülkesinde zafer ilan edip Fas ve Tunus'ta çalkantı ve kıpırdamalar karşısında zavallı kalan Fransa Bordo Hükümetinin (hâlihazırdaki savaşa katılma yüzünden) yakında kendi halkı tarafından yargılanması çok olasıdır.

Ruslar bugüne kadar Almanya'ya iki kolordu savaş esiri kaptırdılar. Ruslar düşmanın karşısında bu denli zayıf olmanın yanı sıra Polonya'nın kuşkulu tavrından, donanmasından ve kendi tebaasından tedirgin durumdadır.

İran başkaldırıyor. İngiliz ve Rus baskısının altında bulunan Afganistan fırsattan yararlanmaya niyetlidir. Yarın ne olacağı bilinmez. Araplar cezanın eylemle aynı tür olması gerektiğini söylerler. Biz ise deriz ki keskin sirke küpüne zarar."[188]

İmpartial gazetesi zor durumda

Türkiye'de ilk Fransızca gazete 1821 yılında Le Spectateur Oriental adıyla İzmir'de yayımlanmaya başladı. Alexandre Blacque'nin haftalık ve dört sayfa olarak çıkan bu gazetesinden sonra 1824 yılında İzmir'de ikinci bir Fransızca gazete Smyrneen yayımlandı.

Alexandre Blacque, İzmir'de Osmanlı Hükümetinin desteği ile, 1828 yılında Le Courrier de Smyrne adlı yeni bir gazete yayımlamaya başladı. 1833 yılında gazeteyi Bousquet'ye bıraktı. O da gazetenin adını Journal de Smyrne olarak değiştirdi.

Bousquet'in eski arkadaşı Edwards, 1841 yılında İzmir'de önce İngilizce, daha sonra Fransızca olarak İmpartial adında bir gazete yayımlamaya başladı. Önceleri haftalık olan gazete, daha sonraları haftada dört gün yayımlandı.

İzmir'de uzun zaman ayakta kalan gazete, Birinci Dünya Savaşı günlerinde dönemin koşulları gereği maddi sıkıntı içine düştü. Yayınını sürdürebilmesi için Fransız Hükümetinden yardım istedi. Fransız yanlısı yayın yapan İmpartial için İstanbul Fransız Başkonsolosu kendi hükümetinden bu gazeteye aylık 500 franklık bir yardımın yapılmasının uygun olacağını belirtti. Başkonsolosa göre, İzmir'de basın yayın yaşamında yoğun bir rekabet vardır. Meydanın rakiplere bırakılması yanlış olur. Bu gazetenin yayın yaşamını sürdürmesi Fransa'nın yararınadır.[189]

Bu yardımın Fransız Bakan tarafından kabul edildiğini bilmemize karşın İmpartial'in ne zamana dek yayınını sürdürdüğünü saptamak mümkün olmadı.

İzmir'in bombalanması

Çanakkale Savaşları sırasında İtilaf Donanması tarafından Aliağa Çiftliği, Reşadiye ve Şakran çevrelerinin, İzmir'deki yerleşim birimlerinin, kentin savunmasında önemli bir yeri olan Yenikale'nin bombalandığını kitabın hemen girişinde belirtmiştik.

Naci Gündem, savaş günlerini sekiz yaşında yaşayan biridir. Anılarında o günleri tüm yalınlığı ve içtenliği ile anlatır:

"Birinci Cihan Harbi'nin ilk senesi, şubat ayının kesin olarak bilemediğim bir sabahında, İzmir büyük bir felaketle uyanmıştı. Yenikale önünde düşman zırhlıları görünmüş; az sonra bombardıman başlayacak, halk korku ve heyecan içinde... Bu haber etrafa yayılırken bombardıman da bütün şiddetiyle başlamıştı. Ne olacağını kestiremeyen halk şaşkın şaşkın sağa sola kaçışırken, vasıtaları olanlar da şehirden uzaklaşmaya hazırlanıyorlardı. Düşmanın yaratmak istediği hareket de bu şekilde başlamış demekti. Fakat bu kaynaşma çok sürmedi ve bir iki gün içinde bu hale çok çabuk alışıldı."[190]

Bombardımanın genel nedenleri arasında Doğu Akdeniz'de Uzlaşma Devletleri donanma ve taşıtlarının güvenliğini sağlamak geliyordu. İzmir Limanı bu bölgedeki hareketleri gözetebilecek bir mevkide idi. Akdeniz'e gelebilecek Al-

man denizaltıları için de ideal bir yuvalanma merkezi olabilirdi. İzmir İstanbul'dan sonra Türkiye'nin en büyük kentiydi.

İngilizler Uzunada'ya topçu yerleştirmişler, bir uçak alanı yapmışlar ve böylece gemileriyle bu adanın kuzeydoğusunda Yenikale'yi ve Urla şosesini dövme olanağı bulmuşlardı. İzmir Körfezi'ne giriş-çıkışın denetlenmesi biçiminde başlayan saldırılar kısa zamanda genişlemiş, sivil ve askerî hedeflere yönelmişti. Bu saldırıların ilki 30 Ekim 1914 tarihinde yapılmıştı. İki İngiliz destroyeri körfeze girip mendirek civarında mayın dökmekte olan bir Türk teknesini batırmıştı.[191]

Rahmi Bey de İtilaf Devletleri uyruğundan olan kişilere verilmiş olan dört arsenik madeni imtiyazını feshetmiş; İtilaf Devletleri uyruğundaki kişiler Eşrefpaşa, Tilkilik, Namazgâh ve Guraba (şimdiki kadın ve doğum) Hastanesi çevresindeki Türk mahallelerine yerleştirilmişti. Sivillere ve özellikle Türk mahallelerine yapılacak bir saldırıyı önlemeye yönelik bu girişim, yerel basında büyük övgüler almıştı.

Rahmi Bey, İtilaf Devletleri uyruğundaki kişilerden bir tür "canlı kalkan" oluşturmuştu.

"Havadan bombardıman devam ettiği günlerde, Vilayetin emriyle, muteber birtakım ecnebiler evlerinden, mağazalarından alınarak Türk mahallelerinde hazırlanan ev, otel, han gibi yerlere dağıtılmış ve bu tedbire neden lüzum görüldüğü ilan edildiği gibi bu uçakları idare eden ordunun kumandanına da bilvasıta malumat verilmişti. Hatta Amerika Sefareti vasıtasıyla ulaştırılan bu malumata zamimeten ara sıra İzmir'e yapılan bombardımanlardan askerî hiçbir faide hasıl olmayacağı çünkü atılan bombalardan silahsız sivil fakir bir Türk veya bir Rum veyahut bir Ermeni ve Yahudi gibi birkaç kişinin telef olacağı ve başka netice elde edemeyeceği; şayet bu tecavüz şekli devam edecek olursa muhasım (düşman) devlet tebaasından o miktarda eşhasa mukabele-i bilmîsil olmak üzere zecri tedbirler tatbik edileceği muhasım tarafa bildirilmişti. İşte bu tedbirler neticesinde havadan yapılan bombardımanlardan ve bunun tesir ve korkularından halk kurtarılmış ve artık uçaklar da İzmir havalarında görünmez olmuştu."[192]

21 Şubat 1915'te sabah 07.45'te başlayan ve 09.10'a kadar süren saldırıda biri Fransız, üçü İngiliz savaş gemileri istihkâmlara ve bataryalara 500 kadar mermi atmış, 4 şehit, 7 yaralı verilmiş, iki gözetleme yeri yıkılmış, iki topun bütün siperleri ve bu bataryanın boş koltuk cephaneliklerinin çoğunluğu hasara uğramıştı.[193]

22 Şubat 1915'te iki İngiliz zırhlısı 11.00'den 14.15'e kadar bataryalara mermi yağdırdı. Fransız bayraklı bir deniz uçağı da yirmi dakika kadar bataryalar üzerinde uçmuştu.[194]

23 Şubat günü ise İngiliz ve Fransız gemileri, projektörler başta olmak üzere bataryalara ve Yenikale'ye yönelik saldırılarına 08.50'de başladı. Bu arada Rus bandralı Askold kruvazörü Çiçek Adaları tarafından Urla İskelesi'ndeki toplar üzerine ateş açtı.[195]

Rahmi Bey, 24 Şubat 1915 tarihinde kendisinin ve kent halkının kararlılığını göstermek için dosta düşmana duyurulur cinsinden bir beyanname yayımladı:

"Düşman gemileri kalemize ve istihkâmlarımıza saldırıda devam ediyor. Avn-i Hak'la bu saldırıların kendilerine pek pahalıya mal edilmesi ve şehrin savunması sevgili kumandanlarımız ve tüm kahraman subaylarımız ve askerlerimiz

tarafından sağlandığından tüm savunma araçları kullanılarak sonuna kadar savunmaya sebat edilecektir. Kalede yapılmakta olan savunmanın aynı ve hatta daha' müthişi İzmir'de yapılacak, şehir baştanbaşa düşman kanıyla boyanacak, düşmanlar maksatlarına nail olamayacaklardır.

İzmir şehrinin savaş alanı olması halinde Osmanlılığın tarihî şan ve şerefiyle mütenasip bir surette vuku bulacak askerî harekât sırasında ahaliyi gayr-ı müsellaha ve bilhassa kadın ve çocukların yağacak güllelerin, atılacak kurşunların tesirinden korunması bakımından bunların şimdiden içerilere gitmeleri uygundur. Gerek İslam ve Hristiyan tüm Osmanlılara ve tarafsız yabancı devletler uyruğuna içeride şimdiden gidip yerleşecekleri yerlerde kendilerine her surette teshilat ve muavenet icrası tüm memurlara tebliğ edilmiştir. Şehir muharebesinde bütün görevi vatanı savunmaktan ibaret kalacak olan hükümet kuvvetlerinden o sırada sekam şehirle uğraşmaya pek de vakti olamaz.

Bundan dolayı öyle bir durum vukuunda düşmanın layık olduğu derecede kahır ve tedmiri hususunda hükümeti tamamen gaileden azade bir halde bulundurmuş olmak ve kendilerini her türlü tehlikeden azade kalmak üzere halkımızın gaileleri ile şimdiden dâhile gitmelerini, ordunun bu kutsal görevini bu suretle de teshil etmelerini tavsiye ederim."[196]

Vali Rahmi Bey'in böyle bir beyanname yayımlamaktaki amacı herhangi bir saldırı anında kentin savunulacağı kararlılığını İtilaf Devletleri'ne göstermekti. Bu beyannamenin yayımlanmasından hemen sonra çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan kafileler iç bölgelere doğru gönderilmeye başlandı.

"Bunun üzerine Aydın ve Kasaba demiryolları istasyonlarına pek çok müracaat vuku buldu. Bu suretle dâhile gitmek arzusu umumileşmiş oldu. Fakat bu kadar halkı birden dâhile sevketmek mümkün olmadığından demiryollarının müdür ve memurları bu işi pek batî suretle yapabileceklerdi. Halk günlerce istasyonlarda beklemiş ve şehirde umumi bir telaş baş göstermişti."[197]

İngiliz Amirallik Dairesi, 2 Mart'ta Suriye kıyılarını gözetlemek görevini Euryalus sancak gemisinde bulunan Amiral Peirse'ye verdi. Kendisine Çanakkale önlerindeki İngiliz savaş gemilerinden katılacak iki gemi ile, İzmir Limanı'nı denizaltılarına yuva olabilecek nitelikten yoksun edecek surette bombardıman edilip tahrip etmesini emretti. Şu noktaya parmak basmak gerekir ki bombardıman amacı İzmir'i işgal etmek olmayıp, zararsız duruma getirmekten ibaretti.

Bombardıman 5 Mart'ta başlayıp 9 Mart'a kadar sürdü. İlk günlerde zırhlıların uzun menzilli ateşlerine İzmir kaleleri, top menzilleri kısa olduğu için karşı ateş açamadılar. Bu arada düşman torpil tarama gemileri torpil tarlalarının ayıklanmasına gayret ettilerse de kıyı bataryaları buna olanak bırakmadılar.

Bomba akınları İzmir halkına ülkenin savaşta olduğunu anımsatmıştı. Kısa bir süre için yaşamları gerçek tehlike altındaydı ama akınlar durdurulunca savaş yine uzaklaştı.[198]

Rahmi Bey bombardımanı genel olarak rıhtımdaki Cafe Costi'den seyrediyordu. Kentin bombalandığı akşamlardan birinde rıhtımda yürürken gördüğü Amerikan Konsolosu Horton'u yanına çağırdı.

"Şimdi beşe beş var." dedi. "İngiliz dostlarımızın her akşam saat beşte çay içmek için bizi bombalamayı durdurduklarını fark ettim. Rakı da Türk millî içkisidir ve onlar çay içerken ben de rakımı içiyorum."

Rahmi Bey, saat tam beşi gösterirken köstekli saatini kapattı. Ateş de kesilmişti. Horton'a döndü.

"Benimle gel." dedi. "Birlikte bir içki içelim."[199]

Savaşın her yanı sarmaya başladığı günlerden birinde, İngiliz filosunda görevli ünlü istihbaratçı Wyndhem Deeds, İzmirli İngiliz tüccar Eric Whittall aracılığı ile Rahmi Bey'e görüşme önerisinde bulundu. Ancak görüşme resmî olmayacaktı.

Rahmi Bey, öneriyi kabul etti. Vilayet Yabancı İşler Müdürü Charles Karabiber ile birlikte Karaburun'a giderek Deeds ile görüştü.[200] Yanlarında Amerika'nın İzmir Konsolosu Horton da vardı.[201]

9 Mart 1915 tarihinde gerçekleşen görüşmede, Wyndhem Deeds, Rahmi Bey'e İngilizlerin İzmir ve çevresine asker çıkarma isteklerini anlattı. Yanlış anlamalara fırsat vermemek için isteklerini içeren bir mektup sundu:

"1. Kalelerimizi ateş kesmek zorunda bırakacak, bazı isteklerde bulunmayı görevim saydığımı bildirmekten şeref duyarım.

a) Şartsız teslim ve İzmir Körfezi kıyısındaki bütün kale ve güçlerin imhası,

b) İzmir Limanı'na serbest girişi sağlamak için mayından arındırılmış bir kanal açılması.

2. Bununla birlikte müttefik devletlerin daha fazla kan dökmek ve İzmir şehri ve vilayetinizi savaş dehşetinden kurtarmak için insancıl arzularla canlandıklarını size temin ederim. Bu yüzden onlar ekselanslarının ünlü merhamet ve kişisel iyi niyetinin itaati güçlendirmeyi gerekli sayabileceğim herhangi bir yönde beni askerî operasyonlara devam etmek gibi hoş olmayan bir işe zorlamaksızın bu isteklerin kabulüne neden olacağını ümit etmektedirler.

3. Şu sıralarda ekselanslarının, Almanya'nın Osmanlı için hiçbir dostluk gütmeksizin kendi çıkarları doğrultusundaki kışkırtmaları sonucunda Enver Paşa ve adamlarının Türkiye'yi içine düşürdükleri acıklı durumun tamamen farkında olması gerekmektedir.

4. Osmanlı, yanlış dostlarının öğütlerini kabul ederek kendisini İngiltere ve müttefiklerinden uzaklaştırmış, böylece çok daha eski nesillerden beri var olan dost ilişkileri koparmıştır.

5. Sonuç Osmanlı için felaket olmuştur. Rus kuvvetleri Kafkasya'da kesin zaferler arkasında ilerlemektedir. Mısır'ın saldırı girişimi tamamen başarısız olmuştur. İstanbul müttefiklerin eline düşmek üzeredir.

6. Bu yüzden son zaferin bütün dünyada, İslam dostu olarak kendini gösteren müttefiklerle sağlanacağı ekselanslarına açıklanmaktadır.

7. Müttefik devletlerin hiçbir kötü niyete tahammül edemeyeceklerini ve yukarıda belirttiğim şartları kabul ederek daha ileri görüşmelere gidilmesinin ekselanslarının avantajına olabileceğini anladığınızı ümit ederim.

8. Müttefiklerin politikasında masum insanların üzerine savaş açmak gibi bir madde yoktur. Ancak şehr-i vilayetinizin halk savaşın getirdiği tahriplerin bir sonucu olarak yoksulluk ve sıkıntı içine girecektir. Bu sıkıntıların hafifletilme-

sinde kullanılacak olan dikkate değer araçların benim emrimde olduğunu ekselanslarına bildiririm.

9. Ekselanslarının, yarın 10 Mart Çarşamba sabahı saat 10.00'a kadar yukarıdaki istekler konusunda bana İngilizce ya da Fransızca cevap göndermelerini rica ediyorum.

10. Ekselanslarına en derin saygılarımı gönderirim."[202]

"Rahmi Bey'in bu hizmetinin karşılığı da düşünülmüştü. İzmir bir prenslik olacak, başına da Rahmi Bey getirilecekti. İngilizlerin Arap Yarımadası'nda oynadıkları bu oyunun Anadolu'da da sökebileceğini düşünebilmeleri şaşırtıcıdır. Yine İngiltere'nin Rahmi Bey'e bu teklifi yaparken kendince haklı ve yerinde sayılabilecek bazı nedenlere dayandığını söylemek zorundayız. Rahmi Bey, İzmir'i Osmanlı İmparatorluğu'nun dışında bağımsız bir ülke gibi yönetmekteydi. Şehirdeki yabancı uyruklu iş adamlarıyla olan dostluğu Türklerin bile yakınmalarına yol açıyordu."[203]

Rahmi Bey, bu önerileri "İzmir cayır cayır yanar, yine de İngiliz olmaz. Bu davranışlarınızla, kent içindeki tüm Hristiyanları ateş içine atıyorsunuz. Şehri dövüşerek alsanız bile tek bir Hristiyanı sağ olarak bulamayacaksınız."[204] sözleri ile geri çevirdi.

Rahmi Bey, bunları söylerken blöf yapmamıştı. Kente döner dönmez Belediye Başkanı Evliyazade Refik Bey'le birlikte kentin önde gelenlerini hemen Vilayet'e çağırdı. Başta Levantenler olmak üzere tüm Rum ve Ermenilerin kentin her tarafına dağıtılmalarını söyledi. Resmî dairelere teneke teneke gaz dağıttırdı.

Canlı hedefleri hazırdı. Whittalller ve Giraudlar devreye girdi. İngilizlerle yaptıkları görüşmelerde İngilizleri İzmir'i almaktan vazgeçirdiler. Valinin sayesinde burada sorunsuz yaşıyorlardı. Bu davranışları sürerse Vali de kenti yakmaya kararlıydı. Ama tüm Hristiyanlar ve Levantenler canlı hedef olacaklardı.

İngilizler bunu unutmayacaktı. Rahmi Bey, "Malta Sürgünleri" arasına katılmasının gerekçesini hazırlamıştı.

Valiye gözdağı

Fransa Dışişleri Bakanına İzmir'deki Fransa Genel Konsolosu tarafından 18 Eylül 1914 tarihli bir telgraf geldi. Colomies imzalı telgrafta İzmir Limanı'na gelmesi beklenen Amerikan zırhlısı ve gelişmeler hakkında istihbarat bilgileri içeriyordu. Özellikle Vali Rahmi Bey'in zırhlının gelişini kendisine gözdağı vermek olarak yorumladığını belirtmesi önemliydi. İzmir Valisinin zırhlının girişini engellemek için sıraladığı nedenlerin, Konsolos'un telgrafında bahaneler olarak algılanması üzerinde durulması gereken bir noktadır.

Telgraf oldukça ayrıntılıydı:

"Bu sabah İzmir Limanı'na gelmesi gereken Amerikan zırhlısı (North Carolina) ancak birkaç gün sonra gelebilecek. Bize gelen haberlere göre bu gemi yardım malzemesi dağıtmak için Çanakkale'ye ve bazı yerlere uğrayacakmış.

Geminin gelişi Osmanlı otoritelerinde, özellikle Valide kuşku yarattı. Bazı Amerikan gazetelerinin bildirdiğine göre, Amerika'nın bir savaş gemisi gönder-

mesi, şehrin kalesinin İtilaf devletleri tarafından hücuma uğraması halinde İzmir'i yerle bir edeceği tehdidine cevap olduğunu Rahmi Bey biliyor.

Bu nedenle Vilayet, geminin gelişine karşı koymaya pek cesaret edememekle beraber dolaylı karşı tavırlar takınıyor. North Carolina'yı Pelikan Geçidi'nde, Sancak Kalesi'ndeki mayınlardan koruma kaygısını ileri sürüyor.

Amerikan Konsolosluğu Karnak, Ernest Simon gibi gemilerinin seyrettiği her yere North Carolina'nın su içi derinliğinin geçidi tehlikeye sokacak kadar büyük olduğu, hâlbuki öteki iki Messageries Maritimes gemisi için bunun söz konusu olmadığını bildirdiler.

Başlangıçta North Carolina dün bekleniyordu. Amerikan Konsolosunun geminin gelişinde karşılamaya gitmesine yetkililerin karşı koymasından, kaptan gemiyle mektup ulaştırılması teklifinde bulunduklarından haberim var. Karşı koymalarını çok lütufkâr nedenlerin arkasına gizlediler. Geminin geliş saatini bilmediğini, refakat gemisinin uzun süre gereksiz yere beklemek zorunda kalacağını, geminin daha gelir gelmez Amerikan Konsolosuna haber vermenin, bu suretle de çok daha güzel şartlarda gemiye ulaşmanın sağlanacağını ileri sürdüler.

Ekselanslarının verdiğim bilgiden ABD Büyükelçisine söz etmemesini diliyorum. Bu bilgiler kesindir. Genel Konsolosluk Müdürü Gerant bunları gizli tutuyor ve North Carolina'nın gelişinin Osmanlı yetkilileriyle bazı sorunlar doğuracağı ihtimalini belirtmekle yetiniyor. Osmanlı yetkililerinin Amerikan zırhlı gemisinin İzmir'e girmemesi için bazı sıhhi nedenler de ortaya attığı söyleniyor, zira İzmir'de birkaç veba vakası baş gösterdi. Bu konuda ekselanslarına haber ulaştırmaya çalışacağım."[205]

Savaşın başlarında sayılarla İzmir

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk günlerinde İzmir sanayisinin durumu göz kamaştırıcıdır. Türkiye'deki değirmenlerin %27,2'si İzmir'dedir. Makarnacılık sektöründe iki Rum fabrikası çalışmaktadır. İkisi tahin ve helva, üçü lokum üreten beş şeker firması da Rumların elindedir. Konserve üretimi yapan iki fabrikadan Rumlara ait olanı 1915 yılında kapanacaktır. Biracılık sektöründeki iki fabrikadan biri Rumlara aittir. Buz üretimi yapan iki fabrikanın sahibi de Rum'dur.

Savaşın hemen başında kentte bulunan bir çimento fabrikası, iki deri fabrikası, üç dokuma fabrikasından ikisi, bir sigara kâğıdı fabrikası, yedi madenî eşya fabrikası da Rumlarındır.[206]

Bu kısa bilgiler bile şunu göstermektedir ki savaşın hemen başlarında Rumlar ticareti yöneten ve yönlendiren bir etkenken savaşın sonlarına doğru bu güçlerini yitireceklerdir. Savaş öncesi İzmir'inde Türkler ve Müslümanlar ticaretten uzak dururken İttihat ve Terakkinin ticareti millîleştirme çabaları ve Rahmi Bey'in bu konudaki kararlı girişimleri sonucunda denge değişecektir.

Ancak Türkler daha ticarete alışamadan çıkan savaş ve hemen ardından başlayan Kurtuluş Savaşı Osmanlıların bu alanda etkinleşmeleri için gerekli zamanı ve olanakları tanımamıştır. İzmir'in kurtuluşunun ardından kentteki Müslüman olmayan öğelerin bir şekilde kenti terk etmelerinden sonra bu konuda ciddi sıkıntılar yaşanacaktır.

Vali'nin desteklediği dergi

"Edebî, fennî, resimli risale-i nim-mahe" diye kendini tanımlayan derginin imtiyaz sahibi Mehmet Zeki Bey, edebiyat müdürü Bezmi Nusret (Kaygusuz) Bey'di. İlk sayısı 21 Şubat 1915'te, ikinci ve son sayısı ise 6 Mart 1915'te yayımlandı.[207] Kemeraltı'nda Gaffarzade Hanı'nda merkezi olan dergi, Dikran Efendi'nin, Ermeni mahallesindeki Keşişyan Matbaası'nda basılıyordu."[208]

Gazetede ayrı bir odası olan Bezmi Nusret Bey, 22 Şubat 1890 tarihinde Girit'in Iraklion (Kandiye) kentinde doğdu. Girit'te çıkan karışıklıklardan dolayı ailesiyle birlikte İzmir'e göç etti. İzmir İdadisinde beş yıl okuduktan sonra öğrenimini yarıda bırakarak İstanbul'a gitti. 1906'da göçmen çocuklarına tanınan bir haktan yararlanarak İstanbul Ticaret Mektebine kaydoldu. 1908'de bu okuldan ayrıldı ve Mekteb-i Hukuka yazıldı. 1913'te buradan mezun oldu.

İlk yazısı İstanbul'da Musavver Terakki gazetesinde çıktı. 1910 yılında İstanbul'da İttihat ve Terakki Cemiyetinin yayın organı olarak çıkan Selamet-i Umumiye ve onun kapatılmasından sonra Hâkimiyet-i Milliye gibi gazetelerde başyazar ya da sorumlu müdür olarak çalıştı, yazılar yayımladı. Yine aynı yıl nisan ayında İstanbul'da "Tenkid" adlı bir edebiyat ve fikir dergisi çıkardı. Bu dergi 6 sayı yayımlanabildi. İzmir'de haftalık İzmir ve Hizmet gazetelerinde yazıları yayımlandı.

1911 yılında Osmanlı Demokrat Fırkasının genel sekreterliğine getirildi. Aralık 1911'de Osmanlı Demokrat Fırkasının Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katılma kararı almasına karşı çıkarak partiden ayrılan Kaygusuz, siyasi durumunu 1912 yılında yayımladığı "Fırkalar ve Ben" adını verdiği broşürde açıkladı. Bu gelişmeler üzerine İzmir'e geri dönen Bezmi Nusret Bey, öğretmenlik ve müfettişlik yaptı.[209]

Bugünkü dille "Resimli Güzellikler" anlamına gelen Musavver Mehasin'de Tokadizade Şekip, Müstecabizade İsmet, Mevlevi Şeyhi Nuri, Melekzade Fuad Efendiler ile Hatice Baise, Hasene Nalân, Fatma Musavver Hanımların yazıları yer alıyordu.

Derginin ikinci ve son sayısı Vali Rahmi Bey'in isteği üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti yararına çıkarıldı. Bu sayının her sayfası üç ayrı mürekkeple basılmıştı. Rahmi Bey, Karabiber aracılığı ile her türlü maddi yardımı yapmaktan çekinmemiştir. Beş bin adet dergi yüksek bir bedel karşılığında Valilik tarafından satın alınarak dağıtılmış, elde edilen gelir de Kızılay'a verilmişti.

Bezmi Nusret Bey, anılarında, Vali Rahmi Bey'in yardımlarının nedensiz ve karşılıksız olmadığını yazar. Valinin yardımları, "kendisinin ve arkadaşlarının dergiye konulan resimlerinin güzel çıkması ve şahsiyetlerinin reklam edilebilmesi" içindi.[210]

Rum Ortodoks Cemaati Halkevi kuruluyor

Frenk Caddesi'nin Teşrifiye ve Sultaniye bölgeleri arasında kalan Fasula Mahallesi'nde, Meryemana'nın Doğumu Kilisesi'nin karşısında[211] 1915 yılında kurulan Rum Ortodoks Cemaati Halkevi, Ortodoks Cemaatinin mülkiyetinde üç

katlı bir binada faaliyet göstermeye başladı.[212] Bina içinde sıra ve bankların olduğu bir yemek odası, bir mutfak, bir büro ve depo olarak kullanılan odalar vardı.

Kurumun amacı, küçük bir ücret karşılığında yoksullara her gün yemek dağıtmaktı. Burada her etnik gruptan insana hizmet verilmekteydi. Günde 400-500 kap yemek dağıtılmaktaydı.[213]

Bay ve bayanlardan oluşan elli kişilik bir kurul tarafından yönetilmekteydi. Bu komite iki yılda bir yapılacak seçimle yenilenecekti. Komite üyeleri yaptıkları çalışmanın karşılığında herhangi bir maddi karşılık beklemezlerdi. Ortodoks Rumların nakdi ve ayni bağışlarıyla ve yardım toplamaya yönelik gösterilerden sağlanan parayla finanse ediliyordu.

Zorunluluktan doğan okul

Öykü, 19. yüzyılın ikinci yarısında başlıyordu. 1855 yılının Temmuz ayında Robert Wilkin adında İzmirli bir İngiliz tüccar, dört ortağı ile birlikte kendi adına Osmanlı Hükümetine bir dilekçe vererek İzmir ile Aydın arasında demiryolu yapmak için bir imtiyaz istedi. İmtiyaz, Eylül 1856'da verildi. Wilkin ve ortakları elde ettikleri imtiyazı İngiltere'de bir gruba hemen sattılar. Bu grup, Mayıs 1857'de "İzmir'den Aydın'a Osmanlı Demiryolu" adında bir şirket kurdu. Şirketin kurucuları Sir Joseph Paxton, George Whytes, Augustus William Rixon ve milletvekili William Jackson'dı. Şirketin yolladığı mühendislerin çizdiği planları onaylayan Osmanlı Hükümeti, yapım işlerinin başlaması için 22 Eylül 1857 tarihinde gereken izini verdi. 28 Eylül günü yapılan büyük bir törenle çalışmalar başladı. Parasal ve teknik güçlükler sonucunda şirket, demiryolunun 70 kilometrelik ilk kısmını saptanan süre içinde bitiremedi. Şirket, 1863 yılı Haziranında, üç aydır süren görüşmelerin sonunda yeni bir imtiyaz almayı başardı.

Aydın demiryolunun Batı Anadolu'da kapitalizmin gelişmesi üzerindeki etkilerini daha iyi anlayabilmek için demiryolunun yapımından önce bölgede egemen olan taşıma yöntemlerini incelemek gerekir.

İzmir'in doğal hinterlandı, kuzeybatıda İzmir Körfezi, güneybatıda Kuşadası Körfezi, kuzeydoğuda Yalvaç Ovası ve güneydoğuda Eğridir Gölü'nün güney ucunun tanımlandığı alandır. Bölge, kuzeyde Bozdağlar, güneyde Madranbaba, Karıncalı ve Söğüt Dağları, kuzeydoğu ve kuzeyde Sandıklı ve Sultan Dağları tarafından kuşatılmıştır. Bölgenin orta-batısında bulunan Aydın Dağları Nazilli'nin kuzeyinde Bozdağlar ile birleşir. Bu iki dağ sırası arasında kalan Büyük ve Küçük Menderes vadileri, tarih boyunca Ege kıyılarını Orta Anadolu platosuna bağlayan kervan yollarının doğal geçit noktaları olmuştu.[214]

"Demiryolunun Batı Anadolu'ya sağladığı faydalar taşıma masraflarını düşürmekten ibaret değildi. Kervan taşımasının yavaş olması ve yılda beş ay süreyle kervan yollarının kullanılmaz durumda bulunmasının ekonomik maliyetleri de demiryolunun faaliyete geçmesiyle ortadan kalktı. Böylece eskiden ellerinde büyük miktarda stok bulundurmak zorunda olan tüccarlar, demiryolunun çalışmaya başlamasından sonra, satmak istedikleri malları çok kısa süre içinde elde

etmek olanağına sahip oldular. Stok miktarlarını, satışları birkaç gün idare edecek düzeye indirdiler. Stokların azalması ise stoklara bağlanan paranın başka işlerde kullanılabilmesi demekti.

Demiryolunun yapımından önce deve kervanlarıyla yapılan taşıma sırasında kervanlar dinlenmek için mola verdikleri zaman, malların içine konduğu torba, sepet ve çuvallar develerin sırtından yere indiriliyor ve kervan yola çıkıncaya dek yerde duruyordu. Bu indirme yükleme işlemi sırasında ve çuvallar yerde kaldığı süre boyunca incir, üzüm gibi çabuk bozulan mallar eziliyor ve zarar görüyordu."[215]

İzmir; Aydın, Afyonkarahisar ve Bandırma demiryollarının merkezi idi. Aydın İngilizlerin, diğer iki hat da Fransızların imtiyazları altında işletiliyordu.[216]

İzmir Şimendifer Mektebi, Birinci Dünya Savaşı başladığında gereksinimi duyulan okullardan biri oldu. Aydın ve Kasaba demiryollarının memurları, istasyon şefleri, anbarcıları, kalifiye işçileri tümüyle Rum'du. Ateşçi yamakları, bekçiler, hamallar Türk'tü.[217] Bayındırlık Bakanlığı savaş döneminde şimendiferlere el koymuş ve kendisinin işletmesine karar vermişti. Ancak bunu yapacak teknik kadro Türkler arasında yoktu.

28 Haziran 1915 tarihinde İzmir'de bir şimendifer okulu açılması kararlaştırıldı. Okul Basmane'de Çayırlıbahçe'de bulunan Amerikan Mektebi binasında açılacaktı. Kentteki zenginlerin ve eşrafın yardımları ile tek dersaneli ve yatılı bir Şimendifer Okulu açıldı.[218] 4. Kolordudan teknik destek de sağlandı.[219] Türk şimendiferciliğinin ilk nüvesi bu okulda yetişti.[220]

İttihat ve Terakkinin İzmir Sorumlu Sekreteri Celal Bey'e bu fikri veren Şimendifer Bölük Kumandanı İskender Efendi idi. Celal Bey, İskender Efendi'yi İstanbul'a gönderdi. Burada yaptığı görüşmelerde Savaş Bakanlığından okul için 10.000 lira aldı. Okulun masraflarını Müdafaa-i Milliye Cemiyeti üzerine aldı.

Vali Rahmi Bey, bu girişimi uygun bulmuyordu. Yeni personel yetiştirilmesini imtiyazlı şirketlerin sözleşmelerine aykırı buluyordu. Fakat Celal Bey'in düşüncesini ve bu işe verdiği önemi bildiği için sesini çıkaramıyordu.[221] İzmir Milletvekili Karolidi Efendi, Meclis-i Mebusanda "Osmanlı öğelerinin sanat ve meslekte kazanılmış haklarını ihlal ediyor." diye İzmir İttihat ve Terakki Sorumlu Sekreteri Celal Bey'den şikâyetçi oluyordu.

"Maruzatım çok önemli ve yaşamsaldır." diye söze başlamıştı Karolidi Efendi. "Gündemin dolu olduğunu biliyorum. Fakat benimde açıklamam ayrı bir konu üzerinedir ve Meclisin hakemliğini istiyorum. Mesele, ülkenin birliği ve huzuru ile ilgilidir. İzmir'i görenleriniz bilir. Görmeyenlerinizin görmesini tavsiye ederim. Çünkü benim anlatacaklarımı, İzmir'i tanımadan gerçek olarak kabul etmek güçtür. İzmir ve hatta tüm Ege, bir Rum, Ermeni, Musevi, Türk bileşimidir. Yüzyıllardan beri buranın yaşayanları, aralarında görev bölümü yapmış olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Bugünkü siyasi iktidar partisinin İzmir örgütü ve özellikle başındaki kişi, bu kurulu yaşam tarzını bozmakta, bilhassa Rumların elinden ticari, sınaî, iktisadi işlerini almakta, ırkdaşları Türklere tahsis etmektedir. Rum ve Ermenilerin başarıyla yürüttükleri şimendiferleri de kendi ırkdaşları-

na tahsis için Şimendifer Okulu açmıştır. Kooperatifler kurarak Rum-Ermeni tüccarların üretici ile ilişkilerini kesmektedirler. Bütün bu girişimler, Osmanlı Devleti'nin teşkilat bünyesini öylesine sarsacaktır ki Anayasa ile güvence altındaki kazanılmış haklar kaybedilecek ve açık söylüyorum efendiler, müdafaa-i nefis devri başlayacaktır. Bu da huzur ve güvenliğin olduğu kadar, ülkenin iktisadi ve ticari dağılmasına yol açacaktır. İzmir milletvekili olarak bu tehlikeyi ve aynı zamanda Anayasa ihlali olan saldırıyı huzurlarınıza getirirken maruzatımı şöylece özetliyorum."

Karolidi Efendi, kürsüye elini tüm gücüyle vurduktan sonra "İzmir'de, Aydın'da, Karesi'de, Saruhan'da, Menteşe'de bazı Türkler öteki öğelerin geçmişten gelen hakkı; ticaret, sanayi işlerine el atıyorlar. Bu, bizim için Anayasa'nın ihlalidir." dedi.[222]

Bir başka şikâyet de Enver Paşa İzmir'e geldiğinde Efes Metropoliti tarafından yapılacaktır.[223] Daha sonra Valinin İttihatçı yanı ağır basınca Rahmi Bey'in girişimleri ile Evkaf Dairesinden de para yardımı sağlandı.

Vagon yolsuzluklarını yerinde incelemek üzere İzmir'e gelişlerinden birinde Bayındırlık Müsteşarı Muhtar Bey, okulun diploma töreninde bulundu. Vali Rahmi Bey ile İttihat ve Terakki İzmir Sorumlu Sekreteri Celal Bey de beraberdi. Diplomalar verilmeye başlanınca okulu bitirenlerin boyuna posuna bakarak Müsteşar Bey dalga geçmeye başlamıştı:

"Ha, bak, bu uzun boylu çok kuvvetli. İslim olmasa bile lokomotifi yürütür."

Diploma alan bir başka öğrenci içinde yakıştırması hazırdı:

"Bunu gözüm tutmadı. Bu cılız."[224]

Müsteşar, hoşnutsuzluğunu dışarı vurmaktan çekinmiyordu. Bu da Celal Bey'i oldukça rahatsız etmişti. Şimendifer Okuluna pek sıcak bakmayan Vali Rahmi Bey'in yanında takınılan bu tutum Celal Bey'i zora sokmuştu. Her ne kadar Rahmi Bey açıktan açığa karşı olduğunu belirten davranışlara girmese de olaya yaklaşımı, onun bu girişimden memnun olmadığını göstermeye yetiyordu.

1915-1916 yıllarında dört devre halinde eğitim verilen okuldan ilk devrede 270 öğrenci mezun oldu. İlk mezunlar Aydın-Eğridir hattına gönderildi. İkinci devre mezunları ise İzmir-Afyonkarahisar-Manisa-Bandırma hattında çalışmaya başladılar.

Vagon yolsuzluğu

İzmir Limanı savaş nedeniyle ticarete kapanmıştı. Deniz yolu ile mal göndermek mümkün değildi. İzmir'in art bölgesinden ve Ege'den gelen ürünlerin gönderilmesi ancak demiryolu ile yapılabilirse mümkündü. Karayolları ve ulaştırma taşıtları yeterli olmadığından, demiryolu ulaşımı ticaret için yaşamsal bir önem oluşturmuştu.

Savaş nedeni ile vagonların bir kısmı orduya ayrılmıştı. Kalan kısıtlı sayıdaki vagonu ise ticaret adamları kullanabilecekti. Vagon kontenjanı nedeni ile tüm ülkede olduğu gibi İzmir'de de askerî yetkililer ile vali arasında sık sık sorun

yaşanıyordu. Askerî yetkililer her zaman ve her koşulda eldeki vagonların öncelikle askerî hizmetlere ayrılmasını istiyorlardı. Hatta kimi zaman da her olasılığa karşı bazı vagonların yedek bekletilmesini sağlıyorlardı. Valiler ise hem ticaret adamları hem de kentin gereksinimlerinin karşılanması arasında sıkışıp kalıyorlardı. İzmir'de liberal görüşlü bir Rahmi Bey için bu durum ciddi sorunları da birlikte getirmişti. Savaş nedeni ile askerlerin isteklerine öncelik tanırken sivil halkın gereksinimleri ile tüccarların isteklerini de karşılamak zordu. Böyle dönemlerde bazı tüccarların gerek parti ve gerekse kişisel bağlantılar kanalı ile kendilerine ayrıcalık istemeleri de vali için başlı başına sorundu.

Önceleri vagon ve koli dağıtımı Vilayetçe Şimendiferler Müdürlüğüne bırakılmıştı. Ticari rekabet nedeniyle vagon ve koli alamayanların şikâyetleri olunca bir komisyon kuruldu. Bu komisyonda bazı ticaret şirketi müdürleri ile büyük miktarda ticaret yapan bazı tüccarlar vardı.[225]

Zaman zaman görevli memurlar yetkilerini kötüye kullanıyor ve vagon tahsisi konusunda sorunlar çıkıyor bu da kısa bir süre sonra dedikodulara ve şikâyetlere neden oluyordu.

Sanki gizli bir vagon piyasası kurulmuştu. Alıcıları ve satıcıları bile vardı. Başka kentlerden bu iş için gelenler oluyordu. Tüccarlar ve elinde malı olanlar bu yeni ve gizli piyasadan çok şikâyetçiydiler. Araya bir de kişisel rekabetler ve çekememezlikler girince sorun giderek büyüyordu.

Yasal ya da yasal olmayan yollarla zengin olmak isteyenler için İzmir, özellikle İzmir'in ticari hayatı, savaş süresince cazip bir yer olmuştu.[226]

İttihat ve Terakki İzmir Sorumlu Sekreteri Celal Bey, vagon ve koli yolsuzluğunu Vali Rahmi Bey'e aktararak konuya bir çözüm bulmasını istiyordu. Kulağına çalınan söylentileri de Valiye anlatıyordu.

Rahmi Bey, yerel bazı etkiler altındaydı. Levazım Başkanı İsmail Hakkı Paşa'nın yakın dostuydu. Vagon tahsisi, askeriye ve sivil halk adına yapılan mal alımları, ardiye spekülasyonları ve diğer dedikodulu konularda derin soruşturma yaptıracağına, bunları doğal göstermek ve bazı tüccarları desteklemek garipliğine düştü.[227]

Hem kentteki sıkıntılar hem vagon konusundaki dedikodular hem de Celal Bey'in sıkıştırmaları Rahmi Bey'i bunaltmıştı. Böyle günlerden birinde telefon ederek Celal Bey'i görüşmeye çağırdı.

Konuyu ayrıntılı bir biçimde dinlemek ve mümkünse bir çözüm üretmek isteyen Rahmi Bey, Celal Bey geldiğinde hemen söze girdi:

"Genel şekilde şikâyet istemem." dedi. "Kanıt ve somut olay isterim."

Celal Bey, bunları kanıtlamak için Vali'den izin istedi. Kısa bir süre sonra olayı tanıkları ve kanıtları ile Vali'ye sunmak için araştırmalara başladı.

Bu amaçla Yemişçiler Çarşısı'na gitti. Tüccar Kırımlı Ömer Lütfi Bey'in bürosunda konuşurlarken dışarıdan birisi büronun camını tıklattı. Ömer Lütfi Bey'e bazı işaretler yaptıktan sonra yürüdü gitti. Celal Bey, Ömer Lütfi Bey'in yüzüne baktı.

"Onlardan biri." dedi Ömer Lütfi Bey. "Öğrenmek istediğiniz konu ile ilgili."

Camı tıklatan adam, işaretlerle, Ömer Lütfi Bey'e "Vagon alır mısınız?" diye sormuştu. Aynı zamanda fiyatını da belirtmişti.

Celal Bey'in Ömer Lütfi Bey'e güveni vardı. Duyduklarını gözleri ile görme fırsatı doğmuştu. Ömer Lütfi Bey'den kendisini bu adam ile görüştürmesini rica etti. Ömer Bey, bunu sağlayacağını söyledi.

Celal Bey, kendi bürosunda, bir Yunanlı olan vagon simsarı ile görüşmeyi Ömer Lütfi Bey'in yardımı ile başarmıştı. Adam önce telaşlanmış, paniğe kapılmıştı. Celal Bey adamı sakinleştirmek, kendisinden ona bir zarar gelmeyeceğine ikna etmek için uzun uzun dil döktü. Adama kendisinden korkmaması ve bu işten bir zarar görmeyeceği güvencesini verdikten sonra işin içyüzünü ayrıntılarıyla öğrendi. Hatta bununla da yetinmeyip bu işe karışanların isimlerini de öğrendi.

Yunanlı vagon simsarı gider gitmez Celal Bey, Rahmi Bey'i telefonla aradı. Daha önceki görüşmelerini anımsatarak yeniden görüşme isteğini iletti.

Rahmi Bey'le yapılan görüşmeye Polis Müdürü de katılmıştı. Celal Bey'in getirdiği "muhbir" Yunanlı vagon simsarını dinledikten sonra olayların fiilen var olduğu kanısı Rahmi Bey'de oluştu. Aslında var olduğunu bildiği bir durumu yeniden görmek ve duymak durumundaydı. Bu tanıktan sonra olayı yok varsaymak artık pek mümkün olamayacaktı.

Ertesi gün akşamüstü kent, vagon yolsuzluğuna karışanların tutuklanma haberleri ile çalkalanıyordu. Celal Bey, Valinin istediği tanığı bulmuştu. Rahmi Bey de gerekeni yaptırmıştı. Bu tutuklama dalgasından sonra bir süre piyasada çekingenlik devri yaşandı. On beş gün sonra tutukluların adliyede serbest bırakılmalarına dek bu durum sürdü.

Vagon ticareti, o salıvermelerden sonra, bu kez pervasız bir biçimde yapılmaya başlandı.

Celal Bey'in bu işe canı sıkılmıştı ama başka yapabileceği iş şimdilik yoktu. İttihat ve Terakki Kulübünde yalnız oturduğu günlerden birinde bir adam yanına geldi. Belki kırgındı, belki kızgın. Ama belliydi ki kararlıydı.

"Konyalıyım." dedi Celal Bey'e. "İttihatçıyım. Ticaretle uğraşıyorum. Mal aldım, nakledemiyorum. Sana geldim."

İttihatçı olmak buydu.

Celal Bey bu işlere karışmadığını söyledi. Adam birden sinirlendi. "Onu da öğrendim." dedi. "Karışmıyormuşsun. Ama para verirsem vagon alacağım. Buna ne dersin?"

Celal Bey, adamın kararlılığı karşısında bazı adımları atması gerektiğini bilecek kadar deneyimli ve iyi bir İttihatçıydı. Adamı canevinden vurmak istiyordu. "İttihatçı olduğunu söylüyorsun. O halde bana yardım etmelisin." dedi.

Konyalı İttihatçı tüccar duraksamadan ve kararlı bir biçimde Celal Bey'e yanıtı yapıştırıverdi:

"Ne istersen yapmaya hazırım."

Celal Bey, Konyalı tüccarı Polis Müdürlüğüne gönderdi. Polis, rüşveti isteyen adama verilecek kâğıt paraların numaralarını aldı. Suçüstü yapıldı. Konyalı tüccar şikâyetlerinde haklı çıktı.

Vagon yolsuzlukları ve yarattığı sıkıntılar konusunda bir başka örnek de Moralı kardeşlerin başından geçti. Moralıların da Dinar, Eğridir ve diğer istasyonlarda toplayıp İzmir'e göndermek istedikleri buğdayları bekliyordu. Aydın demiryolu idaresinden aldıkları izinle, bir katarın yarısı onların buğdaylarını taşıyacaktı. İşler yolunda gidiyordu. İzmir'e gelen buğdaylar öğütüldü. Ancak daha değirmendeyken Vali Rahmi Bey buğdaylara el koydurttu. Gerekçesi de un karaborsacılığı yapmaktı.

Nail Moralı, görüşmek ve derdinî anlatmak için Validen randevu istedi. Buğdayların ve unların tüm belgelerini de yanına aldı. Yaptıkları işin karaborsa değil yasalara uygun olduğunu kanıtlamak istiyordu. İşin özü başkaydı. Moralı onu da Valiye söylemekten çekinmedi.

"Efendim," dedi, "kasaba demiryolu müfettişi Selanikli Nevzat Bey'in Aydın demiryolu ile anlaşmamızı çekememekten doğan bir ihbarı olmalıdır bu. Kıskançlıktan doğan bir ihbara iltifat etmeyiniz."

Rahmi Bey, "Ortada bir şey var mıdır, öğrenmek isterim." dedi. Defter ve belgeleri inceletti. Ertesi gün Moralıların Darağacı'ndaki un fabrikasındaki malları serbest bırakıldı.[228]

Vagon konusundaki şikâyetleri yerinde incelemek üzere Bayındırlık Müsteşarı Muhtar Bey'in o günlerde İzmir'e geleceği konuşuluyordu. Celal Bey, yakın adamlarından biri olan Bursalı Hüseyin Bey'i yanına çağırarak müteşar geldiğinde yapması gerekenleri anlattı. Bursalı, Şimendifer Okulu öğrencileri konusundan ve vagon söylentilerinden rahatsız olan biriydi. Yapılacak eylem oldukça ciddi riskler içeriyordu. Hüseyin Bey, Celal Bey'e "Dediklerinizin yapılması ulusal bir görev midir?" diye sordu. Celal Bey "Evet." demekle yetindi.

Bursalı Hüseyin Bey, Bayındırlık Müsteşarı Muhtar Bey'in geleceği Basmane Garı'na gittiğinde kalabalık bir karşılayıcı grubu olduğunu gördü. Bunların arasında bazı tanınmış kişiler de vardı. O da aralarına karıştı. Az sonra da tren gara girdi. Muhtar Bey trenden inerken Bursalı, birden ona saldırdı. Yüzüne kamçı ile vurmaya başladı. Herkes ne olduğu şaşırmıştı. Güvenlik güçleri ilk şaşkınlıkları geçince Bursalı Hüseyin Bey'i yakalamak için davranınca Bursalı silahını çekerek yere ateş etti. Silah sesinden ürktükleri için yine bir anlık şaşkınlık oldu. Hüseyin Bey bunu fırsat bilerek gardan çıkarak kaçtı.

Olayın ertesi günü Celal Bey bürosunda çalışırken Bursalı Hüseyin nefes nefese yanına geldi. Olayı heyecanla anlattı. Celal Bey eyleme kışkırttığı bu adama sahip çıkmak zorundaydı. Onu Kemalpaşa'da dostu olan bir ağanın yanına gönderdi. "Haber gönderdiğim zaman dönersin." diyerek belli bir süre orada kalması gerektiğini tembih etti.

Celal Bey, olanları parti merkezine olduğu gibi rapor etmek için masasına oturup yazmaya başladı. Bir süre sonra telefonu çaldı. Arayan Polis Müdürü Hilmî Bey'di. Sesi oldukça durgundu.

"Basmane Garı'ndaki olayı duydunuz mu?" dedi. "Suçlu, Beyler Sokağı'na girmiş. Söylenenlere göre Kulübe de uğramış."

Polis Müdürü, Celal Bey'in ağzını arıyordu. Celal Bey kayıtsız bir biçimde Polis Müdürü'nü yanıtlamayı yeğledi:

"Mademki suçlunun izi üzerindesiniz, göreviniz kolaylamış demektir. Yakalamalısınız."

"Elbette yakalayacağım."

Rahmi Bey'in emri üzerine tüm güvenlik güçleri Bursalı Hüseyin'in peşine düşmüşlerdi. Aradan bir hafta geçmiş ancak hâlâ bir sonuç alınamamıştı. Rahmi Bey çok sinirlenmişti. Hırsını alacak yer arıyordu. Celal Bey'e haber göndermeyi yeğledi.

"O adamı yakalayacağım. Onun (Celal Bey'in) gözü önünde ezeceğim."

Mesaj yerini bulmuştu. Celal Bey, aradan bir süre daha geçmesini, işi sakinlikle halletmeyi bekliyordu. Ancak Rahmi Bey'in beklemeye niyeti ve sabrı yoktu. Vilayet Jandarma Kumandanı Albay Avni Bey'i Celal Bey'in bürosuna gönderdi. Kumandan, bir süre sağdan soldan, kardeşlik ve dayanışma ruhundan söz ettikten sonra konuşmayı ana konuya getirdi:

"Vali kardeşiniz çok üzgündür." dedi. "Garda herkesin gözü önünde önemli bir olay oluyor, olayı yapan adam bulunamıyor. Buna sizin de razı olmamanız gerekir."

Celal Bey, zaman zaman ters düşse de iyi bir İttihatçı ve Talat Bey'in yakın dostu ve güvenilir adamı olan Vali Rahmi Bey'i severdi. İşin uzamasını da istemiyordu.

"Vali, abimizdir." dedi, Vilayet Jandarma Kumandanı Albay Avni Bey'e. "Şahıslara hürmetim derindir. Yalnız bir noktayı anlamak istiyorum. Buraya gelişinizden Rahmi Bey'in bilgisi var mıdır?"

Avni Bey "evet" anlamında başını sallamakla yetindi.

Celal Bey, hemen telefonla Vali Rahmi Bey'i aradı. Gar olayından beri hiç bir araya gelmemişlerdi. Valiye kendisi ile görüşmek istediğini söyledi.

Celal Bey, makam odasına girerken Rahmi Bey ona doğru yürüdü.

"Celal Bey, bu işi kim yaptı, dersiniz?"

"Ben yaptım, efendim."

"E, vallahi çok kötü. Buraya geldiği zaman kapıdan karşılamaya mecbur olduğum makam sahibi bir zat. Sen onu değil kendi hükümetini dövmüş oluyorsun."

Bu arada Rahmi Bey, oturması için Celal Bey'e yer göstermiş, karşılıklı oturmuşlardı.

"Yanılıyorsunuz." dedi Celal Bey. "Ortada kamuoyuna mal olmuş, çözülecek sorunlar var. Ben kaç defa bundan size söz ettim. Ricada bulundum. Parti merkezine de yazdım. Halk bizi bu noktada beğenmiyor. Dedikodu yapıyor. Siz bu son olayı neden halkın tepkisi olarak kabul etmiyorsunuz? Yarın burada serbest seçimler yapılacaktır. İktidarımız adına ben, vatandaşlarımızın huzuruna çıkıp 'Bize inanınız.' diye teminat vereceğim. Kim dinleyecektir? Şu halde, ben bu hareketimle, partimi ve dolayısıyla hükümetimi koruyorum demektir."

Gerçekten de Celal Bey, özellikle vagon yolsuzlukları konusunda hem parti merkezine hem hükümete gerekli yazıları yazmış ancak yanıt bile alamamıştı.

Rahmi Bey'in nezdinde yaptığı girişimlerden de sonuç aldığı pek söylenemezdi. Celal Bey konuşmasını sürdürdü:

"Muhtar Bey'in şahsına gelince... Namuslu bir kişi olduğuna eminim. Ama Şimendifer Mektebi konusunda, vagon işlerinde olsun görevini kötüye kullandığını, memurları tutmakta ne kadar ısrar ettiğini siz de bilirsiniz."

Rahmi Bey, "Olayı yapanın bulunması gerekir." demekle yetindi. Sinirlenmemeye çalışıyordu. Adı gibi biliyordu bu işin arkasında Celal Bey'in olduğunu. Düşündüğü gibi de çıkmıştı. Genç Celal Bey, her zaman olduğu gibi işe karışmış ve kendi yöntemleri ile çözüm üretmeye çalışmıştı.

Celal Bey'den gelen haber üzerine Bursalı Hüseyin Bey, İzmir'e gelerek polise teslim oldu. Divan-ı Harpte yargılanarak üç ay hapse mahkûm oldu. Bayındırlık Müsteşarı Muhtar Bey, suçlunun bulunduğu haberi kendisine iletildiğinde masum birinin yakalanarak olayın kapatılmaya çalışıldığını sandı. Sanığı görmek üzere hapishaneye gitti.

Yargılama sırasında Hüseyin Bey, "Türk çocuklarını memur olarak şimendifere kabul etmiyor, şimendiferde kötülükler oluyor, aldırış etmiyor. Bu yoldaki şikâyetlerden bunaldım. İddia edildiği gibi, bu işi ben yaptım." dedi.

Davacı olarak mahkemede bulunan Muhtar Bey, bu sözler üzerine duyulur duyulmaz bir sesle mırıldandı:

"Bu daha ağır oldu."[229]

Bu provokasyon, hem vagon sorununa Hükümetin ve Partinin dikkatini çekmek hem de Şimendifer Okulu diploma töreninde yaşananlara bir yanıttı kuşkusuz. İttihatçı Celal Bey'in İttihatçı Müsteşar Muhtar Bey'e ve İttihatçı Vali Rahmi Bey'e bir misillemesiydi.

İttihatçılar, sorunlarını İttihatçı yöntemlerle çözmeyi seviyorlardı.

"Memleket, paşaların çiftliği değildir."

Bu olaydan sonra Genel Levazım İşleri Başkanı İsmail Hakkı Paşa, yanında Mahmut Kamil Paşa ve bir general ile birlikte İzmir'e geldi. Amaçları levazım işleri ile demiryollarının durumunu incelemekti. Levazım ve demiryolları idaresinde bir dizi değişiklik yapılmasına karşın işler yine eskisi gibi gidiyordu. Gözle görünür bir değişiklik günlük yaşama yansımamıştı. İzmir'de vagon yolsuzluğu nedeni ile mallar çürürken diğer kentlerde sıkıntılar yaşanıyordu.

Paşaların İzmir'e geldiği gün tüccarlardan oluşan bir kurul Celal Bey'i ziyaret etti. Askerin gereksiniminden fazla vagon olduğu halde tüccara bu vagonlar hâlâ verilmîyordu. Celal Bey'e parti kaynaklarından ulaşan bilgiler de aynı yöndeydi.

"Levazım Başkanı İsmail Hakkı Paşa'ya gidin." dedi Celal Bey. "Memleket yararına olan bu düşüncelerinizi ona açın. Bunların yerine getirilmesi tabiidir."

Aradan birkaç saat geçmişti ki Celal Bey'i ziyaret eden tüccar kurulundan birkaçı dönüp yine ona geldi. Üzgün ve sinirliydiler.

"Paşa tarafından önce kabul edilmek istenmedik." dedi içlerinden biri. "Israrlarımız üzerine Paşanın huzuruna alındık. Ancak hakaretlerle karşılaştık ve kovulduk. Bu şartlar altında hiçbir isteğimiz ve dileğimiz yoktur. Sadece başımıza gelenleri bilin istedik."

Çok üzgündüler. Bunu duruşlarından bile anlamak mümkündü. Yüzleri gerilmişti. Ne denli yumuşatmaya çalışsalar da karşılaştıkları muameleden dolayı sesleri sert ve yüksek çıkıyordu. Celal Bey de ummadığı bir tavır sergilenmiş olmasından dolayı söyleyecek söz bulamamıştı.

Celal Bey, İttihatçıydı. O kültürle ve yöntemlerle yetişmişti. Her İttihatçı gibi işleri kestirmeden çözmeyi seviyordu. Bugüne dek hep böyle yapmıştı. Şimdi de öyle yapmalıydı.

O da öyle yaptı.

Doğruca Haydar Rüştü'nün "Anadolu" gazetesine gitti.

1885 yılında Gümüşhane'de doğan Haydar Rüştü (Öktem), gazeteciliğe İstanbul'da başlamıştı. Selanik'te Hukuk Mektebi 4. sınıftayken yayımladığı "Yıldırım" gazetesindeki bir yazı nedeniyle yargılanarak bir yıla mahkûm olmuştu. Yunanlıların Selanik'i işgalinden sonra tahliye edildi.

1912 yılında İzmir'e yerleşen Haydar Rüştü Bey, bir yandan İttihat ve Terakki Mektebinde öğretmenlik yaparken bir yandan da İttihat ve Terakki İzmir Şubesi Sorumlu Sekreteri Küçük Talat'ın çabalarıyla İttihat ve Terakki Cemiyetinin yayın organı olan İttihat gazetesinin yerine 7 Aralık 1911'de yayımlanmaya başlayan Anadolu gazetesinde yazmaya başlamıştı. Hapis cezasının tamamlattırılacağı endişesiyle, yazılarında Bahir Ulvi, Kayıhanoğlu, Dedebeyoğlu gibi takma isimler kullanıyordu.

Anadolu gazetesinde yazmaya başladıktan sekiz ay sonra Akil Koyuncu'nun öğretmenliğe atanması ile, gazetenin başyazarlığına ve sorumlu müdürlüğüne getirildi. Daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti bu gazeteyi Haydar Rüştü'ye devretti. Gazetenin başyazarlığını da ölümüne dek sürdürdü.

Anadolu, İzmir'in siyasi yaşamı başta olmak üzere her türlü yaşamına damgasını vurmuş gazetelerden biridir. İttihat ve Terakkinin "İttihat" isimli yayın organının yerine 23 Teşrinisani 1327 (7 Aralık 1911) tarihinde[230] yayımlanmaya başlayan bu gazete, İzmir'in işgali öncesi Türk halkının birleşmesini sağlamaya yönelik yayınları ile dikkati çekti. Yunanlıların İzmir ile ilgili tasarılarını da gözler önüne sererek açıkça eleştirel bir tavır alması nedeniyle hem Rum basınının hem de İtilaf Devletleri'nin düşmanlığını kazandı. Gazetenin çıkış tarihi için 6 Kasım 1911'i veren kaynaklar da vardır.[231] Cuma günleri dışında her gün yayımlanan gazete, Türkçülük akımını savunmuş ve Kurtuluş Savaşı'mızın inançlı bir destekçisi olmuştu.

II. Meşrutiyet sonrası kurulan İttihat Matbaasında basılıyordu. Kurtuluş sonrasında matbaanın adı da Anadolu oldu. Gazete, İttihat ve Terakkinin yerel söz-

cüsüydü. İttihat ve Terakkinin Selanik'te yayımlanan "Rumeli" gazetesinin eş değeri olduğunu belirtmek için "Anadolu" adı verilmişti.[232] İmtiyaz sahibi Hüseyin Hüsnü, sorumlu müdürü önce Akil Koyuncu, daha sonra Haydar Rüştü olmuştu.

İlk sayısında yer alan bir yazıda, gazetenin amaçları açıklandıktan sonra gazetenin ülke içindeki siyasi partilerden vatan ve ulusun esenliğine uygun bulduğu bir partinin taraftarı olacağı, sütunlarındaki yazıların içerdiği düşünce ve görüşlerin hiçbir dernek ve kuruluşla ilgili olmadığı, vicdanı ve fikri hür bir gazete olduğu belirtiliyordu.[233]

Haydar Rüştü, bir süre sonra akşamları Duygu gazetesini yayımlamaya başlayınca iki gazetenin adı birlikte anılır oldu. Anadolu, Parti gazetesi olduğu için konuları daha soğukkanlı ve ağırbaşlı ele alıyordu.[234]

Celal Bey, Anadolu gazetesine gittiğinde zaman epey ilerlemişti. Haydar Rüştü Bey'i bulamadı. Gazeteye büyük destek veren Talat (Onay) Bey'i buldu. İzmir Lisesinde edebiyat öğretmenliği yapan Talat Bey ertesi gün yayımlanacak olan makalesini yazmakla meşguldü. Celal Bey'i karşısında görünce kalemi bıraktı, başını kaldırdı.

Celal Bey, Talat Bey'in makalesini yazdığı kâğıdı aldı, masaya bıraktığı kalemi Talat Bey'e uzattı.

"Şimdi söyleyeceklerimi yaz." dedi.

Talat Bey, yeniden kalemi masaya bıraktı. Celal Bey'in yüzüne baktı. Hayretler içindeydi. Celal Bey'i hiç bu denli sinirli görmemişti.

"Memleket, paşaların çiftliği değildir."

Talat Bey, Celal Bey'in bu tümcesini duyduktan sonra içine düştüğü duraksamadan kendini kurtardı. Yazmaya başladı. Celal Bey söylüyor, Talat Bey yazıyordu. Celal Bey, Talat Bey'e bir makale dikte ettiriyordu. Bunda o denli kararlıydı ki evine, ancak yazı başmürettibe verildikten sonra döndü.

Yazıya "M.S." rumuzunu da koymuşlardı.

Celal Bey, ertesi gün İttihat ve Terakki İzmir merkezine giderken atlı tramvayda Doktor Hüsnü Bey'e rastladı. Hüsnü Bey, daha sonraları, Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey'in kayınpederi olacaktı. Hüsnü Bey, Celal Bey'e alçak bir sesle sordu:

"Bugünkü Anadolu gazetesini okudunuz mu?"

"Ne var?" diye bir başka soruyla yanıtladı Celal Bey.

"Ne yok ki?" dedi Hüsnü Bey. "Görmelisiniz. Konuk paşalara saldırıyorlar."

"Haksız mı?"

Hüsnü Bey sesini biraz daha alçalttı.

"Yerden göğe kadar haklı." dedi. "Fakat, büyük tehlike. Haydar Rüştü'ye acıyorum. Sıkıyönetimin devam ettiği böyle bir zamanda bu yazılır mı? Zavallının başına bir kaza geleceğinden korkuyorum."

Doktor Hüsnü Bey, gazeteyi okuduktan sonra sabah kentteki havayı da koklamıştı.

"Kentte hemen herkes bu yazıyı konuşuyor." dedi. "Paşalar, sabah erkenden Valiyi ziyaret ettiler. M.S. imzalı bu yazının sahibinin bulunup cezalandırılmasını istemişler. Vali, Haydar Rüştü'yü aratmış ancak bulamamış."

Bu son bilgi Celal Bey'i oldukça rahatlatmıştı. Haydar Rüştü saklanmıştı. Aramalara karşın bulunamamıştı. Rahmi Bey, Haydar Rüştü'yü sevmezdi. Çünkü Haydar Rüştü yazılarını daha çok kendi görüşüne göre yazardı. Gerçeklere yer verirdi. Gazetenin parti organı olduğunu unuturdu. Bu nedenle zaman zaman Valiye ters gelen yazılar yazdığı da oluyordu.

Celal Bey, parti merkezine gider gitmez Haydar Rüştü Bey'i telefonla aradı. Başına bir şey gelmesinden çekiniyordu.

"Sıkıntıda mısın?" diye sordu.

"Eh," dedi Haydar Rüştü, "biraz öyle."

"Sabırlı ol." dedi Celal Bey. "Akşama kadar olduğun yerde kal. Hallederiz."

Celal Bey, telefonu kapatır kapatmaz hemen Vilayete gitti. Rahmi Bey, odasında hazırlattığı sofraya oturmuştu. En önemlisi de yalnızdı. Sofrasında ekmek, peynir ve kavun vardı. Celal Bey'i de sofraya davet etti. Bir yandan yemek yerken bir yandan da Anadolu gazetesinde yer alan yazı üzerine konuşmaya başladılar.

"Olmamalı idi." dedi Rahmi Bey. "Böyle zamanlarda kumandanları kızdırmak, belayı davet etmek demektir. Şimdi gazete ve sahibi ne olacak? Bütün kuvvet ve kudret paşalardadır."

Celal Bey, kendisini ziyarete gelen tüccar kurulundan, onların Paşayı ziyaretinden, karşılaştıkları muameleden söz etti.

"Gazete başyazarının bu yazıdan haberi yok!" dedi.

Rahmi Bey, yemeği bıraktı. Celal Bey'e baktı. Onu süzdükten sonra yarı kızgınlık yarı gülümseme ile sordu:

"Bunda da mı sen varsın?"

Rahmi Bey, bir yandan da başını her iki yana sallıyordu.

"Başka çarem yoktu." dedi Celal Bey. "O yazıyı ben yazdım."

Rahmi Bey, Celal Bey'in beklediği sertlikte bir tepki göstermedi. Birazcık tehdit eder bir havada ama oldukça yumuşak bir dille, ona öğüt vermeye başladı. Sözlerini sert bir uyarıyla da bitirmekten kaçınmadı:

"Paşaları tutmak zordur."

Rahmi Bey, sık sık bu tümceyi yineliyordu. Celal Bey, Valinin sert bir konuşma yapmamasından memnundu. Kendisinin de bu konuda ne denli kararlı olduğunu Rahmi Bey'in de bilmesini istiyordu.

"Benim de yapacağım," dedi bu uyarıya karşılık, "ailelerinin geçimini sağlamak şartıyla gazeteyi ve sahibini korumaktır. Ben ve çevrem buna hazırız."

Köprüleri atma noktasına gelen Celal Bey hakkında kısa süre sonra gizli bir soruşturma başlatıldı. Bu işle görevlendirilen kişi, Enver Paşa'nın her bakımdan güvenini kazanmış olan Kuşçubaşı Eşref'ti.[235]

Ordu Levazım Dairesi Başkanı İsmail Hakkı Paşa, hakkındaki yolsuzlukluk söylentilerinin önünün arkasının alınmadığı bir dönemde, Mütareke'den hemen sonra Avusturyalı Yüzbaşı Baader tarafından yurt dışına kaçırıldı.[236]

Enver Paşa İzmir'de

Rahmi Bey'in İngiliz Wyndhem Deeds ile yaptığı görüşme çok gizlilik içinde gerçekleştirilmişti. Ancak körfezdeki hareketlilik dikkat çekmeyecek gibi değildi. Hükümetin casusları ve muhbirleri boş durmamış, durumu İstanbul'a, özellikle de Savaş Bakanı Enver Paşa'ya iletmişlerdi. Bu bilgiler aynı zamanda Alman Konsolosuna da ulaşmıştı. Konsolos da hiç zaman yitirmeden İstanbul'daki Hükümet temsilcilerine ve özellikle de Enver Paşa'ya durumu aktardı.

İzmir'in kontrolünü yitirmek istemeyen, aynı zamanda uzun bir süredir Rahmi Bey'den rahatsız olan Hükümet çevreleri Rahmi Bey'i bu tür görüşmeler yapmamasını için sert bir dille uyardılar.

Bu azarlanmadan birkaç gün sonra Enver Paşa İzmir'e habersiz olarak geldi. Enver Paşa'ya göre, Rahmi Bey İttihat ve Terakki Hükümetine ve onun savaş politikalarına ihanet ediyordu. Durumu yerinde görmek istemişti. Alman yanlısı bir hükümetin Alman karşıtı valisini yerinde denetlemek gereği doğmuştu. Enver Paşa'nın amacı, işleri düzene sokmak ve Alman isteklerini Valiye kabul ettirmekti.

Bandırma yoluyla İzmir'e hareket eden Enver Paşa, Manisa'da teftişi uzayınca yaverleri Yenibahçeli Şükrü Bey ile İnebolulu Saim Bey'i İzmir'e, Karşıyaka'da oturmakta olan Kuşçubaşı Enver'e gönderdi. Yaverleri, Paşanın bir emrini de Kuşçubaşı'na ilettiler:

"Paşa Hazretleri, Manisa'da birkaç saat kalacaklar. Bundan dolayı bizi önden gönderdi. Bir iki gün sonra da refikaları Sultan Efendi Hazretleri de geliyorlar. Sizin bu konağı Sultan Efendiye tahsis ve ziyaretçileri burada kabul etmenin uygun olup olmadığını soruyorlar."

Belliydi ki Enver Paşa, İzmir'e gelmeden önce güvenliği görmek üzere yaverlerini yollamıştı. Kuşçubaşı'dan kentteki durum hakkında bilgi alarak kendisine güvenle kalabileceği bir de mekân aramıştı. Kuşçubaşı'nın konağı bu iş için biçilmiş kaftandı.

Ancak Kuşçubaşı Eşref aynı kanıda değildi. İzmir'deki görevi şeklen de olsa gizliydi. Teşkilat-ı Mahsusanın bu güçlü adamı Paşanın yaverlerine durumu açıklamak gereği duydu:

"Görüyorsunuz, arkadaşlarım, evimiz her suretle Sultan Efendiyi rahat ettirmeye elverişlidir. Bütün ailemiz halkı Salihli'deki köşktedirler. Hemen gelip bir iki gün içinde Sultan Efendi Hazretlerinin ikametine hazır hale getirirler. Bunlar basit fakat Enver Paşa'nın dünya nazarında resmî ve siyasi kimliği vardır. Ben ise, siyasetin cilveleri icabı, umum çeteler kumandanı damgasını taşıyorum. Evimin, Paşa ve Sultan Efendiye tahsisi bir tarafa, kendisiyle açıkça temasım bile kümeleşmiş münafık yuvalarının tasfiye edildiği şu sırada Başkumandanın bu işlerle meşgul olmak için İzmir'e kadar geldiği şayiasının çıkmasına sebep olur. Benim kanaatim Sultan Efendi belediye başkanının evine inerler. Burada şehrin hanımlarını da kabul edebîlirler. Paşaya gelince bence Kramer Palasın üst kat salonu uygundur. Mamafih ben düşüncelerimi arz ediyorum. Evim ve kendim de daima emirlerindeyim."[237]

Bu görüşmeden kısa bir süre sonra Kuşçubaşı'nın evine yüz elli metre mesafedeki Karşıyaka İstasyonu'nun memuru elinde bir şifreli telgrafla gelir:

"Enver Paşa, Kramer Palasa inecektir. Sultan Efendi için de Belediye Başkanının evini hazır ediniz."

Enver Paşa, Basmane İstasyonu'na geldiğinde onu karşılayanların arasında gizlilik gereği Kuşçubaşı Eşref yoktur. Paşa, Kramer Palasa yerleşir.

Birinci Kordon'da Budapeşte Birahanesinin yanında yer alan, 19. yüzyılda yapılmış olan Kramer Palas balolar, yemekler ve resepsiyonlar nedeniyle kentin sosyal yaşantısında önemli bir yere sahipti. Aynı zamanda Birinci Kordon'un en yüksek binasıydı. Bu otelin lokantası da kentin en ünlü lokantasıydı.

Kuşçubaşı, gece 23.00 dolaylarında gizlice Kramer Palasa gitti. Çalışma odası olarak hazırlanmış salonda Enver Paşa ile görüştü. Enver Paşa, günün sonunda yorgun görünüyordu. Önünde açık birkaç dosya vardı.

"Eşref Bey," dedi yorgun bir sesle, Enver Paşa, "İstanbul, hilafet makamı ve başkenttir. Orada dahi İzmir'deki kadar istirkablar, dedikodular, mücadeleler olmuyor. Siz, bu havaliyi eskiden de tanırsınız. Size ne kadar güvenim olduğunu da takdir edersiniz. Kesin kararlar vermeden önce sizinle durumu incelemek isterim."

Enver Paşa, bir süre sustuktan sonra önünde not aldığı kâğıda bakarak konuşmasını sürdürdü:

"Demin burada Metropolit Hrisostomos vardı. Daha önce Vali Rahmi Bey'i kabul ettim. Vali, Efes Metropolitinden ve bu Hrtisostomos'dan şikâyet etti. Onlar Vali için bizim tasfiye, ıslah harekâtımızla ilgisi olmayan meselelerden dolayı ağır ithamlarda bulundular. Vali aynı zamanda İttihat ve Terakki Sorumlu Sekreteri Celal Bey'den şikâyet etti. Celal Bey'in her şeye müdahale ettiğini, tüccarı tazyik ettiğini, halka hoş görünmek için cihet-i askeriyenin üç kuruştan zorla hububat almasına karşılık halk için altı kuruştan alınan hububata pelit karıştırıldığını duyurduğunu anlattı. Bir kere fiyatlar bana gayritabiî geldi. Levazımdan olan endişelerimi siz biliyorsunuz. Size bu konuları birkaç kere tetkik ve tahkik ettirdim. Şimdi bana şu metropolitler olayını anlatır mısınız?"

"Paşam," diye söze başladı Kuşçubaşı, "Efes Metropolit kendisine tabi olanlarla beraber Karşıyaka'da oturur. Kendisini tanırım. Dinî makam itibarıyla Hrisostomos'tan üstündür. Aralarındaki derin ihtilafın sebebi, bizim giriştiğimiz tasfiye hareketi değildir. Osmanlı'da yaşayan ve siyasete karışmış Rumları iki ayrı gayede toplamak icap eder: Bunlardan birinciler, Yunanistan'la birleşerek büyük bir devlet kurmak hayalinde olanlardır. İkinciler de Bizans İmparatorluğu'nu ihya peşinde koşanlardır. Hrisostomos Yunancıdır. Efes Metropoliti ise Bizansçıdır. Hrisostomos'un Vali Rahmi Bey'i çekiştirmesi, Valinin Bizans taraftarı olan Efes Metropolitini tehlike saymadığını her yerde söylemesindendir.

İkisinin birden Celal Bey'in aleyhinde olmasını da çok tabii karşılamak lazımdır. Çünkü Celal Bey, onları siyasetten tasfiye etmek yolunda değil, iktisaden hâkimiyetlerini ellerinden almaya çalışıyor. Demiryolları güzergâhındaki melanet yuvalarını yok ederek bu hatlara Türk unsurunu sokmaya himmet ediyor. Bu hususta Müftü Cevherizade'ye bile hulul etmiştir. Vali ise böyle hareketleri kavrayacak şahsiyet değildir. Bütün ihtilaf, görüş farklarından ve şahsiyet kudretle-

rinden doğuyor. Cevherizade bana şunları söyledi: Bizim gençlerin şimendifercilikle uğraşması, bid'at sayılır. Amma Celal Bey öyle gerekçe ileri sürdü ve beni ikna etti ki kaza müftülerine gizlice haber iletip mahalli delikanlılar arasında aklı başında olanları, Celal Bey'in kurduğu Şimendifer Mektebine kayda teşvik etmelerini istedim.

Metropolitlere göre Celal Bey'in emelleri için büyük tehlike olması demiryolu güzergâhındaki her biri casus olan Rum bakkalların yerine Türklerin ikamesinden başlıyor ve tasfiye edilen Rum toptancı tüccarlarının perde arkasından idareye çalıştıkları bazı Türk tüccarların şahsi menfaat yerine memleket hizmeti ifa ederek panik çıkmasını önlemeye çalışmasıyla bitiyor. Onlar, bugüne kadar karşılarında devlet tedbiri olarak sadece idari mülahazalar görmeye alışmışlardır. Celal Bey'in şahsında ve faaliyetinde en korktukları mücadele tarzını bulunca aralarındaki ihtilafı bırakıp el birliği ile ona saldırıyorlar. İşin ruhi tarafı da budur."[238]

Enver Paşa, Kuşçubaşı'nın konuşmasını bitirmesi üzerine kısa bir süre düşündü. Sonra Eşref'e dönerek yine şaşkınlık içinde sordu:

"Rahmi Bey'in, Bizans taraftarı olan Efes Metropolitinin hareketini tehlike görmemesine aklım ermedi. İzmir'de bu yolda çalışan başkaları var mıdır?"

"Mesela Paşam," diye yeniden anlatmaya başladı Kuşçubaşı Eşref, "Rum milletvekillerimizden Karolidi Efendi benim dostum ve haber kaynaklarımdan olan Karamanlı Avukat Lazari İstamadyadis Efendi Bizansçıdırlar. Evlerinde Yunan bayrağına değil, her zaman çift kartallı arma ve remizlere rastlanır. Diyebilirim ki Bizansçı olanlar, daha idealist ve cesur insanlardır. Hatta isterseniz Paşam, Efes Metropolitini alıp geleyim. Bakınız, tahtında gizli olarak bize kanaatini yine de ifade edecektir."

"Çok iyi olur." dedi Enver Paşa. "Ah, Eşref Bey... Çevremizdeki tehlikenin büyüklüğünü ve yılanların içimizde nasıl çöreklendiklerine bakıyorum da bir anım huzurlu geçmiyor. Allah bu millete acısın."

Kuşçubaşı, hemen Kramer Palastan geldiği gibi sessizce ayrıldı. Gece yarısını geçmiş bir saat olmasına karşın Karşıyaka'ya vardığında Efes Metropolitinin yatmadığını gördü. Metropolitin yanında Teşkilat-ı Mahsusaca bilinen birkaç ihtilalci Rum da vardı.

Metropolit, merak ve heyacanını gizlemeye çalışarak Eşref Bey'i karşıladı:

"Hayırlar olsun... Gecenin bu saatinde?"

Kuşçubaşı, karşısındakinin ruh durumunu sezinlemişti. Ona yumuşak bir sesle durumu anlatırsa gelmeye ikna olacağını anladı.

"Biliyorsunuz, Başkumandanımız İzmir'in değerli bir konuğudur. Yarın askerî kıtaları teftişe çıkacak. Vaktin geç olduğunu biliyorum. Kendisini ziyarete giderseniz memnun olacak."

Metropolit, biraz düşündü. Eşref Bey'in konuşma tarzından ikna olmuştu. Hemen kalktı, hızla cübbesini gidi, asasını eline aldı. Yanına iki kavası da almayı ihmal etmedi.

"Siz önden gidin." dedi Kuşçubaşı. "Ben sizi takip edeyim. Subaylarla birlikte Başkumandana gidiyor görünmek istemezsiniz belki."

Efes Metropoliti, Kuşçubaşı'nın ne demek istediğini anlamıştı. Gülümseyerek yürümeye başladı. Kuşçubaşı'nın yedekte beklettiği arabaya bindi.

Kavasları emir subaylarının odasında konuk edilirken Metropolit, Enver Paşa'nın yanına çıkarıldı. Paşa, onu saygılı bir tavırla karşıladıktan sonra hal ve hatırını sordu. Sonra konuya girdi:

"Metropolit Efendi, durumun nezaketini biliyorsunuz. Buna rağmen sahillerimizde bulunan Rum köylerinin düşman emellerine gösterdiği yakınlık dolayısıyla bunları daha içerilere göndermek zorunda kaldık. Fakat münferit de olsa kaçakçılık hareketleri devam ediyor. Rumlar bu devletin asırlarca ekmeğiyle beslenmiş insanlardır. Maalesef bazı papazlar ve din adamları kendilerine gerçekleri izah edecekleri yerde onları kışkırtmaktadırlar. Savaş içindeyiz. Askerî kanunların ağır müeyyidelerini bilirsiniz. Bu gerçekleri cemaatinize bildirmenizi sizden istemek için davet etmiş bulunuyorum. Duyduğuma göre Hükümet aleyhtarlığı ile tanınmış kimseler de maalesef şahsen sizin tarafınızdan himaye görüyormuş. Bunu da sizinle aynı seviyedeki dinî başkanlarınız söylemektedir."

"Allah, kötülerin şerrinden iyileri korusun." diye söze girdi Efes Metropoliti. "Her yerde ve her meslekte iyiler olduğu gibi kötüler de vardır. Hükümetin görevi de iyileri kötülerden ayırmaktır, aziz evladım."

Enver Paşa, Metropolitin konuşacağını anlamıştı.

"Ruhani sınıf mensupları," dedi, "siyasetle uğraşmamalıdır. Mesela sizin meslektaşlarınız arasında seçim işlerine karışan var. Bu hareketler de şahsi içtihad sınırını aşıyor."

"Tabii, aziz evladım. Seçim işlerinde ve her şeyde benim bağlı olduğum makam Patrikhanedir. Görevine müdrik her ruhani için de bu netice aynıdır. Orası ne emrederse o olur. Ben Başkumandanlığa bağlı bir subay değilim. Benim başkumandanım Fener Patrikidir. Patrik Hazretleri bize ne irade ederse onu dinlerim. Hükümetin kanunlarına hürmet ederim. Fakat bu hürmetin derecesini bana, bağlı olduğum Fener Patrikhanesi tebliğ eder. Bundan dolayı muazzez evladım, Enver Paşa'mız, bu konuyu Fener Patriki ile görüşmelidir. Bize ancak oradan verilecek emirlerin hiçbir ihtilafı mucip olmadan yerine getirileceğini arz ederim."[239]

İzmir, İmparatorluğun başkenti olan ekümenik patrikliğin bulunduğu İstanbul'dan talimat alan bu zincirin parçasıydı.[240] Efes Metropliti de İstanbul'daki Patrikliğin gönülden bağlı bir takipçisiydi.

Enver Paşa, Metropolitin saygılı ve konuşmakta kararlı tavrını görünce yeniden sordu:

"Burada görevli olan kişiler hakkında, işlerin daha huzurlu yürüyebilmesi için hayırlı tavsiye ve fikirleriniz var mıdır?"

Metropolit, Enver Paşa'nın hoşgörüsü karşısında şaşırmıştı.

"Aziz oğlum, bu millet, asırlardan beri, efradı arasında meslek taksimi yapmıştır. Ticaret, sizlerin karar ve arzusuyla bizlere terk edilmiştir. Asırlardır alışılmış bu hayat tarzını bozmaya kalkmak zarara neden olur. Buna sebep de yoktur. Düzeni bozmak tehlikeli iştir. İttihat ve Terakkinin mesul kâtibi, şimendifer nakliyatını, tüm ticareti bizlerin elinden almaya başlamıştır. Bu işlere alışmış olanlar avare kaldıkları zaman, fesat yoluna saparlarsa mazeret sahibi olmazlar mı?"[241]

Enver Paşa'nın yüzünde bir gülümseme belirdi ve hemen kayboldu.

Metropolit, ayağa kalktı ve geldiğinde söylediği sözleri yineledi:

"Allah, cümlemizi kötülerin şerrinden korusun."

Metropoliti yolcu ettikten sonra Enver Paşa, yeniden huzuruna dönen Kuşçubaşı'na, "Celal Bey'le görüşmek istiyorum." dedi. "Kendisini nasıl takviye edebîlirim?"

Kuşçubaşı, bunun üzerine yeniden Enver Paşa'ya düşüncelerini açtı:

"Celal Bey'le bu konuyu konuşmanız, karşısındaki kuvvetlerin dayanışmasına ve giriştiği işte müşkülatın artmasına yol açar, Paşam. Celal Bey'in davası, kanun ve emirlerle halledilecek gibi değildir. Uzun vadeli, çetin bir iştir. Safhalarını da mücadele şeklini de tedbirlerini de kendisi tespit edebîlir. Bence şimdilik yapılacak şey, Celal Bey'in huzur ve güvenle işine devamını teminden ibarettir."[242]

"O halde sizden bir ricada bulunacağım." dedi Enver Paşa. "Ben iki gün sonra dönmek zorundayım. Başkumandanlığa ayrıntılı bir raporla, ordu ihtiyacı olan maddelerin alınmasındaki dedikodu sebeplerini, levazım işlerini, Vali ile Sorumlu Sekreter arasındaki anlaşmazlıkları tafsilatıyla bildirmenizi rica edeceğim. Memleketin ölüm kalım mücadelesi yaptığı bir sırada bu gibi hadiseler ve şahsi meseleler beni çok müteessir ediyor."

"Paşam," dedi Kuşçubaşı, "bu mevzuları münhasıran şahsi anlaşmazlıklar telakki etmek doğru değildir. Benim kanaatim, nasıl ki metropolitler arasında Yunancılık, Bizansçılık gibi mahiyet ve gaye farkı arzeden ihtilaflar varsa Sorumlu Sekreter ile Vali arasında da buna benzer telakki farkları mevcuttur. Celal Bey, aldığı maaşın üzerine, ahar yollardan on para temin etmek hilkatinde olmayan, dürüst, kanaatini açıkça ifadeden çekinmeyen, ülkü sahibi bir gençtir. Rahmi Bey, bu makama, kendisine merbut bir kimseyi getirmek istiyordu. Bunun için de Mithat Şükrü Bey'in eniştesi olması gibi yakınlığa ve Merkez-i Umumiyedeki nüfuzuna güveniyordu. Celal Bey ise münhasıran mesaisine istinat eden bir şahsiyettir. Rahmi Bey'in, idari kanaldan elde etmeye çalıştığı neticeleri, iktisadi yollardan temin etmek gibi, doğrusu, benim de ilk zamanlarda idrakimin üstünde kalan metotlarla temine sarf-ı gayret ediyor. Halk arasında kendisine derin bir muhabbet tesis etmiştir."

Kuşçubaşı, Enver Paşa'nın kendisini büyük bir dikkatle izlediğini görünce konuşmasını sürdürdü:

"Paşam, ben gün olur ki sabah kahvesini hamallar kahvesinde, Tulumbacı Tıngır Ahmet, Sivri Mehmet, Duvarcı Hristo, Pazarcı Artin, Eskizi Moiz ile içerim. Öğle yemeğini orta halli lokantada yerim, akşam da sizin sofranızda olurum ve ertesi sabah da hürmeten ayakta durmaya nail olurum.

Öyle hakikatler vardır ki bunları, sizin koltuklarınızda içyüzüyle öğrenebilmek çok güçtür. Bilhassa böyle fevkalade zamanlarda... Vazifem ve hilkatım icabı, halkın nabzını tutabilen bir emektar olarak diyebilirim ki İzmir'de, neticesi bütün memleket için emsal teşkil edecek hadiseler cereyan ediyor. İktisadi hayatın nazımı olmak, halk hizmetleri müesseselerini yabancılardan kurtarmak ve bilhassa şeklen bizden fakat gerçekte düşmanlarımızın maşası olanlardan kurtulmak, cephelerdeki mücadelelerden daha az lüzumlu değildir.

Paşam, halk ne diyor, biliyor musunuz? Eftim, Panayot, Artin, Moiz giderse bizim Ahmet, Mehmet bu işlerin hakkından gelir mi, diyor. Bu nefse inansızlık yıkılmaz, kendi işlerimizi kendimizin başaracağı duygusu yerleşmez, hele bunu, mesela şimendifercilik gibi halkın günlük hayatına girmiş sahasında birkaç misal verilmezse, bizim tasfiye hareketimizin korkusu, Rumlardan önce kendi içimize sinecek."[243]

Enver Paşa ile Kuşçubaşı Eşref bir süre daha günlük sıkıntılardan, sorunlardan konuştular. Paşa o günkü görüşmelerinde çok yorulmuştu. Zaman da gece yarısını geçmişti. Eşref Bey, Paşadan izin isteyerek ayrıldı.

Enver Paşa, gösterişli bir saygıyla karşılansa da şehirde ona değer veren çok az kişi vardı. Onuruna verilen yemekte, Amerikalı Konsolos Horton İstanbul'daki önde gelen Türklerin Rahmi Bey'e sempati duyduklarını öğrendi. Belki de bunu bildiği için Enver Paşa, Rahmi Bey'i görevden aldırmadı. İzmir bir düzine ya da daha fazla olan barut fıçılarından biriydi. Rahmi Bey'in görevden alınması tüm Ege kıyılarını yangına sürükleyecek bir kıvılcıma neden olabilirdi.[244]

İzmir'de halktan hiç kimse ile görüşmeyen Enver Paşa, İzmir'de bulunduğu günlerden birinde Vali Rahmi Bey, vilayetin önde gelen yöneticileri ve ruhani liderlerle birlikte kışlaya gitti. Burada askerin, orduda yeni yayılmaya başlayan "kabalak (Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda kullanılmış olan, şapkaya benzeyen bir tür başlık)" giydiklerini gördü. Bu yeniliğin asker arasında yayılması Enver Paşa'nın çok hoşuna gitmişti. Paşa, takdirlerini açıkça belirtmekten mutluydu.[245]

Enver Paşa'nın İzmir'de olduğu günlerden birinde yaşanan bir olayı Naci Gündem anılarında şöyle aktarır:

"Yine kuşku içinde beklediğimiz bir geceydi. Havagazı fenerleri gece yarısından sonra yavaş yavaş sönmeye başlamıştı. Hemen içimize şüphe düşmüş ve sese kulak vermeye başlamıştık. Az sonra vınlamalar ve yakınlaşma başlamıştı. O gece sokaklardaki havagazı fenerlerinin santralden söndürülüşü İzmir'de ilk defa vaki olmuştu. Meğer o gelişlerin manası varmış, gizli teşkilatları 7-8 saat evvel İzmir'den ayrılan Enver Paşa'nın, Kızlarağası Hanının üst katındaki odalardan birinde misafir olduğunu haber vermiş."[246] Enver Paşa'nın, Kızlarağası Hanında kaldığı haberi casuslar için bir yanıltmacadan başka bir şey olmasa gerekti.

Enver Paşa, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra da İzmir'e gelmişti. 11 Eylül 1908 tarihinde kente gelen, hürriyet kahramanlarından Enver Bey, Kışla önünde karaya çıkmış ve Sarıkışla'da kalmıştı.[247] O günlerden bugünlere dek çok şey değişmişti. Bu tür bir güvenlik önlemine gereksinimin duyulması doğaldı. Dışarıda İtilaf Devletleri ile içeride Vali ve İttihat Terakki Sorumlu Sekreteri arasında savaş sürüyordu. Dışarıdaki savaş her an yaşanıyor ve duyumsanıyordu. Rahmi Bey ile Celal Bey arasındaki savaş ise bazı zaman sertleşiyor, kentte soğuk havaların esmesine neden oluyor, bazı zamanlar ise kendiliğinden barış ortamına yerini bırakıyordu.

Şifreli emir

Enver Paşa'nın İzmir'den ayrılmasından birkaç gün sonra Kuşçubaşı Eşref'e, Yaver Mümtaz Bey'den Enver Paşa adına şifreli bir emir geldi.

Kuşçubaşı Eşref, 1873 yılında İstanbul'da doğmuştu. Kafkasya'dan göç etmiş Çerkez kollarından Sencer adlı soydan Vubıh kökenlidir.

Sultan Abdüllaziz'in kuşçubaşısı Çerkez Mustafa Nuri Bey'in oğludur. Harp Okulunun son sınıfında iken Jön Türklerle ilişkisi yüzünden II. Abdülhamit tarafından Hicaz'a sürgün gönderilmiştir.

Sürgünde bulunduğu zindandan kaçıp 2. Abdülhamit'in başyaverinin oğlunu üç tabur korumanın arasından kaçırmayı başarmıştır. Arabistan'da 2. Abdülhamit'e karşı giriştiği isyan hareketi sırasında tüm Arabistan'ı dolaşmış, yerel şeyhlerle dostluk kurmuştur. Her an, her yerde ortaya çıkabildiği için kendisine "Şeyh-it Tuyyur" yani "Uçan Şeyh" denilmiştir.

II. Abdülhamit'in Meşrutiyet'ten sonra ilan ettiği af ile, isyanına son veren Eşref Bey, çevresinde topladığı silah arkadaşları ile birlikte Teşkilat-ı Mahsusaya katıldı.

Teşkilât-ı Mahsusa, İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesinde Enver Paşa'ya bağlı olarak kurulan gizli bir örgüttü. İttihat ve Terakkinin Türkçü ve İslamcı siyasi görüşleri doğrultusunda, yurtiçi ve yurtdışında, karşıistihbarat, propaganda, örgütlenme, suikast eylemlerinde bulunuyordu. 1911'den itibaren etkin olan Teşkilat-ı Mahsusa, 17 Kasım 1913'te resmîleşirken 5 Ağustos 1914'te Harbiye Nezaretine bağlı resmî bir örgüte dönüştürülmüştü. İttihat ve Terakkinin en gizemli örgütü olan Teşkilat-ı Mahsusa, Panislamizm ve Pantürkizm gibi iki ideolojik amaca sahipti.

Kuşçubaşı Eşref, 1911 yılında Trablusgarp'ta Enver Bey ile birlikte direniş hareketlerini örgütlemiş, 1912 yılında 2. Balkan Savaşı sırasında Enver Bey, kardeşi Sami Kuşçubaşı, Cihangiroğlu İbrahim ve Süleyman Askeri ile birlikte Çorlu, Tekirdağ, Malkara, Hayrabolu ve Edirne'nin kurtarılmasında yer almıştır. Aynı yıl Süleyman Askeri ve yörenin ileri gelenleri ile beraber Batı Trakya'da ilk Türk Cumhuriyeti'nin kurulmasına katkıda bulunmuştur.

I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte 1914-1915 yılları arasında Teşkilat-ı Mahsusanın Arap Yarımadası'ndan sorumlu başkanı olarak görev yapan Kuşçubaşı, Süleyman Askeri Bey'in ölümünü takiben 1915 yılından itibaren Teşkilat-ı Mahsusa başkanı oldu.

Emir, Başkumandan Enver Paşa tarafından Kuşçubaşı'na verilmiş kişisel şifre anahtarıyla açılabilecek denli gizli ve önemliydi. Enver Paşa, İzmir'de yaptığı görüşmelerden ve kendisine ulaşan bilgilerden sonra yaşananlardan dolayı rahatsızdı. Bu, gönderdiği şifreli emirde de açıkça belli oluyordu.

"İaşe heyetinde geniş ölçüde suiistimaller yapıldığı iddiası, imzalı ve imzasız ihbarlarla devam etmektedir. Cihet-i askeriyenin üç kuruşa buğday toplamasına mukabil, İzmir halkının iaşesi için beş altı kuruştan mal alınarak ve cihet-i askeriyenin müeccel tediye vesikalarına mukabil, kasden peşin tediyat yapılarak ordunun haysiyet ve şerefinin kırıldığı bildirilmektedir. İzmir halkı için alınan buğdaylara yarı yarıya kadar bakla ve palamut pelidi karıştırıldığından, bunu yapanların Kâtib-i Mes'ul Celal Bey tarafından himaye edildiği, çünkü içlerinde

Giritli Ferruh ve Raşit, eski Belediye Reisi Tevfik Paşa ve Gureba Hastanesi Eczacıbaşısı Ferit Beyler gibi dostları bulunduğu kaydedilmektedir. Nafıa Müsteşarı Muhtar Bey vagon suiistimalini tahkik için geldiği sırada, Celal Bey tarafından kasden dövdürüldüğü, İsmail Hakkı Paşa için de aleyhte tezahürat yaptırıldığı iddia ediliyor. İzmir'in vaziyeti hakkında size evvelce verilmiş talimata ilaveten bu mevzuları da arîz ve amîk (geniş ve derin) tahkik ve tetkik ederek, raporunuzun acilen irsalini muhabbetle rica ederim."[248]

Kuşçubaşı, zaten konulara vakıftı. Aldığı emir üzerine, görüşmesi gereken birkaç kişiyle daha görüştükten sonra "Başkumandanlık Vekâleti Makam-ı Âlisine" başlığı ile ayrıntılı bir rapor hazırlayarak Enver Paşa'ya gönderdi:

"Şifahen telakki ettiğim ve bilahare şifre ile tevsian tekit ve teyit edilen emri sâmileri ile, tahkik ettiğim meselenin içyüzünü, şahsi kanaatime terdifen arzederim:

1) Cihez-i askeriye için müeccel (uzatılmış) tediye vesikaları (bono) ile mübayaa edilen hububat ve bakliyat ile, iaşe teşkilatına muvazi olarak halk için vilayet mübayaat komisyonlarınca iştira edilen (satın alınan) zehair ve hububat arasında fiyat farkı mevcuttur ve bunların bedeli peşinen tediye edilmektedir. Bu komisyon valinin riyasetindedir. Vali, firması başta olarak, bazı tanınmış tacirlerin Anadolu'dan getirttikleri hububatın, askerî vagonlarla naklini bilmektedir. Bu husus kendisine defaatle söylenilmiştir. Tekâlif-i Harbiye vagonlarına yükletilerek üzerlerine işaret-i mahsusa konulan ve güzergâhtaki askeri ve sivil şimendifer memurlarının tatmini ile istasyonlarda bekletilmeden sevk edilen bu vagonların muhteviyatı ve emsalinin ardiyelerine nakledilmekte, buradan, vilayet iaşe komisyonlarının ihalelerine iştirak edilerek satılmaktadır.

2) İaşe teşkilatının zımnî, bazen de sarih muvafakatı olmadan ve arzu edildiği zaman, gerek Rahmi Bey, gerek İsmail Hakkı Paşa tarafından yapılacak ciddi tahkik ve teftişle derhal meydana çıkarılabilecek olan bu ihtikâr tarzı, İzmir'de günün mevzusu olarak müteaddid defalar şikâyet edilmiştir. Nitekim İsmail Hakkı Paşa'nın zât-ı sâmilerinden sonra İzmir'e gelmesi de, kanaatime göre, mevzuya zât-ı sâmilerinin burada âgâh olması endişesinden münbais olsa gerektir. Nafıa (Bayındırlık) Vekâleti Müsteşarı Muhtar Bey ise, işgal ettiği makam dolayısıyla bu hadiselerin içyüzüne elbette vakıf bulunuyor. Kendisinin dövülmesi hadisesi ise, burada şifahen arz ettiğim gibi, Kâtib-i Mes'ul Celal Bey'in şimendifer teşkilat ve kadrosunu Rumlardan ve muhasama halinde olduğumuz ecnebilerden kurtararak Türklerin eline intikal ettirmek gayesi ile giriştiği, şimendifercilik mektebi açmak, Türk unsurlarını himaye ederek yetiştirmek gayretine karşı alınmış müşterek tedbirlerin, bir genç üzerindeki şahsi infialinden ibarettir. Fakat bu ferdi hadisenin arka tarafında, Celal Bey'in gayesi olan şimendiferlerin tamamen Türk unsurlarına intikal ve millî bir idare kurulması halinde vagon suiistimallerinin bertaraf edileceği endişesi olsa gerektir. Rahmi Bey'in, Muhtar Bey hadisesi dolayısıyla da Celal Bey'e karşı vaziyet aldığını ve kendisini bu sebeple de Merkez-i Umumiye resmi ve hususi şekilde şikâyet ettiğini tespit etmiş bulunmaktayım.

3) Tahkiki emir buyrulan mevaddın aşağı yukarı hepsi, Celal Bey'in şahsı üzerine tekasüf etmektedir. Celal Bey, mevcut kâtib-i mes'uller arasında en gençlerinden birisidir. Kendisi Bursa heyet-i murahhasasında muvaffakiyetle hizmet

etmiş ve Merkez-i Umuminin kararının kendisi tarafından kabulu suretiyle İzmir kâtib-i mes'ullüğünü almıştır. Karşıyaka'da mütevazı bir evde oturmakta, aldığı tahsisat ile ölmeyecek kadar geçinmektedir. Bursa'dan geldiğinden beri evine ve şahsına eşya dahi alamamıştır. Bir defa Valiyi ziyarete gideceği zaman, pardedüsünü giymiş olarak Kordon üzerindeki gazinolardan birisine girmiş ve evinden ütülenmiş olarak gelen caketini burada giyerek ziyaretini yaptığını şahsen tespit etmiş bulunmaktayım. Hakkındaki bütün şayialar ve isnadlar havsalanın alamayacağı kadar büyük kârlar temin eden ihtikâr şebekesine karşı giriştiği cesaretli mücadele dolayısıyladır. Nadiren Bornova yolu üzerinde Sadrazam Kâmil Paşa'dan müntakil bir bahçede bir iki dostu ile sohbetten gayri ağır ve mes'uliyetli vazifesi ile ciddi suretle meşgul olan bu zata karşı toplanmış görünen isnadların hakiki sebebi, onun ismet ve istikametidir. Hiçbir ifrata iştirak etmeyen, vakur bir aile babası olan ve suiistimalata karşı mücadeleye girişen Celal Bey'in kâtib-i mes'ullükten alınmasının bir ferdin değil, namus ve istikametinden inzihamı, buna karşı da suiistimalcilerin zaferi olarak telakki edilmesini yerinde olacağını arzederim.

4) Celal Bey'in himaye ettiğinden bahsedilen zevata gelince: Bunlardan Giritli Raşit Bey, kâtib-i mes'ullükte muavindir. Ferruh Bey, noterdir. Eski Belediye Reisi Tevfik Paşa ve Gureba Hastahanesi Eczacıbaşısı Ferit Bey İttihat ve Terakkinin tecrübe olunmuş şahsiyetleridir. Eğer Celal Bey'in dostluğunun işbu zevatın menfaate müstenit harekâtı mevcut ve bununla alâkalı olsa idi servet ve refah şeklinde tecelli edeceği bedihî (isbata ihtiyaç olmayan) idi. Ticaret Odası İkinci Reisi Mustafa Bey ise kadîmen ticaretle meşgul ve namusu ile tanınan bir zattır.

Şayanıhayret olan nokta, gayrimeşru servetleri hakkında şehrin en ücra köşesine kadar binbir hadise anlatılmakta olan hakkında değil de ve onlara görmemezlik edenlerin bahsedilmeyerek, müstemirren (daima) Celal Bey hakkında isnadatta bulunulmuş olmasıdır. Çünkü vaziyetlerinin tahkiki istenilenler de sadece Celal Bey'le dostluk tesis etmiş olan kimselerdir.

5) Celal Bey'le cihet-i askeriye arasındaki ihtilafa gelince: İsmail Hakkı Paşa bu mevzuu tetkik etmek üzere İzmir'e gelmiştir. Fakat kendisi münhasıran Vali Rahmi Bey'in isimlerini verdiği tacirlerle görüşmüştür. Başka kimseyi kabul etmemiştir. Bizzat zât-ı sâmilerinden aldığı şifreli emirde benimle teması ve malumat alması emredildiği halde bendenizle de temasa lüzum görmemiş, gideceği sırada tesadüfî karşılaşma tertip etmiş, fakat mevzuya girmek istediği zaman benden, 'Bu meseleyi Enver Paşa Hazretleri'nin yanında mürafaa suretiyle hallederiz.' cevabını almıştır. Binaberin hadiselerin hepsini bir noktaya ircâ ederek tetkik etmek, hak ve hakikatin tezahürü için şarttır. Bu nokta da, suiistimallere ve gayrimeşru faaliyete karşı ve bilhassa millîleştirmenin en ehemmiyetli mevzusu olan şimendiferlerin Türk unsurlara intikaline karşı girişilmiş mücadelenin künhüne (hakikatine) nüfuz edebîlmektir. Bu mücadelede muzır unsurlar içtima ve ittihat (toplu ve birlik) halindedirler. Haddizatında onlara karşı olması lazım gelen sivil ve askerî bazı makamlar da maalesef ya gaflet veya sevk-i menfaatle bu menfi grubun himayekârı olmuşlardır. Bu izahatımla ihtilâfatın şahsi olmaktan ziyade zihniyet ve namus telâkkileri üzerinde olduğunu arz etmiş bulunmaktayım.

6) Son olarak maruzatım şudur: Celal Bey gayrivaki ve aslı esasdan âri isnadlar ve iftira rağmen, Rahmi Bey'in Merkez-i Umumi'deki nüfuz ve mevkiini korumak için tebdil edilecek olursa İttihat ve Terakki Partisi İzmir Kâtib-i Mes'ullüğünü ilga etmek ve bu vazifeyi Rahmi Bey uhdesine vermek daha doğru olur. Çünkü Celal Bey'in hakikatte bu kadar kuvvetli ve himmet sahibi, müstakîm ve cesaretli olmasına rağmen feda edilmesinden sonra gelecek zat, fırka kâtib-i mes'ulü olmaz. Rahmi Bey'in kâtib-i hususi olur.

Tensib buyurulduğu takdirde İzmir'e vekayii (vakaları) resmî şekilde ve mesleki selahiyetle tetkik ve tahkik için sivil ve askerlerden müteşekkil bir tahkik heyeti gönderilmesini arz ederim. Netice olarak tahtında müstetir (gizli) menfi gayeleri vatani dertler halinde makam-ı sâmilerine kadar iblağ edebîlen küstahâne cesaretten de elem duyduğumun tasrihine müsaade niyaz ederim."[249]

Raporun altına "Kuşçubaşızade Eşref" diye imzasını da eklemeyi unutmadı.

Kuşçubaşı'nın raporunda, baştan sona dek Celal Bey aklanırken ya da haklı bulunurken Rahmi Bey sürekli sorumlu olarak ilan ediliyordu. Rahmi Bey, Talat Bey ile İttihat ve Terakkinin önde gelen güvenilir isimlerinden biriydi. Celal Bey, oldukça genç bir yaşta İzmir gibi bir kente parti sorumlu sekreteri olarak gönderildiğine göre o da particilikte ve örgütçülükte rüştünü kanıtlamıştı. İkisi de aynı partinin, aynı amaca hizmet etmek üzere gönderdiği adamıydı. Aralarında yönetim anlayışlarından anlaşmazlıklar olması doğaldı.

Rahmi Bey, zaman zaman, İttihatçı kimliğini bırakarak liberal bir zihniyetle ve biraz da kendine özgü yöntemlerle, kenti yönetiyordu. Celal Bey için önemli olan, İttihat ve Terakkinin politikalarıydı. Bu nedenle zaman zaman ters düşmeleri kaçınılmazdı.

Kuşçubaşı neden bu anlaşmazlıkta taraf gibi davranıyordu?

Acaba Kuşçubaşı'nın Enver Paşa'nın en güvenilir, Rahmi Bey'in ise Talat Paşa'nın en güvenilir adamı olmasının rolü var mıydı?

İttihat ve Terakkinin sivil ve asker kanadının bir mücadelesinin yansıması mıydı?

Enver ile Talat arasındaki görünmez güç mücadelesinin izdüşümü müydü Kuşçubaşı'nın raporu?

Kuşçubaşı'nın beklemediği konuğu

Doktor Tevfik Rüştü Bey, bir gün Kuşçubaşı Eşref'i ziyarete gitti. Bu durum Kuşçubaşı için beklenmedik bir ziyaretti. Doktor Tevfik Rüştü Bey, kısa bir hoşbeşten sonra konuyu Rahmi Bey'e getirdi:

"Rahmi Bey, Enver Paşa'nın sizden olayları incelemenizi ve kendisine bir rapor göndermenizi istediğini biliyor." diye söze girdi. "Sizin de kendisine düşmanca tavır içinde olduğunuzu düşünüyor. Kuzum Eşref Bey, neden Rahmi Bey'e karşı hasmane bir tavrınız var?"

Eşref Bey, "Beni bilirsiniz." dedi. "Rahmi Bey eski bir dostumdur. Ben de apaçık bir adamım. İstisnasız kimseden korkum ve çekinmem yoktur. Dostları-

mın hatalı hareketini gördüğümde eleştirmekten çekinmem. Nitekim bugünlerde Rahmi Bey'i ziyaret ederek hatalı hareketini düzeltmesini tavsiye etmek istiyordum."

Bu sözlerden sonra beklenmeyen ziyaret kısa sürdü. Kuşçubaşı, birkaç gün sonra Vilayet'e gitti. Vali Rahmi Bey'le özel görüşmek istiyordu. Validen kimsenin içeri girmemesini rica etti. Kuşçubaşı, cebinden, Enver Paşa'ya yolladığı raporun bir örneğini de çıkardı. Raporu elinde tutarken konuşmaya başladı. Eşref Bey'in anlattıklarını dikkatle dinleyen Rahmi Bey, arada bir söze girmek ve açıklama yapmak istese de Kuşçubaşı buna olanak vermiyordu. Konuşması bitinceye dek Vali'den sabırlı olmasını birkaç kez rica etmek zorunda kaldı.

Kuşçubaşı'nın konuşması bittiğinde Rahmi Bey sinirden yerinde duramıyordu.

"Siz de" dedi Vali, "Celal Bey'in etkisi altında kalmışsınız."

Bu kez alınma sırası Kuşçubaşı'na geçmişti.

"Bana her zaman sen, diyen Rahmi Bey, hoşuna gitmeyen bir sonuç karşısında hemen resmîleşiyor ve eski dostuna kırıldığını gösteriyor. İstediğin gibi düşünebilirsin."

Eşref Bey, oturduğu yerde bir süre sessiz kaldıktan sonra konuşmasını sürdürdü. Belliydi ki sinirle olumsuz lafların ağzından çıkmasını istemiyordu. Ama burnundan kıl aldırmayan halini de bırakamazdı, doğrusu.

"Fakat sen," diye eski konuşma tarzını sürdürdü, "eğer Eşref'i tanıyorsan hiç kimsenin etkisi altında kalmayacağını bilirsin. Ortada Rahmi Bey-Celal Bey meselesi yok. Memleket meselesi var. Bu meselede Celal Bey'in doğru yolu tuttuğuna vicdanımla kaniim. Buraya kadar gelişim de sadece vefakâr bir dostluk gereğidir. İş, kişisel yakınlık olsa sen bana Celal Bey'den çok yakınsın. Duyguları terk ederek mantığı egemen kılacak olaylar ve koşullar içindeyiz."

Rahmi Bey, Eşref Bey'e olayları anlatmaya başladı. Bu konuda kendisinin haklı olduğuna o derece emindi ki karşısındakinin de hemen kendisi gibi düşünmesini bekliyordu. Uzun uzun anlattıktan sonra Eşref Bey'i etkileyeceğine inandığı cümleyi söyledi:

"Celal Bey'in çevresinde toplananlar, mal alış ve iaşe işlerinde istediklerini yapamadıkları için Sorumlu Sekreteri yanlış yola sevk etmek istiyorlar. Müsteşar Muhtar ve İsmail Hakkı Paşa da aynı düşüncedeler."

Kuşçubaşı güldü. Başını her iki yana sallayarak konuşmaya başladı:

"Sen, taraflardan birinin tanıklığına başvuruyorsun. Bir kere, o Muhtar Bey'i savunma. Yıllardır şu demiryollarının Türk unsurlar elinde olmamasından çekmediğimiz kaldı mı? Bu hıyanet şebekesinin elinde kendimizi nasıl güvenlikte hissedebîliriz? Celal Bey ne yapmış? Bir Şimendifer Mektebi kurmuş, Türk çocuklarını yetiştirmek istemiş. Yani Bayındırlık Bakanının ve Müsteşarının düşünüp yapması gerekeni başarmış. İnsaf edelim. Teşekkür mü lazım, mücadele mi?"

Kuşçubaşı'nın sesi giderek yükseliyor ve konuşma tarzı sertleşiyordu:

"Namusuma yemin ederim ki bu herif bir daha buraya gelir de bu hayırlı işe çelme takmaya kalkışırsa kafasını ben kırarım. Sınırlarda milyonlarca yurt çocuğu neyin mücadelesini yapıyor?"

“Tuhaf yazı”

İzmir’deki İngiliz Konsolosluğundan Sir Eduard Mallet’in bir demeci yayımlanınca Rahmi Bey, bunun üzerine her türlü genelge yayımlanmasını yasakladı. Bundan sonra İngilizlerin bir bildirisi daha gazetelerde yer aldı. Rahmi Bey daha önce yayımladığı genelge ile yetinmeyerek yerel gazetelerde “Vilayetin resmî demecidir” başlıklı bir yazı yayımlattı.

Fransa’nın İzmir Konsolosuna göre “tuhaf yazı” şöyleydi:

“Geçtiğimiz pazar günü, İngiliz Genel Konsolosluğu, ‘İngiltere-Osmanlı ilişkilerinin resmî gerçeği’ başlıklı bir bildiri yayımlamış bulunuyor.

Bu bildirinin üslubu ve içeriği, bizde, İngiltere Büyükelçiliğinin emriyle yayımlanmadığı kuşkusu doğurmuştu.

Aynı bildirinin her türlü bildiriyi yayımlayan İstanbul gazetelerinde yayımlanmış olması bu kuşkuyu kesin kanıya dönüştürdü ve İngiliz Konsolosluğu böyle durumlarda uyulması gereken ihtiyatlılık ilkesini bırakmış oluyor.

İkinci bildirinin yayımlanmasına, bir önceki gün İngiliz Başkonsolosluğunun işlediği hatayı yumuşatmak amacını güden bir düzeltme bildirisi gözüyle bakılabilir.

Bu tür bildirilerin yayımlanması sadece Osmanlı kamuoyuna zarar vermekle kalmıyor, üstelik savaş halindeki devletlerin konsoloslukları üzerinde kötü etki uyandırma niteliği taşıyor.”[250]

Vilayetin bu bildirisi kentte yayımlanan tüm gazetelere gönderilmişti. Bildiri Osmanlıca yazılmıştı. İmpartial gazetesinin sahibi Xantaki, bildiriyi iki gün gecikmeyle ancak pazar günü bastı. Cumartesi sabahı, Vilayet Siyasi Şube Müdürü, Fransa Hükümeti tarafından parasal olarak desteklenen İmpartial ile iki Rum gazetesinin bu bildiriyi basmadığını Vali Rahmi Bey’e rapor etti.

Askerî Mahkemedeki yargılamada İmpartial gazetesi bir ay yayından men edildi, ayrıca 50 lira para cezasına çarptırıldı.

Bunun üzerine Fransa’nın İzmir Konsolosu, Vali Rahmi Bey’e başvurdu. Görüşme Yabancı İşler Müdürü Karabiber Bey ile yapıldı. Karabiber Bey, mahkemenin katı davranmasından dolayı üzüntülerini iletti.

Bu yanıt Fransız Konsolos tarafından Fransa Dışişleri Bakanına “Karabiber Bey’in bize verdiği yanıt dikkat çekici olduğu kadar diplomatiktir ve Vali Rahmi Bey’in, İtilaf Devletleri ile flört eden kişisel politikasına da uygundur.” diye iletilecektir.

Rahmi Bey’in “İtilafla flört” yapıyor diye bu ikinci suçlanışı idi. İlkinde İzmir’de Hürriyet ve İtilafçılarla olan ilişkilerinden dolayı, şimdi de savaş koşullarında İtilaf Devletleri ile olan ilişkileri sonucunda aynı suçlama ile karşılaşıyordu.

"Sultani" olamadan kapandı

İzmir İnas (Kız) İdadi Mektebi, 15 Kasım 1915 tarihinde, İzmir Özel İdaresinin yönetiminde, şimdiki Kültürpark'a giden yol üzerindeki İtalyan Mektebinde öğretime açıldı. Dünya Savaşı nedeniyle yabancıların ülkelerine dönmesi nedeniyle onların binalarına el konuyordu. İtalyan Mektebi de bu nedenle el konulduktan sonra yine okul olarak değerlendirildi.

Okulun müdiresi Fatma Şevket Hanım'dı. Dönemin Maarif Bakanlığı bu okulun masrafını kabul etmediğinden dolayı "Sultani" adını alamadı. Ancak okulda kız sultanilerinde uygulanan eğitim programı benimsendi. İlk yıl yalnızca birinci sınıfı açılan okulda 180 kadar öğrenci vardı.

1916-1917 öğretim yılında yatılı ve gündüzlü öğrenci kaydı yapıldı. Bu ders yılının başında okulun ilkokul öğretmenliğine Bergama İdadi Mektebinin Osmanlı Dili Öğretmeni Hüseyin Hüsnü Efendi atandı.[251]

Uzun bir süre uygun bir bina bulunamayan okul, savaş yılları içinde Misak-ı Millî İlkokulunun binasına taşınacak, az sayıda öğrenci ile öğrenime devam edecektir. 13 Mart 1919 tarihinde Namazgâh Numune Kız Mektebi içinde gündüzlü olarak açılacak, İzmir'in işgali üzerine öğretmenlerin maaşlarını zorlukla ödeyen okul, kapanmak zorunda kalacaktır.

Yunan işgalinin bitmesinin hemen ardından İzmir Kız İdadi Mektebi'nin kayıtları ve birkaç kız öğrenci alınarak şimdiki Karataş Lisesinin bulunduğu yerde mevcut eski bir köşkte İzmir Kız Sultanisi kurulacak, böylelikle İzmir Kız Lisesinin temelleri oluşturulacaktır.

Kişilere bağımlı olunca...

Musavver Mehasin'de yazdığı yazılarla dikkatleri üzerine çeken Hatice Baise Hanım, İzmir'in eski ailelerinden biri olan Ragıp Paşa'nın kızıydı. Derginin kapanması üzerine kardeşi Mahmut Macit Bey'i teşvik ederek Muallim dergisini kurdurttu. Hatice Baise Hanım, Musavver Mehasin'de tanıştığı Bezmi Nusret Bey'le evlenmişti.[252] Bezmi Nusret Bey de Eylül 1915'ten itibaren Alman İdadisinde Türkçe ve edebiyat öğretmenliği yapmaya başlamıştı.[253]

Mahmut Macit Bey'in kurucusu ve sorumlu müdürü olduğu "edebî, ilmî, musavver risale-i nim mahe"nin merkezi, Beyler Sokağı'ndaki Millî Kütüphaneydi. Dikran Efendi'nin, Ermeni mahallesindeki Keşişyan Matbaası'nda basılan derginin ilk sayısı 13 Aralık 1915'te yayımlandı. Tokadizade Şekip ve İzmir Mevlevi şeyhi Nurettin Efendi'nin şiirleri dolayısıyla daha çok geleneksel edebiyata bağlı bir dergi olan Muallim'in[254] yirmi ikinci ve son sayısı ise 18 Şubat 1918 tarihini taşıyordu.[255] On beş günde bir yayımlanacak olan[256] derginin iki yılı aşkın sürede ancak yirmi iki sayı çıkmış olması da gösteriyor ki yayın periyodu pek düzenli olamadı. Bunda belki de Nisan 1916'da eğitim müdürlüğü özel okullar müfettişliğine atanan Bezmi Nusret Bey'in işlerinin yoğunluğu rol oynamış olabilir.

"Büyük Patron"

19. yüzyılın ikinci yarısında İzmir'in deniz ticaretinin gelişmesi üzerine uzun deniz yolculukları yapan gemiciler ve yolcular cinsel gereksinimlerini gidereceklerі yerleri ararlardı. Dünyanın tüm limanlarında genelevler vardı. Bir liman kenti olan İzmir'de bugünkü 2. Kordon bölgesinde Alman Postanesinin karşısındaki sokakta ilk genelevler açıldı. Maltızlar Mahallesi olarak bilinen bu bölge İngiliz İskelesi'ne kadar uzanıyordu. Derme çatma binalardan oluşan bu bölge Kordon'un hemen arkasında, lüks otellerin, kulüplerin, sinema ve tiyatroların gölgesinde kaldı. Ancak hiçbir zaman işlerliğini yitirmedi.

Genelevlerin en ünlüleri "Maison Doree" ve "Madam Eme" idi. Postane karşısındaki Cafe Kosti'ye çıkan sokak, baştanbaşa genelev mahallesiydi. İngiliz İskelesi'nin az ilerisinde "Madam Julia"nın lüks evi herkese açık olmazdı.[257]

Aradan geçen yaklaşık elli yıldan sonra Maltızlar Mahallesi'ndeki genelevden şikâyetler oluşmaya başladı. 1908 yılında tüccarlardan bazıları ve halktan bir bölüm, Valilikten genelevlerin kapatılmasını istedi. Dönemin İzmir Valisi Faik Paşa, konuyu Polis Müdürüne yansıtarak durumun incelenmesini istedi. Bir süre sonra Polis Müdürlüğü tarafından hazırlanan raporu Vali, İçişleri Bakanlığına gönderdi.

Polis Müdürünün raporunda kentin en önemli ticaret merkezi ve en saygın bölgesi olan bu bölgeden insanlar genelevlerin olması nedeniyle uzaklaşıyorlardı. Kente gelenler, limana çıkar çıkmaz ilk olarak bu genelev mahallesi ile karşılaşıyorlardı. Bu da kente yeni gelenlerde kötü bir imaj oluşturabilirdi.

Polis Müdürünün raporundan sonra konu ciddi bir boyut aldı. Genelev işletmecileri bir araya gelerek protestolarda bulunmakla yetinmeyerek bir de Valiliğe dilekçe verdiler. II. Meşrutiyet'in özgürlük ortamında verilen dilekçede "kişi özgürlüğü" ve "konut dokunulmazlığı" gibi özel alanlara saldırı yapılmasından söz ediliyordu. Genelevlerin çevresinde dükkânı bulunan esnaflar da genelevlerin burada kalmasını istiyordu.

Maltızlar Mahallesi esnafının da desteğini alan genelev işletmecileri adına Artin Ekizler, İçişleri Bakanlığına bir dilekçe yazarak "Öncelikle genelevler yüksek tabakaya hizmet eden lüks evlerdir. Buraları utanılacak yerler değildir. Ben evimi yıllık 700 liraya genelevcilere kiraya verdim. Bunun karşılığında hazineye yılda 120 lira vergi ödüyorum. Buralar kapatıldığı takdirde, kira alamayacağım için aç kalırım. Vergimi ödeyemeyeceğim için hazine de zarara girecektir." demiştir.

2 Mart 1909 tarihli 2 sayılı kararıyla Şura-yı Devlet, Kordon'daki genelevlerin mezarlık, ibadethane ve okullardan uzak bir yere taşınmasına karar verdi. Maltızlar Mahallesi'ndeki evler Sakızlılar Mahallesi'ne taşınacaktı. Bazı evler polis zoruyla yeni mahalleye taşınırken diğerlerine göz yumulmuş ve iş her zamanki çifte standardın uygulandığı komediye dönüşmüştü. Büyük ve güçlü genelev işletmecileri bir yolunu bulup limanda kalmayı başarmışlardı. Sorun çözülememiş, karar uygulanamamıştı.

Dünya savaşının koşullarında fuhuş giderek artma eğilimi gösteriyordu. Vali Rahmi Bey, hem limandaki genelevlerin hem de denetimsiz olarak yapılan

fuhuşun bir yerde toplanılması gereğine inandığından Kemer'de yeni bir mahalle kurarak genelevleri burada toplama kararlılığını gösterdi. Yıllardır süren sorun bir anda çözülmüştü. Kemer'deki mahalleye ilk önce Türk "sermaye"ler yerleşti. Buraların patronları da Türk'tü. Hemen kısa bir süre sonra Rumlar da geldiler. Yeni mahalleye izin verdiği için Vali Rahmi Bey'e "Büyük Patron" diyenler de vardı.[258]

Mezarlıkların taşınması olayı

Rahmi Bey, mezarlığın taşınması konusundaki itirazların önüne geçmek için zaman geçirmeden ses getirecek bir tören düzenleyerek Bahri Baba'nın mezarını Eşrefpaşa'da, o dönemler Sarımsak Dede Mezarlığı olarak bilinen mezarlığa nakletti. Bu mezarlık 1932 yılında dönemin İzmir Valisi Kâzım Dirik tarafından kaldırılınca Bahri Baba'nın kemikleri diğer mezarlarla birlikte Karabağlar'daki Asri Mezarlık'a taşındı. Eski mezarlığın bulunduğu alan Eşrefpaşa pazar yeri olarak kullanıldı ve daha sonra bir köşesine nikâh dairesi yapıldı.

Vilayet Meclisinde mezarlıkların taşınması tartışmaları yapılıyordu. Meclisin doğal üyelerinden biri olan İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi, mezarlıkların taşınması fikrine şiddetli karşı çıktı. Rahmi Bey, bu karşı çıkıştan hiç hoşlanmamıştı. Zaten Vali, önde gelen ve saygın bir İttihatçı olduğu için, İtilafçı olarak tanınan Rahmetullah Efendi ile de pek anlaşamıyorlardı.

Sıranın Hristiyan mezarlıklarına da geleceğini düşünen Vilayet Meclisinin bir başka doğal üyesi olan Rum Metropoliti Hrisostomos, Rahmetullah Efendi'nin yanında tavır aldı.[259] Mezarlıkların kent dışına çıkarılmasının dinen uygun olmadığı görüşünü belirterek bu taşınma işine karşı çıktı. Hahambaşı ise "Ben dirilere karışırım, ölülere değil." diyerek bu uygulama karşısında tarafsız kalmayı yeğledi.

Bu iki din adamı aynı anda kendi iplerini de çektiklerinin ayrımında değillerdi. İttihatçıların güçlü adamı Rahmi Bey, bu karşı çıkışları içine sindiremedi. Önce Rahmetullah Efendi'yi görevden aldı, sonra da Hrisostomos'u kentten çıkarmak için gereken adımları attı.

Mezarlıkların taşınması işine önce Çankaya'dan İkiçeşmelik yönüne giderkenki bölgede yer alan Mezarlıkbaşı'ndan başlandı. Tutucuların baskıları sonucu, istenen "fetva" da alındı. Buna karşın dedikodular, olaylar çıkıyordu. Başını tutucu çevrelerin çektiği bir grup, halkı da bu konuda yalan yanlış haberlerle kışkırtıyordu.

Tüm bu olumsuz tepkilere karşın mezarlık yıkılmaya başlandı. Yıkılmaya karşı çıkan tutuculardan bir grup da yıkımı izliyordu. Ancak mezarın birinden 130 yıl önce gömülmüş ve büyük bir taş altında kalmış bir ceset gömüldüğü gibi ortaya çıktı. Bunu fırsat bilen tutucular hemen itiraz ettiler. Bekledikleri fırsat kendiliğinden doğmuştu. "Kabrin nakli caiz değildir!"

Orada bulunan jandarmaların üzerine atılarak yıkılma işinin durdurulmasını istediler. Bir süre bunlarla jandarmalar ve mezar kazıcılar arasında bir itiş kakış yaşandı. Ancak güvenlik kısa sürede sağlandı.[260]

"Şehir içindeki mezarlıkların kaldırılması" kararına Bahri Baba türbesi de dâhildir. Bu nedenle etekleri tutuşarak soluğu Rahmi Bey'in huzurunda alanların başında Halil Dede adında biri gelir.

"Efendim, Bahri Baba Hazretleri dün gece rüyama girdi. 'Git Vali Bey'e söyle, mezarlıklara ilişenlerin elleri taş olacaktır. Beni yerimden edip rahatımı, huzurumu bozmasınlar.' dedi." der.

Rahmi Bey, Halil Dede'nin arsa işindeki çıkarının da farkındadır. Bozuntuya vermez. "Kararı gözden geçireceğim." diyerek Halil Dede'yi uğurlar.

Rahmi Bey, ertesi gün daha sabah doğmadan polisleri göndererek Halil Dede'yi yatağından kaldırtarak apar topar huzuruna getirtti. Ne olduğunu anlayamamış olan Halil Dede, Valinin yüzüne bakarak bir şeyler anlamaya çalıştı. Rahmi Bey gayet rahattı ve yüzündeki bu ifadeyi bozmadan Halil Dede'ye, "Bu Bahri Baba Hazretleri gerçekten yaman bir evliya imiş." dedi. "Dün bana rüyana girip seninle konuştuğunu söylediğinde pek inanmamıştım. Ama doğruymuş. Evliya Hazretleri bu gece de benim rüyama girdi. Vali Bey, benim yerimi değiştirmemelerini söylemiştim ama artık vazgeçtim. Türbemi açık ve ferah bir yere nakletmenizi artık ben de istiyorum, dedi."

Yüzü kireç gibi olan Halil Dede'nin söyleyecek sözü kalmamıştı. İzin isteyerek Valinin yanından ayrıldı.

Mezarlıkların taşınması olayı Rahmi Bey görevden alındıktan sonra da gündeme geldi. Musevi azizlerinden birinin mezar taşına, mezarlık kaldırılırken el konması ve daha sonra Musevi yurttaşlara verilmesi Haydar Rüştü Bey'in Duygu gazetesi tarafından gündeme getirilmişti. Bunun üzerine konuya Hasan Tahsin dâhil oldu. 23 Ocak 1919 tarihli Sulh ve Selamet gazetesinde "Beyan-ı Hakikat" başlıklı yazısının bir bölümünde konuya değindi:

"Evvela bir mezar taşı işinden bir eski yapıtlar meselesi çıkarılmış, Duygu'nun üç sütununu işgal ederek ortalık velveleye verilmiştir. Mesele ne idi? Haddizatında pek sade. Eski valimiz Rahmi Bey'in baskı döneminde Musevi mezarlığının tahribi esnasında takriben üç asır evvel vafat etmiş ve Musevi azizler mertebesine çıkarılmış bir saygın kişinin kabri de yıktırılmıştır. Mezar taşı da birçok mermerler arasında Sultani Mektebine kaldırılmıştı. Herkes gibi o sırada gereken şikâyeti edemeyen Musevi milleti de ister istemez sessizliği korumaya mecbur olmuş, kalbi kan ağlamakta bulunmuş iken bu defa hükümetin adaleti sayesinde adı geçen mezar taşını geri alma ve özel mezarına konulma ile dinî görevini gerçekleştirmeye muvaffak oldu. Meselenin bu suretle halledilmiş olmasından gazap dolu kesilmiş, küplere binmiş olan Duygu, bu mermerin ikinci miladi asra ait eski yapıtlardan kabul edildiğini ve hafriyat esnasında bulunmuş olan bu gibi eski yapıtların kanunen devlete aidiyetini ileri sürerek geri almaya hakkımız olmadığını iddiaya ve olayda yapılan işlemden dolayı vilayet makamını kanunsuzlukla ithama kadar ileri varıyor. Hafriyat yapılırken eski yapıta hükümetin el koymaya hakkı varsa acaba üç yüz yıl önce bir mezara eski yapıttır diyerek hükümetin kabri yıkıp taşı almağa da hakkı var mıdır? Hafriyat yapılırken ortaya çıkan eski yapıtlar başka bir mezarı almak için mezarları tahribe kanunun ve vicdanın izin verebileceğini hiç de tasavvur edemiyorum."[261]

Konak Yalı Camisi onarılıyor

1752 yılında Derviş Mehmed Ağazadc Mehmct Paşa'nın kızı Ayşe Hanım tarafından[262] aynı yerde bulunan medresesi içinde[263] yaptırılan Hükümet Konağı önündeki Konak (Yalı) Camisi, klasik Osmanlı mimarisi üslubunda yapılmış sekizgen planlıdır. Kesme taş kaide üzerine tek şerefeli, yuvarlak gövdeli minaresi bulunmaktadır. Pencerelerin etrafını çeviren çinilerle dikkati çekmektedir. Yapımında taş vc tuğla birlikte kullanılmıştır. İbadet mekânını sekizgen bir kasnak üzerine oturmuş küçük bir kubbc örtmektedir. Caminin içerisi çinilerle bezenmiştir. Harim ile dış cephelerde yer alan çinilcr, 19. yüzyıl Kütahya çini geleneğinin en güzel örneklerini yansıtmaktadır.

Depremde zarar gören camiyi, I. Dünya Savaşı sırasında Rahmi Bey onartmıştır. Bu onarımı belirten bir kitabe giriş kapısı üzerinde bulunmaktadır. Caminin kapısı üzerinde bulunan mermer süslemeler ile Mimar Tahsin Sermet'in yaptığı Millî Kütüphanc ve Millî Sinemadaki mermer süslemelerin benzerliği göz önüne alınırsa bu onarımın Mimar Tahsin Sermet tarafından yapılmış olduğu düşünülebilir. Bu onarım sırasında dış kaplama çinilerinin büyük bir kısmı sökülmüş, sadece kapı ve pencere yanındaki çiniler bırakılmıştı.[264]

Millî Kütüphane'ye uzanan el

Millî Kütüphane'nin İzmir'de kuruluşu 1911 yılında başlamıştır. O yıl Sclanik'te toplanan İttihat ve Terakki Cemiyetinin 4. Genel Kurulunda vilayetlerde bir Millî Kütüphane kurulması görüşü benimsenmişti. İttihat ve Terakki Cemiyetinin İzmir şubcsi mcrkez kurulu üyesi ve Hizmet gazetesi sahibi Kadızade İbrahim Refik Bey, ilk adımları biraz da bu kararın verdiği cesaretle atar. Dönemin İttihat ve Terakki İzmir Genel Sekrctcri Küçük Talat (Muşkara) Bcy'c başvurarak böyle bir kütüphane kurmak için Cemiyetin yardım vc dcstcğini istcr. Bu girişimle birlikte "Millî Kütüphane ve Teşvik-i Maarif Encümcni" kurulur. Kurulda İbrahim Refik Bey, Düyun-u Umumiye Başmüdürü Besim Bey, Donanma Cemiycti Müdürü Ziya Bey, Darülmuallimin (Erkek Öğretmen Okulu) Müdürü Rahmi Bcy, hazinc avukatı İbrahim Ethem (Postacıoğlu) Bey, temettuat (gelirler) memuru Bekir Selami Bcy, Nchari (gündüzlü okul) İdadisi Müdürü İlyas Bahri Bey ve ilk özel kütüphaneyi İzmir'de kuran Giritli Ali Rcfct Bcylcr görcv alırlar.

Eylül 1911'de Kütüphane'ye gelir sağlamak üzere bir piyango düzcnlerlcr. Ama cldc edilen gelir pek iç açıcı değildir. Ardından Selçuk'a bir turistik gezi düzenlcnir. Bundan da parasal anlamda istenen sonuç alınamaz. Bunun üzerine Refik Bey kuruldan çckilir. Kurul da dağılır. Küçük Talat Bey, girişimi sürdürmek üzere Matematik Öğretmeni Mchmct Cclal (Saygun) Bey'e her türlü yardım ve destek vadederek yeni bir adım atar. Celal Bey'in yeni kurulunda eski Eytam (Yetimler) Müdürü Abidin Bey, Osmanzade Hamdi Bey, Maksutzade Ethem Bey, Sezai (Söker) Bey görev alırlar. "Millî Kütüphane Heyet-i Mahsusası" ya da "Millî Kütüphane Encümeni" adıyla anılacak olan bu kurul, Ocak 1912 tarihli Anadolu gazetesine bir ilan vererek halkın bu çalışmaya dcstck vcrmcsini ve

katılmasını ister. İlanda kütüphaneye kitap armağan edilmesi ya da para yardımında bulunulması için cuma ve pazar günleri saat 16.00'dan sonra Osmanlı İttihat ve Terakki Merkezine gelerek ayrıntılı bilgi alabilecekleri duyurulur.

Bu girişimde de ilk iki girişim gibi yeterli katkılar sağlanamayınca kurul, kütüphanenin kendi kendini finanse etmesine karar verir. Beyler Sokağı'ndaki Salepçioğlu Hacı Ahmet Efendi'nin konağını Nisan 1912'den itibaren yıllığı yüz liraya kiralayarak sorunu çözer. Çünkü konağın harem kısmı aynı kira tutarıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir Şube Merkezine ve Cemiyetin Şehir Kulübüne kiralanır. Konağın selamlık kısmı kütüphane olarak düzenlenebilecektir. Kısacası kütüphane, bina için kira ödememenin yolunu bulmuştur.

Kurul, çalışmalarını sürdürürken Şehzade Yusuf İzzettin Efendi, Ali Haydar Mithat (Mithat Paşa'nın oğlu), Keçecizade İzzet Fuat Paşa, Talat Muşkara, Manastırlı İsmail Hakkı, Dr. Abdullah Cevdet gibi ileri gelenlerden de kitap toplar. Kuşkusuz bu arada ilk özel kütüphaneyi kuran Giritli Ali Refet Efendi'nin kendi kütüphanesinden Millî Kütüphaneye bağışladığı kitaplarını da belirtmek gerekir. Tüm bu hazırlıklardan sonra 6 Temmuz 1912 tarihinde Millî Kütüphane okuyucularına kapısını açar.

Bu arada Müezzinzade Ali Bey, Pulcu Ömer Efendi ve Caferizade Kemal Bey gibi kentin varsıllarından da parasal yardım alırlar. Bu yardımların üzerine dönemi için büyük bir tutar kabul edilebilecek olan bin lira da borca girerek bir sinema yaptırırlar. Sinema 1913 yılının ilk aylarında biter. Bir süre sonra sinemanın borcu bitince buradan elde edilen gelirin yarısı ile kütüphaneye kitap alımına başlanır.

Vali Rahmi Bey, sinema ve kütüphane binaları için kütüphane heyetine yeni arsalar temin eder. Bu arsalar, halen Bahri Baba Parkı olarak bilinen parkın Devlet Hastanesine (bugünkü Kadın Hastalıkları ve Doğum Hastanesine) bakan cephesine ve şimdiki Millî Kütüphane ve Devlet Opera ve Balesi binalarının bulunduğu yerdeydi. İşte bu arsalar üzerinde kütüphane ve sinema binalarının temelleri ve gene kütüphaneye gelir sağlayacak bir patinaj ve eğlence tesisinin temeli 14 Mayıs 1915'te, yani I. Dünya Savaşı günlerinde atılabilmiştir.[265]

Mimar Tahsin Sermet Bey tarafından hazırlanan plana göre, "kütüphane binası Bahribaba Parkı'nda bulunan arsaya yapılacak, patinaj ve eğlence yeri şimdiki kütüphane binasının yerinde bulunacak, yeni sinema binası ise bugünkü yerinde yükselecekti."[266] Savaş yıllarında özel idare, belediye ve vakıfların desteğiyle inşaatın ilerlemesine çalışılmışsa da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi bu çalışmaların durmasına neden olmuştur.

Seydiköy Ziraat Mektebi taşınıyor

İzmir'de bir tarım okulu açılması çalışmaları Vali Halil Rıfat Paşa zamanında, 1884-1885 yıllarında gündeme gelmişti. Yapılan araştırmalar sonucunda okul için Cumaovası ve Şirinyer'de iki çiftlik bulunmuştu. Ancak Vali bu çiftlikleri beğenmediği için okul açılamamıştı.

İkinci girişim 1892 yılında oldu. Bu kez Menemen'de bir tarım okulu açılması için çalışmalar başlatıldı. Ancak Gediz Nehri'nin suyunun Menemen'e getirilmesi çok maliyetli olacağından bu girşimden de vazgeçildi.

1902 yılında, padişah iradesi ile, İzmir'de "Bağcılık Aşı Ameliyat Mektebi" açıldı. Seydiköy Numune Çiftliğinde kurulan okulun müdürü Halkalı Ziraat Mektebi mezunu Hüseyin Avni Efendi idi. Üç yıllık eğitim veren bu okula her yıl 12 öğrenci alınıyordu. Mart-mayıs ayları arasında yapılan eğitimden sonra haziran ayında öğrenciler heyet-i mümeyyize tarafından sınava alınırlardı.[267]

"Seydiköy Bağcılık, Bahçıvancılık, Böcekçilik ve Maiyat-ı Müttehide Ameliyat Mektebi", halk arasındaki adıyla Seydiköy Ziraat Mektebi, Ekim 1911'de Seydiköy'de açıldı.

"Mektep, İzmir'in cihet-i cenubiyesinde, Aydın şimendifer hattı güzergâhında kain Seydiköy nahiyesinin şarkında, sat-ı bahirden yüz otuz iki metre irtifaında, havası gayet saf ve letaif bir mevkide kaindir; mektebe gitmek için Punta nam istasyon merkezinden şimendöfere binerek bu mevkiinin ondördüncü kilometresinde vaki Gaziemir İstasyonu'na indikten sonra bir buçuk kilometre imtidadında şose yolu takip etmek lazımdır. Punta'dan Gaziemir İstasyonu'na kadar yarım saat ve Gaziemir'den mektebe kadar on beş dakika imtidad eder."[268]

Okula sınavla alınan öğrenciler yatılı ve ücretsiz okuyorlardı. Alınacak öğrencilerde Osmanlı uyruğunda olmalarının yanı sıra çiftçilik yapan, iyi ahlaklı, on beş-on sekiz yaş arasında ve sağlık sorunları olmamasına özen gösteriliyordu. Sınav Türkçe, okuma, imla, güzel yazı, hesap, imal-i erbaa, Osmanlı coğrafyası ve Osmanlı tarihi derslerinden yapılıyordu.[269]

Okulun eğitim süresi teorik ve pratik olmak üzere iki yıldı. Her sınıfta yirmi öğrenci bulunduğundan okulun tüm mevcudu kırk kişiydi.[270] Türkçe, Fransızca, dinî kurallar, hesap, hendese, Osmanlı ve genel coğrafya, dinî bilgiler ve ahlak, fen bilgileri, bitkiler, bağcılık, bahçıvancılık, çiçek bahçıvancılığı, böcekçilik, maiyat-ı müttehide amali dersleri okutuluyordu.[271]

1915 yılında Vali Rahmi Bey'in isteği üzerine Seydiköy Ziraat Mektebinin Balıkesir Ziraat Mektebine nakledilmesine karar verildi.[272] Bu kararda, biraz savaşın ve İzmir'in İtilaf Devletleri donanmaları tarafından hedef seçilmesinin rolü olabilirdi. Öğrenciler pratik çalışmaları karşılığında ayda 200 kuruş ücret alıyorlardı. Ancak bu çalışmanın karşılığı 500 kuruş dolaylarındaydı.[273] Biraz da bu durumdan dolayı öğrencilerin okuldan yararlanmaları yerine okulun öğrencilerden yararlanma politikasının sonunda rağbetin düşmesi olabilir.

"Selanik olaylarını burada tekrarlayamazsınız!"

Vilayet Meclisinin toplantılarından biriydi. Meclisin o günkü gündemi Vali Rahmi Bey'in bir önerisinin tartışılmasıydı. Rahmi Bey, Müslüman mezarlıklarını kentin dışına taşımak istiyordu. Daha önce Yahudi Mezarlığı taşınmıştı.

Vali Rahmi Bey, Memleket Hastanesi yanından Karataş'a dek uzanan Yahudi Mezarlığı'nı "Kentin tam ortasında ve en güzel yerinde mezarlık olmaz." diyerek kaldırmaya karar verdiğinde Yahudilere "Mezar taşlarınızı alın." dedi. Birçok Yahudi taşlarını almayınca o taşlarla bugünkü İzmir Kız Lisesinin binasını yapmaya başladı. Mezarlığın olduğu yeri park haline getirdi, oraya ağaçlar dikti.[274] Bu arada Yahudi Mezarlığı'nın arasına sıkışmış olan Bahri Baba Türbesi de kent dışına taşınmıştı.[275] Bu nedenle de Ahenk gazetesinin bulunduğu yerden Bayramyeri'ne kadar uzanan bölgede bulunan Yahudi Mezarlığı'nın yerine yapılan parka da Bahri Baba Parkı adı verildi. Burada yaptırılmaya başlanan bina, işgal günleri İzmir'inde farklı bir amaç için kullanılacaktı.

Yunanistan'ın İzmir Yüksek Komiseri Aristidis Stergiadis, Bahri Baba Parkı içinde Vali Rahmi Bey tarafından yaptırılmaya başlanan ve inşaatı süren iki binanın Yunan Üniversitesine ayrılmasını uygun buldu. Bir yandan binaların yapılması sürüyor, diğer yandan da içine yerleşiliyordu. Bugün Kız Lisesi olarak kullanılan binalar İzmir Yunan Üniversitesinin binaları olarak kullanıma hazırlandı. Üniversitenin başına getirilen Caratheodory'nin yaptığı açıklamaya göre üniversite, 1922-1923 öğretim yılı için hazırdı.

8 Eylül 1922 tarihinde, İzmir Yunan Üniversitesi Rektörü Caratheodory, üniversitenin arşivini, kütüphanesinin büyük bir kısmını, laboratuvar ekipmanlarını yanına alarak Naksos gemisiyle İzmir'den ayrıldı.[276]

Rahmi Bey, İttihatçı olduğu için İzmir'e gönderilmişti ve diğer valilere göre uzun bir süre İzmir'de görev yaptı. Valiliği sırasında İttihatçı politikalar izlemekte ve İttihatçı örgütlenmelere katkıda bulunmaktaydı. Oysa İttihat ve Terakkinin Meşrutiyet'ten sonra izlediği cins ve mezhep ayırmaksızın tüm öğeleri kucaklama siyaseti İzmir'de gerektiği gibi gelişemiyordu. Rumlardan bir kısmı Etniki Eteriya Cemiyetinin, Ermeniler de Taşnak ve Hınçak gibi komitelerin etkisi altında kalıyordu. Özellikle Rumlar, Metropolit Hrisostomos'un akılcı politikasını izliyorlardı. İttihat ve Terakki kulüplerinin devamına taraftar görünürlerse de gerçekte bu kulüplerde olan bitenlerden bilgilenmeyi ve bunu Hrisostomos'a iletmeyi amaçlamışlardı.

Metropolit Hrisostomos ile Vali Rahmi Bey arasındaki sürtüşmeler daha ilk günlerden başlamıştı. Hrisostomos, yapısı gereği sivil ve askerî Osmanlı otoriteleriyle kolay anlaşamayan biriydi. Gerek daha önce Hüseyin Nazım Paşa'nın valiliği, gerekse şimdi Rahmi Bey'in valiliği ve gelecekte de Nurettin Paşa'nın valiliği dönemlerinde bu ve benzeri olaylar yaşanmıştı ve yaşanmaya devam edecekti.

Mezarlıkların kent dışına taşınması olayı Vali Rahmi Bey için bulunmaz bir fırsat yaratmıştı. Rahmi Bey, İttihatçı olmayan Rahmetullah Efendi'nin müftü olarak kalmasından hoşnut değildi. Bu olayı bahane ederek onu görevinden aldı.

Mezarlıkların taşınması konusunda kendisine karşı çıktığı için dönemin İzmir Valisi Rahmi Bey tarafından görevinden alınan Rahmetullah Efendi, 31 Mart 1919 tarihinde yeniden vilayet merkez müftülüğüne atandı.

Metropoliti Makedonya'dan tanıyordu. Bu olay ikisinden de kurtulması için çok uygun bir ortam yarattı. Özellikle Metropolit Hrisostomos'un İzmir'de de tarihî rolünü oynamak, Rumeli facialarını burada tekrarlamak için kente geldiğini düşünüyordu.

Bir gün görüşmeleri sırasında Metropolite, "Kaleyi içinden fethetmek isteğinize devam etmezseniz, Selanik olaylarını burada tekrarlayamazsınız. Artık bunlara izin vermeyeceğiz." demişti.

Fakat Hrisostomos'un bu ve benzeri sözlere aldırış ettiği görülmemişti. Vali de fikrini değiştirmiş değildi. O günlerden birinde İzmir Rus Konsolosu, Vali Rahmi Bey adına Hrisostomos'u ziyaret ederek bir an önce İzmir'i terk etmesini salık verdi. Eğer kendiliğinden gitmezse zorla uzaklaştırılacağını söyledi. Kuşkusuz ki Konsolos, bu mesajı Valinin elçisi olarak iletmişti. Üstelik Valinin de bu konuda ne denli kararlı olduğunu eklemeyi ihmal etmemişti. Bu uyarıyı Metropolit umursamamıştı. Konsolosla görüştüğü günlerin ertesinde yine eskisi gibi bildiğini okumayı sürdürdü. Sonunda Hrisostomos'un kendi arzusuyla İzmir'den uzaklaşmayacağı anlaşılmıştı. Vali de kesin kararını vermişti.[277]

Gitmezse gönderilecekti.

Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı günlerde, kentte yer alan tüm dinsel kuruluşlarda Osmanlıların başarılı olması için dualar ediliyor ve ayinler düzenleniyordu. Bu ayinlere vali ve vilayet yöneticileri de çağrılıyordu. Hrisostomos, Ortodoks kiliselerinde bu ayinleri yaptırarak yerel yöneticilerin tepkisini çekmekten kurtuluyor ve Vali Rahmi Bey'e karşı açık vermemeye büyük özen gösteriyordu.

Metropolit Efendi, Rum halkının çıkarlarını sağlamak amacıyla devlet dairelerine gerekli gereksiz girip çıkmaya, iş takibi yapmaya devam ediyordu. Hrisostomos her gün bir Rum yurttaşın işini izlemek üzere ya Valiyi ziyaret ediyor ya da Vilayet yöneticilerinden birinin yanına gidiyordu. Yalnız kendi olsa iyiydi. Kâtibi de âdeta onu izlercesine devlet dairelerine giriyor, iş takibi yapıyordu.

Hrisostomos'un geçmişten gelen bu alışkanlığını kendi döneminde de sürdürmek istemesinden dolayı Rahmi Bey'in artık sabrı kalmamıştı.

Güvenlik sorunları aşılıyor

Polis Müdürü Hacim Muhittin Bey ile Jandarma Alay Komutanı Avni Bey, Vali Rahmi Bey'in güvenlik konusunda en yakın çalışma arkadaşları ve güvenebileceği iki yetkili insandı.

Selvilimescit, Pasaport, Fasula, Namazgâh, Çalgıcıbaşı, Peştemalcılarbaşı, İkiçeşmelik, Keçeciler, Aziziye, Dolablıkuyu karakolları bulundukları bölgenin güvenliğini sağlayacak merkezler olarak belirlendi. Çorakkapı, Göztepe, Gümrük, Aziziye ve Kemer'de yeni karakolların yapımına başlandı. İnşaatlar kısa sürede tamamlanarak karakol hizmetleri verilmeye başlandı.

2004 yılından itibaren Polis Anı Evi olarak değerlendirilen Anafartalar (Peştemelcıbaşı Merkezi - Keçeciler) Polis Karakolu 1913 yılında iki katlı bir bina olarak yapılmıştı. Uzun yıllar polis karakolu olarak kullanılan bina, cephe tasarımıyla, İzmir'deki oryantalist eğilimli yapıların önemli örneklerinden biridir. "Eklektik" tarzda inşa edilen ve tümüyle kâgir olan binada, barok ve neoklasik tarzın etkilerine rastlanmaktadır. Yapı, at nalı formundaki kemerlerle süslenmiştir.

Anafartalar Karakolu, adını aldığı cadde ile 1312. Sokak'ın kesiştiği yerdedir. Kuzey ve doğu yönlerine sonradan inşa edilmiş yapılarla, bitişik düzen bir görüntü kazanmıştır. İki katlı kâgir yapı, yamuk planlıdır. Bina girişi batı cephesinin ortasındadır. Yapının güneybatı köşesi yuvarlak ve daha yüksek inşa edilmiştir. Birinci kat, dar-uzun bir koridor ile bu koridorun iki tarafındaki mekânlardan oluşmaktadır.

Yapının güneybatısındaki yüksek odanın çatısı dört yana eğimli bir çatıya, diğer kısımlar kuzey tarafına bitişmiş olduğu binaya yaslanmış olup üç yana eğimli bir kırma çatıyla örtülmüştür. Çatı ahşap bir saçakla son bulur. Saçak ahşap konsollarla desteklenmiştir. Kıvrımlarla şekillendirilmiş konsollar yuvarlak bir sarkıtla son bulur. Saçakla duvarın birleştiği yerde geniş bir süsleme frizi yer alır. Kırık kitabesinde ise, "İzmir Valisi ...mi Beğefendi zamanında inşa olunmuştur." ibaresi okunmaktadır.

Bu ismin "Rahmi Bey" olduğu açıktır.

Dönemin yeni yapılan karakollarından biri de Kemer Karakolu idi.

Gaziler Caddesi No:189'daki bina artık karakol olarak kullanılmamaktadır. Muhabere Şubesi olarak hizmet vermektedir. Şu anda trafik şubesinin bulunduğu alanda ise süvari polisinin at tavlası bulunmaktaydı. Tarihî bina, bodrum kat üstüne yükselen iki kattan oluşur. Kareye yakın dikdörtgen planlı yapının üç katında da aynı oluşum tekrar edilmiştir. Her katta ortada yer alan koridorun, sağına-soluna mekânlar yerleştirilmiştir.

Yapı malzemesi olarak taş ve moloz kullanılmıştır. Güney cephesi, mermer ve düzgün kesilmiş yeşil taşlarla bezenmiştir. Diğer üç cephesi ise tuğlalarla, düzgün sıralar halinde örülmüştür. Çatı isc dört yana eğimli bir tarzdadır. Saçaklar ön cephede mermer, diğer cephelerde de tuğla silmelerle oluşturulmuştur.

Doğu-batı-kuzey cephelerinde, bodrum katıyla birinci katı yatay taş bir friz, birinci katla ikinci katı ise tuğladan oluşturulmuş iki ince şerit friz ayırmaktadır. Bu cephelerde beden duvarlarından çatıya geçiş, ince tuğla frizlerin sıralandığı saçakla sağlanmıştır.

Bu cephelerde, pencere formları aynıdır. Birinci ve ikinci katlarda, at nalı biçimindeki kemerler, üstte sivriltilerek sona erdirilmiştir. Bodrum katına ise basit dikdörtgen şeklindeki pencerelerin sövelerinde tuğla ile oluşturulmuş birer hafifletme kemeri yer almaktadır. Pencerelerin söveleri taştır ve hafif dışa taşkındır. Tüm cephelerde açıklıklar üç sıra halinde üst üste gelecek şekilde dizilmişlerdir. Doğu cephesinde her sırada üçer adet olmak üzere dokuz pencere; batı cephesinde birinci katta iki, bodrum katı ve ikinci katta üçer pencereden toplam sekiz pencere vardır. Kuzey cephesinde bodrum katında iki pencere, bir giriş; birinci katta bir pencere, bir giriş; ikinci katta ise üç pencere olmak üzere toplam

altı pencere, iki giriş bulunmaktadır. Kuzey cephesinde yer alan bu girişe, doğudan çıkılan sahanlıkla ulaşılmakta iken bugün bu sahanlık ve merdiven mevcut değildir.

Binanın ana girişi oldukça gösterişli ve anıtsaldır. Ön cephenin üst kesiminde mermer korkuluk düzeninde yerleştirilmiş bir kalkan duvar yer alır. Bu kalkan duvarın altında, silmelerle oluşturulmuş saçak altı frizi uzanır. Bodrum, birinci ve ikinci katları, yatay taş bir friz ayırmaktadır.

Cephenin orta kesimi, mermer kaplanarak biraz öne çıkarılmıştır. Bu bölümün iki yanında kalan kesimlere dörder pencere, ikişerli ve üst üste toplam sekiz pencere yerleştirilmiştir. At nalı formundaki pencerelerin kilit taşları belirginleştirilmiştir. Pencerelerin altında yer alan panolar, ince silmelerin çapraz yerleştirilmesiyle dondurulmuş birer süslemeye sahiptir. Bodrum katında, merdivenin iki yanında bitişik ikişer pencere bulunmaktadır. Bunlar dikdörtgen şekillidir.

Ana giriş, bu cephenin orta kesimindedir. Girişin at nalı formunda bir kemeri vardır. Bu kemer ince bir silmeyle yapılmış, ay şeklinde bir kuşatma kemeriyle çevrelenmiştir. Kapı alınlığındaki ortasındaki camın ortasına da demirden bir yıldız motifi yerleştirilerek ay-yıldız motifi oluşturulmuştur. Giriş üzerinde dikdörtgen bir çökertme vardır. Orta kesimin ikinci katında, at nalı formunda bitişik üç pencere yer almaktadır. Bu pencerelerin üstünde testere dişi bir friz uzanmaktadır. Pencerelerin altında ise panoların içinde birer daire ortasına yapılmış, beş kollu yıldız motifi bulunur.

İç mekân ise daha önce belirttiğimiz gibi, bir koridor etrafında oluşan sağlı-sollu mekânlardan olup her katta bu anlayış tekrar edilmiştir.

Bitişik nizamdaki, Anafartalar Caddesi No:745'teki Basmane (Çorakkapı) Polis Karakolu 1 Aralık 1918'de hizmete girmiştir. Cephesi ve girişi doğuya bakmakta olup çatı ve bodrumuyla dört kattan ibarettir. Kareye yakın dikdörtgen bina, ortadaki koridorun sağında-solunda oluşturulan mekânlarla her katta tekrar edilmiştir.

Moloz, taş, mermer ve düzgün kesme taşla inşa edilen yapının üstü, iki yana eğimli bir çatıyla örtülmüştür. Saçak, taş konsolların taşıdığı silmelerden oluşmuştur. İkinci katla birinci katı, kare panoların oluşturduğu kare bir friz ayırmaktadır. Birinci katla bodrum katını ise kalın kaytan bir silme ayırmaktadır.

Binaya çift taraflı simetrik bir merdivenle girilir. Bu bir barok etkisidir. Cephenin orta kesimi ön plana çıkarılmıştır. Bu bölümün iki yanında kalan kesimlerde altlı-üstlü yerleştirilmiş dörder pencereden, toplam sekiz pencere bulunmaktadır. Pencereler sivri kemer formundadır. Her iki katta da pencere kemerlerinin üzengi hattının altına ve üstüne gelen kesimler farklı renkte taşlarla inşa edilmiştir. Üzengi hattının alt kesimi yeşil, üst kesim ise bej renkli kesme taşla kaplanmıştır. Bodrum katında, merdivenin iki yanında, ikişer dikdörtgen pencere yer almaktadır. Orta kesimde bulunan giriş kapısı sivri kemerlidir. Sivri kemerin üstüne dilimli bir kabara yerleştirilmiştir. Üst katta yer alan balkon, iki bölümlü iri taş konsollarla taşınmaktadır. Bunlardan üst kesimde bulunanlar, kare panolarla süslenmiştir, alt kesimdekiler ise kıvrım yaparak. Balkon kapısı sivri kemer formunda düzenlenmiştir. Sivri kemer kıvrımlar yapan bir mermer süslemeyle

kuşatılmıştır. Çatı katında üç pencere yer almaktadır. Üstte yuvarlak çökertme kemerler içine alınmış olan bu pencereler, üç yapraklı yonca formunda düzenlenmiş kemerlere sahiptir. Kemerlerin üzengi hattına silmelerle başlık görünümü kazandırılmış ve bu kesim, baklava motifleriyle süslenmiştir. Bodrum katında ise merdiven sahanlığının altında bir kapı yer almaktadır.

Basmane Karakolu; neoklasik, neogotik, barok ve oryantalist üslupları içeren eklektik unsurda bir yapıdır. İç mekânda kullanılan girland motifleri, ampir üsluba gönderme yapmaktadır. Yapının içinde yer alan Bursa kemerleri, Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde kullanılan kemer formlarından birisidir.

Rahmi Bey'in özellikle üzerinde durduğu en önemli konu, azınlıklara ve gayrimüslimlere de Türklere verilen aynı güvenlik hizmetinin sunulmasıydı. Örneğin Frenk Mahallesi'nde havaya üç el ateş atan bir kişi, İtalyan Konsolosluğuna sığınmış; ancak Vali Rahmi Bey'in devreye girmesi ile suçlu, Konsolosluk tarafından güvenlik güçlerine teslim edilmiştir. Şehir merkezi dışındaki yerleşim yerlerinin güvenliği de dikkatle izlenmiş, takipler için özel müfrezeler buralara gönderilmiştir.

Valinin kentin güvenliği konusunda gösterdiği gayret ve özen basının da dikkatlerinden kaçmıyordu. Ahenk gazetesi, "Rahmi Beyefendi bütün zabıta memurlarını vazifelerine davet etmiş oldukları takibata yeniden kermi verdikleri cihetle bu döküntü şakilerinden az zamanda tamamiyle tenkil ve izale edileceklerinden duyulan ümit"i dile getiriyordu.[278]

Altay kulübü kuruluyor

İngiltere'den İzmir'e gelen ailelerden Bornova'ya yerleşen ailelere ait gençler tarafından İzmir'de futbol oynanmaya başladı. 1850 yıllarında İngiliz, Rum ve Ermenilerin İzmir'de futbol oynadığını kanıtlayan belgeler var. İngiltere'den getirdikleri futbol malzemeleri ile Bornova çayırlarında başlattıkları futbol tutkusu onları izleyen Türk gençlerini de etkilemişti.

İzmir'de 1891 yılında kurulan "Cyclim Clup", atletizm ve bisiklet sporlarının yanı sıra futbol takımı da kurmuştu. Bu kulübün futbolcuları arasında Kemal İren Bey adında bir Türk de vardı. İzmir'de kurulan ilk futbol kulübü "Football Smyrna Clup" adını taşıyordu. Bundan birkaç yıl sonra 1900'de Rumlar "Panionios", Ermeniler "Apolion" adlı futbol kulüplerini kurdular ve kendi aralarında maçlar yapmaya başladılar.[279]

İkinci Meşrutiyet'in özgürlük havası Türk gençlerin bir araya gelebilmelerini sağlamıştı. İttihat ve Terakki İzmir Sorumlu Sekreteri Celal (Bayar) Bey, gençlerde milliyetçilik bilincini geliştirmek için İzmir Sultani İdadisi Müdürü Şükrü (Saraçoğlu), Müdür Yardımcısı Baha Esad (Tekand), Şark İdadisi Müdürü Mustafa Necati, Müdür Yardımcısı Vasıf (Çınar) ile birlikte Vali Rahmi Bey'le bir toplantı yaptılar. Vali gençlerin bir futbol kulübü kurmalarına sıcak bakıyor-

du. Cclal Bcy de İttihat ve Terakkinin böylc bir girişimi destekleyeccğini söyleyince 16 Ocak 1914 tarihinde Altay kulübü kuruldu.[280] Kulübün ilk binası Saint Joscph okulunun bulunduğu binaydı.

Kulübün ismi, önce Hilal İdman Yurdu[281] olarak benimsense de daha sonra Türklerin Altay Dağları'ndan göç etmeleri nedeni ilc Altay olarak kabul edildi. İlk kurucuları arasında Mustafa Necati, Vasıf (Çınar), Şükrü (Saraçoğlu), Baha Esad (Tekand), Talat (Erboy), Esat (Çınar), Evliyazadc Nejat, Hüsnü (Uğural), yazar Rauf Nczihi, Şimendiferci Rıfat (İyison), Dr. Kemal Tahsin (Soydam), Enver Esad (Tekand), Tayyareci Mazlum, Kcmal (Çakırel), Nuri Sıtkı (Erboy), Dr. Fikret Tahsin (Soydam), Mazlum (Öksüz), Tüccar Süreyya, Çiftçi Necati, Fethi (Özalp), Sıhhiyeci Kenan (İstanbullu), Halil Zeki Osma Beyler bulunuyordu.

Önceleri renkleri kırmızı-bcyaz olan kulüp, Belçika'da futbol oynayan ilk Türk futbolcusu olan Evliyazade Nejat Bey'in önerisi üzerine savaş günlerinde Altay'ın rcnklcri siyah-beyaz olarak kabul cdildi. Nejat Bey'in Belçika'da oynadığı takımın renkleri siyah-beyazdı.

Birinci Dünya Savaşı çıktığında Vali Rahmi Bey, milliyetçilik ruhunu aşılayan, yabancılara karşı manevi bir cephe kuran bu gençlerin mücadelelerini sürdürmeleri için onları askerc almadı.

Bundan yararlanan Altay futbol takımı 9 Kasım 1914'te İngiliz gençlerinden kurulu Pakscr'i 4-3, 16 Kasım 1914'te Amerikan Koleji'ni 3-1 yendi. 6 Aralık 1914'tc Panionios ile, 13 Aralık 1914'te Karşıyaka Rum takımıyla 0-0 berabere kalan Altay, 27 Aralık 1915'te Panionios-Apollon karmasını 2-0 yendi.

1915-1916 yılında Vali Rahmi Bey tarafından düzenlenen ilk lige Altay'ın yanı sıra Karşıyaka, Midilli ve Trablus takımları katıldı. Maçlar şimdiki Alsancak Stadyumu'nun bulunduğu Panionis ve Talebe Çayırı olarak adlandırılan şimdiki İzmirspor sahasının yanındaki blokların bulunduğu Pelops sahalarında oynandı. İki devreli lig usulü oynanan ligin ilk şampiyonu olan Altay, kupasını Vali Rahmi Bey'den aldı. Altay ertesi sezonda da şampiyon oldu.

Vali Rahmi Bey, Altay'ın maçlarının tümünü izliyordu. İzmirli Türk gençler onu yanlarında görmekten mutlu oluyorlardı. Altay'ın Rum takımlarıyla yaptığı maçları izleyen biri daha vardı. Rum mctropoliti Hrisostomos, bu maçların hem izleyicisi hem de Rum takımlarının manevi destekçisiydi.

"Sütünüze havale ediyorum."

Hrisostomos, sürgüne gittiği yılları da sayarsak bir kentin yazgısında on bir yıldan fazla rol oynamış bir din adamıdır. O, yalnızca bir din adamı değil, aynı zamanda kendi toplumunun önderi ve bağnazlık derecesinde bir Yunan milliyetçisiydi.

"Altın ağızlı" anlamına gelen "Hrisostomos" gerçekte Metropolitin takma adıydı. Kimi araştırmacılar adının Meletyos olduğunu yazarlar.

Hrisostomos, Ocak 1867 tarihinde Bithynia'nın küçük bir köyünde, Triglia'da doğdu. Yoksul bir ailenin çocuğu olduğu için annesi onu kiliseye emanet etmiş ve din adamı olmasını istemişti. Dinsel eğitiminin ilk bölümünü Heybeliada Rum Papaz Okulunda, kalan kısmını da Atina'da tamamladı.

Hrisostomos, önce Drama'ya atandı. Daha ilk görev yerinde liderlik ve örgütçülük yeteneklerini gösterme fırsatı bulmuştu. Yunanlıların buraya egemen olması için yerel Rumları örgütledi. Dönemin Selanik Valisi Rauf Bey tarafından yaptığı çalışmalar yüzünden vilayet içinde bir yerden bir başka yere gitmesi yasaklandı. Diğer yandan da Rum azınlığın tepkisini çekmemek için Sadrazam, Patrikhaneye baskı yaparak onun azlini istedi. Kutsal Synodos, Osmanlı yönetiminden gelen baskılara dayanamayarak onu Drama'dan alıp 1911 Martında, İzmir Metropoliti olarak görevlendirdi.

Kente geldikten kısa bir süre sonra dinsel törenlerle ilgili bir genelge yayımladı. Genelgede yer alan önemli maddelerden biri de Paskalya sırasında silah atmakla ilgiliydi. Hrisostomos'a göre bu, Türk düğün ve bayramlarında görülen "barbarca bir âdet"ti. Bu nedenle Hristiyanların kutlamalarında silaha gerek yoktu.

Hrisostomos, Vali Rahmi Bey'i her davranışıyla çok rahatsız ediyordu. Makedonya'da yaptıklarını, çalışmalarını, etkinliğini ve gücünü bilen Rahmi Bey, Rum Metropolitinden kurtulmak istiyordu. Valiye göre Hrisostomos, bir din adamından öte bir "fesad ajanı" gibi davranıyordu. Ondan kurtulmak gerekiyordu. Ama nasıl?

Vali Rahmi Bey'in tüm ricalarına karşın Patrikhane, Hrisostomos'u İzmir Metropolitliğinden almak istemiyordu. Drama'da Osmanlı yönetiminin ricasını yerine getirmişlerdi. Aynı rica İzmir'de de yineleniyordu. Ricaların sonu gelmeyecek gibiydi. İşin açıkçası Patrikhane, Hrisostomos'u İzmir'den uzaklaştırmaya bu nedenle pek sıcak bakmıyordu.

Rahmi Bey için başka çözüm yolları bulmak kalıyordu geriye. Onu mutlaka İzmir'den uzaklaştırmalıydı. Bunu kendisi yaparsa Avrupalı devletlerden tepki alacağından çekindiğinden işi diplomatik bir yolla çözmek istiyordu. Bunun için de en uygun yol Rus Konsolosluğu kanalıyla yapılacak yarı resmî bir uyarıydı.

20 Ağustos 1914'te, Vali Rahmi Bey adına Hrisostomos'u ziyaret eden Rus Konsolosu, Metropolitten kenti terk etmesini istemiş ancak Metropolit Efendi'nin buna yanıtı olumsuz olmuştu. Rahmi Bey, bu yanıtı unutmamıştı.

Mayıs 1916'da Rahmi Bey, Polis Müdürü Hacim (Muhittin) Bey'i Vilayete çağırdı ve Metropolitten kurtulmanın çaresini bulmasını istedi. Hacim Bey, Hrisostomos'u yakından izleyebilmek için onunla ilişkilerini sıcak tutuyor, Frenk Mahallesi tarafına yolu düştükçe Hrisostomos'u ziyaret ediyordu. Metropolit, Vilayete gelip Valiyi ziyaret ederken de Hacim Bey yanlarında bulunuyordu. Hrisostomos ile Hacim Bey arasında çok sıcak olmayan bir ilişki oluşmuştu.

Vali Rahmi Bey'in Hacim Bey'den istediği oldukça riskli bir işti. Ama zaman yitirilmeden yapılması gerekiyordu. Rahmi Bey'e göre olağan yolların tümü zorlanmıştı. Hrisostomos yerinden kımıldamadığı gibi eski davranışlarını da sürdürüyordu.

Valinin sözlü buyruğu üzerine bir cumartesi günü Hacim Bey, Metropolitliğe giderek Hrisostomos ile görüştü. Validen aldığı "Metropolitin kentten çıkarılması" buyruğunu kendisine iletti. Hrisostomos, bunu epey zamandan beri bekliyordu. Bu buyruğa uymazsa kentten zorla çıkarılacağını, bunun da Türklerle Rumlar arasında bir çatışmaya neden olabileceğini, alacağı olumsuz kararla, bir toplumsal soruna, öğeler arası bir çatışmaya yol açacağını çok iyi biliyordu. Bu nedenle sanki bir özveride bulunurcasına Hacim Bey'e, "Ah Hacim Bey, Vali bu işi sana havale etmemeliydi." dedi ve ekledi: "Mademki arada sen varsın, ben de İzmir'i terk ederim. Başka surette yapmaya kalkışsaydı Rahmi Bey, bak beni çıkarabilir miydi? Pazartesi günü gel, beni al."

Bu konuşma cumartesi günü yapılmıştı. Hrisostomos, kentten ayrılmayı pazartesiye ertelemekle, ilk olarak Pazar Ayini'nde bulunmayı düşünmüştü kuşkusuz. Hacim Bey, bu uysal davranışı pek beklemiyordu. Bir çatışmayı bile göze almıştı. Böylesine bir uysallık karşısında yapabileceği tek şeyi yaptı ve pazartesi gelmek üzere Metropolitlikten ayrıldı.

Hacim Bey, o iki günü kafasında soru işaretleri ve kuşkular taşıyarak geçirdi. Pazartesi günü belirlenen saatte Metropolitliğe giden Hacim Bey, Aya Fotini Kilisesi'nin büyük avlusunun, çevredeki çarşı ve sokakların hınca hınç Rumlarla dolup taştığını gördü. Hacim Bey, buna benzer durumlarla karşılaşacağını önceden tahmin etmişti. İşi sakin ve sorunsuz çözmek için soğukkanlı davranması gerektiğini biliyordu. Bunun için de gereken önlemleri almayı ihmal etmemişti.

Öncelikle kendisi olabildiğince silahlanmıştı. En çok güvendiği ve Rumcayı çok iyi konuşan 15-20 komiser ve polisi kılık değiştirterek ve şapka taktırarak halkın arasına karıştırmıştı. Böylelikle hem sağlıklı bir istihbarat alacak hem de gerekirse bir kargaşa durumunda olaya anında müdahale etme olanağı olacaktı.

Pazartesi günü, Metropolitlik dairesinin önünde iki araba ve bir otomobil bulunuyordu. Bu arabalardan biri Metropolitin özel arabasıydı, diğer otomobil ise Polis Müdürüne aitti. Avludan çok dikkatli bir biçimde geçen Hacim Bey, doğruca Metropolit'in odasına girdi. Metropolitin odasında, Alaşehir Metropoliti ile birkaç papaz vardı. Valizlerle çantalar hazırlanmış, köşede bekliyordu.

Aya Fotini'nin içinde Metropolite özel küçük bir kilise daha vardı. Metropolit, burada beş dakika kadar duada bulunmak üzere izin istedi. Hacim Bey, bu istek karşısında şaşırdı. Çaresizdi. Kabul etmemek, çevrede bulunan Rumların tepkisini çekebilirdi. Dua etmek isteyen bir din adamına "Hayır" demek de pek uygun değildi. Metropolit Efendi'nin ne denli akıllı ve bir o kadar da kurnaz olduğunu çok iyi bilen Hacim Bey bir açmaza girmişti. Hemen karar vermek zorundaydı. Kendisine göre en az riskli olanını seçti. Ama Hrisostomos'u uyarmaktan da geri kalmadı.

"Pekâlâ, Metropolit Efendi, sütünüze havale ediyorum. Beni, umarım ki zor durumda bırakmazsınız." dedi.

Hrisostomos kilisesine girdiğinde, Hacim Bey, üç basamaklı merdivenin başında binlerce Rum'la baş başa kaldı. Onun için heyecanlı dakikalar başlamıştı. Her an bir saldırıya uğrayabilirdi. O nedenle çevresindekileri çok dikkatli bir biçimde gözlüyordu. Zaten Hacim Bey, bu işe, kendini feda etmeyi göze alarak başlamıştı. Aldığı görevi yerine getirmekten başka bir şey düşünmüyordu. Yine

de çok dikkatli davranıyordu. Yakın çevresinde kılık değiştirmiş adamlarının bulunması biraz da olsa yüreğine su serpiyordu.

Orada toplanan binlerce Rum, Hacim Bey'le Metropolit Efendinin kilisenin büyük avlusundan ve büyük kapısından çıkacaklarını tahmin ediyordu. Böyle olduğu takdirde Hrisostomos'u zorla alıp götürecekleri anlaşılıyor ve bu hazırlıklarına yönelik bazı hareketleri seziliyordu.

Hrisostomos, kilisesinden birkaç dakika sonra çıktı, ağır adımlarla Hacim Bey'in yanına geldi. Avluda toplanan halka istavroz çıkararak onları takdis eden işaretlerde bulundu.

"Tanrı sizinle birliktedir." dedi.

Rumca başka birkaç tümce daha kurdu ama bunları Hacim Bey anlayamadı. Arabasına bindi ve yanına Alaşehir Metropolitini aldı. Hacim Bey de yanına iki resmî giysili komiser alarak arkadaki arabasına bindi. İki arabacıya da yandaki küçük kapıdan hemen hareket etmeleri emrini verdi. Otomobil de arkadan harekete etti.

Hacim Bey'in ve Hrisostomos'un bindiği arabalar büyük avludaki binlerce Rum'un arasından geçmeyerek Şişeciler İçinden ve Arapyan Çarşısından Kordon'a çıktılar.

Şimdiye kadar operasyon olaysız ve kolaylıkla yürümüştü. Bunda Hrisostomos'un uysal ve sakin tavrının yanı sıra Hacim Bey'in aldığı önlemlerin de etkisi olmuştu. Hacim Bey bundan sonrası için bir başka önlem daha almıştı. Vapura bindireceği Hrisostomos'u, herkesin olağan bir biçimde beklediği Pasaport İskelesi'ne götürmek yerine, Gümrük İskelesi'ne götürdü. Burada hazır bulundurduğu bir sandala Hrisostomos'u bindirerek vapura gönderdi.

Kendisi, protesto etmek için Pasaport İskelesi'nde toplanacak ve vapura gitmek isteyecek olan Rumları vapura bırakmamak için Pasaport İskelesi'nde vapurun hareketine kadar bekledi.

Vapurun hareketi ile birlikte derin bir nefes aldı. Vapurun arkasından bakarken artık Vilayete giderek Vali Rahmi Bey'e, aldığı emrin yerine getirildiğini söyleyebileceğini düşündü.

İzmir'deki Avrupalıların imzaladığı sadakat bildirisi

İzmir'de yaşayan Avrupa vatandaşları, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden hemen sonra, İzmir Valisi Rahmi Bey'e bir mektup göndermişlerdi. 20 Kasım 1914 tarihli mektupta Osmanlı'nın konukseverliğinden söz ediliyor ve verilecek emirlere uyulacağı belirtiliyordu. Mektubun altında, İzmir'de yaşayan Avrupa vatandaşlarının imzaları vardı. Bu bildiriyi imzalayanlar arasında Audrey Hepburn'un dedesi Baron Von Hemstra ile Caroline Koç'un dedesi Henri Giraud da bulunuyordu.

Avrupalılar, bildiride şöyle diyorlardı:

"Ekselans,

İzmir'deki İngiliz, Fransız ve Rus kolonilerinin temsilcileri olarak, hemşehrilerimiz ve şahıslarımız adına, uzun bir zamandan beri yaşadığımız misafir-

perver memleketin, içerisinden geçmekte olduğu zor şartlar karşısında duyduğumuz derin üzüntülerimizi size bildirmek istiyoruz. İngiltere, Fransa ve Rusya, Osmanlı ile hiçbir şeyin asla bozmadığı ilişkilerini her zaman ve her türlü değişimler sırasında devam ettirmişlerdir.

Bugün, emin olduğumuz üzere, iradeleri aşan olaylardan ne kadar endişe duyduğumuzu size ifade etmek zorunda kaldık. Üstlendiğiniz misyonun gerektirdiği güce ve uzak görüşlülüğe olan güvenimizi ifade etmeyi de bir görev kabul ediyor ve elleriniz arasında olduğu sürece çıkarlarımızın her türlü endişeden uzak bulunacağına inanıyoruz. Kendi açımızdan, iyi niyetimiz ölçüsünde, halklarınızın sükûnetini korumak amacıyla vermekle yükümlü olacağınız emirlere saygılı kalacağımız ve bu emirlere itaat ederek görevinizi kolaylaştıracağımız hususlarında sizi en kati şekilde temin etmek istiyoruz.

En derin saygılarımızın kabulünü rica ederiz, Ekselans."

Vali Rahmi Bey, resmen yabancı düşman sayılsalar da Bornova'daki arkadaşlarını düzenli olarak ziyaret ediyordu. Hem Levanten tanıdıklarıyla hem de İstanbul'daki bakanlarla görüşürken çok dikkatli davranması gerektiğinin farkındaydı. Amacı İzmir'i savaştan uzakta tutmaktı ve birkaç ay önce meydana gelen rahatsız edici olayların tekrarlanmamasını sağlamak için tüm kurnazlığını kullanacaktı.[282] Bu bildiri de bu girişimin bir teşekkürü ve desteğiydi.

Bitirilemeyen inşaat

1878 yılında Vali Hamdi Paşa tarafından Pazaryeri'nde Üsküdar Medresesinde açılan İzmir Dar-ül Muallimin Mektebi (İzmir Erkek Öğretmen Okulu), 6 Aralık 1909 tarihinde Beyler Sokağı'ndaki Salepçizadeler'in evine taşınmıştı. Okul 1910 yılında Keçeciler'deki Sadullah Efendi Sokağı'ndaki Ragıp Paşa Konağı'na taşındı. Sağlık koşullarından dolayı 1912 yılında Bayraklı'daki Yahya Hayati Paşa Konağı'na nakledilen İzmir Erkek Öğretmen Okulu, 1914 yılında Karşıyaka'ya, 1915 yılında da İkinci Kordon'da Bela Vista'da Dames de Sion Okulu binasına taşındı.

Açıldığından beri kendisine ait bir binası olmaması nedeniyle sürekli taşınmak zorunda kalan İzmir Erkek Öğretmen Okuluna bir bina yapmak üzere 1914 yılı başında çalışmalara başlanmıştı. Binanın planı İstanbul'un ünlü mimarı Kemal Bey tarafından çizilecekti. İnşaatın düzenli yürümesi ve inşaat denetiminin düzenli yapılması için Eğitim Müdürü Namık Bey'in başkanlığında, Encümen-i Vilayet üyesi Mahmud Bey ve Nafia (Bayındırlık) başmüfettişinden oluşan bir komisyon kuruldu.

Mayıs 1915'te Karantina semtinin üst tarafındaki Hasan Deresi mevkisinde inşaata başlandı. Ancak inşaat tamamlanamadı.[283]

Altı yıl gecikmeyle

İzmir Erkek Öğretmen Okulu binasının olmaması nedeniyle sık sık taşınmak zorunda kalmasına karşın Kız Öğretmen Okulu, açılmasına karar verilmesi üzerine gecikmeli de olsa altı yıl sonra açılabildi.

Vilayet Maarif Meclisinin 1909 yılında İzmir'de bayan öğretmen yetiştirmek üzere aldığı Dar-ül Muallimat (Kız Öğretmen Okulu) kararı, ancak 1913 yılında hayata geçme olanağına ulaştı. Bu yılda Karşıyaka'da bir Kız Öğretmen Okulu açılması için bir inşaat komisyonu kuruldu. Maarif Müdürünün başkanlığındaki bu komisyonda, Karşıyaka Maarif Komisyonu Başkanı ve Maarif Müfettişi İhsan Bey, İdare Meclisi üyesi Rahmi Bey ve Mekteb-i Sultani hesap memuru Kadri Bey bulunuyordu.

1914 yılında hızlanan inşaat için 1915 yılında binanın çevresindeki gayrimüslimlerin (Müslüman olamayanlar) arsa ve bağları kamulaştırıldı. Küçük Yamanlar Dağı'nın eteklerine yakın bir bostan tarlası içinde yapılan bina 1915 yılında eğitime açıldığında 45 öğrencisi bulunmaktaydı.[284]

"Koyu muhalif"

1915 yılında, savaşın giderek hız kanadığı günlerde, gençler askere gittiği için İzmir'de birçok memuriyette açık vardı. Bezmi Nusret Bey de evlenmeye hazırlandığı için bir memuriyete başlamayı düşünmektedir. Ancak kendisi İttihatçı olmadığı için kendisine böyle bir görevin verilmeyeceğini düşünüyordu. Yakın arkadaşlarından Doktor Ethem Bey, onu bir memuriyete başlaması için teşvik etmekteydi. Bu teşviklerin sonunda Bezmi Nusret Bey, bir girişimde bulunmanın kendisine pek bir şey kaybettirmeyeceği kanısına vardı.

Bezmi Nusret Bey, bir gün ziyaretine gittiği Vilayet Mektupçusu (Yazı İşleri Müdürü) Kamil (Dursun) Bey'le sohbet ederken Kamil Bey, ona Bornova nahiyesi müdürlüğünün boş olduğunu söyledi. Bununla da yetinmeyerek bu görevi kabul etmesini istedi. Kamil Bey'e göre Bornova yabancıların oturduğu kibar bir bölgeydi ve Bezmi Nusret Bey burası için ideal bir insandı. Kamil Bey, bunu Vali Rahmi Bey'e de önereceğini sözlerine ekledi.

Bezmi Nusret Bey, pek ikna olmadığı, aklının yatmadığı bu memurluk işini, Vilayet Mektupçusu Kamil Bey'le konuştuklarını arkadaşı Doktor Ethem'e anlattı. Bezmi Bey'e göre bu iş olmazdı. Olacağı konusunda da hiç umudu yoktu. Ethem Bey, bu iş olursa Baise Hanım ile evlenmesinin yolunun açılacağını söyleyerek Bezmi Bey'i ikna etti. Ethem Bey'e göre balayını İzmir'in bu şirin sayfiyesinde geçireceklerdi. Bezmi Bey'in önü açılacaktı. Valiliğe gidebilecek bir yolun başlangıcıydı.

Baise Hanım'la evlenme kısmı Bezmi Nusret Bey'i ikna etmeye zaten yetmişti. Bu arada Vilayet Mektupçusu Kamil Bey, durumu Rahmi Bey'e açmış,

ama Vali bunu uygun bulmamıştı. Durumu kendisi açıklamak istediğinden Bezmi Nusret Bey'i Vilayete çağırdı.

Rahmi Bey, "Bu memuriyet sizin için pek küçük bile sayılabilir." diye karşısındakini överek başladı konuşmasına. Ancak sözün özüne de hemen girmekte sakınca görmedi.

"Ancak," dedi, "memlekette koyu bir muhalif olarak tanınmış olduğunuz için İzmir'in yanı başında idari bir görevde bulunmanızı Parti erkânı hoş görmeyeceklerdir."

Bezmi Nusret Bey, 6 Şubat 1909 tarihinde kurulan ve Fırka-i İbad olarak tanınan Osmanlı Demokrat Fırkasının 1911 yılından sonra genel sekreterliğini yapmıştı. Ancak 5 Aralık 1911 tarihinde yapılan toplantıda Osmanlı Demokrat Fırkasının Hürriyet ve İtilaf Partisine katılmasını kabul etmeyen tek kişiydi.

Rahmi Bey, Bezmi Nusret Bey'e gerçekleri açıklarken onu kırmamaya özen gösteriyor ve yeni bir görev önererek bu genci kazanmaya çalışıyordu.

"Ödemiş'te" diye konuşmasını sürdürdü Rahmi Bey, "bir idadi okulu açılmak üzeredir. Oranın müdürlüğüne tayin edeyim."

Bezmi Nusret Bey, İzmir'den ayrılmak istemiyordu. Büyük umutlarla girdiği odadan şimdi, boynu bükük çıkıyordu. Nusret Bey, kendisini samimi ve yurtsever bir muhalif olarak görüyordu. Demokrasinin ülkeye yayılması için çalıştığı inancındaydı. Kendisine göre küçük bir görevin, İttihatçıların dışında birine verilmesinin sakıncalı olacağını Valinin ağzından duymak onu üzmüştü.

Vilayetten çıkarken kendini suçlayıp durdu. Mademki muhalifti, ne diye böyle bir talepte bulunmuştu. Bu ülkede muhaliflere yaşam hakkı tanınmadığını bilmîyor muydu? İttihatçılar her yere kendi adamlarını yerleştiriyorlardı. Bunu bildiği halde böyle bir girişimde bulunmasından dolayı kendisini suçluyordu.

Valiyle yaptıkları görüşmeyi hem Doktor Ethem'e hem de Mektupçu Kamil Bey'e anlattı. Bezmi Nusret Bey'in anılarında yazdığına göre ikisi de Vali Rahmi Bey'i ayıplamışlardı.[285]

Rahmi Bey, gerçekten ayıplanacak bir tavır sergilemiş miydi? O, İttihatçıların önde gelen has adamlarından biriydi. Her İttihatçının yapması gerektiği gibi yapmıştı. Bu eskiden de böyleydi, bugün de böyle oldu, yarın da böyle olacaktı. Her iktidar kendi adamlarıyla çalışmak isteyecekti.

"İttihatçılardan çekiniyorum."

Babasını kırmak pahasına Baise Hanım'la evlenen Bezmi Nusret Bey, Alman Okulunda öğretmenlik yapmaya başladı. Ancak buradan elde ettiği gelir geçimlerine yetecek denli değildi. Bezmi Nusret Bey, bir gün vapurla Karşıyaka'ya geçerken vapurda Eğitim Müdürü Abdi Namık Bey'e rastladı.

"Bezmi Bey," dedi Abdi Namık Bey, "dairede bir memur açığı var. Bu küçük bir memurluktur. Fakat gerçekten önemli bir görevdir. Sizden istifade etmek istiyorum. Kabul ederseniz ayrıca bir öğretmenlik de veririm. Maaş konusu düzelmiş olur. Yalnız İttihatçılardan çekiniyorum. Onların muhalefet etmemeleri sağlanırsa bu iş olmuş demektir."

Bezmi Bey, Rahmi Bey'in daha önce Bornova işinde kendisine söylediklerini anımsadı. Yüzü asıldı. Ancak Namık Bey'e de saygısızlık yapmak istemiyordu.

"Düşüneyim." dedi.

Eşi Baise Hanım'la konuştu. İttihatçıların gözünde o, bir muhalifti. Bu bakış açısını nasıl değiştirebilirdi ki? İttihatçıların muhaliflere karşı her zaman acımasız ve hoşgörüsüz olduğunu biliyordu.

Ertesi gün, Abdi Namık Bey'le yaptığı konuşmayı yakın bir arkadaşına anlattı. Bu konuşmanın üzerinden beş altı saat kadar geçmişti ki arkadaşı, kendisini İttihat ve Terakki İzmir Sorumlu Sekreteri Celal Bey'in çağırdığını söyledi.

Bezmi Nusret Bey, İkinci Beyler Sokağı'ndaki İttihat ve Terakkinin İzmir şubesi binasına gitti. Üst kata Celal Bey'in yanına çıktı. Rahmi Bey'in kendisini kırmadan "koyu muhalif" olduğunu anımsatmasından sonra Cemiyetin bu bir numaralı adamının neler diyeceğini düşünmek bile istemiyordu. Ağır eleştiriler ve hakaretlerle karşılaşacağından korkarak odaya girdi.

Celal Bey, karşısındaki genci gülümseyerek karşıladı. Hal ve hatırını sorduktan sonra elini telefona uzattı. Karşısındakinin konuşmasına fırsat vermeden telefonun diğer tarafındakiyle konuşmaya başladı.

"Namık Bey," dedi telefonun diğer ucundakine, "Bezmi Bey'in bir memuriyete atanması için tereddütte kalmışsınız. Bu genç, gerçekten Cemiyetin muhaliflerindendir. Fakat yurtseverliğinden kuşkumuz yoktur. Kendisini uygun bir göreve atarsanız çok memnun olurum."

Bezmi Nusret Bey, duyduklarına inanmıyordu. Rahmi Bey'in tavrı ile Celal Bey'in tavrını kıyaslasın mı yoksa sevinsin mi karar veremiyordu.

Celal Bey'in yanından çıkan Bezmi Nusret Bey, Birinci Beyler Sokağı'ndaki Eğitim Müdürlüğüne gitti. Namık Bey, o arada atama yazısını yazdırıyordu. Bezmi Nusret Bey, bir ricada bulundu.

"Atama yazısını Mektupçu Kamil Bey'e gönderebilir miyiz? Rahmi Bey'in haşin tabiatından çekinirim."[286]

Basmane'den Gümrük'e

İngiltere'nin İzmir Konsolosu Cumberbatch, 1864 yılı raporunda İzmir Limanı'nı Akdeniz'in en önemli limanı olarak tanımlıyordu. İzmir ve çeperlerinden gelen ürünler tren katarlarıyla İzmir'deki Aydın ve Basmane garlarına indiriliyordu. Buradan limana getirilen mallar yükleme ve boşaltma olanaklarının yeterli olduğu rıhtımda gemilere yükleniyordu. 19. yüzyılda garlara indirilen ya da o bölgedeki depolarda bulunan ürünlerin rıhtımdaki gemilere gönderilmesi sorun olmaya başladı.

Basmane İstasyonu ile liman bölgesi arasında yoğunlaşan trafiğin düzenli akışını sağlayacak bir yol şebekesi oluşturmak sorunu üzerine proje üreten ilk kişi, Osmanlı devlet adamlarından Midhat Paşa olmuştur. 1880-1881 yılları içinde Aydın vilayeti valiliğini yürüten Midhat Paşa, Kasaba demiryolu istasyonun-

dan, Kışla-i Hümayun'a (Sarı Kışla) kadar bir cadde açılmasını ve bu yolun Göztepe'ye, hatta Urla'ya kadar uzatılmasını düşünmüştü.[287]

Başarısızlıkla sonuçlanan bir başka proje de Belediye Başkanı Eşref Paşa zamanında yaşandı. Basmane'den Gümrük'e dek bir bulvar yapılması, düşünülen yol üzerinde kamulaştırma yapılması kararlaştırıldı. Bunun için 150.000 liraya gereksinim olduğu hesaplandı. Belediye Başkanı Eşref Paşa'nın başkanlığında kentin önde gelenlerinden oluşan bir komisyon oluşturuldu.

Uşakizade Muammer Bey'in belediye başkanlığı sırasında, belediyenin bu konuda bir proje çalışması içinde olduğu, borç arandığı konuşulmuş ama somut bir adım atılamamıştı.

Vali Mahmut Muhtar Paşa, Osmanlı ülkesinin önemli bir ticari merkezi olan İzmir'de önemli ve büyük yolların olmayışının bir eksiklik olduğunu kabul edince İzmir Rıhtım Şirketi mühendislerinden Mösyö Polikarpe A. Vitalis tarafından daha önce hazırlanan ve İzmir'in üç bulvara sahip olmasını öngören proje Mahmut Muhtar Paşa'ya yeniden sunulmuş ve Valilik tarafından genel bir kabul görmüştü.

Ancak İzmir Belediyesi bu projeye karşıydı. Üç bulvarın açılması için harcanacak para belediye bütçesini aşıyordu ve projede yabancı kimliği yerine Osmanlı kimliği olmalıydı.

Savaşın ilk yıllarında gündemden düşmüş gibi görünen bulvar açılması düşüncesi, Vali Rahmi Bey tarafından 1917 yılında yeniden gündeme getirildi. II. Meşrutiyet'in etkili ekonomik yaklaşımı olan "millî iktisat" düşüncesinin bir ürünü olarak işin, millî sermayeden teşekkül etmiş bir şirkete verilmesi kararlaştırıldı. Bu amaçla, kuruluşu Meclis-i Vükela tarafından 25 Haziran 1917 tarihinde onaylanan, İzmir İmarat ve İnşaat-ı Umumiye Şirketi adı altında bir şirket kuruldu. Merkezi İzmir'de olan şirket, gereken yerlerde denizi doldurma, rıhtım inşa ve bataklıkları kurutma, doğrudan doğruya şirket adına binalar inşa etme, bunları satma veya kiralama, başkası adına uygun faiz ve amortistman ile inşaatta bulunmak ve bugüne kadar imtiyaz verilmeyen yerlerde tramvay işletme imtiyazlarını alarak bunları kurmak vb. memleketin imar ve süslenmesine yönelik işler ile uğraşmak amacıyla 40 yıl süre ve 300.000 lira sermaye ile kurulmuştu.

Gazete haberlerine göre şirketin kurucuları, Ahmet Hersa Paşazade Zeki, Emirlerzade Ahmet Refik, İsmail Recep, Mihran Aznavuryan, Agop Bakırcıyan, Fikri, Alaiyelizade Mahmut, Ahmet Hakkı, Akosmanzade Mehmet Fuat, Hacı İsmail, Antuan, Hacı Toma, Cemal Cendeli, Avadikyan kardeşler, Başık Hacı Mustafa, Kerviye Topalyan, Abdürrezzak Mansurizade Emin, İstepan İplikciyan, Akalpakciyan, Osmanzade Yusuf Ziya, Hacı Ahmetzade Adil, Mustafa Medhi, Hüseyin Mazlum'du.

İzmir Belediyesi, uzun süredir tasavvur ettiği Basmane'den Gümrük'e kadar açılacak olan bulvar işini 21 Mayıs 1918 tarihli bir sözleşmeyle, İzmir İmarat ve İnşaat-ı Osmaniye Şirketi'ne ihale etti. Buna göre 1.300 metre uzunluğa ve 70 metre genişliğe sahip olacak bulvar alanının sadece 30 metresi yola verilecekti. Yolun her iki tarafında kalacak olan yirmişer metrelik kısım, arsa olarak şirketin tasarrufunda olacaktı. Ek olarak, açılacak bulvar üzerinde, tramvay hattı kurulması ve işletilmesi de 40 yıl süreyle şirkete tanınan haklar arasındaydı. Buna

karşılık, yapılan sözleşmenin 12. maddesi uyarınca şirket, istimlâk ve bulvarın açılması işini iki yıl içinde gerçekleştiremezse belediye, şirket adına işi tamamlama hakkına sahipti. Bu sözleşme, ilerleyen yıllarda belediye ile şirket arasında ortaya çıkacak olan tartışma, hatta bunun ötesinde mahkemeleşmenin odağında yer alacak metinlerden biri oldu.[288]

İzmir İmarat ve İnşaat-ı Umumiye Şirketi, halk arasındaki adıyla Bulvar Şirketi, Belediye ile yaptığı sözleşmenin hemen ardından giriştiği kamulaştırma işinde savaş koşullarının getirdiği ortamdan ve Vilayetin desteğinden çok yararlandı. Kamulaştırma sırasında belirlenen bedellerden dolayı da itiraz sesleri yükselmeye başladı.[289] Bunda Vali Rahmi Bey'in İttihatçı olmasının da payı vardı. Bir yanda İttihatçı karşıtı basın bir yanda çıkarlarına dokunulan mülk sahipleri ciddi bir muhalefet dalgası oluşturdular.

Ticaret canlandırılıyor

Kamil Dursun, anılarında, Vali Rahmi Bey döneminde İzmir'de ticaretin canlandırılmaya çalışılmasına da yer veriyor:

"Yine ithalat ve ihracatımızın tevziine ve başlıca ihracat mahsullerimizin harice sevkine hizmet etmek üzere birçok zevatın itirakiyle bir İthalat ve İhracat Türk Anonim Şirketi kurulmuş ve bir hayli müddet payidar olarak ilk senelerinde şeriklerine (ortaklarına) koydukları sermayenin miktarına muadil kâr temin etmişti. Bunun yanı başında sırf palamut müstahsillerinin menfaatine hadim olmak ve palamut ihracatına bir düzen vermek üzere bir de Türkiye Palamutçuları Anonim Şirketi namı altında bir şirket teşkil olunmuştur ki mezkur (adı geçen) şirketin iyi idaresi sayesinde bugün dahi mevcudiyetini muhafaza etmekte olduğu görülüyor. Bunlardan başka Aydın'da bir İncir Kooperatif Şirketi ve bunun bir de bankası vücuda getirildiği gibi Manisa'da Bağcılar Bankası ve Akhisar'da Tütüncüler Bankası teessüs ederek bunların vilayet iktisadiyatına inkişafı hususunda büyük faydalar temin ettikleri görülmüştür."[290]

Bayar, anılarında, bu duruma da değinmektedir:

"Çok çalışmamız, her şeyden önce millî ekonominin temellerini atmamız, müstahsilin kazancı başta olmak üzere her işin bünye ve mahiyetine göre teşkilatlanmamız, hiç olmazsa memleketimizin bol nimetlerinden eşit haklarla faydalanmamız gerekiyordu.

Dış ticaret için İhracat ve İthalat Anonim Şirketi, Türkiye Palamutçular Ortaklığı, satış kooperatifleri, küçük de olsa mahalli bankalar kuruldu. İdealist, milliyetçi gençler yetiştirmek için ayrı ve özel teşebbüslerimiz olmuştu. Hususi karakterde yatılı bölge okulları açacaktık. İzmir'de idare ve himayemizdeki okuldan başka Emirâlem istasyonunda köy çocukları için yatılı okul binasını başlatmıştım."[291]

Rahmi Bey'in yaptığı, İttihat ve Terakki Cemiyetinin ülkede bir ulusal burjuvazi yaratma projesini İzmir'de yaşama geçirmekten başka bir iş değildi. Vali Rahmi Bey'in aldığı önlemler ve gösterdiği yol sayesinde Türkler ticari hayata daha çok eğilmişlerdi. Nitekim Halimağa, Pirinç Han, Yemiş Çarşısı, Hisar Ca-

misi çevresi, Keresteciler Caddesi Türk tüccarların yazıhaneleri ile dolmuştu. İzmirli Türk tüccarlar çoğaldıkça Türklerin ekonomik yaşantısı da değişmişti. Hatta Şerifzade Süreyya, Balcızade Mehmet, Salepçizade Adil ve İzmirli Talat gibileri İstanbul Eminönü'nde şube bile açmışlardı.[292]

İzmirli Evliyazade Refik, Selanikli Rahmi ve Bursalı Mahmud Celal, İzmir yöresinin Yahudi, Sabetayist ve Müslüman eşrafını örgütlemek, sermaye birikimi oluşturmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Amaçları eşraf, tüccar ve çiftçiyi "millî" şirketler sayesinde, Rum ve Ermenilerle rekabet edecek düzeye getirmekti.[293]

Boş kalan başmüfettişlik

1916 yılında, kazalardan seçilen üyelerden oluşan Vilayet Umumi Meclisi tarafından Maarif Sermüfettişliği (Eğitim Başmüfettişliği) oluşturuldu. İzmir, Aydın, Denizli ve Muğla'da bulunan başeğitim müfettişinin çalışmalarını düzenlemek ve yönetmekle görevli olan Eğitim Başmüfettişliğine ilk olarak Salih Zeki Bey atandı. Onun kısa bir süre sonra Eğitim Müdürlüğüne getirilmesi üzerine bu göreve İzzet Bey getirildi. Ancak İzzet Bey, İstanbul'da başka bir görevde bulunuyordu. O da bu nedenle istifa edince Eğitim Başmüfettişliği uzunca bir süre boşta kaldı.[294]

Rahmi Bey'in valilikten alınmasından bir süre sonra, 9 Ocak 1919'da bu göreve Bezmi Nusret (Kaygusuz) Bey getirildi. Bezmi Nusret Bey, İttihatçıların döneminde düzenlenen raporları incelemekle işe başladı. Denetleme raporlarının nasıl yazılması gerektiğini belirten bir talimatname olmadığını gördü.

Özellikle Mithat Bey döneminde yazılan raporlar dikkatini çekti. Bu raporlarda "Filan okula gidildi. Öğretmenleri görevi başında buldum. Hepsi çalışmaktadır." gibi beylik sözlerin dışında okul ve öğretmenlere yönelik açık ve ayrıntılı bilgi edinemedi.[295]

Oysa 1914 yılında İlköğretim Müfettişi Midhat Bey'in yaptığı incelemeler sonucunda kentin bazı mahallerinde okullar açılması gereği belirtilmişti. Midhat Bey'in yaptığı denetimlerde ilkokulların binaları sağlık koşullarına uygun bulunmamıştı. Okullardaki öğrenciler doktorlar tarafından muayene edilmemekteydi. Bu nedenle de aynı yıl içinde İzmir'deki okulların sağlık koşullarını incelemek üzere bir kurul oluşturulmuş; bu kurul, yanlarında bulunan doktorlarla birlikte okulları denetlemişti.

Sakallı Vali Nurettin Paşa'nın valiliği günlerinde, 27 Şubat 1919'da toplanan Vilayet Genel Meclisi, "makamın gereksizliği"ni gerekçe göstererek eğitim başmüfettişliğini kaldırdı.

Böylelikle, Hürriyet ve İtilaf yanlısı kabul edilen Bezmi Nusret Bey, Eğitim Başmüfettişliği görevinden alınacaktır.

Bezmi Nusret Bey, anılarında bu olayı kendisinin İttihatçı olmamasına bağlar. "26 Şubat 335'te Vali Nurettin Paşa'nın riyasetinde toplanan Vilayet Umumi Meclisi, Maarif bütçesini müzakere ederken maarif sermüfettişliğine takıldı. Bunu ortaya atan, azadan İttihat ve Terakki Mektebi Müdürü Enver Bey oldu. Mer-

kezin ve diğer sancakların birer müfettişi bulunduğuna göre, ayrıca sermüfettişliğe lüzum bulunmadığını ileri sürdü. Meclis ekseriyetini teşkil eden İttihatçılar da aynı fikirde bulundular. Maarif Müdürü Nevzat Bey tek bir kelime söylemedi. Esasen o da İttihatçı olduğu için benden ziyade onlara taraftar idi. Bilhassa sermüfettişliğin bertaraf edilmesiyle idarede amir-i mutlak vaziyetinde kalacaktı. Boş birkaç lafügüzaftan sonra ekseriyetle bu memuriyetin lağvına karar verildi. Ve ben açıkta kaldım. Maksat da zaten o idi."[296]

İttihatçıların aldığı kararla bir anda işsiz kalan Bezmi Nusret Bey, düşüncelerini 28 Şubat tarihli İtilafçı Müsavat gazetesinde yayımlanan bir mektubu ile şöyle açıklıyordu:

"Genel meclisin çoğunluğu ile aynı fikir ve zihniyette bulunmadığım için sırf beni çıkarmak fikri ile, varlığı ülkece pek gerekli olan bu memuriyetin kaldırılmasını doğrusu uygun görmedim. Üye efendiler, özellikle kaldırılmasını öneren Enver Bey evvelce bana gelip de 'Buraya bir İttihatçı gerekir. Sen fazlasın.' demiş olsalardı, adı geçen görevi terk etmekte kesinlikle tereddüt etmezdim. İnsanda iktidar ve kabiliyet olduktan sonra, memuriyet kendi kendine gelir. Asıl benim üzüldüğüm nokta, şahsım nedeni ile, bu gerekli memuriyetten ülkenin yoksun bırakılmasıdır. Kuşkusuz başka bir şey için değil."[297]

Buddecke

1 Ağustos 1917. Dünya Savaşı'nın olanca hızıyla sürdüğü günlerden biriydi. Körfez'deki İtilaf Devletleri gemilerinden üç uçak havalandı. İkisi çift kanatlı bombardıman, diğeri de avcı uçağıydı. Uçaklar, Halkapınar demiryolu üzerinde yirmi iki vagon ile demiryolu telgraf ve telefon hatlarını tahrip ederken iki kişinin ölümüne ve dört kişinin yaralanmasına neden olmuşlardı.

İtilaf Devletlerine ait uçakların Körfez'de havalanması istihbaratı ulaşır ulaşmaz Çiğli Havaalanı'ndan bir Alman uçağı havalandı. "Buddecke" adlı bir Alman pilotun kullandığı bu avcı uçağının beklenmeyen saldırısı üzerine İtilaf Devletleri uçaklarından ikisi hemen kaçtı. Çift kanatlı olanlardan biri vurularak Karabağlar'a düştü.

Yakındaki bir okulun öğrencileri o güne dek hiç görmedikleri uçağın nasıl bir şey olduğunu görmek üzere uçağın düştüğü bölgeye koştular. Öğrenciler, uçağa yaklaştıklarında yerde kanlar içinde, ölü olarak yatan iki havacıyı gördüler. Bazı meraklı öğrenciler, uçaktan küçük küçük parçalar kopararak hatıra olarak sakladılar. Savaş, çocukları hiç ilgilendirmiyordu.[298]

Kamulaştırma çalışmaları

Kentin bayındırlık çalışmalarına en az eğitim ve kültüre verdiği önem kadar değer veren Rahmi Bey, kamulaştırma çalışmalarını yürütmek için 1917 yılında bir İstimlâk (Kamulaştırma) Komisyonu oluşturdu.

Bu komisyonda Eski Eytam (Yetimler) Müdürü Halil Hacı Osman Paşa, Kantarağasızade Ali Bey, Vilayet Genel Meclisi üyesi Sabri Bey, Tüccar Hacı

Halil Efendi, Hacı Fehmi Paşa, Hacı Hasan Paşa, Nazmi Bey, Hacı Rıza Efendi, Yosef Estrago, Masrop Simonyan, Eski Nüfus Nazırı Hacı Yahya Bey, Eski Vergi Müdürü Fethi Bey, Keresteci Filibeli Sabri Efendi, Keresteci İbrahim Bey, Manifaturacı Hafız Mehmet Bey, Bayraklı Nesim Levi Efendi, Hacı Atıf Hoca, Necibzade Hasan Bey, Giritli Raşit Efendi, Kökbasoğlu Zaharvadi Efendi, Panayot Nikolaidi Efendi, Tırhalalı Hüsamettin Bey, Elmaysan Efendi, Artan Efendi, Hiristaki Etnasole, Tüccar İplikzade Said Bey, Mevlevi Şeyhi Nuri Efendi, Sabri Bey ve Rıza Bey görev aldılar.

Halka Doğru Cemiyeti kuruluyor

Halka Doğru Cemiyeti, 15 Aralık 1917'de eski Halep valilerinden Tevfik Bey, İzmir Valisi Rahmi Bey ve İttihat ve Terakki İzmir Sorumlu Sekreteri Celal (Bayar) Bey[299], Doktor Nazım ve İzmir'in diğer önde gelen İttihatçıları tarafından İzmir'de kurulmuş milliyetçi örgütlerden biridir.[300] Celal Bayar, anılarında, 1918 yazında kurulduğunu belirtir. Sandık eminliğine Tevfik Bey, sekreterliğe Celal Bey getirilmiştir.[301]

Halka Doğru Cemiyetinin kurucularından Dr. Nazım Bey, 1870 yılında Selanik'te, Hacı Abdullah Efendi ve Ayşe Hanım'ın oğlu olarak doğdu. Babası tüccardı. Ailenin geliri iyi denecek dereceydi. Nazım daha bebekken, babası, bilinmeyen kişi ya da kişilerce öldürüldü.

Mahalle mektebinden sonra rüştiyeye devam eden Nazım, 1887 yılında İstanbul Askerî Tıbbiye İdadisinin sınavını kazanarak çok istediği doktorluk yolunda önemli bir adım attı. 1889 yılında Askerî Tıbbiyede okurken öğrencilerin kurduğu İttihat-ı Osmanî Cemiyetine katıldı. Kovuşturmaların yoğunlaşması üzerine 1895'te Paris'e kaçtı. Orada Ahmet Rıza ile buluştu. Aynı yıl, İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alan örgütün yönetimine girdi. Cemiyetin Paris'teki yayın organı Meşveret'te yazdı. 1902 yılında yapılan Birinci Jön Türk Kongresine katıldı. Bu arada da tıp uzmanlık eğitimini tamamladı.

1906 yılında İttihat ve Terakki Cemiyetinin yeniden örgütlenmesinde rol aldı. 1907 yılında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmesine öncülük etti. Nazım Bey, Osmanlı Hürriyet Cemiyetinin çağrılısı olarak Selanik'e, daha sonra da "Hoca Mehmet Efendi" takma adıyla, Paris temsilcisi olarak gitti. Bu, onun sık sık takma adlarla seyahat etmesinin başlangıcıydı.

Rumeli'de Meşrutiyet'in ilan edilmesi için Niyazi ve Enver Beyler dağa çıkınca ayaklanmayı bastırmak üzere İzmir'den Selanik'e gönderilen redif askerlerini götüren gemiye binerek yol boyunca askerleri ve subayları bu harekete destek vermeğe ikna etmeye çalıştı. Karaya çıktıklarında askerlerin hemen tamamı ayaklanmacılara katılmaya hazırdı.

Doktor Nazım'ın en belirgin karakteri, sabırlı ve ısrarcı oluşuydu. 1908'de İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra İzmir'e Cemiyet müfettişi olarak gönderildi. 1918'e dek İttihat ve Terakkinin tüm kongrelerinde merkez yönetimine seçildi.

1911 yılında İzmir'in tanınmış ailelerinden Evliyazadelerin kızı Beria Hanım ile yaşamlarını birleştirmişti.

Nazım Bey'in sabrı ve ısrarı, onun birçok olayda etkili bir kişilik olarak aranmasına yol açmıştı. Bunlardan birinde de Halil Bey ve Rahmi Bey ile birlikte Paris yakınlarında küçük bir villada oturan Jaures'i ziyaret ederek Ermenilerin ıslahat isteklerini görüşmek oldu.

Yıl 1912'ydi. Auguste Marie Joseph Jean Jaures, Fransız sosyalistlerindendi. L'Humanite gazetesinin kurucuları arasındaydı. Bu gazetede demokratik sosyalizmi savunan yazılar yazıyordu. Fransız Temsilciler Meclisi üyeliğinde bulunan Jaures, çeşitli sosyalist grupları bir araya getirerek İşçi Enternasyonali Fransa Bölümü (SFIO) adlı partinin kurulmasında önemli bir rol oynamıştı. İnançlı bir cumhuriyetçi ve parlak bir hatip olan Jaures, öğretmenlikten çok siyasete ilgi duyuyordu. Dreyfus'un yeniden yargılanmasını istediği için Marksistlerin tepkisini almıştı. Daha sonra Fransız Sosyalist Partisinin başkanlığını yaptı.

Dr. Nazım Bey, sabırlı ve ısrarcı olmasından dolayı, bir buyruk ile, 1913'te resmen kurulan, oysa daha önceleri varlığını gizli olarak sürdüren Teşkilat-ı Mahsusaya Enver Bey'in isteği üzerine yönetici olarak getirilen beş kişiden biriydi.

Doktor Nazım Bey, Mayıs 1914'te İstanbul'da Harbiye Nezaretinde kurulan Osmanlı Güç Derneklerinin kurucuları ve ilk yöneticileri arasında da yer alıyordu.

İzmir'de kurulan Dernek, İttihat ve Terakkinin gölgesindeydi. Milliyetçiliği, kültürel yoldan halka yaymak amacındaydı. Halka Doğru Cemiyeti, halka gitmeyi, halkı eğitmeyi ve halk arasında millî bir bilinç oluşturmayı hedefliyordu. Merkezi İzmir olmasına karşın etkinlik alanını Aydın vilayeti olarak belirlemişti.

19. yüzyılın başlarından beri çok uluslu Osmanlı yapısının gereği olarak ortaya çıkan milliyetçilik düşüncesi, İttihat ve Terakki tarafından siyasal alanda izlenen Osmanlıcılık düşüncesinin toplumsal, kültürel ve ekonomik alandaki yansıması oldu.

Cemiyetin kurucuları arasında yer alan, İttihat ve Terakki Genel Merkez üyesi Dr. Nazım, Tanin gazetesine verdiği mülakatta İzmir'i ve derneğin kuruluşunu şöyle anlatıyordu:

"Kuşkusuz ki savaş ülkemizin her tarafını zengin etmiş fakat bu olağanüstü koşulların verdiği servetin en büyük payı İzmir'e nasip olmuştur. Genel Savaş'tan sonra bizde başlayan iktisadi uyanıklığın aşarını İzmir'in hemen her tarafında görebilirsiniz. Savaştan önce Rıhtım'ın üzerinde sıralanmış olan kahvehaneler birer birer kapanmış, yerlerine birer idarehane yapılmıştır. Ne tarafa baksanız yeni kurulmuş kolektif şirketlerin ilan levhalarını okursunuz. Malların harikulade terfisinden istifade ederek az zaman içinde beklenmeyen bir servete nail olan köylülerce paranın değeri o kadar azaltmış ki bir köylü kadının, kızına (eti gösteren) bir çorap alması için duraksamadan üç lira vermesi doğal olaylardan kabul edilmeye başlanmıştır.

Ülkenin bu durumunu göz önüne alan İzmir aydınına şu servet ve saman zamanında bilistifade İzmir'in maddeten olduğu gibi manen de yükseltilmesi gereğini düşünmüşler ve bu sahada atılacak ilk adımın, ilmî halk arasında tamim

ve halkın eğitim düzeyini içinde bulunduğumuz asrın gereklerine uygun bir noktaya dayandırmak konusunda matuf olmasını uygun görerek iyi bir cemiyet kurulmasını kararlaştırmışlardır. Bu yüce düşüncenin ortaya çıkmasında beni de İzmir'de bulundurdu. Şehrin İttihad ve Terakki Kulübünde toplanan ve adedi yirmi dördü geçmeyen servet ve mürüvvet sahibi bu girişimin yüceliğini takdir ederek bu uğurda harcanmak üzere derhal 19.500 lira gibi önemli bir tutarı duraksamaksızın bağışladıklarını görmek gibi kalbe ümit veren bir olaya tanık oldum.

Geçen sene, yine tesadüf eseri olarak, fakat bu defa sırf şahısların menfaatine olmak üzere İzmir'de tesis edilen Türk şirketinin ilk toplantısında hazır bulunmuştum. O zamanki toplantıda bundan daha pek çok huzzar var iken ancak on beş bin lira toplanabilmişti. Geçen sene şahsi menfaatleri için ancak 15.000 lirayı gözden çıkarabilen İzmir servet sahipleri, bu sene genel yararlar için seve seve 19.500 liralık bağışta bulunuyorlardı. Fakat bu bağış buna münhasır kalmadı. İkinci toplantıda bunu müteakip vuku bulan münferit girişimler sonucunda bu toplam az zaman içinde 37.000 lirayı aşmış ve bu toplamın sülüsü hemen ödenmiştir. Bağışta bulunanlar arasında bu hayırlı bin liraya kadar baliğ olan mühim tutarlar bağışlamış olanlar milletin şükran ve minnettarlığını hak etmiştir. Şayanıtakdirdir ki bu otuz yedi bin lirayı vermiş olan kişilerin adedi yüz on ikiden fazla değildir. Bu durumun devam edeceğinden pek çok ümitliyim.

İzmir servet ve hamiyet sahiplerini bu kadar fedakârlığa sevk eden hisleri analiz etmek gerekirse şu sonuca varabiliriz: Bu güdülerin birisi ve başlıcası, bu kadar doğal servete sahip ve Avrupa'ya bu derece yakın olan bir memlekette halkın bu eğitim düzeyinde kalmasına İzmir muteberlerinin rıza göstermek istememeleridir. İzmir halkı, tabiatın kendisine verdiği maddi serveti oranında manevi servetini de yükseltmek istemiştir.

Bu yardımı vermiş olan, üreticiler değil, özellikle üretilenin satılmasına aracı olan tüccarlardır. Henüz ilim ve eğitimin de pek az nasibi olan üreticilere karşı bir deyn eylemek mülazahazasında bu kadar büyük mürüvvet için mevcut olması gereken bir mevkiye girmek gerekir."[302]

Halka Doğru Cemiyetinin tüzüğü iki bölümden oluşuyordu. Birinci bölümde cemiyetin kuruluş amacını içeren maddeler vardı. İkinci bölümde ise cemiyeti oluşturan kurullar ve cemiyet üyeliği ele alınıyordu. Halka Doğru Cemiyetinin tüzüğü incelendiğinde hiçbir yerinde "Türk" sözcüğüne rastlanmamaktadır. Buna rağmen derneğin amacının, kültürel alanda Türk milliyetçiliğini yaymak olduğu, özellikle kurulduktan iki yıl sonra yayımlamaya başladığı dergi incelendiğinde rahatlıkla söylenebilir.[303]

Halka Doğru Cemiyetinin tüzüğü 15 Aralık 1917 tarihli İstanbul'da Tanin gazetesinde yayımlandı:

"Cemiyetin Maksad-ı Teşekkülü

Birinci Madde- Halk arasında ilmî ve harsi terbiyeyi neşr ve tamim maksadıyla 'Halka Doğru' ismi altında bir cemiyet teşekkül etmiştir.

İkinci Madde- Halkın tenevvür ve terakkisine hadim muhtelif şuebatt-ı ilmîyeye aid kitabları kütübhane suretinde tertib ve mevkut ve gayrimevkut risale ve mecmualar neşr, okuma yurdları küşad, ilmî musahabeler tertib ve matbaalar tesis etmek, hülasa halkın seviye-i fikriye, ahlakiye, iktisadiye ve içtimaiyesini yükseldecek ulum ve maarifi herkes tarafından kolaylıkla anlaşılabilecek bir üslub ile cem ve telfik ederek ehven fiyadlarla tab ve neşr ve tevzi ve temin ve halk arasında esasatı ilmîye ve harsiyeyi tamim etmek Halka Doğru Cemiyetinin gaye-i tesisini teşkil eder.

Üçüncü Madde- Cemiyetin merkezi İzmir şehri, daire-i faaliyeti de Aydın vilayetidir. Meclis-i idarece görülecek lüzum ve verilecek karar üzerine icab eden mahallerde şubeler tesis olunabileceği gibi cemiyetin daire-i faaliyeti de tevsi edilebilir.

Aza ve Heyat

Dördüncü Madde- Cemiyetin üç nevi azası vardır.

A) Cemiyete yüz lira ve ondan ziyade teberruatta bulunanlar cemiyetin aza-i müessesinden ad olunur. Ve bu zevatın isimleri ve teberru ettikleri meblağ veyahud eşyanın kıymet ve miktarı her sene nihayetinde cemiyet tarafından hulasa-i faaliyet ve icraatı mübeyyen tab olunacak raporla neşr ve ilan olunur.

B) Senevi bir lira ücred veren zevat cemiyetin aza-i muavenesinden ad olunur, içtimaat ve intihabata iştirak eder.

C) Bilimum mekatib muallime, muallim, müdire ve müdiratı ve gazete muharrir ve müdiratı cemiyetin aza-i fahriyesinden maduddur. Bu nevi azaher nevi ictiamat-ı ilmîyeye ve kütübhanelere devam edebîlirlerse de intihabata ve müzakerat-ı umumiyeye iştirakleri ve meclis-i idare veya heyet-i ilmîye azalığına intihab edilebilmeleri la-akall aza-i muavene meyanında bulunmalarına mütevakıftır.

Beşinci Madde- Cemiyetin sermaye ve varidatının tenmiye ve idaresi, teberruatın kabul, azalık ücuratının tehsili, matbaa ve kütübhanelerin idaresi, şubeler tesisi ve satış mahalleri küşadı, muhabirler tayin ve istihdamı, heyet-i ilmîye azalarının intihabı ve telif veya tercüme olunacak asarın heyet-i ilmîye ile bilmüzakere tayin ve tefriki ve müellif ve mütercimlere verilecek ücuratın takdiri, ilmî müsabakalar ve musahabeler tertibi, bilcümle memurin ve müstahdemin nasb ve azli, maaşat ve ücuratın tayini cemiyetin umur-u idareye ve maliyesine ve tarz-ı mesaisine aid mukarrerat ihtiyazı cemiyetin emval-i menkule ve gayrimenkulesinin idaresi, sene nihayetinde cemiyetin hülasa-i icraat ve faaliyetini ve ahval ve muamalat-ı umumiye-i maliyesini mübeyyen rapor tanzim ve neşri ve sene-i atiye büdcesinin tertibiyle bera-yı tasdik heyet-i umumiye arzı, hülasa cemiyetin temin gayesine matuf bilumum husus at idareye ve hesabiyenin tedvir ve tayini heyet- idareye mevdudur.

Altıncı Madde- Heyet-i idare biri katib-i umumi unvan ve sıfatını haiz olmak üzere üç azadan mürekkeb olub iki sene müddetle heyet-i umumi tarafından intihab olunur. Ve heyetin hitam müddetlerinde tekrar intihabları caizdir. Bu suretle tayin eden heyet-i idare azaları nihayet bir hafta zarfında bilictimaa içlerinden birini katib-i umumi intihab ederler. Heyet-i idare azalığı ve kâtib-i umumilik fahridir. Ancak cemiyete aid bir hususun ifası zaruretinde meclis-i idare kararıyla ihtiyar olunan mesarif-i zaruriye müstesnadır.

Yedinci Madde- Heyet-i idare azaları la-akall haftada bir defa ictimaa ederler ve içlerinden biri katib vazifesini görerek müzakerat-ı cariye ve mükarrerat-ı mütahezenin hülasasını defter-i mahsussasına kayd ve ziri imza olunur.

Sekizinci Madde- İstifa veyahud diğer bir sebeble heyet-i idare azalığının infilalinde ikinci bir intihaba hacet kalmaksızın aralarında sülüsan-ı ekseriyetle haricden intihab edecekleri bir zatı intihab ve münhal azalığa tayin ederler.

Dokuzuncu Madde- Muvazzaf bir suretde devlet hidmet ve memuriyetinde bulunanlarla cemiyetle müamalat ve mukavelat-ı ticariyesi bulunanların ve aza-i fahriyenin heyet-i idare azalığına tayini caiz değildir.

Onuncu Madde- Suret-i kat'iye ve daimede cemiyet merkezinden haric bir mahalle nakl-i mekân etmek, bir ay müddetle bilamazeret ictimaalara devam etmemek, devlet memuriyetini kabul etmek heyet-i idare azalığından sükutu intac eder.

On Birinci Madde- Cemiyetle müamalat veyahud mukavelat-ı ticariyeye girişebilmek için la-akall üç ay evvel heyet-i idare azalığından çekilmiş bulunmak ve o mesele hakkındaki karara heyet-i idare azası sıfatıyla evvelce iştirak etmiş olmamak şarttır.

On İkinci Madde- Meclis-i idare mukarreratı ekseriyetle ihtiyaz ve müzakarata katib-i umumi tarafından riyaset olunur.

On Üçüncü Madde- Katib-i umumi kaffe-i hususatta cemiyeti temsil, heyet-i idare-i ilmîye ve umumiye mukarreratını icra, muhaberat ve mukavelatı tanzim ve imza ve bilumum ictimaata riyaset eder. Muamelat-ı umumiyenin tedvir ve murakebesi, memurin ve müstahdimin tanzim-i mesaisi, tekasül ve sui hali görülen memurinin kat-ı maaş ve işten el çektirilmesi ve mesuliyeti üzerine alarak azli katib-i umuminin cümle-i hukuk ve vezaifindendir.

On Dördüncü Madde- Bilcümle sarfiyat katib-i umuminin emir ve mezuniyetiyle ve evrak-ı müsbeteye müsteniden icra edilir ancak 1000 guruşdan fazla olan sarfiyat meclis-i idarenin kararı ve masraf senedinîn meclis-i idare azasından biri tarafından tasdik edilmiş bulunması şarttır.

On Beşinci Madde- Katib-i umumi işbu nizamnamenin kendisine tahmil ettiği vezaifi bittefrik tarikiyle heyet-i idarenin diğer azalarına tevdih edebîleceği gibi meclis-i idare kararıyla tayin ve tavzif edilecek memurun marifetiyle de ifa etdirebilir.

On Altıncı Madde- Cemiyetin umur ve muamulat-ı maliyesi katib-i umuminin nezareti tahtında bir muhasib-i mesul tarafından idare olunur meclis-i idarece lüzum görüldüğü takdirde mükafil ve muvazzaf bir kasadar da tayin olunabilir.

On Yedinci Madde- İlahiyat, felsefe, tabiyat, tababet, hukuk, lisaniyat, edebiyat, terbiye, tarih, iktisadiyat, ictimaiyat, maarif, sanaat, ziraat, baytarlık, mühendislik, sanai, ticaret gibi meslek-i ilmîyeye mensup ve müktesebat-ı fikriye ve ameliye ve asar-ı kalemiyesiyle mütemeyyiz zevattan mürekkeb olmak ve adedi dokuzu tecavüz etmemek üzere heyet-i idare tarafından iki sene müddetle bir heyet-i ilmîye intihab olunur. Müddeti hitama erenlerin tekrar intihabı caizdir. Heyet-i ilmîye azasının bidayet-i intihabında cemiyetin aza-i daimesinden bulunması şart değildir.

On Sekizinci Madde- Cemiyetin temin gayesine matuf tarz-ı mesaisinin tayini, telif veya tercüme olunacak mebahis, kütüb ve resailin tefrik ve intihabı cemiyetin fihrist neşriyatına dâhil olacak şuebat-ı muhtelife-i ilmîyeye aid kütübhanelerin telfik ve tertibiyle tarz-ı tab ve neşirlerinin ihzar ve intihabı ve telif ve tercüme müsabakalarının tertibi ve müsabakaların tayin derecatı, tercüme ve telif üçuratının takdiri heyet-i ilmîyeye mevdudur.

On Dokuzuncu Madde- Heyet-i ilmîye azasının münferiden ve müctemiyen veyahud tasnif-i ulum esasatı dairesinde zümrelere ayrılarak muhtelif şubeler ve hususi encümenler halinde ictimaaları ve bu hususda mukarrerat ittihazı ve tarz-ı mesai ve faaliyetlerinin tayini kendi reylerine mahveldir ancak heyet-i ilmîye tarafından ittihaz olunan mukarreratın kattiyet-i icrası bunların meclis-i idare kararına iktiran etmesine mütevakıftır.

Yirminci Madde- Bilumum Osmanlı ulema, mütefekkirin ve muharririnin himaye-i maneviye ve muavenet-i fikriye ve kalemiyeleriyle memalik-i ecnebiyete ilmî muavenetkarlar temini heyet-i ilmîye ve idariyenin cümle-i vezaifindendir.

Yirmi Birinci Madde- Heyet-i ilmîye müzakerat ve mukarreratının zabt ve defter-i mahsusuna derci ve esasat-ı ilmîyeye aid ulema-ı muhtelife ile icra edilen muhebaratın sebt ve hıfzı mecburidir.

Yirmi İkinci Madde- Heyet-i ilmîye azalığı fahridir.

Yirmi Üçüncü Madde- Heyet-i umumiye: Her senenin hitamında heyet-i idare tarafından ictimadan on beş gün evvel vesait-i münasssebe ile vuku bulacak davet üzerine cemiyet aza-i müessese ve muavenesi heyet-i umumiye halinde ictimaa eder. Bir senelik muamalat-ı umumiye raporunun tanzimi ve sene-i atiye büdcesinin tedkik ve tasdikiyle iştigal eder. Ve intihabatı icra eder. Ve her sene

ictimaında sene-i atiye muamalat-ı hesabiyesini teftiş etmek ve büdceyi tedkik etmek üzere aza meyanından iki müfettiş intihab ve tayin eder. Heyet-i umumiyeye arz edilecek sal-i muhasebelerinin ve sene-i atiye büdcesinin işbu müfettişler tarafından tedkik ve tasvib edilmiş olması şartdır.

Yirmi Dördüncü Madde- Heyet-i umumiye mukarreratı mevcudun adedine bakılmayarak ekseriyet-i mutlaka ile ittihaz olunur.

Madde-i Muvakkate- Cemiyetin müessisleri ilk heyet-i idariyesi olmak üç yüz otuz sekiz senesi nihayetine kadar ifa-i hizmet etmek üzere Haleb Vali-i Sabık Tevfik, İzmir Mebusu Rahmi ve İzmir vilayeti Katib-i Mesulü Celal Beyleri intihab etmişler ve onlar meyanlarında bilictima Celal Bey'i Katib-i Umumiliğe intihab etmişlerdir."[304]

Sağlanamayan uzlaşma

1914 yılının, Mayısından Ağustosuna dek uzayacak günleriydi. Enver Paşa, İzmir'de bulunan Kuşçubaşı Eşref'i İstanbul'a çağırdı. Eşref, İttihat ve Terakkinin fedailerinden biriydi. Enver Paşa'yı da sever sayardı. Paşanın en güvendiği adamlarından biriydi. Birlikte İçişleri Bakanı Talat Bey'in evine gittiler.

Enver Paşa'ya göre savaşın en endişe verici konusu başta İzmir olmak üzere Ege Bölgesi'nde bulunan Rumların nüfus olarak fazlalığıydı. Girilecek bir savaşta bu nüfus ciddi bir biçimde sıkıntı yaratabilirdi. Özellikle Rumların İzmir'de güçlü oldukları gün gibi ortadaydı. Rum gençleri İzmir'den adalar yoluyla gizlice Yunanistan'a gidiyor ve burada silahlı eğitim alıyorlardı. Enver Paşa'nın istihbaratlarına göre eğitim alan bu Rum gençleri yeniden İzmir'e ve Ege Bölgesi'ne geri dönüyorlardı.

Dönerlerken silah ve gerekli malzemeleri de yanlarında getiriyorlardı.

"Bu durumda ne yapabiliriz?" dedi Talat Bey.

Enver Paşa, "Özellikle İzmir'deki Rum ve Ermenileri kıyı şeridinden daha içerilere gönderebiliriz." yanıtını verdi.

"İzmir'de Rahmi ve Celal var." diye söze girdi Talat Bey. "Hatta Evliyazade Refik belediye başkanı, Pertev Paşa kolordu kumandanı. Bu dördü de bizim güvendiğimiz kişiler. Onlar bu tür faaliyetleri engelleyebilirler. Bildiğiniz üzere İzmir bizim için önemli bir kent. Osmanlı ticareti için önemini bildiğinizi sanıyorum. Eğer Rumları ve Ermenileri içerilere gönderecek olursak ticaret genel olarak zarar görür. Ekonomimiz olumsuz etkilenebilir."

Enver Paşa, Talat Bey'i karşısına almak istemiyordu. Bu nedenle kafasındaki planın yalnızca bir bölümünü açıklamakla yetindi.

"Kuşçubaşı Eşref'i İzmir'e geri gönderelim." dedi Enver Paşa. "Araştırma yapsın. Bize bir rapor sunsun."

"Emredersiniz, Paşam." dedi Kuşçubaşı. "Bölgenin özellikleri bence zaten malumdur. Konunun önemi üzerinde sizinle tamamen mutabıkım. Tanınmayacak şekilde, hatta tebdilikıyafetle, seyahat edeceğim. Niyetim, bütün hat boyunu dolaşmak, oradan içerilere sarkmak."

"Eh Eşref," dedi Talat Paşa, "bayılırsın böyle işlere. Gün doğdu sana."

Talat Bey için bunu kabul etmekten başka çıkar yol yoktu. Bu uzlaşma üzerine Kuşçubaşı Eşref, kılık değiştirerek ve kimliğini gizleyerek Ege Bölgesi'ne döndü. Tüm bölgeyi gezdi. İnsanlarla konuştu. Gözlemler yaptı. Sonunda raporunu hazırladı.

"1. İstanbul'dan itibaren Milas'a kadar bütün sahil, maharetle teksif edilmiş Rum ekseriyeti ile dolu idi.

2. Bunlar, kadroları Midilli, Sakız ve Sisam'da olan üç Yunan kolordusunun bölgelerine taksim edilmişlerdi. Askerlik çağına gelen Rum delikanlıları bu adalara gidiyorlar, askerî eğitim ve terbiye görüyorlar, kendilerine dâhilî isyan veya haricî harp vukuunda ifa edecekleri hizmetler tamim ve tebliğ edildikten sonra yerlerine dönüyorlardı.

3. İzmir, Kasaba ve temdidi ile Aydın demiryolları tamamen Rum kadroların elindeydi. Her istasyon'da bulunan bir Rum bakkalı, suretikatiyede muhitin casusu idi. Bu bakkallar, merkezleri İzmir ve Aydın'da olan Rum ticarethanelerinin şubeleri mahiyetinde idiler. Mahalli zürraa (çiftçilere) ödünç para veriyorlar, alivre satışları tanzim ediyorlar, fiyatları istedikleri gibi tespit ediyorlardı. Büyük Türk çiftliklerini satın alıyorlar, Rum halka dağıtıyorlardı. Bütün iktisadi hayata mutlak olarak hâkim idiler.

4. Bu şartlar içinde demiryolu şebekesinden, bir memleketin bekleyebileceği en tabii hizmetler ve ona istinad hakkından mahrumduk. Hadisenin aksine ve şebeke, bir mücadele halinde tamamen aleyhimize vaziyet alacak unsurların elindeydi.

5. Ayvalık körfez mıntıkasında 120.000,
Çanakkale (dâhil) mıntıkasında 90.000,
Nefsi İzmir'de 190.000,
Urla Yarımadası ile İzmir'in güneybatısında, Çeşme'ye kadar 130.000,
Aydın havalisinde 80.000,
Akhisar, Manisa, Alaşehir, Uşak ve havalisinde 150.000 Rum teksif edilmişti.

Bunlar arasında Yunanistan'dan kaçak olarak gelerek, sahte nüfus tezkereleriyle yerleştirilmiş papazlar, kurmaylar, öğretmenler vardı. Yunanistan'dan devamlı olarak yapılan muhaceret sonunda, Midilli'de 150.000, Sakız'da 70.000, Sisam'da 100.000'i bulan nüfus toplanmıştı.

6. İzmir'de bir millîleştirme hareketi çok güçtü ve tatbiki İstanbul'dan daha çetin şartlar arz ediyordu. Çünkü burada hemen hemen bütün dost, düşman memleketlerin konsoloslukları, geniş kadroları vardı. Birçoklarının haber alma merkezleri İzmir'de idi. İzmir, Çanakkale boğazlarının, dolayısıyla İstanbul'un ilk müdafaa kalesiydi. Burada alınacak ciddi tedbirler, mahalli olmaktan çok yurt ölçüsünde ve Hükümetin kararlarının en şamil manasıyla tatbiki halinde telakki edilirdi. Bu itibarla, İzmir'deki millîleştirme hareketlerinin, değerleri ciddi, azimli, iradeli ve tertemiz vatanseverler elinde tatbiki şarttı."[305]

Kuşçubaşı'nın raporuna göre Yunanistan'dan gelenlerin arasında sahte kimlikli papazlar, öğretmenler ve casuslar vardı. Bölge ticareti onların elindeydi. Demiryolu çevresinde Türk ve Müslüman'a rastlamak neredeyse mümkün değildi. Eşref'in raporunda yer alan bilgilere göre Rum gençleri Midilli, Sisam ve

Sakız adalarında silahlı eğitim alıyorlardı. Dönüşlerinde de boş gelmiyorlardı. Ege kıyılarını savaşta denetim altında tutmak olanaksız gibiydi.

Talat Bey, durumun bu denli ciddi olduğunun ayrımında değildi. Raporu gördükten sonra ilk şaşkınlığını atar atmaz durumu İzmir Valisi Rahmi Bey'e aktardı. Ona rapordan ve raporda yer alan bilgilerden söz etti. Talat Bey'e göre, Rahmi Bey hemen Kuşçubaşı Eşref ile görüşmeliydi.

Rahmi Bey, yakından tanıdığı Eşref'in sayıları abarttığını düşündü. Kuşçubaşı'nın verdiği sayılarla resmî veriler birbirini tutmuyordu. Bunu yaptıkları görüşmede Kuşçubaşı'nın yüzüne söyleyince toplantının havası gerildi. Görüşmede bulunan Celal Bey ortamı yumuşatmaya çalıştı. Ancak Eşref bilgilerinin doğruluğu konusunda ısrarlıydı.

"Askerlik yaşı gelmiş Rum gençleri," dedi Kuşçubaşı, "Anadolu'nun iç bölgelerine göndermemiz gerekiyor."

Rahmi Bey, bu zorunlu göçe karşıydı. Bu tür bir girişime gerek yoktu. Hem kentteki huzuru kaçıracak hem de ticareti olumsuz bir biçimde etkileyecekti.

Kuşçubaşı Eşref çok sinirlenmişti. "Aman Rahmi Bey," dedi, "ayağınızın altından toprak çekiliyor. Siz hâlâ hoşgörülü düşüncelerinizin peşinden koşuyorsunuz."

"Böyle bir göç," diye söze başladı Rahmi Bey, "Yunanistan'la ve onların koruyucusu olan İngilizlerle savaşı göze almaktır. Diğer Avrupa devletleri buna seyirci mi kalır? Amerika Birleşik Devletleri seyirci mi kalır? Sözünü ettiğiniz zorunlu göç, bu devletlerin karşısında Osmanlıları zor durumda bırakır." Kuşçubaşı şaşırmıştı.

Rahmi Bey, Rumları sevmezdi. Ama neden onları korumak gereği duyuyordu ki?

Uzlaşma sağlanamadı. Her iki taraf da toplantıdan tedirgin ayrıldı. Rahmi Bey, durumu Belediye Başkanı Evliyazade Refik Bey'e anlattı. Refik Bey, duyduklarına çok şaşırdı. İnanılacak bir konu değildi. İzmir'i boşaltın mı diyorlardı?

Rahmi Bey, bu işin çözülmesi gerektiğine inanmıştı. Yarıda kalan bir toplantı, kanayan bir yara demekti. Durumu Doktor Nazım ile Mithat Şükrü (Bleda) Bey'e açtı. Onlar da Rumların kentten zorla gönderilmelerine karşıydı. Onların yardımı ile, Enver Paşa'nın nezdinde konuyu bir kez daha gözden geçirilmesini istedi.

Midhat Şükrü Bey, hemen Enver Paşa'ya gitti. Talat Bey ve İsmail Canbulad'ın katıldığı bir toplantıda rapor yeniden gözden geçirildi. Kuşçubaşı'nın Rum nüfusu olarak verdiği sayıların abartılı olduğu kabul edildi. Enver Paşa, Talat Bey engeli ile bir kez daha karşılaşmıştı. Konu, şimdilik kaydıyla, gündemden çıkarılmıştı.

Zorlu buyruk, zorunlu göç

Uzun süredir beklediği haber Mayıs 1915'te gelmişti. Rahmi Bey'in gelmesini istemediği ve kendisini oldukça huzursuz eden emre göre İttifak Devletleri

uyruğundaki tüm kadın, erkek ve çocuklar demiryolundan uzak yerlere gönderileceklerdi.

Rahmi Bey bu buyruktan memnun değildi. Ancak bir görevlisi olduğu hükümetin gönderdiği karara da uymak zorundaydı. Sıkıntısını Amerika Başkonsolosu Horton'a açtı.

"Önce serseriler, namussuzlar ve zavallılar ile başlayacağım." dedi. "Daha sonra diğerlerine ulaşana kadar kararda bir değişiklik olabileceği umuduyla, sıradaki diğer kişilere yavaş yavaş ilerleyeceğim. Bu arada sen İstanbul'daki Birleşik Amerika elçisine bir telgraf gönder ve alınan önlemlerin insanlık dışı olduğu yönünde açıklamalarda bulunarak müdahale etmesini talep et."

Rahmi Bey, Horton'a "Amerikan Elçisi Morgenthau, daha önce Enver'e kapitülasyonların kaldırılması önerisinde bulundu ve bu yönde hareket etmeye ikna etti." dedi. "Dolayısıyla İngilizlerin, Fransızların ve diğerlerinin Anadolu'nun iç kesimlerine gönderilmeleri emrini iptal etmesi için Enver'i ikna etmeye yeterli derecede etkisi olacaktır."[306]

Horton, Vali'nin istediği telgrafı çekti. Gelen yanıt ilginçti:

"Yarın cuma ve Savaş Bakanını göremem."

1915 yılının Mayıs ayında İzmir'deki Amerikan Konsolosluğuna ulaşan bir habere, Konsolos Horton inanmak istemedi. İzmir'deki Mac Andrews ve Forbes meyan kökü şirketinde çalışan ve meyan kökü toplamak için Anadolu'yu dolaşan Walter Geddes'in ilettiğine göre, Anadolu'daki Ermeniler topraklarından zorla çıkarılıyor ve göç ettiriliyorlardı. Anadolu'yu bir baştan öbür başa dek yürütülen bu insanlar yolda ya ölüyorlar ya da ölmek üzereyken yolda bırakılarak gidiliyordu.

Geddes'in anlattıklarına göre çocukların çoğu yolda çıplak ayakla yürümek zorunda bırakılmışlardı. Hemen hemen tümünün sırtında ufak tefek paketler vardı. Hepsi zayıflamıştı. Kir yüzünden binlerce sinek, bebeklerin yüzlerine konuyordu; anneleri, sinekleri kovamayacak kadar yorgundular.[307]

İzmir'deki Ermeniler gelişmelerden çok korkmuştu. Sıranın kendilerine gelmesinden endişeliydiler. Bu nedenle halka açık dinî bir tören düzenlediler. Kentin önde gelen Ermeni avukatlarından biri ve Kadızade Refik Bey'in ortağı olan Nazaret Hilmî coşkulu bir konuşma yaptı ve kentin Ermeni nüfusunun Osmanlı'ya mutlak sadakatini ilan etti. Bu konuşma, İzmirli Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'na kayıtsız şartsız sadakat ve bağlılıklarını bildiren bir konuşmaydı.[308]

Nazaret Hilmî, İzmir'in tanınmış avukat ve yazarlarından biriydi. Türkçeyi çok iyi konuşuyor ve yazıyordu. Bu nedenle çevresinde bir Müslüman Türk gibi tanınıyordu. Antepli ya da Antakyalıydı. Hukuk öğrenimini İstanbul'da tamamlamıştı. Manisa'ya adliye memuru olarak gönderilmesine karşın bir süre sonra bu görevinden azledilmişti. Buradan, 1896 yılı başında, İzmir'e gelerek avukatlığa başlamıştı. Hizmet gazetesinde başyazarlık yapmıştı. Bir yıl sonra, 1897'de bu görevinden ayrıldı. Daha sonra İzmir ve Ahenk gazetelerinde yazılar yazdı.[309]

Nazaret Hilmî'nin bir başka çıkışı da yıllar sonra yaşanacaktı. İzmir'e Türk askerinin girmesinin ayak seslerinin duyulduğu 6 Eylül 1922 günü, "Halkın gittikçe artan heyecanını yatıştırmak, olası bir tehlikeyi önlemek için ne gibi önlemler alınmasını tartışmak ve ortak bir karara varmak amacıyla, Beyler Sokağı'ndaki Şer'iye Mahkemesi'nde de bir toplantı yapılmıştı. 6 Eylül günü yapılan bu toplantıya İzmir Müftüsü Rahmetullah ve Hâkim Suphi Efendilerle, Türkçe-Rumca basının temsilcileri, İslam eşraf ve saygın kişilerinden bazı kimseler, Rum Metropoliti Hrisostomos, Ermeni temsilcisi, Hahambaşı katıldılar."[310] Islahat gazetesindeki bir habere göre, Dimitraki ve Solomonidi Efendiler, Rumca basının temsilcileri olarak yer alıyorlardı.[311] Toplantıya Hâkim Suphi Efendi başkanlık yaptı.

İzmir Metropoliti Hrisostomos, "O günlerde İzmir'de bulunan Yunan Savaş Bakanı Theotokis'e başvurdum." diye sözlerine başladı. "Cephe gerisindeki köylerin ve kasabaların yakılmakta olmasını şikâyet ettim. Fakat Savaş Bakanımız bana 'Kentleri ve köyleri yakan Ermenilerle Çerkezlerdir. Bunların arasına bazı başıbozuk ve çapulcu Rumlar da karışmıştır. Önlerine geçilemiyor. Yoksa tahribatı yapan Yunan ordusu değildir.' diye sürdürdü konuşmasını. Ermeni temsilciler, Rum Metropolitinin bu sözlerine itiraz ettiler. Bunun üzerine Hrisostomos ile Ermeni Piskoposu, Ermeni havra azasından Parsin Efendi ve İzmir basın ve kültür dünyasında tanınmış Ermeni yazar ve avukatlardan biri olan Nazaret Hilmî Efendi arasında bir tartışma çıktı.

Parsin ve Nazaret Hilmî Efendiler Ermeni Piskoposundan önce Hrisostomos'a şiddetle karşı çıktılar. Söylediklerine katılmıyorlardı. Nazaret Hilmî Bey, "Metropolit Efendi ne söylüyorsunuz?" diye çıkıştı. "Demek ki bütün Yunanlıların, Rumların yaptığı kötülüklerin sorumluluğunu Ermenilere yükletmek istiyorsunuz? Öyleyse açık konuşalım." Nazaret Hilmî Efendi'nin "Öyleyse açık konuşalım." sözleri arada kaynamıştı.[312]

Zorunlu göç, 18 Haziran 1915 tarihinde İzmir'de de başladı.

Savaşa karşı olan Rahmi Bey, zaman zaman Talat Paşa'nın yanlış yolda olduğunu da söylenmekten çekinmemişti. O bir liberaldi. Bu nedenle de yabancı uyrukluların en az tedirgin olduğu kent İzmir'di. Ama İzmir'de doğmuş ve Türk vatandaşı olan ve "rayah" olarak adlandırılan 110.000 Yunanlı için Rahmi Bey'in eli kolu bağlıydı. Bu genç adamların askerlik yapmaları gerektiğinden Hükümet bunları askere almak istiyordu. Ama ellerine silah vermeyi de göze alamadıklarından onları çok kötü koşullarda siper kazıp yol tamiratı yapan "Amele Taburları"na alıyorlardı.[313] Merkezî yönetim, "Amele Taburları'nı, tarımsal üretimi arttırmak amacıyla da kullanıyordu. Gayrimüslim Osmanlılardan ve kadınlardan ziraat taburları oluşturuluyordu. Rahmi Bey'in İzmir'de kurdurduğu "Amele Taburları" bölgede tarım yaşamına önemli bir iş gücü olarak katılmıştı.[314]

Amele taburlarında yaşam hiç de kolay değildi. Bunu yaşayanlardan biri de Manoli Aksiyotis idi:

"En gürbüz ve sağlam olanları ayırmış, tünelde çalışmaya göndermişlerdi. Ben de aralarındaydım. Dokuz yüz metrelik bir tünel açmak üzere, Yozgat'la Yavşan arasındaki çok yüksek bir dağa sevk edilmiştik. İki takım halinde çalışacaktık: Birimiz dağın bir yanını, öbür takım da öteki yanını delmeye koyuldu. Günde on sekiz saat çalışıyorduk; kayayı delmek için kullandığımız iri çekiçler ve ufak burgular vardı; dinamit vermemişlerdi, sadece siyah baruttan faydalanabiliyorduk. İkişer kişilik ekipler halinde, her gün belli sayıda lağım açıp patlatmak gerekti, yoksa öküz kuyruğu hazırdı sırtımızda. Kaldırılan toprağı el arabaları ile taşıyorduk önceleri, sonradan ufak vagonlar getirdiler. Bu, işimizi gerçekten hafifletti.

Kayayı kırmak için kuvvet lazımdır; bizse açlıktan zayıf, türlü azap ve hastalıklardan bitkin düşmüştük. Aramızda çoğu kan tükürüyor, bir zaman sonra da ölüp gidiyordu."[315]

Tarih, Mayıs 1918'i gösterdiğinde Rahmi Bey'in karşısına yeniden hiç istemeden yerine getirmek zorunda kalacağı bir görev kondu. Savaşın gereği olarak önüne dayatılan bu buyruğa göre İttifak Devletleri uyruğuna bağlı tüm yabancılar demiryolundan uzak bulunan bir yere nakledileceklerdi.

Üç yıl öncesi yineleniyordu.

Rahmi Bey, gelen telgraf emrine verdiği yanıtta, "Bu insanların bize bir kötülüğü dokunmadı. Dolayısıyla, yerlerinden oynatılmalarında bir fayda görmüyorum." dedikten sonra "Bu gibi işler Hükümete hiç de şeref vermez." diye eklemeyi unutmuyordu.

Rahmi Bey'e göre "... Fethiye ile Alanya arasındaki bölgelerde yaşayanları üçdört günlük mesafe dâhiline alacak olursak devamlı olarak başvurularla ve şikâyetlerle karşılaşacağız ve bu da açılan yaranın kurcalanmasını gerektirecektir. ...Bölge halkının başka bölgelerde yerleştirilmesine yahut yerlerinden hiç oynatılmamasına taraftarım. Demiryolları üzerinde bulunan Rumlardan ise savaşın başlamasından bu yana bir kötülük gelmemiştir ve gelmesi ihtimali de yoktur. Dolayısıyla, bunların da yerlerinden oynatılmalarında bir fayda görmüyorum.

İşgali istenen evlerin sahipleri gerçi bu sebeplerle yerlerinden kaldırılmak istenmektedir ama böyle bir girişimde de maddi ve manevi zararlar vardır ve bir menfaat bulunmamaktadır. ...Bu gibi işler, Hükümete hiç de şeref vermez. ... Osmanlı Hükümeti geleceğimize karşı edepsizlik edecek olan muzırların başını ezecek güçte olduğu için, böyle tedbirlere gerek yoktur."

28 Mayıs 1918 tarihli bu telgrafın altında yalnızca "Rahmi" imzası bulunuyordu.

"İzmir Valisi Rahmi Bey, daha ilk günden beri harbe girişimizin aleyhindeydi. Talat Paşa'ya, arkadaşlarına yanlış yolda olduklarını açıkça söylerdi. Harp devam ettiği müddetçe İzmir'deki İtilaf Devletleri tebaasının normal zamanlardaki gibi yaşamalarına, alışverişte bulunmalarına müsaade etmişti. İzmir'de harp esirlerine iyi muamele edildiği için Britanya Hükümetinden teşekkür mektubu bile almıştı."[316]

Amerika'nın İzmir Konsolosu Horton'a göre, "Rahmi Bey, Fransa ve İngiltere ile savaşta Osmanlı'nın kaybetmesinin kesin ve bunu da bir delilik olduğunu düşünen akıllı Türklerden biriydi." Rahmi Bey, Enver Paşa'nın Osmanlı toprak-

larına davet ettiği Alman subaylarına hiç güvenmiyordu ve özellikle kendini beğenmiş Liman Von Sanders'e karşı bir nefreti vardı. Kalabalık ortamda Rahmi Bey tarafsız kalsa da Horton onun gerçek düşüncelerini tahmin edebîliyordu. "Gerçekte," diye yazdı, "subayları, kendisine karşı genelde kaba ve buyurgan davranan Alman'dan yürekten nefret ediyordu." Artık Alman askerleriyle kaynayan bir ülkede Rahmi Bey de İzmir halkının çoğu gibi kendisini rahatsız hissediyordu. Rahmi Bey, İstanbul tarafından desteklenen politikalardan gitgide daha fazla rahatsız oluyordu ve Enver Paşa'nın savaşında yer almak istemeyen şehirdeki otoritesini yeniden kazanmaya çalışıyordu.[317]

1913-1914 yıllarında İmparatorlukta bir askerî ıslahata gidilmişti. Ordu bir Alman generali olan Liman Von Sanders'e, donanma bir İngiliz generali olan Sir A. H. Limpus'a, jandarma gücü de Fransız gözetimine verilmişti. 6 Ocak 1914 tarihinde bir irade-i seniyye ile binden fazla yaşlı subay tasfiye edilmişti.[318]

Rahmi Bey, her ne denli hoşlanmasa da İzmir'e gelen Liman Von Sanders onuruna bir spor şenliği düzenler. Paradiso'da (Şirinyer) düzenlenen bu şenliğe İzmirli besteci İsmail Zühtü de çağırılır. Spor gösterilerinin izlendiği salonun dışındaki balkonda yerini alan İsmail Zühtü Bey yönetimindeki koro bir konser verir. Konuklar ve dinleyiciler tarafından büyük takdir toplar.[319]

Alman çevreler de Rahmi Bey'i sevmiyorlardı. Çünkü İngilizlere ve Fransızlara istedikleri kadar koruma sağlayarak ayrımcılık yapıyordu. Hükümet de onu görevden almaya pek yanaşmıyordu. Kentte Türkler ve yabancılar arasında hem sevgi hem de saygınlık bakımından önem arzeden Rahmi Bey'i görevden alırlarsa Osmanlı'nın en verimli kentlerinden biri, sanayi kurumlarının bulunduğu İzmir'i bir karmaşaya itmiş olacaklardı. Bu, göze alınacak bir risk değildi. Diğer yandan Rahmi Bey, Hükümetin bir valisi olmasına karşın merkezden gelen buyrukları neredeyse hiçe sayıyordu. İnandığı yolda yürümeyi sürdürüyordu.

İtalyanların iştahı

İtalyanlar çok uzun bir süredir İzmir ve çevresine göz koymuşlardı. Birinci Dünya Savaşı'nın en sıcak günlerinden birinde, 20 Nisan 1917'de imzaladıkları St. Jean-de-Maurienne anlaşması ile, İngilizlerden ve Fransızlardan istedikleri ödünleri kopardılar. İtalyanlara İzmir ile Anadolu'nun batı-güney kısmı vaat edildi. İtalyanlar İzmir'i istiyordu. Antalya'da liman yoktu.

İzmir hazır bir hazineydi. Köklü ve saygın bir İtalyan koloniyi barındırıyordu. İtalyan burjuvazisinin yayılmacı çevrelerinin planlarında İzmir, İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki ekonomik "akciğeri" olacak, on binlerce İtalyan daha barındırarak esasen İtalyan bir kente dönüşecekti.[320]

İzmir, İtalyan masonluğunun hızla geliştiği kentlerden biriydi. 1864 yılında Bolognalı Anacleto Cricca, İzmir Locası'nda "İyonya'nın Yıldızı" adlı İtalyan kökenli ilk mahfilin temellerini atmıştı. Bu mahfilin üyeleri geceleri "Eski Artemis Mabedi"nde toplanmayı alışkanlık haline getirmişlerdi. İyonya'nın Yıldızı'nın kurulmasından sonra biri Manisa'da, üçü de İzmir'de olmak üzere dört

yeni mahfil daha kurulmuştu. İzmir'dekiler Fenice (Anka), Orhaniye ve Armenak adlarını almışlardı. Bu localardan Anka Rumlara, Orhaniye Türklere, Armenak ise Ermenilere yönelikti. Bu üç mahfil işleri kolaylaştırıyor ve değişik dillerin neden olduğu zorlukları ortadan kaldırıyordu.[321]

Savaşın sonuna doğru sayılarla İzmir

Birinci Dünya Savaşı'nın son yılında, 1918 İzmir'inden bina sayılarına göz atacak olursak ilginç sonuçlara ulaşmamız mümkün olacaktır.

İzmir kazasında 130 cami, 50 mescit, 27 medrese, 11 tekke varken 9 sinagog, 85 kilise, 1 manastır bulunuyordu. Müslümanlara ait 1 kız ve 1 erkek öğretmen okulu, 77 erkek ve 10 kız okulu vardı. Bunun yanı sıra bir sanayi okulu ve bir de kütüphane bulunuyordu. Yabancıların istatistiğinde ise 10 erkek, 2 kız Musevi okulu, diğer öğelere ait de 52 erkek ve 25 kız okulu vardı. Musevilere ait iki, diğer azınlıklara ait 7 hastaneyi de eklemek gerekir.

Kazada 82 otel ve ferhanenin 43 tanesi Müslümanlarındı. Kalanlardan 4'ü Musevilere, 11'i Ermenilere, 14'ü Rumlara, 10'u diğer öğelere aitti.

Kentteki 2344 mağazanın 745'i Müslümanlara, 168'i Musevilere, 272'si Ermenilere, 771'i Rumlara, 379'u diğer azınlıklara aitti. Müslümanlar ve Rumlar 57'şer yazıhane ile başı çekiyordu. 62 ferhanenin 12'si Ermenilerin, 14'ü Rumların, 30'u diğer yabancılarındı.

Kentteki dokuz tiyatrodan üçü Rumların, dördü yabancılarındı. 17 sinemadan Rumların payına düşen sekizdi. Yabancılara ait dört, Musevilere ait iki sinema vardı. 43 gazinonun 17'si Rumların, 17'si yabancıların, altısı Müslümanların sahipliğindeydi.

94 Rum meyhanesi, 78 yabancılara, 11 Musevilere, 14 Ermenilere ait meyhaneye karşılık 29 meyhanenin sahibi Müslümandı. Kırk iki rakı fabrikasından 22'si Rumlara, 20'si diğer öğelere aitti. Kentteki iki bira fabrikasının sahibi de yabancılardı.

İzmir kazasındaki 67 eczanenin 17'si Müslümanların, 22'si Rumların, 21'i yabancıların, 4'ü Musevilerin, 4'ü Ermenilerindi. Kentteki dükkânların yarısı da Müslümanların elinde bulunuyordu. 8939 dükkânın 4515 tanesinin sahibi Müslümandı. Rumların sahibi olduğu dükkân sayısı 2053'tü.

İzmir'de bulunan sekiz bankadan dördü Rumlara, ikisi Ermenilere, ikisi de yabancılara aitti. On yedi matbaadan on tanesinin sahibi Rum'du.

Kentteki 20 un fabrikasından dördü, sekiz makarna fabrikasından biri, beş helva fabrikasından biri, on dört şeker imalathanesinden on biri Müslümanlarındı.[322]

Talat Paşa'nın telgrafı

Ekim ayı başında Rahmi Bey, İstanbul'a gitti. Tüm etkili siyasi kişilerle görüştü. Hükümeti değiştirmek için gerekli girişimlerde bulundu. Bu konuda bazı planlar da yapmıştı. Bu gücü kuşkusuz ki Talat Paşa'dan alıyordu.

Rahmi Bey'in en sadık destekçileri İzmir'deydi. Bunlar arasında, yardımcısı Karabiber Bey ve Whitthall ailesinin yetişkin üyeleri vardı. Savaş sonrası hükümetinde bu kişilerin bakan olmalarını düşünüyordu.[323]

5 Ekim 1918 tarihinde Sporting Kulüpte bulunan Rahmi Bey'e Talat Paşa'dan gizli damgalı ve şifreli bir telgraf geldi. Rahmi Bey bir köşeye çekilerek sakin bir tavırla, mektubu okumaya başladı:

"Barış önerisinden sonra bizim iktidarda kalamayacağımız anlaşıldı. Her iki olasılığa karşı görüşmeleri başka kabinenin yapması her yerde görülüyor. Padişaha bu zorunluluğu anlattım. O da yeni bir hükümetin kurulmasını kabul ettiler. Sizin hükümeti kurmanızı uygun bulmadılar.

Nedenlerini bilmek istersen: Tevfik Paşa'yı gayriresmî olarak görevlendirdiler. Tevfik Paşa'nın büyük kabine oluşturma çalışmaları içinde olduğunu öğrendim. Fethi Bey'e muhalefetten vazgeçmenin tehlikeli olduğunu söyledim. Anlaştık.

Bunun üzerine dün gerek Padişaha gerekse Tevfik Paşa'ya Tevfik ve İzzet Paşalarla Rahmi ve Cavid Beylerin bulunmadığı kurulacak bir hükümete destek olanağımız olmadığını anlattım. Padişah sizin bu kabineye girmenize olumlu yaklaştı. Tevfik Paşa önerimizi reddetti. Hatta kabineye Fethi Bey'in de girebileceğini söyledim.

Düşündüğüm şudur: Bu kabine geçici bir kabine olacaktır. Siz içinde bulunursanız başkalarına köprü olmaz.

Duruma göre bir süre sonra senin başkanlığında yeni bir kabine oluşturulur. Düşünülen kötülüklere meydan kalmaz.

Ben şimdi başka çare göremiyorum. İşin uygunsa İstanbul'a gel. Padişah da böyle düşünüyor. İşiniz uygun değilse yorumlarınızı bana şifreli olarak yazınız. Kopyaları telgrafhaneden aldırmayı unutma, kardeşim.

Şayet size bir teklif yapılırsa reddetmeyerek İstanbul'a geliniz."

Telgrafın altındaki imzada "Sadrazam Mehmet Talat" yazıyordu.

Talat Paşa'nın telgrafında istediği son derece açıktı. Çok güvendiği ve yakın dostu olan Rahmi Bey'in, İngilizlerle yapılacak barış görüşmelerinde etkin olmasını istiyordu. İngiliz hayranı ve dostu Rahmi Bey bu iş için biçilmiş kaftandı. Rahmi Bey, "Ortak düşman topraklarımızdan atılmadan önce Almanlar barış önerisinde bulundukları için anlaşmayı bozmuşlardır, bu durumda Osmanlı Hükümeti kendi başına barış yapmakta serbesttir."[324] görüşündeydi. Padişah, Rahmi Bey'e tümüyle karşı değildi. Onun hükümeti kurmasını uygun bulmamıştı ama kabineye girmesine sıcak bakıyordu. Hatta aklı yatmıştı.

Rahmi Bey ve yakın dostu Belediye Başkanı Evliyazade Refik Bey, işin başından beri Almanların yanında savaşa girilmesine karşı çıkmışlardı. Bu ikili, savaş sürerken İzmir'de İngiliz, Fransız ve İtalyan Levantenlerle çok iyi ilişkilerini sürdürüyorlardı. Bu nedenle Rahmi Bey bu iş için Talat Paşa'nın bulabileceği en iyi ve en güvenilir isimdi.

Rahmi Bey, telgrafı okuduktan sonra Evliyazade ile telgrafta yazılanları görüştü. Bu ikili bir toplantı yapılmasının uygun olacağı görüşünde birleşince Rahmi Bey'in en güvendiği çalışma arkadaşları ve İzmir'in sözü geçen saygın Levantenleri bu toplantıya çağırıldı. Rahmi Bey toplantıya katılanlara telgrafı okudu. Talat Paşa'nın İngilizlerle bir barış masasına oturma konusundaki kararlılığını anlattı. Talat Paşa'nın tutumu toplantıya katılanlar tarafından oldukça olumlu bulundu. Bu tutumun desteklenmesi gerekiyordu. Bunun için de kendilerine düşen adımları atmalıydılar.

Vilayet Yabancı İşler Müdürü Charles Karabiber Efendi ile Edmond Giraud delege seçildiler. Bu ikili, yanlarında Talat Paşa'nın da telgrafı ile, Midilli'deki İngiliz temsilciliğine gideceklerdi.[325] Bazı kaynaklara göre bu ikilinin yanında Hükümet karşıtı İsmail Mahir ve İttihatçılara muhalif olarak tanınan birkaç kişi de vardı.[326]

Talat Paşa adına İzmir'de oluşturulan bu kurul, Midilli'ye gittiğinde temsilci, bu durumun kendisini aşacağını söyleyince Atina'daki İngiliz Elçisi Lord Granville ile görüştü.[327] Rahmi Bey'in Fransızca yazdığı bir mektubu kendisine verdiler. Mektupta, Rahmi Bey, kuracağı hükümetin iktidara gelir gelmez uyacağı yedi maddelik bir barış planını da anlatıyordu.

Granville'ye göre, Rahmi Bey'in darbe planı başından ölüme mahkûmdu. Talat Bey'in önerisine gelince: bir barış görüşmesi için artık çok geçti. Bunun için Talat Paşa daha önceden harekete geçmeliydi.

Almanların şaşırtan isteği

Gerek Rahmi Bey'in ve gerekse Evliyazade Refik Bey'in Levantenlerle olan dostlukları ve onları korumaları Almanları rahatsız ediyordu. Osmanlılar Almanların yanında savaşa girmişlerdi ama bu iki yerel yönetici, karşı taraftakilerle iyi ilişkilerini sürdürüyor ve hatta onları kolluyordu.

Evliyazade, hiç ummadığı bir anda Almanlardan bir teklif aldı. Almanların isteği gereği kentin belediye başkanı Evliyazade Refik Bey, esirler için büyük bir kamp yapmalıydı.

Refik Efendi, durumu hemen Rahmi Bey'e aktardı.

"Bunda anlaşılmayacak bir durum yok." dedi. Rahmi Bey. "Almanlar, böyle bir kampı İzmir'de yaşayan İngiliz, Fransız ve Levanten aileler için istiyor. Onların tümünü bu kampta toplayacaklar."

Kolay yolu seçtiler. İkisi de konuyu yanıtlamayarak unutulmaya terk ettiler. Oysa Almanların unutmaya ve unutturmaya niyetleri yoktu. Bir generali bu iş için İzmir'e gönderdiler. Alman generalin isteği üzerine Rahmi Bey ve Refik Bey'in katıldığı bir toplantı yapıldı. Generale göre, kamp sorunu hemen çözülmeliydi. Beklemenin ve işi uzatmanın anlamı yoktu.

Alman General, Rahmi Bey'in odasından çıkarken geriye döndü ve son darbeyi yaptı:

"Bu emrin altında Padişahın emri var!"

Durum değişmişti. İş, sanılandan daha da ciddiydi.

General çıktıktan sonra odada kalan iki kader arkadaşı uzun uzun düşündüler. Rahmi Bey kendilerini bu işten sıyıracak geçici bir çözüm buldu. Bunu yaşama geçirmek için hemen Henri Giraud'u çağırdı.

İzmir'in en eski Levanten ailelerinden biri olan Giraud ailesi, 1850'de Bornova'ya yerleşmişti.[328] Levantenler evlilik yoluyla diğer aileler ile birbirlerine bağlanmışlardı. Henri Giraud, Levantenler arasında önde gelen ve saygın bir isimdi.

Rahmi Bey, Almanların isteğini, Alman General ile yapılan toplantıyı Giraud'a anlattı. Henri Giraud duyduklarına inanamamıştı. Hem renkten renge giriyor hem de çaresizlikten kızıyordu. Savaştaydılar ama bir esir kampına gönderilmeleri kabullenilecek gibi değildi.

Evliyazade Refik Bey, Giraud'u sakinleştirmeye çalıştı. Ellerinden geleni yapacaklardı. Ancak Padişahtan gelen bu emre de karşı gelemezlerdi. Rahmi Bey bu iş için bir çözüm bulmuştu. Vali Beyi bir kez dinlemesini istedi.

"Lütfen," diye söze girdi Rahmi Bey, "Bornova ve Buca'daki aileleri içinizden birinin bahçesinde toplayın. Sabahtan akşama kadar aileler belirli yerlerde otursun. Beyler işine gitsin. Akşam olunca yine oraya dönsün. Bir süre böyle idare edelim. Bana sorarlarsa kamp yeri olarak orayı seçtiğimizi söylerim."[329]

Bundan iyisi düşünülemezdi. Giraud, Vilayetten memnun bir biçimde ayrıldı.

İzmir'in beklenmeyen konukları

Talat Paşa'nın telgrafı üzerine Rahmi Bey'in barış anlaşması yapma girişimleri boşa çıkmıştı. 19 Ekim 1918'de deniz subayı Tevfik Bey'in eşliğinde İngiliz Generali Townsend İzmir'e geldi. Kut-ül Amara kuşatmasında tutsak edilen General, Büyükada'da kendisine ayrılan bir köşkte esir yaşamını sürdürecekti.

Townsend, Sadrazam İzzet Paşa'ya barış görüşmelerinde katkısı olabileceğini iletti. Önerisi kabul olunca İzmir'den Midilli'ye Tevfik Bey'le birlikte bir deniz aracıyla gönderildi.

Üç gün sonra, 22 Ekim'de Tevfik Bey, İzmir'e geri döndü. İngiltere Hükümetinin ateşkes için Amiral Calthorpe'ye yetki verdiğini İstanbul'a bildirdi.[330]

Aynı günlerde İzmir'e bir başka konuk daha gelmişti. Vali Rahmi Bey ile İttihat ve Terakki İzmir Sorumlu Sekreteri Celal Bey'in İstanbul'a gittiği o günlerde Rauf (Orbay) Bey İzmir'e geldi. Yanında bir delegasyon da vardı.

Rauf Bey, İzmir'de bir gece kaldıktan sonra yanındakilerle birlikte 26 Ekim 1918 akşamı Foça önlerine gelen İngiliz kruvazörü ile Mondros'a hareket etti.

Tehcir mi? Hicret mi?

Mondros Ateşkesi'nin imzalanmasından hemen sonra Batı Anadolu'dan giden Rumlar, yeniden eski topraklarına dönmeye başladılar. Konu, İzmir'in yerel Türk basınında gazete sayfalarına taşındı. Köylü gazetesinin 22 Aralık 1918 tarihli sayısında, "Hayır, tehcir değil hicrettir." başlıklı yazıda dikkatlerden kaçmayacak bir yüzleşme de vardı.

"Bugün davayı yeni baştan ispat etmek ve gerçek kanıtlarını bir kere daha tekrar etmek mecburiyetindeyiz. Ve bizi buna zorlayan, arkadaşımız Müsavat'ın dünkü başmakalesi oldu.

Yakından bildiğimize göre buradan Makedonya'ya gidişiyle, mesela Ayvalıklıların harpten sonra geçici olarak içerideki vilayetlere nakledilmeleri gibi bir tehcir (zorla göç ettirme) değil, alelade bir muhaceret (gönüllü göç etme) idi.

Tehcir ona derler ki hükümet muayyen bir zaman zarfında veyahut derhal bir şehrin boşaltılmasını orada yaşayan halka emreder. Emirleri dinlemeyenleri zorla meskenlerinden çıkarıp atar ve böyle bir sırada husulü tabii karışıklık ve intizamsızlık arasında tehcir edilenlerin birçoğu ayakaltında kalır, çiğnenir, bu itibarla Ayvalıklıların savaş zorlaması münasebetiyle mahall-i ahara (yerel iç bölgelere) nakledilmeleri bile bir tehcir sayılmasa yeridir. Çünkü bunlara müdafaa-i memleketin icabatı anlatılarak savaş sonrası tekrar yurtlarına dönmeleri esbabı peşinen temin ve taahhüt edildi. Filhakika sonunda denildiği gibi oldu. Tehcir vasfına bihakkın seza olan muamele asıl Ermenilere yapılmış olanıdır. Bu babda söyleyecek hiçbir sözümüz yoktur... Lakin tekrar ederiz ki Rum muhaceretinin asıl mahiyeti tehcir değil hicrettir.

Müsavat arkadaşımız, Rumların da Ermeniler gibi tehcir edildiğinden bahisle bize itiraz ediyor. Her gün Kozmos'ların ve emsali Yunan gazeteleri ağzından işitegeldiğimiz bu nağmeyi bir Türk gazetesinde fazıl ve irfanına her vakit hürmetkâr olduğumuz bir imza üstünde tekrarlanmış görmek (ne yalan söyleyelim) mucib-i teessürümüz oldu. Her şeyde aşırılıktan ve yetersizlikten zor kurtulan bir milletiz! Rumlara, Ermenilere hoş görünmek bihakkın âdil olmak modası meydan alınca hemen her hakikati unutur olduk; bu vadide derhal aşırılığa saptık.

Arkadaşımız Müsavat'a biz işte böyle garip ve aşırı bir gayretkeşlik görüyoruz...

Evvel ve ahir iddia ve ispat eylediğimiz veçhile Rumların buradan hareketleri o vakit ki İttihat ve Terakki Hükümetiyle Venizelos Hükümetinin gizli ve karşılıklı anlaşmaları neticesidir. Yunanistan yeni zapt ettiği arazide Rumluğu yoğunlaştırmak için ve Müslümanları kelimenin mana-yı hakikisiyle tehcir ediyordu; zira Makedonya o esnada henüz bir savaş yeri idi. Belleri silahlı, kafaları külahlı binlerce Yunan çeteleri, askerleri, jandarmaları alenen Rumeli ahali-i İslamiyesini öldürmeyle, yağma ve tahrip ile ırza tecavüz ile tehdit eyliyorlardı! Neşe-i zaferle mest olan Yunan çetelerinin taaddiyatından canlarını kurtarabilenler çırılçıplak Anadolu'ya can atmakta idiler.

Rumlar buradan giderken ne harp vardı ne de çete. Hâlbuki Venizelos'un emeli, İslamların tehciriyle boşalan Makedonya'ya dünyanın her köşesinden Rum nüfus celp eylemekti. Binaenaleyh Rum vatandaşlarımızı yerlerinden harekete getiren Yunan Hükümeti olmuştur.

İttihat ve Terakki Hükümetinin bunda bir kabahati olmuş ise de o da zor ve şiddet kullanma suretiyle Manisa'nın Rum köylerinde olduğu gibi gitmek isteyenleri zorla ibkaya çalışmamış olmasıdır ki eğer böyle kabahat ve hata ise Müsavat arkadaşımızla beraber hatadır diye kabul edelim! Lakin behemehâl gitmek isteriz diye tir tir tepinen bir halka Hükümet nasihat etmekten başka ne yapabilirdi? Ve o vakit ki Hükümet bunu yapmamıştır. Her yerde sancak mutasarrıfları, kaza kaymakamları, hatta bizzat Vali Rahmi Bey taraf taraf toplanan Rumların ayaklarına gidip onları muhaceretten vazgeçirmek [için] günlerce, saatlerce nasihat etmedi mi? Alaçatı'ya bilhassa merkezden giden bir heyeti nasiha meyanında bir takım papazlar ve Rum eşrafı da vardı. Alaçatılılar arasında aklı başında bir adam bu heyete karşı 'Kabahat ne Türklerdedir ne de Hükümettedir; (papazlara hitaben) bunu şimdiye kadar fikirlerimizi zehirleyip çelen sizlerdedir.' demesiyle resmen sabit olunmamış mıdır?

Urla Rumlarının hepsi gitti mi? Ve gidenlerin can ve malına taarruz edildi mi? Bahusus Gülbahçe Rumları neden dolayı edilen nasihatları dinleyerek yerlerinde iş ve güçlerinde kaldılar. Meram tehcir olsaydı Hükümet ve Türkler bunların kalmalarına karşı izhar-ı meserret ve teşekkür şöyle dursun, hafifçe surette bile göz yumarlar mıydı?

Arkadaşımız Müsavat'ın bilmediği bu gerçekleri Urla, Çeşme, Alaçatı Rumları arasında bilenler pek çoktur. Teşvikin asıl Yunanistan'dan geldiğine dair birçok vesaik ve mektup da vardır ki hükümet-i hazıra merak ederse bunları toplayıp bitarafların gözleri önüne konabilir.

Hakikat halde bu işten zarar görenler Yunanlılar değil, Türk Hükümetiyle buradan gidenler ve oradan gelenler olmuşlardır. Venizelos, teksif-i nüfusta muradına nail oldu.

Venizelos Hükümetinin bilahare bu babda mübadele-i emlak için hükümetimizle müzakereye girişi, bitaraf büyük devletler delegelerinin mahalli tahkikatları sonucu, her şey bu işin Yunan siyaseti mahsulü olduğunu ve çünkü ondan başka tarafın kazanmadığını ispata bir delil değil midir?

Şimdi Makedonya meselesi hallolunmuştur. Yunanistan oradaki araziye yerleşmiş ve gözünü bu tarafa dikmiştir...

Müsavat arkadaşımızın meseleyi, hak, adalet, insaf ve mantık dairesinde düşünmesini rica ederiz.

Bildiğimiz Kozmos'un yerine yayımlanan Eleftoros Tipos gazetesinde bu kere Yunanlı Laskaris'in hükümete bir 'ihtarname'sini gördük. Cenapları 'İzmir'de birçok katiller dolaşıyor. Bunları tutup hapsetmek hükümetin borcudur.' diyor. Laskaris, bununla İttihat ve Terakki mensuplarını ve Türkleri kast eylemektedir. Buna eminiz...

Buradaki Türklerin yüzde doksanı İttihat ve Terakkinin programına, prensiplerine rapt-ı iman etmiş kimselerdir. İttihat önde gelenleri arasında bir iki yalancı şahıs zuhur eyledi diye Türklerin o imanına halel gelmemiştir; İslamlıkta Yezid vardı diye din nefy ve inkâr olunamaz. Binaenaleyh Laskaris'in garazı buradan Türkler gitsin de meydan bize kalsın demek ise aç tavuk kendini arpa anbarında görür deriz. Fakat cenapları gibilerinin İttihat ve Terakkiye, Türklere dil uzatmak ne haddi ve ne de hakkıdır...

Evvelce dâhile gönderilmiş olan Ayvalıklı, Fethiyeli Rumlardan geri kalanların memleketlerine iadesi için Sarayköy'e altı vagon gönderilmesi tahakkuk etmiştir."[331]

İzmir'in işgalinden sonra göçmen akını hızlandı. Bunda biraz da Yunanistan Hükümetinin İyonya ile ilgili "Küçük Asya"da Rum üstünlüğünü sağlama gayretlerinin etkisi vardı.

Göçmen sorunu yalnızca İzmir merkezinde gündeme gelmemişti. Diğer yerleşim bölgelerinde de bu sorun yaşanıyordu. Örneğin savaş yıllarında Midilli'ye göçmüş olan Ayvalık Rumları geri dönmeye başlamışlardı. Ayvalık'ın Yunanlıların eline geçmesi ile başlayan yığınsal göçlerde dikkati çeken konu, geri gelen Rumların kendilerini korumak için silahlanmış olmalarıydı. Bu durum, ürkütücü sonuçlar doğurabilirdi. Yunan Hükümeti her ne denli izin belgesi olmayanların bölgeye yerleştirilmemelerini askeri yetkililerden istemiş olsa da göçmen akını durdurulamamıştı. Geri gelenler, eski evlerine ve arazilerine yerleştirilmiş olanları, silah zoruyla yerlerinden çıkarmaya başlamışlardı.[332]

Karşıyaka Belediyesi İzmir Belediyesine bağlanıyor.

İzmir Belediyesinin kurulmasından yaklaşık yirmi yıl sonra Aralık 1887'de Karşıyaka Belediyesi kuruldu. İzmir Belediyesine bağlı bir şube olarak çalışmaya başlayan Karşıyaka Belediyesi, gelirleri yeterli olmadığından bir şube olarak açılmıştı. Karşıyaka Belediyesi başında Helvacızade Emin Bey'in bulunduğu Birinci Belediye Dairesine bağlıydı. Karşıyaka Belediyesinin ilk başkanlığına da Çömezzade Mehmet Efendi atandı.[333]

1909 yılında bağımsız bir belediye olan Karşıyaka Belediyesi, Rahmi Bey tarafından İzmir Belediyesine bağlandı. Ahenk gazetesinde 29 Ocak 1919 tarihinde yer alan bir yazıda durum irdeleniyordu:

"Kurulduğundan beri müstakilen idare edilegelmekte bulunan Karşıyaka Belediyesinin sekiz on ay evvel bir iki şahsın arzu ve isteği üzerine istiklaliyetinden mahrum bırakılarak İzmir Belediyesine bağlanmış idi. Biz o zaman sansürün mevcudiyetine rağmen bu bağlanma işleminin kanuna aykırı olduğundan bahisle şiddetle bağırmış çağırmış, hiç bir tarafa sözümüzü işittirmeye muvaffak olamamış idik. Kendileri için bir fayda temin edemeyecek olan şu kanun dışı hale karşı, Karşıyakalılar da biraz söylenmişlerse de işittirecek kulak bulamadıklarından, onlar da uygun bir zamanını kollayarak susmaya mecbur olmuşlardı."[334]

Şubat 1919'un ortalarında toplanan Vilayet Yönetim Meclisi, Karşıyaka Belediyesinin İzmir Belediyesinden ayrılarak bağımsız belediye durumuna getirilmesine karar verecek, belediye başkan ve üyelerinin seçimi yapılıncaya dek müdür göreviyle eski başkan Halit Bey tarafından yönetilmesini kararlaştıracaktır. Vilayet Mektupçusu Vasfi Bey de seçimleri denetlemekle görevlendirilecektir.[335]

Şikâyetlerin arkası kesilmîyor

Aydın vilayetinde bazı kanuna aykırı işler yapıldığı gerekçesiyle İstanbul'a sık sık şikâyetler yapılıyordu. İstanbul Hükümeti bu şikâyetleri yerinde incelemek üzere bazı mülkiye müfettişlerini İzmir'e gönderdi. Bu müfettişlerden biri de Şükrü (Kaya) Bey'di. İzmir Teftiş Grubu Başkanı Şükrü Bey yaptığı incelemelerin sonucunda, yapılan işlerin yasalara ve kurallara uygun olduğu raporunu düzenledi. Raporunda bu nedenle şikayetlerin teftişe değer olmadığını da belirtti. İçişleri Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanı Hamid Bey, teftişlerin sürdürülmesi konusunda ısrar edince, Şükrü Bey, İzmir Teftiş Grubu Başkanlığından istifa etti. Bu istifadan kısa bir süre önce İstanbul'a gelmiş ve yeni göreve başlamış olan genç bir müfettiş, Eşme ve Soma kazalarında yaptığı incelemelere ait düzenlediği iki nüsha raporundan birini İçişleri Bakanlığına diğerini de Vilayete vermişti. Vali Rahmi Bey, bu raporun incelenmesini Mektubi Kalemine havale etmişti. Yapılan incelemelerde Eşme ve Soma kazalarında kanalizasyon bulunmadığından oralarda bu konuda gereksinim olduğu ortaya çıkmıştı.

İzmir'in bir kısım mahallelerinde ve mutasarrıflık merkezlerinin bazılarında bile kanalizasyon yapılmamışken Eşme ve Soma kazası gibi ücra yerlerde yapılmasının doğru olmadığı Vali Rahmi Bey tarafından ilgili bakanlığa bildirildi. Bu gibi gereksinimlerin barışın yapılmasından sonraya bırakılmasını da eklemeyi uygun gördü.

Bakanlık bu haklı gerekçe karşısında yapacak bir şey bulamayınca gönderdiği müfettişleri Denizli ve Muğla gibi İzmir'e uzak yerlerde görevlendirerek fırsat kollamaya başladı.[336]

"Bazı yönetsel nedenler"

19 Eylül 1913'te İzmir valiliğine atanan İttihatçı Rahmi olarak da bilinen Rahmi Bey, kentin gelişmesi ve güzelleşmesi, sosyal yaşamının zenginleşmesi için çok çalışmıştı. Kent içindeki mezarlıkların kaldırılarak yerine parkların kurulması, İzmir için önemli olan Millî Kütüphane, Elhamra Sineması, İttihat ve Terakki Mektebi (Kız Lisesi) binalarının yapımı, onun valiliği döneminde gerçekleşmişti. Naci Gündem'in anılarında temel atma gününün ayrı bir yeri vardır. Çünkü törenden dönerken bandonun davulunu taşıyan arkadaşı Nazif, heyecandan davulu patlatmıştır.[337] Çanakkale Savaşları sırasında İtilaf Devletlerinin İzmir'i bombalama tehdidi üzerine gösterdiği tavrı nedeniyle İzmir basını kendisinden "Koç Bilekli Vali" olarak söz etmiştir.

Ateşkesin imzalanmasından sonra İtilaf Devletleri yüksek komiserleri arasında yer alan Yunan komiserinin de İstanbul'a gelmesinden sonra Hrisostomos siyasi çalışmalarına hız verdi. Koşullar yine değişiyordu ve her değişiklik, onun ve Rumların lehine oluyordu. Onun yapısında bir insanın bu değişikliklerden yararlanmayacağı düşünülemezdi.

O da böyle düşünenleri yanıltmadı. İlk işi, kendisini İzmir'den gönderen Vali Rahmi Bey'i İzmir'den göndermek için girişimlerde bulunmak oldu. Rahmi Bey'i "katliamlar düzenlediği" suçlamasıyla, İstanbul'daki İtilaf Devletleri yüksek komiserlerine şikâyet etti. Onları Vali konusunda harekete geçirdi.[338]

Hrisostomos bu tür girişimlerde bulunurken Hürriyet ve İtilaf yanlıları da İttihatçıların bu has adamından kurtulmak istiyorlardı. Talat Paşa'nın en güvendiği bu adamının yaptıklarından oldukça rahatsızdılar. Hatta onun yabancılarla olan ilişkisi ve onlara gösterdiği hoşgörü ciddi eleştirilere neden oluyordu.

Bu konu Memleket gazetesinin 8 Kasım 1927 tarihli sayısında yıllar sonra yeniden irdeleniyordu:

"Artık Türk'ün dostu kalmamış ve bütün muhit, dâhilen ve haricen düşmanlarla çevrilmişti.

Yabancı ve düşman öğelerin husumetine İtilaf ve Hürriyete mensup bazı gafillerin hareketi de ekleniyor ve bu suretle memleket dağılmış bir manzara arz ediyordu.

Burada isimlerini açıklamaktan kaçındığımız ve hâlâ memleketimizde para kazanan, iş gören ve muazzam servet kaynakları üstünde yüzümüze gülen öyle yabancılar var ki mütareke zamanında Türk milletine ve Türk hükümetine karşı (leş) üstüne konan kara kargalar vaziyetinde olduklarını hâlâ hatırlamamak kabil olamıyor.

Genel savaşta ticaret yapan, para kazanan, arabalarda gezen bu adamlar mütarekeden sonra yüz binlerce liralık zarar ve ziyan talep ediyorlar. Ve Türk hükümetinden gördükleri mezalimden dolayı şikâyette bulunuyorlardı. Hâlbuki Vali Rahmi Bey'in büyük bir eser-i gafleti olan yabancılara 'lütf-i ihsan' politikası, hükümetin siyaset-i umumiyesi nazar-ı itibara alınmadan yapılan gönül alıcı hareketleri tamamiyle unutulmuştur.

Rahmi Bey, İzmir'de düşman devlet tebaasından birçoklarına mühim dayanışmalar yapmış ve paralar kazandırmıştır. Düşman devletler tebaası maalesef hususi muamelelere hatta bazan Türklerin mazhar olamadıkları müstesna vaziyetlere maliktiler. İşte bu efendiler -ki önemli bir kısmı hâlâ şehrimizde mevcuttur- Mütareke'den sonra Türk mezaliminden, zarar ve ziyandan, gördükleri kötü muameleden (!) feryat etmeğe başladılar.

Yalan söylediler ve para kazanmak, zarar ve ziyan almak için kendilerine velinimetlik eden millet ve memlekete iftira ettiler."[339]

Talat Paşa'nın isteği üzerine İstanbul'a giden Rahmi Bey, 18 Ekim 1918 tarihinde İzmir'e dönmek için hareket etmek üzereyken gazetecilerin barış konusundaki sorusuna ise şu şekilde yanıt veriyordu:

"Kanaatım şudur ki tutulması olanaksız bir cereyan bizi mümkün olduğu kadar seri barış anlaşmasına sürüklemektedir. Hükümetimizin benim gibi bu zorunluluğu duyumsadığına inanıyorum. Değişen koşullar üzerimize yürüyor yani barış ne kadar gecikirse tehlike o nispette artar. Hükümet tek başına bir barış yapmalıdır. Almanya, arazimiz düşman tarafından boşaltılmadan önce barış istemekle ittifak anlaşmamızı bozmuştur. Bundan dolayı biz istediğimiz selametin ve memleketin gerektirdiği barışı yapmakta serbestiz. Düşmanın koşulları hakkında

bir cümle ile cevap veremem. Basında yazılan söylentiler hinihacette anlaşmazlığın koşulları manası olabilir. Herhalde barış sağlandıktan sonra maddeler görüşülebilir. Durumun koşulları izlenecek haddi hareketi gösterecektir. İngiltere Hükümeti savaş esirlerine gösterdiği, özenden dolayı bana minnettarlığını göstermiştir. Elde bulunan mektuplar bunu gösterir.

Öteden beri fena yola sapmış olduğumuz fikrinde bulunuyorum. Maalesef olay beni haklı gösterdi. Savaşa devam etmekle, memleketimizi tehlikeye koyduğumuzu her fırsatta Talat Paşa'ya söylemiştim."[340]

Yeni kurulan İzzet Paşa Hükümeti, taşradaki galeyanı teskin etmek için İzmir Valisi Rahmi Bey'le birlikte Kastamonu Valisi Atıf, Musul Valisi Memduh, Hüdavendigâr Valisi İsmail Hakkı, Konya Valisi Muammer, Sivas Valisi Sabit, Diyarıbekir Valisi Doktor Reşit Beyleri görevlerinden azletti. Yeni Hükümet, hem kamuoyunu tatmin etmek hem de eski kabinenin devamı olmadığını kanıtlamak istiyordu.[341]

24 Ekim 1918 tarihli ve Dâhiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) Fethi Bey'in imzasını taşıyan bir telgrafla, "kimi yönetsel nedenlerden dolayı" İzmir Valisi Rahmi Bey görevinden alınarak yerine Nurettin Paşa İzmir'e vali vekili olarak atandı. İttihatçıların güçlü ve mutemet adamı Rahmi Bey, Selanik'ten beri İttihat ve Terakki içinde birlikte çalıştığı Fethi Bey tarafından görevinden alınmıştı.

Celal Bayar, Mustafa Kemal'e yazdığı bir raporda bu konuya değinerek Rahmi Bey'in neden valilikten alındığını, Nurettin Paşa'nın bu göreve nasıl geldiğini anlatır. Savaşın yitirilmesinden sonra İzmir'in işgal edileceği söylentilerinin yayıldığı günlerde Rahmi Bey, İzmir'i kurtarmak için biraz da ilişkilerine güvenerek bireysel davranışlar içerisine girer.

Rahmi Bey, İzmir'in, İtilaf Devletleri tarafından Osmanlı topraklarından ayrı tutulacağına inanmaktadır. Bu nedenle de bireysel girişimlere başlar. Hükümet karşıtı İsmail Mahir ve İtilafçıların önde gelenlerinden muhalif olarak tanınan birkaç kişiyi ve Vilayet Yabancı İşleri Müdürü bir Rum'u bir araya getirdi. Bu kurulun görevi, Rahmi Bey'in güvendiği bazı İngilizlerle birlikte İzmir'in özel bir yönetime bağlanmasını sağlamaktı.

Halkın arasında konuşulanlara göre Yabancı İşler Müdürü olan Rum, Akdeniz'de İngiliz kumandanları ile görüşme zemini bile aramıştı.

Rahmi Bey, bu girişimleri içine İzmir'de bulunan askeri kuvvetleri de çekmek istiyordu. Rahmi Bey'in adamları, Aydın'da bulunan Nurettin Paşa'nın kolordusunda da bu çalışmalara başlamışlardı. Bu durumdan haberdar olan Nurettin Paşa, önce askerleri arasında gereken önlemleri aldı, sonra da İstanbul Hükümetini durumdan haberdar etti.

Nurettin Paşa, kendisi gösterme zamanı gelmişti. Bir girişimde bulunulacaksa, İzmir'de farklı bir uygulama yapılacaksa Rahmi Bey'in yerine kendisinin olması gerekirdi. Bu kaçırılmayacak bir fırsattı.

Nurettin Paşa, güvendiği birkaç subayla birlikte İzmir'e gelerek Celal Bey'i evinde ziyaret etti. Duydukları hakkında bilgiler aldı. Rahmi Bey'in çalışmaları-

nın ne durumda olduğunu sordu. Bu görüşmeden kısa bir süre sonra Rahmi Bey görevden alındı yerine İstanbul Hükümetinin mutemet adamı Nurettin Paşa getirildi.

18 Ekim 1927 tarihli Memleket gazetesinde yıllar önceki durum yeniden ele alınarak irdeleniyordu:

"Genel savaşın son günlerinde bir sabah gazeteler Bulgar cephesinin yarıldığına ve Bulgarların İtilaf Devletleri ile bir mütareke akdeylediğine dair bir haber yayımlıyorlardı. Bu haber herkesi telaşa düşürmüş ve savaşın kaybedildiğini anlattırmıştı. Birkaç gün sonra Türkiye de mütareke yapmaktan başka çare olamayacağını gördü. Evvela eski İzmir valisi Rahmi Bey, kendi başına müstakilen Umur-u Hukukiye (Hukuk İşleri) Müdürü Şarl Karabiber'i ve Mösyö Jiro'yu Midilli'ye göndererek Amiral Galthrope'la temas etti. Rahmi Bey zannediyordu ki genel savaş esnasında İzmir'de İtilaf Devletleri ve bilhassa İngiliz tebaasına gösterdiği müstesna ve fevkalade teshilattan dolayı İngiltere tarafından şahsına bir özel hürmet vardı. Rahmi Bey, Mütareke'de Türkiye'nin yeni bir Kâmil Paşası olmak istiyor ve İngilizlerle bir mütareke akdederek Sadrazam payesi almak üzere bulunuyordu. Hatta İstanbul'dan göreceği bir harekete karşı kuvvetli bulunmak üzere İzmir'de bazı askeri teşkilat yapmak istemiş ve sefer kuvvetleri hazırlama hususunu da düşünmüştü. Fakat Amiral Galthrope öncelikle Rahmi Bey ile müzakere etmekten sakındığı ve ancak Türk hükümetinin resmi ve yetkili temsilcileri ile Mütareke koşullarını tespit edeceğini bildirdiği için Rahmi Bey'in bütün ümitleri suya düşmüştü. Rahmi Bey'in bu tarz-ı hareketi Ceneral Tavsınd (Towsend)'ın İzmir'den Midilli'ye sevki [yani esaretten iadesi] zamanında Bornova'da maruf bir İngiliz'in evinde kararlaştırılmış ve hatta Ceneral Tavsınd Rahmi Bey'in bu emelini olması mümkün görmüştü. Diğer taraftan genel savaş işlerinde hususi vasıtalarla hariç ile muhabere eden İngilizler, bazı Fransızlar Rahmi Bey'e bol keseden vaatlerde bulunuyorlar ve kendisini cesaretlendiriyorlardı.

Rahmi Bey'in İzmir'deki bu hareketleri İstanbul'da İzzet Paşa kabinesi tarafından kuşkulu ve tehlikeli görülmeğe başlanmış ve derhal o zaman Aydın'da Kolordu Kumandanı bulunan Nurettin Paşa'ya İzmir'e kılık değiştirerek kendini tanıtmadan gelerek makam-ı vilayeti ve kumandanlığı üstlenmesi şifre ile tebliğ olunmuştu. Rahmi Bey İtilaf Devletleri tebaasına ve bilhassa İngilizlere karşı harp içinde gösterdiği müstesna teshilatı düşünerek mevkiini pek sağlam addediyordu ve kendisinin azil ve değiştirilmesini âdeta imkânsız görüyordu. Fakat bir gün Nurettin Paşa'nın âdeta baskın tarzında makam-ı vilayete gelerek kendisinin vali olduğunu söylemesi ve emri göstermesi; Rahmi Bey'i şaşırtmış ve çarnaçar makam-ı vilayetten infikâk eylemiştir."[342]

Nurettin Paşa, Aydın'da kumandan iken Vali Rahmi Bey'le araları açılmıştı. Valinin mutasarrıflık aracılığıyla yaptığı tebligat kararlarını Nurettin Paşa uygulamıyordu. Rahmi Bey, bundan oldukça rahatsızdı. Nurettin Paşa ise vilayet merkezinde yapılan kimi işlerin yasaya uygun olmadığını her yerde söylüyordu. Rahmi Bey de bu işlerin kendi sorumluluğu altında olduğunu belirtiyordu. Aralarındaki gerginlik yazışmalarda bile kendini hissettiriyordu.[343]

Celal Bey'in anıları ile Kamil Dursun Bey'in anıları birlikte ele alındığında Nurettin Paşa bir süreden beri Rahmi Bey'e karşı emirlerini uygulamama gibi bir davranış içindeydi. Rahmi Bey de ondan hoşnut değildi ve planlarının önünde bir engel olarak görüyordu.

Dönem, İttihatçıların sevilmediği ve kuşkuyla bakıldığı dönemdi. İttihatçı Rahmi Bey'in İzmir planlarının tutması pek mümkün değildi. Bunu Malta'daki sürgün günlerinde daha iyi anlayacaktı.

Aydın'da kumandanlık yaparken Nurettin Paşa, İzmir'e, Vali Rahmi Bey'e bir şifreli telgraf gönderdi. Gazeteci Hasan Tahsin, Batı Anadolu'da dolaşmaktadır ve de Aydın'da bir konferans vermiştir. Hasan Tahsin gizli cemiyet kurmak ve Ege Bölgesi'nde bolşeviklik propagandası yapmakla suçlanır bu telgrafta.[344]

Bu suçlamalardan haberi olmayan Hasan Tahsin ise Vali Nurettin Paşa valilik görevinden alındığında 12 Mart 1919 tarihli Hukuk-u Beşer gazetesinde "İnsan Kıymeti Bilelim" başlıklı bir yazı yayımlayarak Hükümetin kararını eleştirir.

"Kimi yönetsel nedenlerden dolayı" İzmir Valiliğinden alınan Rahmi Bey, 25 Ekim 1918 tarihinde Köylü gazetesinde yayımladığı bir mesaj ile görevinden ayrıldı:

"İçişleri Bakanlığından aldığım bir buyruk üzerine, Vilayet makamını terk ettim. Beş yıllık memuriyet yaşamım sırasında, bu güzel kente elimden gelen hizmeti yapmaya çalıştım. Oluşan her başarı, bütün memur arkadaşlarımın içten başarılarına, halkın güven ve yakınlığına, basının desteğine çok şey borçludur. Yaşamımın en unutulmaz anılarını, İzmir şehriyle ilgili olanlar oluşturacaktır. Vefakâr İzmir halkının da kalplerinin bir köşesinde bana ait bir hatıra saklayacaklarını ümit ediyorum. Bu ümitle İzmir ilinin gencine, yaşlısına, kız ve erkek okul öğrencilerine, kısaca hepsine sonsuz sevgilerimi bildirerek ayrılıyorum. Elveda."[345]

"Pek zevksiz buldum."

Rahmi Bey, görevden alındıktan sonra İttihat ve Terakkinin çağrısı üzerine İstanbul'a gitmeye hazırlanıyordu. İstanbul'a yola çıkmadan önce bir Ermeni olan Madam Avadikyan'a "Allahaısmarladık" demeye gitti. Kendisini ziyaret edeceğini önceden bildirmiş ve Madam'ın iznini almıştı.

Ev sahibi tarafından salona alınan Rahmi Bey'in gözleri perdelere takıldı. Yerlere dek sürünen mor, koyu turuncu, sarı renkli bezler perdelere tutuşturulmuştu. Rahmi Bey bunların ne anlama geldiğini biliyordu. Mondros Ateşkesi'nden sonra kentte havanın değiştiğini gözlemlemişti.

"Bu nedir?" diye sordu.

Madam Avadikyan, gururlu bir ses tonu ile, "O bizim bayrağımız." dedi.

Rahmi Bey'in yüzünde buruk bir gülümseme belirdi:

"Madamcığım pek zevksiz buldum bunu." dedi. "Rumların mavi-beyaz bayrağı daha iç açıcı."

Rahmi Bey bunları söyledikten hemen sonra evi terk etti.[346]

"Kaçmaya hiçbir neden yok"

Rahmi Bey İstanbul'a doğru yola çıkarken İstanbul Hükümetinin temsilcisi Denizcilik Bakanı Hüseyin Rauf (Orbay) ile Dışişleri Müsteşarı Reşad Hikmet, İngilizlerle barış görüşmeleri yapmak üzere İzmir'e doğru yola çıkmışlardı.

Bir benzerini daha yine yaşayacaktı Rahmi Bey. Hem de çok kısa bir süre sonra. O, İstanbul'a götürülürken Metropolit Hrisostomos İzmir'e dönecekti.

Rahmi Bey, başkentte Hükümetin ileri gelenleri ile görüştü. Daha sonra yeniden İzmir'e döndü.

İstanbul basınında kendisi hakkında yer alan yurt dışına kaçtı söylentilerine, İkdam gazetesine bir telgraf göndererek yanıt verdi:

"İzmir'de oturuyorum. Kaçmağa hiçbir neden olmadığı için firarımdan söz etmek makul değildir."

Bir süre sonra hakkında İçişleri Bakanlığınca soruşturma açıldı. Bu soruşturmayı yönetmek üzere Mustafa Arif, Nedim, Abdullah Naci ve Süleyman Beylerden oluşan bir kurul oluşturuldu. Kasım ayında İzmir'e gelen kurul, Rahmi Bey'in valiliği döneminde yapılan işlerle ilgili olarak Bulvar Şirketi, Ermeni tehciri, tütün alım satımı ve vagon-koli yolsuzlukları konusunda incelemelerde bulundu. Soruşturma aralık ayı boyunca da sürdü.

Rahmi Bey kötülükten fayda çıkarmayı bildiğini kanıtlayacaktı. Birinci Dünya Savaşı'ndaki Makyavelist politik faaliyetleri onun idam edilmesini gerektiriyordu ama Kew'deki Ulusal Arşivler'de yer alan ve bir zamanlar gizli olan belgeler onun daima İstanbul'daki efendilerinden bir adım önde olduğunu gösteriyordu.[347]

Aynı günlerde Rahmi Bey, Enver Paşa'ya üç bin lira gönderecekti. Rahmi Bey, bu parayı Paşaya neden göndermişti? Bunun nedeni belli değildi. Enver Paşa, Rahmi Bey'den gelen parayı Kuruçeşme'deki salonda yazı masasının üzerine bıraktığı sırada Kara Kemal Bey kendisini ziyarete gelmişti. Kara Kemal, ülkedeki İttihatçı karşıtı havayı kendisine ilettikten sonra Talat Bey'in yurt dışına kaçmak için Enver Paşa'dan bir plan yapmasını rica ettiğini iletti.

Enver Paşa, yurt dışına çıkarsa Almanya'ya gitmeyeceğini, bir süre saklandıktan sonra Kafkasya'ya gideceğini söyledi. Enver Paşa, Kara Kemal Bey'in kendisine getirdiği kırk bin liralık çeki de kabul etmedi.[348]

Enver Paşa ile arası iyi olmayan, Talat Paşa'ya yakınlığı ile bilinen Rahmi Bey, bu parayı Enver Paşa'ya neden göndermişti? Valilikten ayrıldığına göre bu parayı nereden bulmuştu? Kara Kemal, kırk bin lira gibi büyük bir parayı Talat Bey adına mı getirmişti?

Rahmi Bey'in gönderdiği parayı kabul eden Enver Paşa, büyük bir olasılıkla Talat Bey'den gelen kırk bin lirayı neden kabul etmemişti?

İzmir Suikastı yargılamalarının Ankara'da yapılan duruşmalarında da bu durum aydınlanamayacaktı. Yakalanacağını anlayan Kara Kemal saklandığı evin kümesinde intihar edecekti.

1 Ocak 1919 tarihinde Soruşturma Kurulu yanlarına Rahmi Bey'i alarak İstanbul'a hareket etti. Rahmi Bey, İstanbul'a vardığında hastalandı. Tokatlıyan Oteli'nde hasta yatağında kaleme aldığı savunmasını yazılı olarak 18 Ocak 1919 tarihinde İçişleri Bakanlığına gönderdi.

Kısa bir süre sonra İngilizler tarafından dönemin önde gelen İttihatçıları ile birlikte Bekirağa Bölüğüne hapsedilmesi üzerine soruşturma tamamlanamadı.

Teceddüt Partisi kuruluyor

9 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'da kurulan "Teceddüt Fırkası, 1918 yılında, İttihat ve Terakki Cemiyetinin, yok olmamak için bir dönüşüm arayışı çözümüdür."[349] Kurucuları olarak İttihat ve Terakkinin son kongresince seçilen kişiler yer alıyordu. İkinci başkan olan İsmail Canbolat Bey, İzmir suikastı nedeniyle yargılanıp idam edilecektir. Muhittin Birgen daha sonraları kendini tümüyle kooperatifçiliğe verecektir. Yine kurucular arasında yer alan İzmir Milletvekili ve eski İzmir Valisi Rahmi Bey de İzmir suikastı nedeniyle yargılananlar arasında yer alacaktır.

Sözlük anlamı yenilik, yenileşme olan Teceddüt Fırkası'nda yeni olan, yalnızca isimdi. Çünkü İttihat ve Terakkinin tüm malvarlığını Teceddüt Fırkasına devrettiği bir gerçekti. Bunun en somut örneğini de Bayar'ın anılarında, belediye seçimleri ile ilgili olarak söylediklerinde bulabiliriz. "Henüz İttihat ve Terakkinin mahalle teşkilatı yerli yerinde idi. Muhtarların çoğu partimizdendi. Kendileri ile münasebetimiz devam ediyordu."[350]

İzmir il örgütünün başına Celal Bayar getirildi. İttihat ve Terakkinin de sorumlu sekreteri olan Bayar'dan başka eski Foça müftüsü ve vilayet encümen üyesi Sırrı Efendi, İzmir Milletvekili Rahmi Bey, Eczacıbaşı Ferit Bey ve tüccar Giritli Raşit Bey il örgütünde görev aldı.[351]

"Merkez heyeti 12 Ocak 1919 tarihinde, beyannamesini vilayete verdi. Beyler Sokağı'ndaki eski İttihat ve Terakki Kulübü, merkez olarak gösteriliyordu."[352]

İttihatçılar, partinin adını değiştirerek ayakta kalmaya çalışıyorlardı. Teceddüt Partisi'nin İttihat ve Terakkinin ad değiştirmesinden başka bir şey olmadığının en somut kanıtı, Bayar'ın anılarında aktardığı bir ziyarettir.

Bir gün, Celal Bey'in ziyaretine emekli kurmay albay Prizrenli Selahattin Bey geldi. Kulüp kapısı üzerindeki bir levha Selahattin Bey'in dikkatini çekmişti. Teceddüt Fırkası kelimelerinin altından "İttihat ve Terakki" ismi seçiliyordu. Selahattin Bey, Celal Bey'e bu hali tuhaf bulduğunu anlattı.

"Tesadüf, öyle olmuş." dedi Celal Bey.

Selahattin Bey "Düzeltmeyecek misiniz?" diye sorunca Celal Bey, gülümseyerek yanıt verdi:

"Zamanın tesiri ile altta kalanlar bir gün yine zamanın tesiri ile üste çıkabilir, hayat böyledir. Bekleyelim."[353]

Hasan Tahsin'in eleştirileri

Rahmi Bey, İttihatçılara elcştirilerini gazetesindeki köşesinde her gün dozunu arttırarak yükselten Hasan Tahsin'den, 11 Aralık 1918 tarihli Hukuk-ı Beşer'dc "Eski İzmir Valisi Rahmi Bey" yazısıyla nasibini alıyordu.

"Güya İslamlar arasında iktisat fikri uyandırarak Müslüman tüccar yctiştireceğini ötede bcride iftiharla söyleycn Rahmi Bey'in çalışması, kendi yandaşlarını vc mültczimi (iltizam yöntemine göre kendi nam ve hesabına vcrgi toplama görev ve yetkisi vcrilen kişi) beş altı kişiye münhasır kalıp bunların arkalarında asıl sermayedarlar Hristiyanlardır. Buradaki hususi şirkctlerden başka İstanbul'da da ticari ilişkide bulunduğu adamlar da vardır. En mühimi Sclanik'te âdi bir dava vekili iken kurnazlığı vc açıkgözlülüğü ile sanadid-i İttihadı ihvan silkine ithal ve kendisini evvela Sclanik mebusu ve sonra da İstanbul mebusu yaptıran Emanucl Karasu Efendi'dir. Bu dört savaş sencsinde scrvetinin iki milyon lirayı aştığı söyleniyor.

Mütarekc koşulları gercğincc Almanların Osmanlı memlcketlerinden çıkmaları icap ettiği haldc Meclis-i Mebusanın ticaretle uğraşan Almanların kalmaları için Hükümetin İtilaf hükümctleri temsilcileri nczdindc girişimde bulunmasını alcnen talep ve tavsiye etmek cüretini göstcrmiştir. Harbiye (savaş), bahriye (deniz), nafia (bayındırlık) bakanlıklarının en büyük işlerinc girmiş ve müteaddit dcfalar Almanya ve Avusturya'ya giderck Hükümetin tekmil muamelat-ı iktisadiyesine burnunu sokan vc Topal Paşa'nın en ziyadc sırdaşı olan Karasu Efendi evvelden beri araları pek açık olan Rahmi Bey'le Topal Paşa'yı barıştırmış vc bağdaştırmıştır. Son zamanlarda birçok şat vc mavna ile römorkörleri bulunan ve yctmiş seksen bin lira kıymctinde olan bir tersaneyi burada Rahmi Bey'in teşebbüsatı vc İstanbul'da Bahriyc Nezaretindc liman başkanlığına yazılan emirlcrle altı bin liraya, Karasu Efendi'yc bey ve intikal ettirerek kendisini de hissedar yapmıştır.

Buradaki hususi şirketlerle Bulvar Şirketinin dc mühim hissedarlar mcyanında bulunduğu mütevatir ve mezkûr şirkctler hissedarlarından bazıları tarafından da boykotlarda işaa edilmcktedir. Topal Paşa'nın -Levazım Reis-i sabıkı İsmail Hakkı Paşa- son İzmir scyahatinde bir odaya kapanarak saatlerce görüştükleri ve bu esnada kimseyi kabul etmcdiklerini tekmil İzmir halkı gördü ve işitildiği gibi hemhal oldukları da sabit olmuştur.

Her yerde mağlubiyct yüz gösterdiği ve müttefiklcrimizin de barış dilcndiği zaman hulül cder etmez Rahmi Bey'imizin de tavır ve hali değişikliğc uğramış oldu. Her tarafta adem-i hoşnudi, Hükümcte karşı kabaca muamelat ve herkes ağzına gcleni söylemeye başladığı vc ahalinin de bizar olup 'İllallah!' diye bağırmasına az bir zaman kaldığını anlayan Rahmi Bcy, İngiliz ve Fransızlara karşı olan muamelat ve etvar-ı nazikânesini bir kat daha artırdı. Vc hatta Bornova İngiliz Kulübündcn düvel-i mütclife tcbasına pek müşfikânc bulunarak her zaman himaye cttiği vc sahip çıktığına dair bir arz-ı mazhar imzalatmağa teşcbbüs etti. Bir iki dcfa İstanbul'a gelip giderek İttihat Hükümetinin payidar olamayacağını vc artık cemiyct erkânının hepsinin ayrı ayrı havalar çalmağa başladığını anlayan Rahmi Bey umur-ı hukukiye müdür-i sabıkı Karabiber Efendi ile bir İngiliz

musalaha ve mütareke için Bahr-i Sefid'e göndermiş sonra da hükümet-i merkeziyeyi haberdar etmiştir. İttihat ve Terakki aleyhine her yerde az çok bazı teşebbüsatta bulunmak arzuları meydan bulduğu esnada kendisini de Hükümet-i İttihadiyeye aleyhdar göstermek için İzmir'de teşekkül etmeye başlayarak dağlarda vilayet içinde gerekli önlemleri almak için önleyici memurlar gönderen bir komiteyi bir lütuf mukabilinde kendine ihbar edildiği zaman komite azasının hepsini bildiği halde yalnız bir şahsı çağırarak pek iltifatkâr davranması zuhur edecek bir vak'ada mevkiini masuniyet-i şahsiyesini teminden başka neye haml olunabilir? Eski zamanlar gibi İttihat mevkiinin rasin olduğuna kani bulunsa idi tabii böyle hareket etmeyip komitenin tüm üyesini tevkif ve doğruca darağacına göndereceği muhakkak idi. Ve esasen bu vak'anın akabinde de zil ve dümdar-ı İttihat İzzet Paşa kabinesi gelmiştir."[354]

"Ben İzmir'e dönüyorum"

Vali Rahmi Bey tarafından I. Dünya Savaşı sırasında İzmir'den uzaklaştırılan Hrisostomos, İzmir'e dönmek için fırsat arıyordu. Kendisi İstanbul'da olsa da aklı ve gönlü hep İzmir'deydi. Savaş'ın ardından imzalanan Mondros Ateşkesi ile, koşulların kendi lehine değiştiğini görmek onu umutlandırıyordu.

Vali Rahmi Bey, onun İzmir'e dönmesinin önündeki görünür tek engeldi. Rahmi Bey İzmir'de olduğu sürece bu mümkün görünmüyordu. Bu nedenle onu katliamlar düzenlemekle suçlayarak İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da bulunan temsilcilerine başvurmuştu. Bu başvurularında kuşkusuz ki Patrikhaneyi de arkasına almıştı.

Hrisostomos, Rahmi Bey'in valilikten alınacağını öğrendiği andan itibaren dönüş hazırlıklarına başladı. Büyük bir olasılıkla da yeniden İzmir Rum Metropoliti olarak atanmasını, formalite gereği de olsa belgelemiş olmalıydı. Artık gün sayıyordu, İzmir'den gelen haberler de çok güzeldi. İçişleri Bakanlığından gönderilen Soruşturma Kurulu, görevini tamamlamış ve İstanbul'a dönmek üzereydi.

Hrisostomos, kararını vermişti. İzmir'e dönecekti. Düşündüğünü yaptı ve 1 Ocak 1919 tarihinde düşüncesini gerçekleştirdi. İzmir'e trenle dönmekte olan Hrisostomos, tren Bandırma İstasyonu'nda durduğunda trenden indi. Hem biraz yürüyerek oturmaktan uyuşan ayaklarını hareket ettirmek hem de hava almak için bundan iyi fırsat olmazdı.

Hrisostomos, istasyonda ileri geri dolaşırken yan tarafta bir tren daha durdu. Bu tren, İzmir'den İstanbul'a gidiyordu. Onlar da mola vermişlerdi. Hrisostomos, yeni gelen trenin pencerelerine baktı. Bu tren, ona İzmir'i anımsattı. Özlemişti İzmir'i.

Birden gözleri kompartımanlardan birine takıldı. Pencereden, bir adam, yorgun gözlerle çevresine bakıyordu. Üzüntülü bir hali vardı. Kompartımandaki adam da Hrisostomos'u fark etti.

Göz göze geldiler.

Hrisostomos kompartımana yaklaştı. Tam pencerenin hizasına geldiğinde karşısındakini aşağılayan bir gülümseme ile, "Evet, Rahmi Bey!" dedi. "İşte siz İstanbul'a gidiyorsunuz, ben ise İzmir'e dönüyorum!"

Böyle bir rastlantı mümkün mü? Birbirinden hoşlanmayan iki insandan biri kenti terk ederken diğeri, daha önce silah zoruyla çıkarıldığı kente geri dönüyordu; trenler de yolda aynı istasyonda durmuşlardı. İnanması çok zor bir rastlantıydı bu.

Bu rastlantı Hrisostomos'un şansı mıydı yoksa Rahmi Bey'in şanssızlığı mı? Rahmi Bey, yanıt vermiş miydi?

Rahmi Bey'in oğlu kaçırılıyor

12 Şubat 1919 Çarşamba günü, öğle paydosunda, Bornova'daki Mrs. Florence Okulu'dan evine giderken Rahmi Bey'in oğlu Alpaslan; Çerkez Ethem, Manyaslı Mahmut ve Manyaslı Şevket tarafından kaçırıldı.

Rahmi Bey'in oğlunun kaçırılmasının nedeni oldukça öncelerde yaşanan bir olaya dayanıyordu. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Çerkez Ethem'in kardeşi Çerkez Reşid ve arkadaşları Söke'de Fotiyadis'lerin Haydarlı ve Gedüşlü çiftliklerini bir biçimde ele geçirmişler ve tarımla uğraşmaya başlamışlardı. Fotiyadislerin avukatı Gad Franko, Vilayete başvurarak Vali Rahmi Bey'den işgalin kaldırılmasını ve duruma bir çözüm üretmesini istedi.

Aydın Jandarma Komutanlığından bir müfreze çiftliğe gelerek Çerkez Reşid ve adamlarını çiftlikten zorla çıkardılar. Bundan rahatsız olan Çerkez Reşid, Vilayete gelip Vali Rahmi Bey ile görüşerek çiftliğe çok masraf ettiklerini, bu haksız işlemin düzeltilmesini istedi. Ancak sonuç değişmedi.[355]

Vali Rahmi Bey'in oğlu Alpaslan, yıllar sonra Nurdoğan Taçalan ile yaptığı söyleşide olayın başlangıç günlerini şöyle aktarır:

"Birinci Dünya Savaşı sırasında Çerkez Ethem, Cumaovası ile Ayrancılar arasında bir Hollandalı'ya ait çiftliği basıyor. Hollandalının şikâyeti üzerine birkaç tane jandarma geliyor çiftliğe. Çerkez Ethem ve avenesi tutulamıyor, fakat kaçmak mecburiyetinde kalıyorlar. Ondan sonra da çiftliğe jandarma gönderdiği için babama düşman oluyor Çerkez Ethem. Kaçarken birkaç tane de yaralı bırakıyor."[356]

Çerkez Ethem, bu olayın intikamını almak için kararlıdır. Rahmi Bey'in de içinde olduğu Bandırma trenini bombalama girişimi Sapancalı Baki Bey tarafından etkisiz hale getirilir.

1918 yılı sonlarında görevden alınıp İstanbul'a çağırılan ve Bekirağa Bölüğünde hapsedilen Rahmi Bey'in, eşi ve oğlu İzmir'de kalmıştı.

Rahmi Bey'in oğlu Alpaslan 12 yaşındaydı. Eve yemeğe gelirken Bornova Mezarlığı'nın büyük kapısı önünde yolun köşesinde bekleyen bir fayton duru-

yordu. İçinde Çerkez Ethem, Manyaslı Mahmut ve Manyaslı Şevket vardı. Faytondan inen Çerkez Ethem, Alpaslan'ı kolundan tutarak sordu:

"Senin adın ne?"

"Alpaslan."

"Baban seni istiyor."

"Babam, İstanbul'da."

"Biraz dolaşalım."

"Eve yemeğe gitmek zorundayım. Annem bekler."

Çerkez Ethem, çocuğu kucakladığı gibi faytona bindirdi. Alpaslan öbür taraftan inmeğe kalkınca bu kez Manyaslı Şevket'e yakalandı. Mahmut, arabacı yerine binerek faytonu Nif Dağı yönüne sürdü. Bornova çıkışında tenis kulübünün duvarının arkasında bekleyen Çerkez Ethem'in adamları da onlara katıldı.

Olay kısa sürede duyuldu. Jandarma, Çerkez Ethem ve adamlarının peşine düştü. İtilaf Devletleri'nin İzmir temsilcileri, dönemin İzmir Valisi Nurettin Paşa'ya "Polis ve jandarmanızı bizim kuvvetlerimizle takviye edelim." önerisinde bulundular.[357] Nurettin Paşa, her zamanki gibi kendini beğenmiş ve gururlu tavrıyla, bu öneriyi redetti. Bu reddin altında yalnızca kendini beğenmişilk ve gurur mu vardı? Rahmi Bey'le bir türlü yıldızı barışmayan Nurettin Paşa'nın eline intikam için bir fırsat mı geçmişti?

Çerkez Ethem ve adamlarının hemen arkalarından jandarma yüzbaşısı Tahsin Bey geliyordu. Kovalamaca bir süre sürdü. Jandarmaların yetişeceği anlaşılınca faytonu bir zeytinliğin içine çektiler. Faytonu orada bırakıp atlara bindiler. Bir süre sonra yakın takip, yerini sıcak çatışmaya bıraktı. Kavaklıdere ve Pasu mevkilerinde Çerkez Ethem'in adamları ile jandarmalar arasındaki çatışma iki saat kadar sürdü. Bunun üzerine Çerkez Ethem ve adamları atları da bırakarak yaya olarak yollarına devam ettiler. O bölgede izlerini kaybettirmek böyle daha kolaydı. On dört gün süren bu yolculukta geceleri yürüyor, gündüzleri ise dinleniyorlardı. On beşinci gün Salihli'de istasyondan dağa doğru giden bir yerde bulunan Kuşçubaşı Eşref'in bağ kulesine geldiler.

Valiliği döneminde kendisinden hoşnut olmayan, İttihat ve Terakki İzmir Sorumlu Sekreteri Celal Bey ile aralarında anlaşmazlık çıktığında Enver Paşa'ya sözlü ve yazılı olarak verdiği raporlarda Rahmi Bey'i suçlu ve hatalı gösteren Kuşçubaşı'nın, evinin kapısını Rahmi Bey'in oğlunu kaçıranlara açması ibret vericidir.

Kuşçubaşı'nın bağ evinde Alpaslan'a annesine gönderilmek üzere bir mektup yazdırdılar. Çerkez Ethem'in yazdırdığı mektupta, Rahmi Bey'in eşi Nimet Hanım'a takipten vazgeçilmesini, aksi takdirde çocuğunun başının çuval içinde gönderileceği belirtiliyordu. Mektupta yazılanlara benzer bir haber de daha önce gönderilmişti. Jandarmalar gelmeyecekti ve para karşılığı çocuğu serbest bırakacaklardı.

Alpaslan'ın kaçırıldığı haberini alır almaz dedesi Hüsnü Paşa ve Rahmi Bey'in yakın arkadaşı Sapancalı Baki Bey, 17 Şubat günü İzmir'e geldiler. Baki Bey, önde gelen Çerkezlerdendi. Bu nedenle hemen Çerkez Ethem'e bir mektup yazarak Alpaslan'ın serbest bırakılmasını istedi. Bu mektuba Çerkez Ethem'in verdiği yanıt, Hukuk-u Beşer gazetesinde yayımlandı:

"Huzur-u âliye,

Kardeşim Baki Bey,

Rahmi Bey'le olan samimiyetinizi ispat etmek suretiyle ikidir pek muhik olan teşebbüsatıma da mani oldun. Natamam bıraktın. Birinci teşebbüsatımda maksad-ı hayata tecavüz olduğu için bir derece haklı idin. Bu defaki müdahalenizi, gene hatır-ı âlinizden vazgeçmemekle beraber pek haksız buluyorum. Rahmi Bey'e muvakkat olmamak üzere iyilik yapmak istiyorsanız maddi ve manevi zararlarımıza mukabil, tazminat-ı layıkıya yanaşmak şartıyla Rahmi Bey'i ikaz ve intibaha davet etmeniz şarttır. Baki ihtiram mirim."[358]

İstenen para 53.000 liraydı. Polis Müdürlüğünde tutuklu olan Rahmi Bey'in bu parayı ödemeye gücü yeterli değildi. Akrabaları ve arkadaşları aracılığı ile satışa çıkardığı mallarından elde ettiği gelir istenen fidyenin ancak üçte birini karşılayabiliyordu. Kalan kısmı yarısı altın, yarısı kâğıt olmak üzere Alanyalızade Mahmut Bey ve Nazmi Topçuoğlu gibi İttihatçı arkadaşları ile Bornovalı Levanten bir fabrikatör olan Henry Giraud aralarında topladılar. Parayı Sapancalı Baki Bey ve Anastas adlı bir kişi Çerkez Ethem'e ulaştırılmasında aracılık yaptılar. Para 5 Mart'ta verildi. Paranın ödenmesinden sonra 6 Mart'ta Alpaslan Salihli'ye getirildi. Ona bir tabancayla bir kılıç armağan ettiler. Salihli'de Alpaslan'ı karşılayan Sapancalızade Baki Bey onu alarak bir trene bindi. 7 Mart'ta Basmane'ye geldiler. Oradan da bir lokomotif ve bir vagonla Bornova'ya götürdü.

Alpaslan'ın kaçırıldığının ertesi günü, 13 Şubat tarihli Hukuk-u Beşer gazetesinde Hasan Tahsin, kaçıranların Rahmi Bey'in gadrine ve zulmüne uğrayanlar olduğunu yazıyordu. Asilerin büyük bir fidye isteyeceğini öne sürerken Rahmi Bey'in yönetiminin muhiti kararttığını ama bunlara karşın güvenlik bakımından böyle bir teşebbüse üzüldüğünü belirtiyordu.[359]

Aynı gün yayımlanan Müsavat gazetesinde, "Dün öğleden evvel mektepten hanesine avdet eden Vali-i Sabık Rahmi Bey'in 10-12 yaşındaki mahdumu Arslan Bey'i hüviyeti meçhul bazı eşhas cebren bir arabaya bilirkap kaçmışlardır. Vakadan haberdar olan mevki-i mezkur kumandanı Rıza Efendi derhal takiplerine çıkmış ve eşhas-ı merkumeye yetişmişse de içlerinden dört atlı mukabelede bulunarak aralarında müsademe vaki olmuş ve Rıza Efendi'nin atı vurulmuştur. Bu müsademenin devamı esnasında çocuğu hamil olan arabayı idare edenler Nif'e (Kemalpaşa'ya) doğru firara muvaffak olmuş ve Nif kazasınca da takibat-ı şedide icrasına tevessül olunduğundan aldığımız haberlerden anlaşılmuştır." haberine yer verilmişti.[360]

14 Şubat 1919 tarihli Ahenk gazetesinde "Erkekliğimizden utandık." adlı başyazıda, "Er olan adam kadınların gözyaşlarını, yürek çırpıntılarını, iniltilerini, feryatlarını intikam vasıtası saymaktan, dil suzundan ürkerek onun önünde emel-

siz bir oyuncak olur. Er olan, valide olmuş bir kadının yüreğinde yerleşen evlad muhabbetinin ulviyeti karşısında secdeye düşer." diye sert bir dil kullanılıyordu.[361]

Alpaslan'ın Basmane Garı'na indiği gün, 7 Mart tarihli Hukuk-u Beşer gazetesinde Hasan Tahsin'in kısa bir yazısı yer alıyordu:

"Bazı yadigârlarımızın İtilaf mümessil-i askerîlerinden birine hakkımda, kahpece bazı isnadat ve ithamatta bulunduklarını tessürle haber aldık.

Biz meslek itibarıyla tekrar edelim: Adalet-i içtimaiye ve muvazene-i iktisadiye esasını terviç edenlerdeniz. Yani kelimenin bütün manasıyla sosyalistiz.

Bolşevikliğe gelince: Daha ne olduğu belli olmayan ve cidden buhar halinde bulunan bir fikrin nezdimizde ruy-u kabul görmeyeceği müstağni-i izahtır.

Mazide, vatani ve gasbi bir hareketimi her şeye rağmen ben bugün nefsim için medar-ı iftihar ve gençlik namına vesile-i şeref addedenlerdenim. Kâinatın bu husutaki hükm-ü indisinin nazarımda hiçbir kıymeti yoktur.

Rahmi Bey'in çocuğu meselesinde benim meşgul olduğumu, alakadar bulunduğumu iddia edenler sefil, habis ve namerttir. Ben fikrî isyanımı kalemimle ta'mim edenlerdenim."[362]

Alpaslan'ın ailesine kavuşmasının ertesi günü yayımlanan 8 Mart 1919 tarihli Hasan Tahsin'in Hukuk-u Beşer gazetesinde Çerkez Ethem Bey'in bir mektubu yayımlandı. Bu mektupta Çerkez Ethem, Alpaslan'ı niçin kaçırdığını anlatıyordu:

"1. Hakka istinad eder bir asiyim. Bornova hadisesinden maksat, tazminat, fidye-i necat almak değil. Benim ve memleketim aleyhinde istimal edilecek ve binlerce yetiminin ve şehit oğullarının haklarından terekküb etmiş, tabii pek gayr-ı meşru toplanmış Rahmi'nin milyonlarını azaltmak, bu vesile ile de iade-i haysiyet ve şeref etmektir. Çünkü Rahmi'yi Hükümet tevkif etti.

2. Alpaslan'ı mahsus gündüz aldık. Esbabı da Rahmi'nin bizi tanımaktaki gafletine hayran bırakmak idi.

3. Eminim ki Rahmi, Merkez-i Umuminin kör bir aleti olduğuna nedamet etmiş ola. Biçare Hasan Bey en ufak muhalefetiyle İngilizlere casusluk isnad ettiriliyor, yirmi tırnağı sökülüyor. Midhat-ı hayatının iktisap ettiği şerefi Manisa'da sokak sokak teşhir ediliyor. Ne nemrudane bir muamele. Allah cümleyi ıslah eylesin."[363]

Hukuk-u Beşer'in 8 Mart'ta Çerkez Ethem'in mektubunun yayımlandığı sayısında, "Her Şeyden İbret Alalım" başlıklı Hasan Tahsin'in bir yazısı da yer alıyordu.

"... Alpaslan'ın dağa kaldırılması meselesi, vakanın zuhurunda bin bir türlü tefsir edilmiş, bin kalıba sokulmuştur. Zaman vakayiin en doğru ve en emin şahididir. Ve Alpaslan'ın şehre inmesiyle, birçok hakikatler de beraberde sızdı, aktı. Müsavat arkadaşımızın Salihli'den muhabir-i mahsusadan aldığı bir telgrafta -ki bir sureti de nezdimizde mevcuddur- Çerkez ümerasından harb-i ahirde vatanına bir çok hidematı sebketmiş General Townshend cenaplarının Büyük Ada'dan

firarlarını bizzat deruhte ettikleri ve General cenaplarına mesele arz olunduğu halde, esbab-ı siyasiyeden meseleyi nazikâne reddettiklerinden İngiltere devlet-i fehimesine Çerkezlerin medit zamanlardan beri istiklal ve hayatı için matbuatında mühim bir cereyan-ı mahsus olan, ta Sultan Mecid devrinde 93 seferinde her fırsatta kahraman dağlılara ibraz-ı teveccüh eden büyük millete bu suretle bir hizmet-i müftehirede bulunmayı ve Çerkezlerin Müslümanların en samimi hamisi Büyük Britanya'ya merbutiyet-i maneviye ve hürmet hislerini ibraz etmeye muvaffak olamayan Ethem Bey'in bugün elimize geçen vesikasının bence bir kıymet-i tarihiyesi olacaktır."[364]

Hasan Tahsin, yazısının ilerleyen bölümünde Rahmi Bey'e yükleniyor:

"... Çerkez Ethem Bey ve rüfekası, Rahmi'nin bükülmez kolu milyonlarca altınlarla İttihat ve Terakkinin her zaman için vatan ve İtilaf Heyet-i Düveliyesine tehlike olduğunu nazar-ı dikkate alarak, bu müthiş kuvveti, Rahmi'nin İttihat ve Terakki teşkilatı uğruna istimal edeceği bu altın bombayı elinden alarak, kazasız arızasız bir surette şu biçare vatanın temin-i selamet ve terakkisine ve iktidarları dâhilinde hizmeti düşünmüşlerdir.

... Meselede endişe-i vatan gayesiyle müthiş bir teşkilatın ruhu olan bir uzva maddi ve manevi bir darbe indirmek ve sonra da el'an İttihat ve Terakki illetiyle mu'sap birçok halkımızın ve hele Düvel-i İtilafiye'nin murahhaslarının nazar-ı dikkatlerini, teşkilatın gizli kuvvetleri, manevraları üzerine celbetmekti."[365]

Hasan Tahsin'in, gazetesinde bu olayla ilgili izlediği politika oldukça dikkat çekicidir. Rahmi Bey'e düşmanca bir tavrın yer aldığı makale ve haberlerin kökeninde Rahmi Bey ile aralarında yatan bir sorun vardır.

Aydın'da kumandanlık yaparken Nurettin Paşa, İzmir'e, Vali Rahmi Bey'e bir şifreli telgraf gönderdi. Gazeteci Hasan Tahsin, Batı Anadolu'da dolaşmaktadır ve de Aydın'da bir konferans vermiştir. Hasan Tahsin gizli cemiyet kurmak ve Ege Bölgesi'nde bolşeviklik propagandası yapmakla suçlanır bu telgrafta.[366] Büyük bir olasılıkla Hasan Tahsin, bu suçlamanın kaynağının Rahmi Bey olduğunu sanmaktadır. Talat Paşa'nın desteği ile İzmir'e gelen ancak çok kısa süre içinde koyu bir İttihatçı karşıtı olan Hasan Tahsin'in İzmir'de yalnızca gazetecilikle geçinemeyeceği düşünülürse ticaret yaşamında da Rahmi Bey'den destek göremediği için ona karşı hınç dolu olduğu kabul edilebilir.

Hasan Tahsin'in, gazetesinde Çerkez Ethem'den yana tavır koymasında, Çerkez Ethem'in mektubunu yayımlamasında, Mihail Rodas'ın anılarında belirttiği üzere onun "Çerkez"[367] olmasının rolü var mıydı?

Çerkez Ethem'in özür mektubu

Çerkez Ethem, küçük Alparslan'ı serbest bırakmasından sonra, Rahmi Bey'in eşi ve Alparslan'ın annesi Nimet Hanım'a bir özür mektubu gönderip "Kabahat bende değil, kocanızda. Bizi küçümsedi" demişti.

İşte, Ethem Bey'in mektubundan bugünün Türkçesiyle bazı cümleler:

"Muhterem hemşire,

Hadisenin ilk günü vuku bulan iki üç çatışma, yavrunuz için tertip edilen istirahatin teminine engel oldu. ... Kocanız bizi ve Çerkezliği küçümseyip milletin kaderiyle oynadı.

... Şükrediniz ve lütfen kocanıza söyleyiniz: Biz, haysiyetimizin ve izzet-i nefsimizin iadesi için içerisine girdiğimiz şu musibette iken vicdanı var ise o müteessir olsun. Bizler onun üzüntüsünü hissettikçe gezeceğimiz yalçın, haşin, korkunç dağlar arasında teselli bulmaya çalışacağız.

Hürmetlerimi gönderir ve yavrucuğunuzu kucağınıza iade etmekle şeref kazanırım, efendim.

Şüphesiz, boş yere telaş etmiş olacaksınız. Ciğerpârenizin... kulağına bir çizgi vurmaktan başka fıtratımız hiçbir şeye müsaade etmezdi."

Malta sürgünü

Rahmi Bey'in yaşamında önemli bir yer tutan İzmir'de yaşadıkları unutulacak gibi değildi. Üstelik Rahmi Bey, İzmir'i de sevmişti. Bu kent onun gibi bir liberal için biçilmiş kaftandı. Ancak İttihatçılığı her zaman başına iş açmıştı. İstanbul'a götürüldükten sonra 28 Mayıs 1919'da Malta'ya sürgüne gönderilmişti. İngiliz yanlılığı ile tanınan Rahmi Bey, valiliği süresince, özellikle de savaş dönemlerinde İngilizlere korumacı tavırlar almıştı. İşin içyüzünde onun İngiliz hayranlığı yatıyordu. Onlarla oturup kalkmak, sohbet etmek, çay partilerine katılmak Rahmi Bey için vazgeçilmez alışkanlıklardandı.

Atina'daki İngiliz Elçisi Lord Granville, Hükümetinden aldığı talimat gereği 22 Kasım 1917 tarihinde İzmir Valisine bir mesaj iletiyordu. Bu mesajda, "Vilayetinizdeki İngiliz yurttaşlarına Ekselanslarınızın gösterdikleri iyiliksever sempati ve güçlü koruyuculuk dolayısıyla Hükümetimin ve tüm İngiliz ulusunun derin minnettarlığını bildiririm." diyordu.[368]

16 Mart 1919 tarihinde Polis Müdürlüğünden Bekirağa Bölüğüne götürülen[369] Rahmi Bey, 28 Mayıs günü İstanbul'dan Prenses Ena gemisiyle başlayan yolculukla, 2 Haziran günü Malta Adası'na gönderildi.

Gelenler Salvator Kalesi'ne götürüldüler. Salvator Kalesi'nde taştan oymaya benzer beş tane yer odasıyla yan taraflarında üç tane büyük koğuş vardı. Bir numaralı koğuşta Rahmi Bey; Hüseyin Cahid, İsmail Canbulad ve Bitlis Valisi Cevdet Bey ile birlikte kaldı. Bu oda ve koğuşların önünde oldukça geniş bir avlu vardı. Bu avlu on beş metre yüksekliğinde duvarlarla çevrilmişti. Avlunun ortasında suyu dışarıdan konulur bir havuz, odaların önünde yarım metre uzunluğunda yeşillik yapmak için yerden dört parmak yükseltilmiş toprak çiçeklikler, havuzun başında vaktiyle Alman ileri gelenleri tarafından yapılmış Hindenburg'un çamurla karışık alçıdan bir heykeli vardı.

Rahmi Bey, tutuklanarak Malta'ya gönderilmesini bir türlü anlayamamıştı. İngilizleri seven, onlara her fırsatta yardım eden kendisini Malta'ya süren de İngilizlerdi.

Genel Savaş günlerinden birinde "İzmir cayır cayır yanar, yine de İngiliz olmaz. Bu davranışlarınızla, kent içindeki tüm Hristiyanları ateş içine atıyorsunuz. Şehri dövüşerek alsanız bile tek bir Hristiyan'ı sağ olarak bulamayacaksınız." demişti. Bütün sır bu tümcede miydi?

9 Mart 1915'te İzmir'i işgal etmek isteyen İngilizlere bu tümceyi söylemekle yetinmeyen Rahmi Bey, kentteki Levantenleri, Rumları ve Ermenileri Türk mahallelerine dağıtmış, herhangi bir saldırıya karşı onları "canlı kalkan" olarak kullanmıştı. Hatta bununla da yetinmemiş, resmî dairelere gaz dağıtarak bir saldırı durumunda kentin yakılmasını emretmişti.

Rahmi Bey, İngilizlere ne kadar hayran olsa da, İzmir'deki Levantenlerle ne denli dost geçinse de İzmir'i İngilizlere vermemişti. Bunun da bir faturası olmalıydı. Malta'ya sürgün, bu faturanın bedeliydi. İttihatçıların önde gelen bu has adamı, zamanında "fincancı katırları"nı ürkütmüştü.

Mandolin çalarak geçirdiği ilk günlerin şaşkınlığını attıktan sonra Lord Curzon'a bir mektup yazdı. Mektupta savaş sırasında İngilizlere yaptığı yardımları ve hizmetleri anlatmış, serbest bırakılmasını istemişti.

30 Aralık 1919 tarihinde Atina'ya da bir mektup yazdı. Bu kez muhatabı, daha önce kendisine hükümeti adına minnettarlık duygularını ileten mesajın sahibi Lord Granville'ydi. Kendisine gönderdiği bu mesajın bir kopyasını da eklemeyi ihmal etmedi.

İngiliz Hükümetinin ve ulusunun derin minnettarlığının Malta'ya sürülmesi biçiminde gösterilmesi Valiyi şaşırtmıştı. İçinde bulunduğu durumun nedenini bir türlü anlayamıyordu. Önde gelen İttihatçılar sürgüne gönderilmişti. Ama kendisi gibi olan bazı isimler de burada yoktu. Öyleyse kendi neden buradaydı?

Lord Granville, Rahmi Bey'den gelen mektubu Londra'ya iletti. Dışişleri Bakanlığı, Valinin bırakılmasına pek yanaşmıyordu. Onun, İttihatçıların önde gelenlerinden biri olduğunu biliyorlardı. Rumların sürülmesi konusunda da sorumluluğu olduğunu düşünüyorlardı.

Rahmi Bey, Londra'daki Fransız Büyükelçiliği kanalını devreye sokmaya çalıştı. İzmir çevresindeki Fransızlara da iyi davrandığı için Fransız Büyükelçisinin serbest bırakılması için girişimlerde bulunacağına inanıyordu. Fransız Büyükelçi, Malta'da hastalandığını duyduğu eski İzmir Valisi'nin sağlığı hakkında doyurucu bilgiler almaya çalışırken bir yandan da İngiliz Dışişleri Bakanlığı nezdinde girişimlerde bulunuyordu. İngilizler bu girişime de olumsuz tepki verdiler. Fransız Büyükelçiliğine "Sürgündeki Valinin genel sağlık durumu iyidir." diye yanıt verdiler.

Rahmi Bey'in İngiltere'deki dostları da boş durmuyordu. 5 Temmuz 1920 tarihinde İngiliz parlamenterlerinden Mr. Herbert, onun hakkında yazılı bir soru

sordu. Bu Valiye İngiltere adına teşekkür edilmişti; ama şimdi Vali, bir buçuk yıldır, Malta'da sürgünde tutuluyordu. Lord Curzon adına soruyu yanıtlayan Mr. Harmsworth, Malta'da tutulmasının gerekliliğini çok kısa olarak belirtiyordu.

10 Şubat 1921'de ise İzmirli zengin Levantenlerden Charlton Whittall, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na uzun bir mektup yazdı. Rahmi Bey'in İngilizlere olan hizmetlerinden ve yakınlığından söz etti. Ayvalık Rumlarının sürülmesinde de suçu bulunmadığını belirtti. Mektubunu Valinin serbest bırakılmasını isteyerek bitirdi.

Rahmi Bey, Malta'dan, hayranı olduğu İngiliz dostlarının ve yardımlarını esirgemediği Levantenlerin yardımıyla değil, Atatürk'ün sayesinde kurtulabildi.

Rahmi Bey yurt dışına kaçıyor

Rahmi Bey, Malta'dan kurtulduktan sonra eski İttihatçı arkadaşları ile hemen bağlantı kurmuştu. Dr. Nazım Bey, 7 Haziran 1921 tarihli Cavid Bey'e yazdığı mektupta onun İngilizlerle ilgili şaşkınlığını hâlâ üzerinden atamadığını çekinmeden yazıyordu:

"Rahmi Bey'in Berlin'e geldiğini bilmem önceki mektubumda yazmış mıydım? Rahmi yine bildiğimiz Rahmi. Yalnız İngilizleri şimdi tanıdığı gibi önce tanıyamadığına ve onlar hakkında gösterdiği iyi niyet ve uygulamalarına üzülüyor. İngilizlerin bu derece zalim olduklarını bir türlü hayaline bile sığdıramıyormuş. Hissine yenilen Rahmi'nin istikbalde İngilizler ve tüm Frenkler için ne düşünebileceğini tahmin edebîlirsin. Rahmi, Fethi'den olağanüstü tiksiniyor. Güya Canbulat devrimden önceki ruh haline dönmüşmüş. Demek ki mahpusluk ve tutsaklık bu gibi arkadaşlarımız üzerinde olumsuz etki bırakmış."

Rahmi Bey, Malta sürgünlerinin 1921 yılında serbest bırakılmaları üzerine oğlu Alpaslan'ın eğitimi için Almanya'ya gitti. Büyük bir olasılıkla, 1924 ara seçimleri öncesinde İzmir'e geri döndü. Giraud'ların İzmir Pamuk Mensucat şirketinde yönetim kurulu başkanlığına getirildiği için geçim sıkıntısı da söz konusu olmadı. Bu seçimlerde İzmir'den bağımsız aday oldu. Çok sevdiği ve sevildiği bu kentte eski İttihatçı arkadaşları da ona destek vermişlerdi. Eniştesi Mithat Şükrü Bleda, Halil Menteşe, Küçük Talat (Muşkara) ve Dr. Nazım bu destekçilerin başında geliyordu. Ancak Mustafa Kemal'in gazetelerde yayımlanan bir telgrafında, "Herkes istediğine oy verebilir ancak yanılma olmaması için Rahmi Bey'in bizim partimizden olmadığı malum olmalıdır." görüşleri yer alınca seçimi yitirdi.

Bir süre gözlerden uzak bir yaşam sürdüren Rahmi Bey'in adı Atatürk'e karşı düzenlenen İzmir Suikastı sırasında yeniden gündeme geldi. İzmir Suikastı tutuklamaları sırasında yurt dışına kaçan Rahmi Bey, kendisini gıyabında yargılayan İstiklal Mahkemesi tarafından on yıl kalebentlik cezasına çarptırıldı.

Temize çekilemeyen dilekçe

Atatürk'e İzmir'de düzenlenmesi planlanan suikast nedeniyle başlatılan tutuklamalar sırasında yurt dışına kaçan eski İzmir Valisi Rahmi Bey, belgelere göre 2 Temmuz 1926 tarihinde Rusya'ya giriş yapmıştı. Oradan Almanya'ya, Fransa'ya giden Rahmi Bey, Fas'ta bir süre tekstil işi ile uğramıştı. 1933 yılında cumhuriyetin onuncu yılı nedeni ile ilan edilen af üzerine yurda dönebildi.

İzmir'den kaçtıktan sonra gittiği Rusya'da yargılamaları çok yakından izlemişti. Ankara yargılamaları sonrasında gazetelerden mahkeme kararlarını öğrenen Rahmi Bey, İstiklal Mahkemesine bir dilckçe yazmıştı. Ancak ne temize çekmişti ne de göndermişti. Büyük bir olasılıkla, bir tür yazılı savunma olan bu dilekçeyi yakalandığı anda kullanacaktı. Ancak af edilinceye dek yakalanmayınca dilekçe temize çekilmeden karalama biçiminde kalmıştı.

"İstiklal Mahkemesi Muhterem Başkanlığına" diye başlıyordu dilekçe:

"Gazetelerde on sene kalebentliğe mahkûm edildiğime dair kararnamenin bendenize ait fıkrasını okudum. Bu husustaki savunmamı aşağıda sunarak hakkımda verilen kararın düzeltilmesini ve ilanını rica ederim.

Malta'dan kurtulup İtalya'ya çıktıktan sonra Gazi Paşa Hazretlerine bir yazı yazarak gerek memleketimi gerek şahsımı kurtardıklarından dolayı minnettarlığımı arz ettim. Tedaviye gereksinimim vardı. Hastalığımla, Ankara ikliminde savaş yaşamıyla yaşamak bendeniz için mümkün değildi. İzmir'de Yunanlılar, İstanbul'da İngilizler bulunuyorlardı. Bu nedenle o zaman en ucuz bir memleket olması gerekçesiyle Almanya'ya gittim ve orada kaldım. İttihat ve Terakki adına Almaya'da faaliyette olanlarla hiçbir işim yoktu. Gayet münzevi (köşeme çekilerek) bir hayat yaşadım. O köşeme çekilmiş yaşamıma Nuri, Sabri, Tahsin Beyler uzaktan ve yakından şahittirler. Sabri Bey'in bir gün 'Paşa Hazretleri, arkadaşlara söyle memlckete gelsinler, buyurdular.' tarzındaki tebliği üzerine bir mekân tedarik edinceye kadar ailemi Almanya'da bırakarak memlekete geldim. En evvel Ankara'ya giderek Paşa Hazretlerini ziyareti vazife bildim. Malta'da daima beraber gezdiğim ve pek sevdiğim Salah Cimcoz'a da bu seyahate iştirakini rica ettim. Onunla beraber bulunmak ve konuşmak bendeniz için büyük bir hazdır. Kabul etti ve birlikte Ankara'ya gittik. Akrabamdan Ali Fuat [Cebesoy] Paşa'nın aracılığıyla kabul olundum. Rauf [Orbay] Bey Başbakan, Ali Fuat Paşa parti genel sekreteri, Doktor Adnan [Adıvar] Bey Meclis ikinci başkanıydı. Aralarında hiçbir anlaşmazlık mevcut değildi. Ankara'yı ve Ankara'dakileri o vaziyette bırakarak döndüm.

Daha Malta'da bulunduğumuz zaman Kuva-yı Milliye'ye mensubiyctleri sebebiyle getirilmiş olanlardan birkaç defa 'Tanınmış İttihatçılar bir defa bir mahkemeden geçtiler.' sözünü işittim. Ve memlekete girdiktcn sonra İttihatçılardan olup da Gazi Paşa'nın etrafından uzak kalanlara bir güvensizlik olduğunu daha ziyade anladım. Bu güvensizliğin er geç bir felakcte neden olacağını düşündüm. Böylc bir tehlikeden uzak kalabilmek için hükümet yetkililerinin nezaretinde uzak yaşamayı en uygun bir önlcm buldum ve en iyi bir çare olmak üzere de

milletvekilliğini düşündüm. Böylece arzu ettim ki Ankara'da hükümet yöneticileriyle, partisiyle çalışarak hem memlekete ufak tefek hizmetlerde bulunabilmeyi ve hem de daima göz önünde bulunacak işlerim ve hareketimin yüzünden güven kazanabileyim. Gazi Paşa Hazretlerinin hakiki ve samimi düşü ve parti genel sekreteri olan Ali Fuat Paşa'nın bu husustaki kuvvetli vaadi maksadın oluşmasında artık tereddüt bırakmamıştı. Bilmem ne zaman idi, İstanbul'a gitmiştim. Köprüde İsmail [Canbolat] Bey'e tesadüf ettim.

Bir iki kelime konuştuktan sonra, milletvekili olmak arzusunda mısınız, dedi. Evet, dedim. Ben de milletvekili olacağım ancak bu hususta konuşulacak bazı konular vardır. Mademki bu arzudasınız, Cavit Bey'in evine gidip konuşalım, dedi. Sırf mebusluk arzusuyla oraya gittim. Orada gördüklerimin geleceklerinden kesinlikle bilgim yoktu. Herkesin kendiliğinde adaylığını koyabilmesini Gazi Paşa Hazretlerinin uygun bulduklarını ve hatırımda kalmayan bilmem kaç ilkenin kabulünün şart olduğuna dair birtakım sözler söylendi. Fakat İttihat ve Terakkiye dair ya da muhalefet ve parti programına ait konuşulmadı. Arz ettiğim gibi o zaman esaslı muhalif bir parti mevcut değildi. Tanıdıklarım, ilişkim bulunanların tümü Müdafaa-ı Hukuk grubuyla birlikte çalışıyorlardı. Bundan dolayı muhalefete dair bir söz söylenmesine bir yer yoktu. Bu defa gazetelerde Cavit Bey'in evinde toplanılarak bir İttihat ve Terakki programı yaptığını ve Doktor Nazım'ın evinde o programın ele geçtiğini ve kendisinin de o içtimada hazır bulunduğunu itiraf ettiğini okudum. Doktor Nazım'ın İstanbul'a gideceğini İzmir'de İnkişaf Şirketinde kendinden işittim. Bendeniz de İzmir'de idim. Ben o zamanlar katiyen İstanbul'a gitmedim. Doktor Nazım'ın hazır bulunduğu o içtimada bulunmadım. Bu hakikat polis kayıtlarıyla saptanabilir. Bildiğiniz gibi İstanbul'dan İzmir'e gidip gelenlerin izin belgelerine polisçe bir kayıt yapılır ve bu kayıt polis defterlerine geçer. Bu resmî kaydın incelenmesiyle, açıklamalarımın doğruluğu kanıtlanınca kararnamedeki 'Rahmi Bey'in gizli toplantı yapıp, heyete dahil' bulunduğu kaydının düzeltilmesi gerektiği ortaya çıkar. Daha evvel belirttiğim üzere Cavit Bey'in evine gittiğim zaman orada başkalarının da bulunacağından katiyen haberim olmamakla beraber Ankara'dakiler arasında da o zaman hiçbir ihtilaf mevcut olmadığından ve İttihat ve Terakkiye dair İstiklal Mahkemesi dahi bu toplanmayı bir suç olarak yorumlamayarak, bulunanları cezalandırmamış olduğuna nazaran diğer toplantıda bulunmadım. Bu durumun araştırılması ile kararın düzeltilmesini rica ederim.

Belirttiğim gibi işte bu şekilde Ali Fuat Paşa'nın vaat koyması üzerine ilkelerin kabulü şartıyla gerçekleşecek başvurunun seçim komisyonunca kararlaştırılacağı ve böylelikle milletvekili olunacağına kanaat getirdikten sonra pek sevdiğim dostum Salah Cimcoz ile iki buçuk sene Malta'da hapis hayatını aynı odada beraber yaşadığımız Hüseyin Cahid'in bendenizle beraber Ankara'da bulunmalarını arzu ederek uzun müddet Manisa'da ve tabii orada pek çok marifet peyda etmiş olan Sarı Edip Bey'e mektup yazarak Cahid ile Salah Cimcoz'un oradan milletvekili çıkarılmasını bildirmiş olacağım. Bu mektubu katiyen anımsamıyorum. Mevcudiyetini gazetelerden öğrendim. Fakat suretini görmediğim ve mealini hatırlamadığım o mektupta iddia ederim ki ne Gazi Paşa aleyhine, ne cumhuriyet ve hükümet aleyhine bir hüküm bulunacaktır. Edip ile münasebetime gelin-

ce, Rumeli'den Edip'i hiç tanımam. Cem gazetesindeki bir karikatüründen isminin mevcudiyetini öğrendim ve İzmir'e tayinimde bir darp meselesinden dolayı vaki olan şikâyet üzerine o adamın hayli zamandan beri Manisa Jandarma Kumandanı olduğun öğrendim. Ve yapılan şikayetten dolayı böyle bir adamın jandarmada çalıştırılamayacağını yazarak kendisini ordudan attırdım. Resmî yazışmanın incelenmesi bunu kanıtlar. Uzun bir süre sonra savaşın uzamasıyla asker firarilerinin ve eşkıyaların güvenliğin sağlanmasında büyük zorluk baş gösterdiği sırada Edip'i takip müfrezesi komutanı olarak tekrar İzmir vilayetine gönderdiler.

Zaten seçimler başlayacağı sırada ailemi almak üzere Almanya'ya gidiyordum. O zaman Müdafaa-i Hukuk için çalışan bazı arkadaşlar gitmeyip kalmamı ve belki Ankara'ya istenileceğimi söylemeleri üzerine dönmekliğim hayırlıdır dedim seçilirsem ne âlâ, şayet seçilmem uygun görülmez de gazetelerde razı olmayışımı teminen aleyhimde bir şeyler yazdırırlarsa onlara karşı cevap vermek durumunda kalırım ve bir mücadele başlamış olur, dedim. Neticede mağlup çıkacak dahi olsam Ankara'ya bir mücadeleye gitmiş olacağım. Halbuki ben mağlup olursam halen hükümete mensup kişiler ve Halk Partisinde çalışan arkadaşlara ve kişilere yardım edebîlirim dedim. Bu vaziyet ile Sarı Edip'in o mektubuna istinaden Gazi Paşa Hazretlerine suikasta kalkışmak, hatta girişmek ve şaki olduğumuza hükmetmek doğru değildir. O mektupta Hüseyin Cahid'in hele katiyen Salah Cimcoz'un isimlerinin olmaması lazımdı. Cahid ile Salah ne Edip'i tanırlar ne Edip bunları tanır. Sizi temin ederim ki milletvekilliği meselesi için ne Salah Cimcoz ve Cahid Beylerle ve ne de bir partiyle görüşmüş değilim. Bu, gelişigüzel akla gelmiş ve yazılmış bir mektuptur. Bundan sonra bu mektubun mevcudiyetiyle Edip'in hiçbir siyasi partiye katılmadan gizli siyasi etkinlikte bulunması konusuna gelince: İttihat ve Terakki programını yapan ekipten bulunduğumu ancak yargılama sırasında öğrenmiş olduğumu arz ederim. Bundan sonra bu etkinliklerin İttihat ve Terakkiyi yeniden ayağa kaldırma maksadına dayanması gerekir. Terakkiperver Partisine gelince, bu partiye olsa olsa en çok İzmir'de örgütlenmesini yapmak suretiyle faaliyette bulunabilecektim. Halbuki birçok yerlerde şubeleri olduğunu gazetelerden öğrendiğim bu partinin İzmir gibi en önemli bir şehirde -bendenizin yaşadığım bir şehir olduğu halde- bir şubesi ve hatta bir merkez kurulu bulunmayan bu partinin yeter derecede çalışmadığının bir delilidir. Bu partinin İzmir'de bir örgütünün olması halinde hükümet nazarında o örgüt ile alakadar addedeceğimi bildiğim için şayet talimat kararlaştırılırsa (çalıştığım vaki ise) bu faaliyet herhalde beliritilen partinin örgüt oluşturmasına değil, bilakis teşkilat yapmamasına yönelmiş bulunacağına hükmetmek lazım gelir. Bu parti ile ilgili İzmir'de pek uzun müddet gelip kalan Kâzım Karabekir Paşa'yı bir defa ziyaret ettim. Milletvekili Nuri Bey'le Milletvekili Celal Bey'e Gazi Paşa Hazretleri nezdinde teşebbüste bulunarak akrabam olan Ali Fuat Paşa'nın durumunu düzeltme ve değiştirlmesine yol göstermelerini rica ettim. Bütün bu durum ve hareketim bu muhalif parti için hiçbir suretle çalışmadığımın kanıtıdır. Bundan başka gizli bir siyasi etkinliğin memlekette var olmadığı ve bu siyasi etkinliğin varlığını mahkemenin kabul etmesi ve hakkımda verilen kararı düzeltmek gerekir. İzmir'de Halk Partisinin merkez kurul üyesi ve müfettişi Sadrettin

Bey'den hakkımda bilgi almak suretiyle siyaset ile açıktan gizliden meşgul olmadığıma tanıklık ederler zannederim.

Yukarıda belirttiğim nedenler dolayısıyla milletvekili olmayı isteyerek adaylığımı koyduğum zamanda Ankara'da seçim işleriyle meşgul bir komisyonun mevcudiyetini öğrendim ve komisyona Gazi Paşa Hazretlerinin bir tavsiyelerinin sonucu etkileyeceğini düşünerek Ali Fuat Paşa'nın aracılığıyla bu tavsiyelerin elde edileceğini umut etmiştim. İkinci defa İzmir'de yapılan ara seçimde Gazi Paşanın gazetelerde yayımlanan bir telgrafıyla ki "Herkes istediğine oy verebilir ancak yanılma olmaması için Rahmi Bey'in bizim partimizden olmadığı malum olmalıdır." mealinde idi. Bunu gördükten sonra Gazi Paşa'nın her ne nedene dayanıyorsa milletvekilliğimi istemediklerini anlayarak o günden itibaren bu fikirden vazgeçmeye karar verdim ve ticaret hayatına girdim. Yükleme ve boşaltma işi yaptım. Zeytinyağı ticaretiyle meşgul oldum. Tütün ziraatı ve ticaretiyle uğraştım. Fakat artık milletvekilliği ve siyaseti hatırıma getirmez oldum. En son milletvekili seçiminde kesinlikle milletvekilliğini istemedim. Bu hususta kim ne derse desin görünüşe bakarak aldananlar olduğu için milletvekilliği istemediğimi her zaman ispat edebîlirim. Meşgul olduğum zeytinyağı ticareti sebebiyle öyle bir gözaltında bulunuyordum ki milletvekilliğini arzu etmiş olsaydım yine İzmir'i terk etmek bendeniz için mümkün değildi. Özel yaşamımda gayet köşeme çekilmiştim. En yakın komşularım bu yaşamımın tanığıdırlar.

Açıklamalarımın incelenmesi ve araştırılması ile yanlış bilgi üzerine verilen kararın düzeltilmesi ve ömrünü memlekete hizmetle geçirmiş bir aile reisini yabancı ülkelerde süründürmemenizi ve şahsımın suikastta bulunanlarla alakadar gösterilmek suretiyle üzerime kondurulan ve evlat ve ailem için dahi olan bu lekenin üzerimden kaldırılmasını rica eder ve saygılarımı sunarım efendim.

Azizim Ali Bey, başkanlık makamına yazdığım resmî dilekçemdir. Size özel olarak ayrıca başvuruyorum. Hakkımda gerçekten aldanılmıştır. Gazi Paşaya karşı hürmetten başka bir hisle dolu olmak benim için kabil değildir. Ahlakımı bilenler pek iyi bilirler ki en küçük bir iyiliği en küçük bir münasebeti unutanlardan değilim. Malta'dan sonu bilinmez bir azap yaşamından beni kurtaran Mustafa Kemal Paşa'ya karşı minnettarım, milletvekili olarak Paşanın yanına sokulmak istedim ve bunun için çalıştım.

Ben ilk günlerde bir adamın Paşa Hazretlerine 'Rahmi Bey milletvekili olduğunda muhalif olacaktır.' dediğini işittim. Bu söz söylenmiş ise yalan söylenmiştir. Bu sözlerin yalan olduğunu sizin aranızda yaşayanlarla kanıtlayabilirim. Paşanın etrafında bulunanlardan pek çok yan basanlar görüldü. Bu sıkı zamanda bunların yüzünü görmek kabil olamaz. Ben sözlerinin eri bir adamım, hiçbir arkadaşımı aldatmadım. Paşa'nın yanına sokulmuş olsaydım bugün benim için başka fikirler beslenmiş olacaktı. Talihim tersine döndü ve düşünemediğim felaketler başıma geldi. Üstünde bir de Gazi Paşaya suikastla alakadarlık konuldu. Sizlerden rica ederim. Araştırınız ve gölgeyi üzerimden kaldırınız. Bu gölge üzerimdeyken Gazi Paşa Hazretlerine müracaat etmeyi küstahlık kabul ederim. Sizin aracılığınızı rica ediyorum. Paşa Hazretlerinin davetlerini, sizin kararı düzeltmenizi beklemekteyim, efendim.

Eğer zerre kadar bu işlerle alakam olsaydı; yaptım, çekeceğim derdim. Milletvekili adaylığının açıklanması meselesinin gücenme nedeni olduğunu biliyorum. Savunmamı yazdım. Muhalif milletvekili olmayı hatır ve hayalimden geçirmedim. İttihat ve Terakkiyi ihya etmeye ne çalıştım ne de çalışanlardan haberim vardı. Terakkiperver Partinin programını vallahi baştan aşağı bir kere okumuş değilim. Bu partinin hiçbir hizmetinde bulunmadım. Rica ederim, aracılık ediniz, haksız verilen karar düzeltilsin. Gazi Paşa Hazretlerine bu gölge üzerimdeyken başvurmak istemiyorum. Bundan kaç yıl önce yazdığım bir mektuptan dolayı beni Edip ile bir kabul etmeleri doğru olur mu? Zat-ı âliniz araya giriniz. Kararın düzeltilmesinden sonra Ankara'ya gelir, hem görevimi yerine getirir hem gereken açıklamayı yaparım. Vereceğim açıklama yeterli olmazsa bir daha memlekete girmemek üzere çıkar giderim."[370]

NOTLAR

[1] Çavdar: İttihat ve Terakki, s.71
[2] Taçalan: Suikastlar ve Ayaklanmalar Tarihi, s.321-327
[3] Milton: Kayıp Cennet, s.71
[4] Keskin: İzmir Valileri, s.73
[5] Lawry: Evrenos Ailesi ve Selanik Şehri, s.88
[6] Lawry: Evrenos Ailesi ve Selanik Şehri, s.89
[7] Lawry: Evrenos Ailesi ve Selanik Şehri, s.90
[8] Avcıoğlu: Türkiye'nin Düzeni, c.I, s.67
[9] Yalçın: Efendi, s.165
[10] Tunaya: Türkiye'de Siyasal Partiler-III, s.29
[11] Akşin: 31 Mart Olayı, s.32
[12] Cebesoy: Sınıf Arkadaşım Atatürk, s.110
[13] Orbay: Cehennem Değirmeni, c.I, s.88
[14] Çağın: Tokadizade Şekip, s.44
[15] Akşin: 31 Mart Olayı, s.72
[16] Iacovella: Gönye ve Hilal, s.41
[17] Atilla: İzmir Demiryolları, s.127
[18] Sürgevil: II. Meşrutiyet Döneminde İzmir, s.48
[19] Bali: Fransız Tebaalı Musevilerin Tehciri, s.39
[20] Milton: Kayıp Cennet, s.43
[21] Bali: Fransız Tebaalı Musevilerin Tehciri, s.39
[22] Keskin: İzmir Valileri, s.73
[23] Milton: Kayıp Cennet, s.43
[24] Bali: Fransız Tebaalı Musevilerin Tehciri, s.39
[25] Milton: Kayıp Cennet, s.43
[26] Mehmetefendioğlu: Rahmi Bey'in İzmir Valiliği, s.348
[27] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.108-109
[28] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.90
[29] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.110
[30] Dursun: İzmir Hatıraları, s.69
[31] Moralı: Mütarekede İzmir, s.74
[32] Milton: Kayıp Cennet, s.25
[33] Milton: Kayıp Cennet, s.43
[34] Öndeş: Asıl Efendiler, s.184
[35] Arıcan: Bornova Tarihinden Yapraklar, s.83
[36] Gürsoy: Bizim İzmirimiz, s.229
[37] Yalçın: Efendi, s.172
[38] Öndeş: Asıl Efendiler, s.239
[39] Milton: Kayıp Cennet, s.46
[40] Işıl: İzmir 1914, s.19
[41] Kurmuş: Emperyalizmin Türkiye'ye Girmesi, s.138
[42] Kechriotis: İzmir'de Hristiyanlar ve Müslümanlar Arasında Günlük İlişkiler, s.19
[43] Milton: Kayıp Cennet, s.23
[44] Milton: Kayıp Cennet, s.21
[45] Milton: Kayıp Cennet, s.21
[46] Kayın: İzmir Oteller Tarihi, s.106
[47] Bilget: Son Yüzyılda İzmir Şehri, s.18
[48] Işıl: İzmir 1914, s.77-78
[49] Gürsoy: Bizim İzmirimiz, s.230-245
[50] Dursun: İzmir Hatıraları, s.66
[51] Böke: İzmir 1919-1922 Tanıklıklar, s.61-71
[52] Kurmuş: Emperyalizmin Türkiye'e Girişi, s.77
[53] Kurmuş: Emperyalizmin Türkiye'e Girişi, s.78

[54] Georgelin: Smyrna'nın Sonu, s.29
[55] Milton: Kayıp Cennet, s:21-22
[56] İTO: s.24
[57] Georgelin: Smyrna'nın Sonu, s.62
[58] Augistinos: Küçük Asya Rumları, s.253
[59] Sotiriu: Benden Selam Söyle Anadolu'ya, s.58
[60] Öndeş: Asıl Efendiler, s.28
[61] Gürsoy: Bizim İzmirimiz, s.124
[62] Smyrnellis: İzmir 1830-1930, s.213
[63] Sürgevil: II. Meşrutiyet Döneminde İzmir, s.168
[64] Bora: İzmir Yahudileri Tarihi, s.138
[65] Serçe: İzmir'de Belediye, s.141
[66] Yalçın: Efendi, s.171
[67] Örs: İzmir Ticaret Odası Tarihi, s.55
[68] Gürsoy: Bizim İzmirimiz, s.228
[69] Yetkin: İzmir Ticaret Borsası Tarihi, s.79
[70] Örs: İzmir Ticaret Odası Tarihi, s.57
[71] Örs: İzmir Ticaret Odası Tarihi, s.57
[72] Yetkin: İzmir Ticaret Borsası Tarihi, s.78
[73] Gündem: Günler Boyunca Hatıralar, s.57
[74] Milton: Kayıp Cennet, s.45
[75] Huyugüzel: 1928'e kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu, s.70
[76] Huyugüzel: 1928'e kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu, s.70
[77] Huyugüzel: 1928'e kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu, s.69
[78] Huyugüzel: 1928'e kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu, s.62
[79] Huyugüzel, Ö. Faruk: Necip Türkçü, s.69-70
[80] Hervelin: Smyrna'nın Sonu, s.107-113
[81] Hervelin: Smyrna'nın Sonu, s.115
[82] Dursun: İzmir Hatıraları, s.69
[83] Öndeş: Asıl Efendiler, s.92
[84] Ürük: İzmir'i İzmir Yapan Adlar, s.208
[85] Erpi: Buca'da Konut Mimarisi, s.158
[86] Öndeş: Asıl Efendiler, s.93
[87] Yetkin: Ege'de Eşkıyalar, s.186
[88] Bayar: Ben de Yazdım, VI, s.12-15
[89] Bayar: Ben de Yazdım, VI, s.11
[90] Şenocak: Levantın Yıldızı İzmir, s.173
[91] Ersoy: Karşıyaka Kültür ve Çevre Sempozyumu, s.109-110
[92] Huyugüzel: İzmir Fikir ve Sanat Adamları, s.241-245
[93] Huyugüzel: 1928'e kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu, s.65
[94] Dursun, M. Kamil: İzmir Hatıraları, s.69
[95] Hervelin: Smyrna'nın Sonu, s.169
[96] Işıl: İzmir 1914, s.21-22
[97] Huyugüzel: İzmir'de Edebîyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar, s.90
[98] Tunaya: Türkiye'de Siyasal Partiler, cilt 1, s.265
[99] Bayar: Ben de Yazdım II, s.84
[100] Demir: İzmir Sancağında 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri, s.163
[101] Demir: İkinci Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Hürriyet ve İtilaf Partisi, s.126-127
[102] Dursun: İzmir Hatıraları, s.60
[103] Demir: İkinci Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Hürriyet ve İtilaf Partisi, s.121
[104] Huyugüzel: 1928'e kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu, s.56
[105] Demir: İkinci Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Hürriyet ve İtilaf Partisi, s.124
[106] Çavdar: İttihat ve Terakki, s.66
[107] Demir: İzmir Sancağında 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri, s.166

[108] Demir: İzmir Sancağında 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri, s.170
[109] Demir: İkinci Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Hürriyet ve İtilaf Partisi, s.125
[110] Sürgevil: İtilaf Devletlerinin I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devletine Bakış Açılarına İlişkin Belgeler, s.95
[111] Huyugüzel: İzmir Fikir ve Sanat Adamları, s.277-279
[112] Huyugüzel: 1928'e kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu, s.55
[113] Moralı, Nail: Mütarekede İzmir, s.141
[114] Gökmen: Batı Anadolu'da Çekirge Felaketi (1850-1915), s.137
[115] Gökmen: Batı Anadolu'da Çekirge Felaketi (1850-1915), s.139
[116] Gökmen: Batı Anadolu'da Çekirge Felaketi (1850-1915), s:152
[117] Ege: Eski İzmir'den Anılar, s:46-47
[118] Gökmen: Batı Anadolu'da Çekirge Felaketi (1850-1915), s.177-180
[119] Gökmen: Batı Anadolu'da Çekirge Felaketi (1850-1915), s.129
[120] Gökmen: Batı Anadolu'da Çekirge Felaketi (1850-1915), s.142
[121] Uran: Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım, s.53
[122] Tutsak: İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler, s.227-229
[123] Dursun: İzmir Hatıraları, s.73
[124] Tutsak: İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler, s.125
[125] Çakmak: İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi, s.44
[126] Öndeş: Asıl Efendiler, s.71
[127] Smith: Yunan Düşü, s.52
[128] Milton: Kayıp Cennet, s.84
[129] Milton: Kayıp Cennet, s.48
[130] Öndeş: Asıl Efendiler, s.239-240
[131] Milton: Kayıp Cennet, s.48
[132] Uran: Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım, s.64
[133] Gezgin: Tarih Boyunca Çeşme, s.76-80
[134] Gezgin: Tarih Boyunca Çeşme, s.89
[135] Kerimoğlu: 1913-1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey'in Bir Risalesi, s.93
[136] Tunçay: Çağdaş Türkiye, s.37
[137] Çakmak, Zafer: İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi, s.47
[138] Georgelin: Smyrna'nın Sonu, s.243
[139] Kerimoğlu: 1913-1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey'in Bir Risalesi, s.98
[140] Dündar: Yabancı Heyetin Gözlemleri ve Seyrek Köyünün Foto Hikayesi, s.82-86
[141] Bayar, Celal: Ben de Yazdım, c.V, s.100
[142] Uran: Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım, s.64
[143] Uran: Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım, s.65
[144] Kerimoğlu: 1913--1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey'in Bir Risalesi, s.100
[145] Ağanoğlu: Osmanlıdan Cumhuriyet Balkanların Makus Talihi Göç, s.127
[146] Bayar, Celal: Ben de Yazdım, c.V, s.101
[147] Özmakas: Metropolit Efendi, s.18
[148] Kerimoğlu: 1913-1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey'in Bir Risalesi, s.198-99
[149] Kerimoğlu: 1913-1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey'in Bir Risalesi, s.99
[150] Kerimoğlu: 1913-1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey'in Bir Risalesi, s.100
[151] Berber: Rumeli'den İzmir'e Yitik Yaşamların İzinde, s.10
[152] Bora: İzmir Yahudileri Tarihi, s.204-205
[153] Georgelin: Smyrna'nın Sonu, s.240
[154] Çavdar: İttihat ve Terakki, s.1
[155] Taçalan: Suikastlar ve Ayaklanmalar Tarihi, s.335-340
[156] Çavdar: İttihat ve Terakki, s.83
[157] Milton: Kayıp Cennet, s.53
[158] Milton: Kayıp Cennet, s.54
[159] Mehmetefendioğlu: Rahmi Bey'in İzmir Valiliği, s.353
[160] Polat: Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, s.123

[161] Polat: Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, s.87
[162] Bayar: Ben de Yazdım, c. V, s.93
[163] Bayar: Ben dc Yazdım, c.V, s.201
[164] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.201
[165] Aksoy: Bir Kent Bir İnsan, s.137
[166] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.201
[167] Dursun, İzmir Hatıraları, s.75
[168] Öndeş: Asıl Efendiler, s.72
[169] Smyrnellis: İzmir 1830-1930, s.214
[170] Smyrnellis: İzmir 1830-1930, s.215
[171] Aksoy: Bir Kent Bir İnsan, s.132
[172] Mehmetefendioğlu: "Eski Ev" ve Van Der Zee Ailesi, s.56
[173] Bora: İzmir Yahudileri Tarihi, s.237
[174] Bora: İzmir Yahudileri Tarihi, s.238
[175] Sürgevil: II. Meşrutiyet Döneminde İzmir, s.71
[176] Berber: Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak, s.45
[177] Güneş: İzmir Türk Ocağı, s.152
[178] Taçalan: Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s.101
[179] Taçalan: Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s.99
[180] Smyrnellis: İzmir 1830-1930, s.219
[181] Serçe: İzmir Mahallcleri, s.167
[182] Huyugüzel: İzmir Fikir ve Sanat Adamları, s.286-291
[183] Huyugüzel: 1928'e kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu, s.65
[184] Huyugüzel: İzmir'de Edebîyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar, s.62
[185] Georgelin: Smyrna'nın Sonu, s.246
[186] Atilla: İzmir Posta Tarihi (1841-2001), s.46
[187] Sürgevil: İtilaf Devletlerinin I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devletine Bakış Açılarına İlişkin Belgeler, s.303
[188] Sürgevil: İtilaf Devletlerinin I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devletine Bakış Açılarına İlişkin Belgeler, s.304
[189] Sürgevil: İtilaf Devletlerinin I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devletine Bakış Açılarına İlişkin Belgeler, s.306
[190] Gündem: Günler Boyunca Hatıralar, s.49
[191] Sürgevil: Çanakkale Savaşları ve İzmir, s.94
[192] Dursun: İzmir Hatıraları, s.82
[193] Sürgevil: Çanakkale Savaşları ve İzmir, s.95
[194] Sürgevil: Çanakkale Savaşları ve İzmir, s.95
[195] Sürgevil: Çanakkale Savaşları ve İzmir, s.95
[196] Mehmetefendioğlu: Rahmi Bey'in İzmir Valiliği, s.364
[197] Dursun: İzmir Hatıraları, s.81
[198] Milton: Kayıp Cennet, s.72
[199] Milton: Kayıp Cennet, s.63
[200] Yalçın: Efendi, s.252
[201] Milton: Kayıp Cennet, s.63
[202] Mehmetefendioğlu: Rahmi Bey'in İzmir Valiliği, s.367
[203] Taçalan: Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s.43
[204] Aksoy: Bir Kent, Bir İnsan, s.133
[205] Sürgevil: İtilaf Devletlerinin I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devletine Bakış Açılarına İlişkin Belgeler, s.306
[206] Barbaros: İzmir'de Sanayileşme, s.82-86; Barbaros: EBSO'nun 50. Yılı, s.37-54
[207] Huyugüzel: 1928'e kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu, s.67
[208] Tutsak: İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler, s.68
[209] Huyugüzel: İzmir Fikir ve Sanat Adamları, s.106-109
[210] Kaygusuz: Bir Roman Gibi, s.122

[211] Berber: İzmir 1920, s.41
[212] Şenocak: Levant'ın Yıldızı İzmir, s.145
[213] UAKAK: İzmir 1921, s.104
[214] Kurmuş: Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, s.117
[215] Kurmuş: Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, s.139
[216] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.92
[217] Moralı: Mütarekede İzmir, s.115
[218] Tutsak: İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler, s.202
[219] Sürgevil: II. Meşrutiyet Döneminde İzmir, s.61
[220] Dursun: İzmir Hatıraları, s.77
[221] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.93
[222] Parlak: Yunan Ege'ye Nasıl Geldi?, s.149-150
[223] Sürgevil: II. Meşrutiyet Döneminde İzmir, s.99, dipnot: 214
[224] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.92
[225] Dursun: İzmir Hatıraları, s.79
[226] Sürgevil: II. Meşrutiyet Döneminde İzmir, s.174
[227] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.110
[228] Moralı: Mütarekede İzmir, s.114-115
[229] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.94-98
[230] Huyugüzel: Katalog, s.47; Huyugüzel: Fikir Adamları, s.216
[231] Berber: Sancılı Yıllar, s.183; Öktem: Mütareke ve İşgal Anıları, s.5
[232] Öktem: Mütareke ve İşgal Anıları, s.6
[233] Öktem: Mütareke ve İşgal Anıları, s. 5
[234] Onay: Millî Mücadele Yazıları, s.24
[235] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.98-100
[236] Kocahanoğlu: İttihat-Terakkinin Yargılanması, s.24
[237] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.116
[238] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.117
[239] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.119
[240] Georgelin: Smyrna'nın Sonu, s.196.
[241] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.120
[242] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.120
[243] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.116-121
[244] Miton: Kayıp Cennet, s.64
[245] Dursun: İzmir Hatıraları, s.69
[246] Gündem: Günler Boyunca Hatıralar, s.56
[247] Arıkan: Enver Bey İzmir'de, s.80-85
[248] Bayar: Ben de Yazdım, s.V, s.121
[249] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.122-124
[250] Sürgevil: İtilaf Devletlerinin I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devletine Bakış Açılarına İlişkin Belgeler, s.311
[251] Tutsak: İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler, s.167-168
[252] Huyugüzel: İzmir Fikir ve Sanat Adamları, s.213
[253] Huyugüzel: a.g.e, s.107
[254] Huyugüzel: İzmir'de Edebîyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar, s.63
[255] Huyugüzel: 1928'e kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu, s.66
[256] Tutsak: İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler, s.68
[257] Moralı: Mütarekede İzmir, s.106
[258] Moralı: Mütarekede İzmir, s.106
[259] Taçalan: Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s.41
[260] Karayaman: 20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık, s.244
[261] Arıkan: İzmir Basınından Seçmeler I, s.359
[262] Gültekin: İzmir Tarihi, s.55
[263] Aktepe: İzmir Yazıları, s.43

[264] Aktepe: İzmir Yazıları, s.44
[265] Huyugüzel: İzmir Millî Kütüphanesi, s.14
[266] Huyugüzel: İzmir Millî Kütüphanesi, s.14
[267] Tutsak: İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler, s.199
[268] Işıl: İzmir 1914, s.88
[269] Işıl: İzmir 1914, s.91
[270] Işıl: İzmir 1914, s.90
[271] Işıl: İzmir 1914, s.92
[272] Tutsak: İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler, s.200
[273] Telci: Seydiköy'den Gaziemir'e Bir Kentleşme Süreci, s.113
[274] Berber: Rumeli'den İzmir'e Yitik Yaşamlar, s.172
[275] Mehmetefendioğlu: Rahmi Bey'in İzmir Valiliği, s.356
[276] Özmakas: İyonya'da Son Akşam, s.135
[277] Bayar, Celal: Ben de Yazdım, c.V, s.151
[278] Mehmetefendioğlu: Rahmi Bey'in İzmir Valiliği, s.354-355
[279] Sungur: İzmir Spor Tarihi, s.25-26
[280] Kaftan: Altay Spor Tarihi, s.26
[281] Sungur: İzmir Spor Tarihi, s.32
[282] Milton: Kayıp Cennet, s.59
[283] Tutsak: İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler, s.191
[284] Tutsak: İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler, s.197
[285] Kaygusuz: Bir Roman Gibi, s.123
[286] Kaygusuz: Bir Roman Gibi, s.132
[287] Serçe: Bir Şirket Komedisi ve Bir Bulvarın Öyküsü, s.61
[288] Serçe: Bir Şirket Komedisi ve Bir Bulvarın Öyküsü, s.63
[289] Dursun: İzmir Hatıraları, s.78
[290] Dursun: İzmir Hatıraları, s.78
[291] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.91
[292] Parlak: Yunan Ege'ye Nasıl Geldi?, s.131
[293] Yalçın: Efendi, s.174
[294] Tutsak: İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler, s.109
[295] Kaygusuz: Bir Roman Gibi, s.147
[296] Kaygusuz: Bir Roman Gibi, s.149
[297] Kaygusuz: Bir Roman Gibi, s.149-150
[298] Berber: Rumeli'den İzmir'e Yitik Yaşamlar, s.16
[299] Tunaya:Türkiye'de Siyasal Partiler, cilt:1, s:.417
[300] Hergüllü: Kozmopolit Smyrna'da Milliyetçi Bir Dernek: Halka Doğru Cemiyeti, s.44
[301] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.88
[302] Hergüllü: Kozmopolit Smyrna'da Milliyetçi Bir Dernek: Halka Doğru Cemiyeti, s.43
[303] Hergüllü: Kozmopolit Smyrna'da Milliyetçi Bir Dernek: Halka Doğru Cemiyeti, s.44
[304] Hergüllü, Melike: Kozmopolit Smyrna'da Milliyetçi Bir Dernek: Halka Doğru Cemiyeti, s.44-45
[305] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.106-107
[306] Bali: Fransız Tebaalı Musevilerin Tehciri, s.39
[307] Milton: Kayıp Cennet, s.67
[308] Milton: Kayıp Cennet, s.68
[309] Huyugüzel: İzmir Fikir ve Sanat Adamları, s.469-470
[310] Arıkan: Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını, s.165
[311] Arıkan: İzmir Basınından Seçmeler I, s.302
[312] Özmakas: Metropolit Efendi, s.117
[313] Milton: Kayıp Cennet, s.60
[314] Sürgevil: II. Meşrutiyet Döneminde İzmir, s.157
[315] Sotiriu: Benden Selam Söyle Anadolu'ya, s.89
[316] Bayar: Ben de Yazdım, c.I, s.24

[317] Milton: Kayıp Cennet, s.56-57
[318] Tunçay: Çağdaş Türkiye, s.39
[319] Ürük: İzmir'in Adını Unuttuğu, Bir İzmirli Besteci: İsmail Zühtü, s.95
[320] Grassi: Trablusgarp'ten Kurtuluş Savaşı'na İtalyan Politikasında İzmir, s.98
[321] Iacovella: Gönye ve Hilal, s.20-21
[322] Serçe: İzmir ve Çevresi resmi ve Özel Binalar İstatistiği, s.5-40
[323] Milton: Kayıp Cennet, s.80
[324] Bayar: Ben de Yazdım-I, s.24
[325] Tansel: Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c.1, s.10
[326] Sürgevil: II. Meşrutiyet Döneminde İzmir, s.94
[327] Bayar: Ben de Yazdım-I, s.24
[328] Öndeş: Asıl Efendiler, s.27
[329] Yalçın: Efendi, s.241
[330] Bayar: Ben de Yazdım, s.25
[331] Arıkan: İzmir Basınından Seçmeler I, s.174-176
[332] Özmakas: İyonya'da Son Akşam, s.36
[333] Berber: Karşıyaka Belediyesi Tarihi, s.13
[334] Berber: Karşıyaka Belediyesi Tarihi, s.34
[335] Berber: Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir, s.37
[336] Dursun: İzmir Hatıraları, s.86
[337] Gündem: Günler Boyunca Hatıralar, s.19
[338] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.152
[339] Arıkan: İzmir Basınından Seçmeler c.II, kitap:2, s.348
[340] Okurer: İzmir Kuruluştan Kurtuluşa, s.137
[341] Esatlı: İttihat ve Terakkinin Son Günleri, s.629
[342] Arıkan: İzmir Basınından Seçmeler c.II, kitap:2, s.329
[343] Dursun: İzmir Hatıraları, s.87
[344] Taçalan: Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s.125
[345] Berber: Bir İzmir Kâbusu, s.25
[346] Moralı: Mütarekede İzmir, s.129
[347] Milton: Kayıp Cennet, s.25
[348] Esatlı: İttihat ve Terakkinin Son Günleri, s.640
[349] Tunaya: Türkiye'de Siyasal Partiler, c.2, s.93
[350] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.139
[351] Berber: Sancılı Yıllar, s.123
[352] Öklem: İzmir'in İşgali, s.70
[353] Bayar: Ben de Yazdım, c.V, s.89
[354] Arıkan: İzmir Basınından Seçmeler I, s.331-332
[355] Dursun: İzmir Hatıraları, s.88
[356] Taçalan: Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s.154
[357] Sarıhan: Çerkez Ethem'in İhaneti, s.14
[358] Taçalan: Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s.156
[359] Mehmetefendioğlu: İzmir Valisi Rahmi Bey'in Oğlunun Kaçırılması, s.32
[360] Taçalan: Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s.151-152
[361] Mehmetefendioğlu: İzmir Valisi Rahmi Bey'in Oğlunun Kaçırılması, s.32
[362] Taçalan: Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s.57
[363] Mehmetefendioğlu: İzmir Valisi Rahmi Bey'in Oğlunun Kaçırılması, s.35
[364] Taçalan: Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s.158
[365] Taçalan: Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s.158-159
[366] Taçalan: Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s.25
[367] Arıkan: Mihail Rodas'ın Anıları, s.151
[368] Şimşir: Malta Sürgünleri, s.324
[369] Sarıhan: Kurtuluş Savaşı Günlüğü-I, s.173
[370] Mehmetefendioğlu: İttihatçı Rahmi Bey'in İstiklal Mahkemesi Savunması, s.53-55

KAYNAKÇA

Ağanoğlu, H. Yıldırım: **Osmanlıdan Cumhuriyet Balkanların Makus Talihi Göç**, İstanbul, 2001.

Aksoy, Yaşar: **Bir Kent, Bir İnsan,** İzmir, 1986.

Akşin, Sina: **31 Mart Olayı,** İstanbul, 1972.

Alkan, Ahmet Turan: **Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları,** İstanbul, 1997.

Arıca, Hasan: **Bornova Köşkleri, Gezginler ve Anılar,** İstanbul, 2003.

Arıcan, Hasan: **Bornova Tarihinden Yapraklar,** İstanbul, 2009.

Aktepe, Münir: **İzmir Yazıları,** İzmir, 2003.

Arı, Oğuz: **İzmir'de Kitle Haberleşmesi,** İzmir, 1972.

Arıcan, Hasan: **Bornova Köşkleri Gezginler ve Anılar,** İzmir, 2003.

Arıkan, Zeki: **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını**, Ankara, 1989.

Arıkan, Zeki: **İzmir Basınından Seçmeler I,** İzmir, 2001.

Arıkan, Zeki: **İzmir Basınından Seçmeler c.II, kitap: 2,** İzmir, 2008.

Arıkan, Zeki: **İzmir Basın Tarihi (1868-1938),** İzmir, 2006.

Arıkan, Zeki: **Enver Bey İzmir'de,** Toplumsal Tarih dergisi, Ekim 2008, sayı: 178, İstanbul, 2008.

Arıkan, Zeki: **Mihail Rodas'ın Anıları,** İzmir Kent Kültürü Dergisi, sayı: 6, İstanbul, 2003.

Armaoğlu, Fahir: **20. yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980,** Ankara, 1984.

Arslan, Bahar: **Erken 20. Yüzyılda 1913 tarihli Vukuat Cetvellerine Göre Aydın Vilayeti'nde Güvenlik Sorununa İlişkin Bazı Gözlemler,** Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Ankara, 2010.

Atalay, Bülent: **İşgal Döneminde İzmir Metropoliti Hrisostomos,** Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt:11, sayı:1, İstanbul, 2009.

Atay, Falih Rıfkı: **Çankaya,** İstanbul, 1984.

Atay, Çınar: **Tarih içinde İzmir,** İzmir, 1978.

Atay, Çınar: **Osmanlı'dan Cumhuriyete İzmir Planları,** Ankara, 1998.

Atilla, A. Nedim: **İzmir Posta Tarihi (1841-2001),** İzmir, 2001.

Atilla, A. Nedim: **İzmir Demiryolları,** İzmir, 2002.

Augustinos, Gerasimos: **Küçük Asya Rumları,** Ankara, 1997.

Avcıoğlu, Doğan: **Türkiye'nin Düzeni, c.I,** İstanbul, 1967.

Aydemir, Şevket Süreyya: **Menderes'in Dramı,** İstanbul, 1999.

Bali, Rıfat N.: **Fransız Tebaalı Musevilerin Tehciri,** Toplumsal Tarih dergisi, Şubat 2010, sayı: 194, İstanbul, 2010.

Baran, H.: **İzmir Ticaret Tarihi,** İzmir, 2003.

Barbaros, R. Funda: **İzmir'de Sanayileşme,** İzmir, 1995.

Barbaros, Funda (vd): **Ege Bölgesi Sanayi Odası'nın 50. Yılı,** İzmir, 1995.

Bayar, Celal: **Ben de Yazdım, c.I,** İstanbul, 1997.

Bayar, Celal: **Ben de Yazdım, c.II,** İstanbul, 1997.

Bayar, Celal: **Ben de Yazdım, c.III,** İstanbul, 1997.

Bayar, Celal: **Ben de Yazdım, c.IV,** İstanbul, 1997.
Bayar, Celal: **Ben de Yazdım, c.V,** İstanbul, 1997.
Bayar, Celal: **Ben de Yazdım, c.VI,** İstanbul, 1997.
Baykara, Tuncer: **İzmir Şehri ve Tarihi,** İzmir, 1974
Berber, Engin: **Bir İzmir Kâbusu,** İstanbul, 2002.
Berber, Engin: **Sancılı Yıllar,** Ankara, 1997.
Berber, Engin: **Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak,** İstanbul, 1999.
Berber, Engin: **Rumeli'den İzmir'e Yitik Yaşamlar,** İzmir, 2002.
Berber, Engin: **Karşıyaka Belediyesi Tarihi,** İzmir, 2005.
Berber, Engin: **İzmir 1920,** İzmir, 1998.
Beyru, Rauf: **19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam,** İstanbul, 2000.
Bilget, Adnan: **Son Yüzyılda İzmir Şehri,** İzmir, 1949.
Bora, Siren: **İzmir Yahudileri Tarihi 1908-1923,** İstanbul, 1995.
Böke, Pelin: **İzmir 1919-1922 Tanıklıklar**, İstanbul, 2006.
Cebesoy, Ali Fuat: **Sınıf Arkadaşım Atatürk,** İstanbul, 1981.
Çağın, Sabahattin: **Tokadizade Şekip,** İzmir, 1998.
Çakmak, Zafer: **İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi**, İstanbul, 2007.
Çavdar, Tevfik: **İttihat ve Terakki,** İstanbul, 1991.
Çukurova, Bülent: **Celal Bayar'ın Batı Anadolu'daki Faaliyetlerine İlişkin Bir Raporu,** Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, c.7, s.20, Ankara, 1991.
Demir, Fevzi: **İkinci Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Hürriyet ve İtilaf Partisi**, Kebikeç 1996/ sayı:4, İstanbul, 1996.
Demir, Fevzi: **İzmir Sancağında 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri,** Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, c.1, sayı: 1, İzmir, 1993.
Dural, Halil: **Bize Derler Çakırca,** İstanbul, 1999.
Dursun, M. Kamil: **İzmir Hatıraları,** İzmir, 1994.
Dündar, Fuat: **Yabancı Heyetin Gözlemleri ve Seyrek Köyünün Foto Hikâyesi,** Toplumsal Tarih dergisi, Temmuz 2010, s.199, İstanbul, 2010.
Ege, A. Şahabettin: **Eski İzmir'den Anılar,** İzmir, 2002.
Erdeha, Kamil: **Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler,** İstanbul, 1975.
Eroğlu, Nazmi: **Cavid Bey,** İstanbul, 2006.
Erpi, Feyyaz: **Buca'da Konut Mimarisi,** Ankara, 1987.
Ersoy, İnci Kuyulu: **Karşıyaka Levanten Konutlarından Örnekler,** Karşıyaka Kültür ve Çevre Sempozyumu Bildirileri, İzmir, 2006.
Esatlı, Mustafa Ragıp: **İttihat ve Terakkinin Son Günleri,** İstanbul, 2007.
Eyicil, Ahmet: **Doktor Nazım Bey,** Ankara, 2004.
Fındıklı, Selma: **İmbatta Karanfil Kokusu,** İstanbul, 2006.
Georgelin, Herve: **Smyrna'nın Sonu,** İstanbul, 2008.
Gezgin, İsmail: **Tarih Boyunca Çeşme,** İstanbul, 2009.
Goffman, Daniel: **İzmir ve Levanten Dünya,** İstanbul, 1995.
Gökbel, Asaf: **Millî Mücadelede Aydın,** Aydın, 1964,
Gökmen, Ertan: **Batı Anadolu'da Çekirge Felaketi (1850-1915),** Belleten dergisi, Nisan 2010, sayı: 269, Ankara, 2010.

Grassi, Fabio, L.: **Trablusgarp'ten Kurtuluş Savaşı'na İtalyan Politikasında İzmir,** Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Ankara, 2010.
Gültekin, Hakkı: **İzmir Tarihi,** İzmir, 1952.
Gündem, Naci: **Günler Boyunca Hatıralar**, İzmir, 1955.
Güneş, Günver: **İzmir Türk Ocağı 1912-1919,** Kebikeç insan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi, yıl:2, sayı:4, Ankara, 1996.
Gürsoy, Melih: **Bizim İzmirimiz,** İstanbul, 1993.
Güvenir, Murat: **Seçim Sistemleri ve Ülkemizdeki Uygulama,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi dergisi, cilt: 37, sayı: 1
Hergüllü, Melike: **Kozmopolit Smyrna'da Milliyetçi Bir Dernek: Halka Doğru Cemiyeti,** Tarih ve Toplum, aylık ansiklopedik dergi, c.40, s.239, İstanbul, 2003.
Huyugüzel, Ö. Faruk: **İzmir Millî Kütüphanesi,** İzmir, 1997.
Huyugüzel, Ö. Faruk: **İzmir Fikir ve Sanat Adamları,** Ankara, 2000.
Huyugüzel, Ö. Faruk: **İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar,** İzmir, 2004.
Huyugüzel, Ö. Faruk: **1928'e kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu,** İzmir, 1996.
Huyugüzel, Ö. Faruk: **Necip Türkçü,** Ankara, 1988.
Iacovella, Angelo: **Gönye ve Hilal,** İstanbul, 1999.
Işıl, Hüseyin Rıfat: **İzmir 1914,** İzmir, 1997.
İzmir Ticaret Odası: **İzmir Ticaret Odası Tarihi,** İzmir, 2002.
Kaftan, Çetin Esen: **Altay Spor Tarihi,** İzmir, basım yılı belli değil.
Karayaman, Mehmet: **20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık,** İzmir, 2008.
Kaygusuz, Bezmi Nusret: **Bir Roman Gibi,** İzmir, 1955.
Kayın, Emel: **İzmir Oteller Tarihi,** İzmir, 2000.
Kechriotis, Vangelis: **İzmir'de Hristiyanlar ve Müslümanlar Arasında Günlük İlişkiler,** Toplumsal Tarih dergisi, Nisan 2009, s.199, İstanbul, 2009
Kerimoğlu, Hasan Taner: **İttihat –Terakki ve Rumlar 1908-1914,** İstanbul, 2009.
Kerimoğlu, Hasan Taner: **1913–1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey'in Bir Risalesi,** Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, sayı:13 (Güz), İzmir, 2006.
Keskin, Mehmet Ali: **İzmir Valileri,** İzmir, 1992.
Kıray, Mübeccel: **Örgütleşemeyen Kent,** Ankara, 1998.
Kocahanoğlu, Osman Selim: **İttihat-Terakkinin Sorgulanması ve Yargılanması (1918-1919)**, İstanbul, 1998
Kurmuş, Orhan: **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi,** İstanbul, 2007.
Kutay, Cemal: **Yazılmamış Tarihimiz, Seçmeler I,** İstanbul, 1999.
Lawry, Heath W.: **Evrenos Ailesi ve Selanik Şehri,** İstanbul, 2010.
Mango, Andrew: **Atatürk,** İstanbul, 2006.
Martal, Abdullah: **Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme 19. Yüzyıl,** İzmir, 1999.

Mehmetefendioğlu, Ahmet: **Rahmi Bey'in İzmir Valiliği,** Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, c.1, s.3, İzmir, 1993
Mehmetefendioğlu, Ahmet: **İttihatçı Rahmi Bey'in İstiklal Mahkemesi Savunması,** Toplumsal Tarih dergisi, Nisan 2009, sayı: 184, İstanbul, 2009.
Mehmetefendioğlu, Ahmet: **Mütareke Döneminde "Eski Ev" ve Van Der Zee Ailesi,** Karşıyaka Kültür ve Çevre Sempozyumu Bildiriler, İzmir, 2005.
Mehmetefendioğlu, Ahmet: **Yeni Belgelerle İzmir Valisi Rahmi Bey'in Oğlunun Kaçırılması,** Tarih ve Toplum dergisi, sayı: 88, İstanbul, 1991.
Milton, Giles: **Kayıp Cennet,** İstanbul, 2009.
Moralı, Nail: **Mütarekede İzmir,** İstanbul, 1976.
Moralı. Nail: **Mütarekede İzmir Olayları,** Ankara, 1973.
Nahum, Henri: **İzmir Yahudileri,** İstanbul, 2000.
Okurer, Mehmet: **İzmir Kuruluştan Kurtuluşa,** İzmir, basım yılı belli değil.
Olgaç, Ulvi: **Güzel İzmir Ne İdi Ne Oldu,** İzmir, 1939.
Olgun, İbrahim: **Necip Türkçü,** Ankara, 1971.
Onay, Ahmet Talat: **Millî Mücadele Yazıları,** İstanbul, 1995.
Orbay, Rauf: **Cehennem Değirmeni, c.I,** İstanbul, 2000.
Ökçün, Gündüz: **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, İzmir, 1998.
Öklem, Necdet: **İzmir'in İşgali**, İzmir, 1999.
Öktem, Haydar Rüştü: **Mütareke ve İşgal Anıları,** Ankara, 1991.
Öndeş, Osman: **Asıl Efendiler,** İstanbul, 2010.
Örs, Ferlal (vd.): **İzmir Ticaret Odası Tarihi,** İzmir, 2002.
Özakman, Turgut: **Şu Çılgın Türkler,** Ankara, 2005.
Özdemir, Hikmet: **Bir Granit Heykel: Celal Bayar,** Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 67-68-69, cilt: XXIII, İstanbul, 2007.
Özmakas, Yavuz: **Metropolit Efendi,** İzmir, 2008.
Özmakas Yavuz: **İyonya'da Son Akşam,** İzmir, 2010.
Özmakas Yavuz: **Sakallı Vali,** İzmir, 2011.
Pardo, Sara: **Dünden Yarına İzmir Yahudileri,** İzmir, 2007.
Parlak, Türkmen: **Yeni Asır'ın İzmir Yılları-I,** İstanbul, 1989.
Parlak, Türkmen: **Yunan Ege'ye Nasıl Geldi?,** İzmir, 1982.
Pınar, İlhan: **Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir,** İzmir, 2001.
Polat, Nazım: **Müdafaa-i Milliye Cemiyeti,** Ankara, 1991.
Price, Clair: **Türkiye'nin Yeniden Doğuşu,** İstanbul, 2008.
Pur, Hüseyin Perviz: **Türkiye'nin Borç Prangası,** Ankara, 2005.
Renouvin, Pierre: **Birinci Dünya Savaşı Tarihi, c.I,** İstanbul, 1969.
Renouvin, Pierre: **Birinci Dünya Savaşı Tarihi, c.II,** İstanbul, 1969.
Salışık, Selahattin: **Türk Yunan İlişkileri Tarihi ve Etniki Eterya,** İstanbul, 1968.
Sakaoğlu, Necdet: **Osmanlı Eğitim Tarihi,** İstanbul, 1991.
Sarıhan, Zeki: **Çerkez Ethem'in İhaneti,** İstanbul, 1984.
Sarıhan, Zeki: **Kurtuluş Savaşı Günlüğü-I,** Ankara, 1993.
Scherzer, Karl von: **İzmir 1873,** İzmir, 2001.

Serçe, Erkan: **İzmir'de Belediye,** İzmir, 1998.
Serçe, Erkan. **İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği 1918,** İzmir, 1998.
Serçe, Erkan. **İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917,** İzmir, 1998.
Serçe, Erkan: **Bir Şirket Komedisi ve Bir Bulvarın Öyküsü,** İzmir Kent Kültürü Dergisi, s.4, İstanbul, 2001.
Serçe, Erkan: **İzmir Mahalleleri,** İzmir Kent Kültürü Dergisi, s.1, Nisan 2000, İstanbul, 2000.
Sevilla-Sharon, Moshe: **Türkiye Yahudileri,** İstanbul, 1992.
Sevinçli, Efdal: **İzmir'de Tiyatro,** İzmir, 1994.
Sezen, Saim: **Seçim ve Demokrasi**, Ankara, 1994
Smyrnelis, Marie-Carmen: **İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi?,** İstanbul, 2008.
Smith, Michael Llewellyn: **Yunan Düşü,** Ankara, 2002.
Sotiriu, Dido: **Benden Selam Söyle Anadolu'ya,** İstanbul, basım yılı belli değil.
Sungur, Erdoğan: **İzmir Spor Tarihi,** İzmir, 2002.
Sürgevil, Sabri: **II. Meşrutiyet Döneminde İzmir,** İzmir, 2009.
Sürgevil, Sabri: **İtilaf Devletlerinin I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devletine Bakış Açılarına İlişkin Belgeler,** Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, cilt:1, sayı:3, İzmir, 1993.
Sürgevil, Sabri: **Çanakkale Savaşları ve İzmir,** Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı:89, İstanbul, 2004.
Şahin, İbrahim: **Tevfik Nevzad,** İzmir, 1993.
Şenocak, Bülent: **Levant'ın Yıldızı İzmir,** İzmir, 2003.
Şenyapılı, Önder: **Ne demek İzmir; Buca Niye Buca?,** Ankara, 2005.
Şimşir, N. Bilal: **Malta Sürgünleri,** İstanbul, 1976.
Tabak, Serap: **İzmir'de II. Meşrutiyet Dönemi'nin Başlarında İç Siyaset,** Tarih İncelemeleri Dergisi, cilt: 20, sayı: 2, İzmir, 2005.
Taçalan, Nurdoğan: **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken,** İstanbul, 1970.
Taçalan, Nurdoğan (vd.): **Suikastlar ve Ayaklanmalar Tarihi,** İstanbul, 1973.
Tansel, Selahattin: **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c.1**, İstanbul, 1991.
Telci, Cahit (vd.): **Seydiköy'den Gaziemir'e Bir Kentleşme Süreci,** İzmir, 2003.
Temel, Mehmet: **Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler,** Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, cilt:1, sayı:3, İzmir, 1993.
Tosun, Gülgün Erdoğan: **İzmir'de Sivil Toplum,** İstanbul, 2006.
Toynbee, Arnold: **Türkiye, Bir Devletin Yeniden Doğuşu,** İstanbul, 1971.
Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye'de Siyasal Partiler, cilt:1,** İstanbul, 1984.
Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye'de Siyasal Partiler, cilt:2,** İstanbul, 1986.
Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye'de Siyasal Partiler, cilt:3,** İstanbul, 1989.
Tunçay, Mete: **T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması,** İstanbul, 1992.
Tunçay, Mete (vd.): **Çağdaş Türkiye 1908-1980,** İstanbul, 1992.
Tutsak, Sadiye: **İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler,** Ankara, 2002.

Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi (UAKAK): **İzmir, 1921,** İzmir, 2000.
Umar, Bilge: **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri,** Ankara, 1974.
Uran, Hilmî: **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım,** İstanbul, 2008.
Uşaklıgil, Halit Ziya: **Kırk Yıl,** İstanbul, 1987.
Ürük, Yaşar: **İzmir'i İzmir Yapan Adlar,** İzmir, 2008.
Ürük, Yaşar: **İzmir'in Adını Unuttuğu, Bir İzmirli Besteci: İsmail Zühtü,** İzmirli Olmak Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 2010.
Yalçın, Soner: **Efendi,** İstanbul, 2004.
Yatağan, Nazlı (vd.): **Kaybolan Frenk Sokağı'nın İzleri Üzerine...,** İzmirli Olmak Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 2010.
Yeğin, Uğur: **Evvel Zaman İçinde İzmir,** İstanbul, 2009.
Yetkin, Sabri: **Ege'de Eşkıyalar,** İstanbul, 1996.
Yetkin Sabri/Serçe, Erkan: **İzmir Ticaret Borsası Tarihi,** İzmir, 1998.
Yıldırım, Cihat: **İzmir'in İşgalinin Basında Yankıları,** Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2009, Ankara, 2009.
Yıldırım, Deniz (vd): **Değişen İzmir'i Anlamak,** Ankara, 2010.
Yılmaz, Fikret/Yetkin, Sabri: **İzmir Kartpostalları 1900,** İzmir, 2003.
Zeyrek, Mehmet İhsan: **Eczacıbaşı S. Ferit Bey,** İzmir, 1963.

İZMİR GÜNLERİ DİZİSİ

METROPOLİT EFENDİ
Rum Metropoliti Hristostomos'un
İzmir Günleri

Yavuz ÖZMAKAS

İYONYA'DA SON AKŞAM
Yüksek Komiser Stergiadis'in
İzmir Günleri

Yavuz ÖZMAKAS

SAKALLI VALİ
Nurettin Paşa'nın İzmir Günleri

Yavuz ÖZMAKAS

Bu kitap "İzmir Günleri" dizisinin dördüncü kitabı. "Metropolit Efendi" ile başlayan dönem 1913 yılına çekildi. 1913-1922 yılları arasındaki İzmir'in on yıllık tarihi öne çıkan isimlerin çevresinde ana hatları ile ele alındı. Bundan önce yayımlanan "Metropolit Efendi" ve "İyonya'da Son Akşam"da iki Yunanlının çevresinde gelişen olaylar ele alınmıştı. 2010 Aralık ayında yayımlanan "Sakallı Vali" ve elinizde tuttuğunuz "Koç Bilekli" ile ise iki Osmanlı valisinin dönemlerinde yaşananlar ele alınıyor.

8.00₺

16 TL

